

Din ve Hayat

TDV - İstanbul Müftülüğü Dergisi

50

2025/1446-Kış

Süleymaniye

Dinî ve beşerî ilimlerin
merkezi olarak Süleymaniye

Tapınaklardan camilere bir
tepenin dönüşüm tarihi

Seyyahların gözünden,
şairlerin dilinden
Süleymaniye

Saraylıların, yeniçerilerin,
medreselilerin ve
paşaların semti

Dünyanın kitabına ev
sahipliği yapan
bir semt

Sinan'ın rüyası,
İstanbul'un mührü:
Süleymaniye Camii

İstanbul'un fethinden bir asır sonra tamamlanan Süleymaniye Camii, yerle gök, kıyıyla tepe arasında kuzeyden güneye, doğudan batıya yayılarak tabiri caizse şehri kanatları altına almış bir ulu kişi gibi tüm heybetiyle orada öylece asırlarca durmakta. Şehrin manzarasını ve ruhunu tüm hücrelerinde hissetmiş bir mimarın elinden çıktığı her halinden belli. Tanpınar sanatkar gözüyle bunu görmüş, Sinan Süleymaniye'yi kurarken Boğaz'ı adeta onun üçüncü bir avlusu gibi tahayyül edip denize ve rüzgâra nazır inşa etti, demişti. Bu mabedin, Ruşen Eşref'in ifadesiyle "en hafi 'ah'ları tekrar edecek kadar hisli" kubbesini de, ufkunu kesecek, kendisinden daha yüksek bir yapıya tahammül edemeyecek kadar şehrin silüetine hakim tasarlamıştı.

Bu ulu ve "hisli" mabedin çevresinde, eteklerinde halka halka bir dünya kuruldu. Mekânın ve zamanın emanet edildiği bir belde, bir toprak parçası... Toprak! Kazmalar vurulsa, yarılrsa, yakılrsa, hunharca çiğnense, susuz bırakılrsa, ihmal edilip gözden çıkarılrsa da toprak toprak olmaktan vazgeçmiyor. Üzerindekini başı üstünde taşımaya, meyve vermeye, yol olmaya devam ediyor. Hele bu toprak İstanbul'un toprağıysa...

Süleymaniye'de toprak, yalın ayak elinde kılıç fetihle şehre girenlerin kimileyin şehit kimileyin düşüp ayağa kalktığı toprak, kendilerinden önce buralardan güzeleran edenlerin ruhları ve bir koca mimarın rüyasıyla hallü hamur oldu, bir müslüman Türk mahallesi oldu. Mabed oldu, mektep oldu, devlet oldu, şifahane, mezar, çeşme, kütüphane, kışla, hamam, bağ-bahçe, ev, sokak oldu: Hayat.

Ve heyhat! Bu mütevazı ama sanatkarane hayat zamanla yetmez oldu. Ne olduysa oldu!

Akif 1912'de "Süleymaniye Kürsüsünde" şiirinin daha başında bir "timsal-i İlahî" gibi görüldüğünü söyleyip ferah bulduğu Süleymaniye hissiyatına rağmen "bu semalarda yüzen şahıkanın pak eteği, karşıdan seyredecektir o taşan mezbeleyi" demekten de kendini alamaz. Haliç'in suyunun, etrafının, üzerindeki köprünün bakımsızlığından, sahildeki "pis, eski, ağlamış yüzlü, sakil evler"den bahseder ve okuyucuya biraz ironiyle bu gördüklerini "sâbih bulvar" farzetmelerini teklif eder: İşte sanki orada "Avrupa afakındaki gibi bir asma köprü ve bir güzel bulvar..."

Osmanlı aydınının aşağı yukarı 1839'dan beri gördüğü bir rüya bu. Akif'ten az önce 1872'de de Namık Kemal'in "nehir altında muntazam çarşılar, hava yüzünde mükemmel köprüler" gördüğü bu rüya

son üç yüzyılımıza damgasını vurur: Çıkılmaz sokaklar, ahşap binalar, köhne Osmanlı'nın, mazinin bir sembolü; ıslıklı geniş yollar, güzel evler, Eminönü'nü Karaköy'e oradan Galata'ya yani Batı'ya bağlayan köprülerse medeniyetin. Niyeyse hep bu ikisinden birini tercih etmek mecburiyetinde hissederler kendilerini. Öyle ki daha 1900'lerin başında camiler ve mühim hükümet binaları dışında her şeyin yıkılıp geniş binalar, parklar yapılmasını teklif edenler olur. 1930'larda şehrin planlanması için batılı mimarlara müracaat edilir. Bir aykırı ses, Le Corbusier "İstanbul'un eski hali ile asırların tozu toprağı ile bırakılmasını" tavsiye eder ama kabul görmez. "Tarihi yarımada modern tasarımla uyumlu bir kent dokusu" için yüzyıllardır varlığını muhafaza eden geleneksel yapının yıkılıp silinmesi kararı uygulanmaya başlar. II. Dünya Savaşı bu "coşku"ya mecburi ara verir. 1956'da Demokrat Parti'yle şehir, üç yüz yıldır hayalini kurduğu parklara, meydanlara, bulvarlara kavuşur! Trajiktir, 1970'lerin sonunda UNESCO, İstanbul surlarını ve şehrin geleneksel mahallelerinden Süleymaniye ve Zeyrek'te kalabilenleri korumak ve sıhhiileştirmek üzere bir projeyle ortaya çıkar. Meselenin yerli muhatapları da buna destek verir. O günlerden bugünlere tescilli hiç değilse 395 evden 50 ev kalmış mıdır, meçhul. Hikâye uzar, dert çoğalır...

Fatih, Kanuni, Sinan öleli çok oldu. İnsanlar ölüyor. Binalar kaybolur. Hayat değişir. Değişmeyen tek şeydir hakikat ve hakikat samimiyet ister. Muhasebe olmadan samimiyeti muhafaza edebilmekse pek mümkün görünmüyor.

Dergimizin 50. sayısını Süleymaniye'nin hakikati anısına ansamimil kalp bir muhasebe vesilesi olarak hazırlamaya gayret ettik. Sınırları geniş semtin sadece Süleymaniye bölgesine odaklanabildik. Kadimden bugüne tarihini, camisini, külliyesini, ilme ve meşihate merkez oluşunu, sakinlerini, tekkelerini, hocalarını, evlerini ve yıkılıp giden binalarını anlattık. Altının kıymetini sarraf, Süleymaniye'nin kıymetini kim anlar deyu bir soruyu da ortaya bıraktık.

Yeni sayıda buluşmak dileğiyle.

Fulya İBANOĞLU

Editör

TDV-İSTANBUL MÜFTÜLÜĞÜ DERGİSİ

ISSN: 1308-9595

YIL: 18 SAYI: 50 Kış 2025/1446

Dosya Konusu: **Süleymaniye**

**TÜRKİYE DİYANET VAKFI İSTANBUL
ŞUBESİ ADINA İMTİYAZ SAHİBİ VE
YAYIN YÖNETMENİ (SORUMLU)**

Prof. Dr. SAFİ ARPAGUŞ

**YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ ve YAYIN
KOORDİNATÖRÜ**

Huriye AKBİYİK

EDİTÖR

Fulya İBANOĞLU

fulyaibanoglu@gmail.com

YAYIN KURULU

Doç. Dr. Aliye ÖTEN

Dr. Büşra Nur GÜLER

F. Hilâl FERŞATOĞLU

Mehmet YÜKSEL

Muhammet GÜNDOĞDU

Şule DÜNDAR

TASHİH

F. Hilâl FERŞATOĞLU

MALİ İŞLER SORUMLUSU

M. Fatih SÖNMEZ

TDV İstanbul Şubesi

GÖRSEL TASARIM

Fotografika

KAPAK RESMİ

Alman Arkeoloji Enstitüsü-İstanbul koleksiyonunda D-DAI-IST-KB0199 negatif numarasıyla kayıtlı, fotoğrafçısı A. M. Schneider olan "Moschee Voynok Sücan Msc. und Süleymaniye" konulu 1943 tarihli bu fotoğraf Almanya Federal Cumhuriyeti'ni temsilen Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün izni olmadan çoğaltılamaz, paylaşamaz, kopyalanamaz veya üçüncü şahıslar tarafından kullanılamaz.

GRAFİK UYGULAMA

Çelebi Şenel

Basım Tarihi: **Şubat 2025**

WEB

istanbul.diyaret.gov.tr

YAYIN TÜRÜ

Yerel-Süreli

BASIM YERİ ve TARİHİ

TDV Yay. Matbaası

Serhat Mah. 1256. Sokak No: 11

Ostim-Yenimahalle / ANKARA

Tel: 0312 354 91 31

İDARE YERİ

İstanbul Müftülüğü Ek Binası

Molla Fenari Mah. Vezirhan Cad.

Çemberlitaş-Fatih/İSTANBUL

0212 526 16 80

Yayınlanan yazıların hukuki-bilimsel sorumluluğu yazarlara aittir. Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.

Ücretsizdir.

Bu sayıda...

4

İstanbulun Kalbi: Süleymaniye

Prof. Dr. Safi Arpaguş

7

İstanbul'un Şehir Tarihi Bağlamında
Vefa Nahiyesinden Süleymaniye
Bölgesine

Dr. Cahide Nur Özdemir

15

Osmanlı Dönemi Fatih ve
Süleymaniye Çevresinde
Gayrimüslimler

Prof. Dr. İsmail Taşpınar

19

Bir İmparatorluk Yapısı Süleymaniye

Prof. Dr. Suphi Saatçı

26

Süleymaniye Camii ve Külliyesi

Prof. Dr. İlknur Aktuğ Kolay

36

Süleymaniye Camii Hatları ve
Metin-Mekân Münasebetinde
Osmanlı Hassasiyeti Üzerine

Prof. Dr. Mehmet Hüsrev SUBAŞI

40

Meşihat Makamının Bulunduğu
Semt Olarak Süleymaniye

Doç. Dr. Esra Yıldız

45

Süleymaniye Camii Emekli Müezzini
Mustafa Başkan'ın Süleymaniye
Anıları

58 Süleymaniye Medreselerinden
Mahrec Kadılıklarına: Kudüs
Örneği
Doç. Dr. Zeynep Altuntaş

62 Süleymaniye Darülhadisinde
Okutulan Eserler
Prof. Dr. Mehdi ÇİFTÇİ

69 Süleymaniye Medreselerinde
Kelam ve Felsefe İlimleri
Prof. Dr. Fatma Zehra Pattabanoğlu

73 Bir Medrese Birkaç Mekân
yahut Bir Mekân Birkaç
Medrese: Medresetü'l-Vaizin
ve Süleymaniye'deki Binası
Doç. Dr. Fatih Köse

79 Osmanlı'da Bir Seçkin Zümre
Mahallesi Süleymaniye ve
Konakları
Oktay Türkoğlu

89 Süleymaniye'de Mücevherle
Mahfaza Arasında Bir Hüsn-i
Tesadüf: Evkaf-ı İslamiye
Müzesi
Dr. Emine Betül Çakırca

99 Süleymaniye'de Doğmuş
Büyümüş Kimya Mühendisi
Fethi Erhan'la Sementin
Gündelik Hayatına Dair

110 Süleymaniye Camii Eski
İmamlarından Hafız Sadık Erzi
(1883-1968)
Kâmil Büyüker

114 Süleymaniye'de Muazzam
Bir Gün
Rabia K. Gündoğdu

120 Edebiyatımızda Süleymaniye
Prof. Dr. Mustafa İsmet Uzun

127 Süleymaniye Camii Yabancı
Seyyahlara Nasıl Göründü?
F. Hilâl Feriatoğlu

133 Süleymaniye ve Sinan
Hakkında Değİnmeler
Burak Çetintaş

140 Süleymaniye Kitaplığı
Dr. Büşra Nur Güler

İstanbulun Kalbi: Süleymaniye

Prof. Dr. Safi Arpaguş*

*“En güzel mabedi olsun diye en son dinin
Budur öz şekli hayal ettiği mimarının.
Görebilsin diye sonsuzluğu her yerden iyi,
Seçmiş İstanbul’un ufkunda bu kudsî tepeyi;
Taşımış harcını gazileri, serdarıyla,
Taşı yenmiş nice bin işcisi, mimarıyla.
Hür ve engin vatanın hem gece hem gündüzüne,
Uhrevi bir kapı açmış buradan gökyüzüne!”*

Aziz İstanbul!

Peygamber muştusuna özne fetih yurdu, Halid b. Zeyd Ebû Eyyüb el-Ensarî gibi aziz bir mihmendarın mihmendarı, ashab-ı kiramın fetih muştusuna nail olmak için gelip kıyamet sabahını beklediği belde-i tayyibesi, nime’l-emir ve nime’l-ceyşin Kızılelması... Kutlu Şehir...

Uğruna karadan gemiler yürütülen, “sade bir semtini sevmek bile bir ömre değer...” görülen, dünya bir ülke olarak düşünülüğünde başkenti olmaya layık, “yek sengine Acem mülkü feda” edilen Sevgili...

Aziz İstanbul!

Ve onun kalbi, Osmanlı’da ilim ve kültürün merkezi, Süleymaniye... Ve yedi tepeden en görkemlisine inşa edilen abide, ihtişamıyla banisini, zarafetiyle mimarını hatırlatan Ulu Mabed. Hû hûların aminlere eşlik ettiği seher

vakitlerinin şafağı, bayram namazlarının secdegâhı...

Kanuni Sultan Süleyman ve Mimar Sinan gibi iki zirve şahsiyetin kıyamete kadar kapanmayacak amel defterindeki en nadide sayfa. Şüphesiz Süleymaniye Camii olmadan İstanbul’un bu mûtena köşesi, Süleymaniye semti, dahası “Müslüman İstanbul” olmazdı. Zira İstanbul’un fethinin yüzüncü senesine armağan olarak üç tepesinden birinde yükselen Süleymaniye Camii ile bu kutlu şehir maddi-manevi bir irtifaya nail olmuş gibidir. Cenab-ı Hakk’ın esma-i İlahiyyesinden bir çoğunun zuhur ve tecellisi olarak Süleymaniye semti ve külliyesi İstanbul şekil ve suretine bürünmüş, İslam şehrinin silüeti belirlemiştir. Bütün mehabetiyle tecessüm eden Süleymaniye Camii ile de bir bakıma bu kutlu şehrin müslüman sakinlerine işlerini sağlam, mukavemetli, dengeli ve adilane yapmaları telkin ve îma edilmiş gibidir. Hiç şüphesiz İstanbul’un ufuklarında temaşa edilen güzelliğin bir benzerinin önce bu cami ve külliyesinin imarında, sonra etrafındaki konakların tefrişatında, hatta fakir evlerinin asude sadeliğinde görülebilmesi ise Allah’ın “el-Bedi” isminin tecellisi olsa gerektir.

Mimar Sinan, fena yurdunda beka alemine telmihen “kubbede hoş bir sadâ” ve “zaman sayfasında adının beka bulması” ümidiyle sur içinde bir tepede İstanbul silüetine nakşettiği Süleymaniye Camii ile aslında o tepeden kıyılara doğru halka halka inen önce bir mahalleyi, sonra bir semti, aslında müslüman İstanbul’un bir numunesini “madde”de inşa etmiştir. Neticede mabed, medrese, darülhadis, darülkurra, kervansaray, çarşı, hastane, imaret, kütüphane, hamam, yol, bahçe derken etrafta evleriyle bir mahalle, Topkapı Sarayı’nı, Üsküdar’ı, Tophane’yi ve Boğaz’ı seyreden Süleymaniye kurulmuştur. Böylece İstanbul içre, hayatın iki cephesine maddi-manevi ilme ve kültüre ev sahipliği yapacak bir merkez doğmuştur.

Zaman içinde çoğunlukla Müslüman Osmanlı’nın seyfiye, ilmiye ve kalemiyesinin

Galata Kulesi'nden çekilen bu tarihî fotoğrafta Beyazıt-Süleymaniye cihetinin henüz aslî halinin pek de bozulmadığı hemen fark ediliyor.
(Fotoğraf: Sebah&Joallier. Sinan Genim Arşivi)

oturduğu bu mahalle ilim ve sanat merkezi haline gelmiştir. Önce Fatih'in Eski Saray'ı ve saraylıların çevresi, sonra medreselilerin ve yeniçerilerin muhiti, sonra Meşihat'ın mekânı olan bu bölge tüm bunların birlikte yaşadığı ve karşılıklı alışverişte bulunmasıyla tabiri caizse Osmanlı'ya dünyevi ve uhrevi her türden bilginin neşv ü nema bulmasına, buradan tüm Osmanlı coğrafyasına yayılmasına da şahitlik etmiştir. Bu bakımdan son derece hayat dolu ve hayat verici bir iklimi olmuştur.

Süleymaniye Camii'ni ve onun iki cephesindeki terasından İstanbul'u seyreden bu bahtiyar semtin sakinleri gözlerini, kulaklarını, gönüllerini bu havada terbiye etme imkânı bulmuşlardır. Zira bizde abidevi camiler yalnızca ibadetlerin yapılacağı mekân olarak tasavvur edilmez. Burada vazifeli imam, hatip ve vaizin yanı sıra cemaatin estetik zevkini, gözünü dolayısıyla zihninin ve gönlünün terazisini korumak gayesiyle inşa edilirler. Bir milletin

bin küsür yıllık mazisinin rüyasının taş, cama, renge, kaleme verdiği revnakı hepsini bir arada seyredebilmek, medresesi, şifahanesi, hamamı, çeşmesi, bahçesi ve mezarlarıyla birlikte bir bütün olarak bir dünyanın inceliğini, musikisini, vakıf ahlak ve edebini talim eden birer mektep hatta birer üniversite gibi düşünülüp şehrin en mühim merkezlerine adeta kururlar. Bu nedenle halısıya, levhasıya, şamdanıyla, saatiyle, bağış kitapları, rahlesi ve Kur'an'ıyla bir müze gibi görenin gözünü gönlünü okşayan bir küllün meşheri camilerimizde hizmet edenlerin de bunlardan zevk alan, bunlara dair fikri olan cemiyetin mümtaz kimseleri olması hususiyetine her dönemde dikkat edilegelmiştir.

Burada ibadet edip sokağa, çarşıya, pazara, eve, okula gidecek cemaat ise bu görüp işitip zevk edindiği şeyleri buralara yolu düşmeyenlere de yansıtacak, sevincini de hüznünü de sohbetini de suskunluğunu da bu abidevi caminin kendisine tattırdığı ruh ikliminde anlatacaktır.

Tepeden,
Süleymaniye
Camii'nden
kıyıya,
Rüstem Paşa
Camii'ne
doğru kademe
kademe inen,
bugün hiç biri
kalmamış eski
İstanbul evleri
ve konaklarını
gösteren
1900'lerin
başında
çekilmiş bir
fotoğraf.
(Fulya İbanoğlu
Arşivi)

Şüphesiz Mimar Sinan'ı deha, İslam'ın en ulu mimarı bilmek, Süleymaniye Camii'ni dünyadaki diğer mabetlerle yarışacak ve hepsine üstün gelecek bir şaheser görmek, Kanuni Sultan Süleyman'ı müslümanların muhteşem halifesi ve padişahı olarak kabul etmek, bunlarla hamasi bir biçimde övünmek bu dinin mümessillerinin yegâne vazifesi olmamalıdır. Aksine vazifemiz tüm bunların idrakinde bir mü'min olarak yine bunlardan ilham alıp meşgul olduğu her işi en iyi, en vasıflı yani "ihسان ve itkan" ölçüsünde yapma gayreti içinde bulunmaktır. Çünkü, mahallesini de mektebini de mabedini de evini de bu ölçülerde hayal ve inşa etmek ilâhi ve nebevi iradenin rızasına muvafık olacaktır.

Netice itibarıyla 1550-1557 yılları arasında mükemmel bir şekilde -hususen deniz tarafından görölmek üzere- inşa edilmiş bir mabed Süleymaniye Camii. Zamanla etrafında teşekkül eden mahalle de onun bu abidevi hüviyetini gölgelememiş, bilakis pekiştirmiştir. Tabiri caizse, Meşihat makamıyla, medresesiyle, şifhanesi ve zengin konaklarıyla ecdadın bin küsur yıllık mazisinin bir ulu mabed etrafında otağ kurmasıdır. Onun bu konumunu

zedeleyecek, uzaktan ve yakından görünüşünü bozacak her türlü şeye mâni olmak Müslüman İstanbul'un manzarasını muhafaza için elzemdir.

Din ve Hayat dergimizin bu sayısını Süleymaniye Camii ve Süleymaniye semtinin tarihine ayırdık. Cenab-ı Hak bizi bu eşsiz hazineye sahip ve layık eylesin. Sözü Yahya Kemal Beyatlı'nın gönlümüzün derinliklerinden iştirak ettiğimiz şu dizeleriyle hitama erdirelim;

*"Ulu mabed! Seni ancak bu sabah anlıyorum;
Ben de bir varisin olmakla bugün mağrurum;
Bir zaman hendeseden abide zannettimdi;
Kubben altında bu cumhura bakarken şimdi,
Senelerden beri rü'yada görüp özlediğim
Cedlerin mağfired iklimine girmiş gibiyim.
Dili bir, gönlü bir, imanı bir insan yığını
Görüyor varlığının bir yere toplandığını;
Büyük Allah'ı anarken bir ağızdan herkes
Nice bin dalgalı Tekbir oluyor tek bir ses!"*

NOTLAR

* İstanbul Müftüsü.

1 "Süleymaniye'de Bayram Sabahı", Yahya Kemal Beyatlı.

İstanbul'un Şehir Tarihi Bağlamında Vefa Nahiyesinden Süleymaniye Bölgesine

Dr. Cahide Nur Özdemir*

“Bir şehrin hayalimizde aldığı cins çehreler, üzerinde düşünülecek şeydir. Bu, insandan insana değiştiği gibi nesilden nesile de değişir.”

İstanbul, uzun kent tarihi ve kesintiye uğramayan kültürel geçişleriyle bağamları derinleşen, zenginleşen türlü çehrelerini, kent sakinlerine sunar. Kent katmanları her neslin şahitliğini bir sonraki nesle aktarır, her yeni nesle kendi zamanında kenti zenginleştirme özgürlüğü vererek üst üste yığılır.

İstanbul'da kent tarihinin başlangıcı için tekil bir tarih vermek mümkün değildir. Yaygın kanaate göre M.Ö. VII. yüzyılda kurulan Byzantion, şehrin sürekli yerleşim ve kent yapısı kazanmasının başlangıcı olarak kabul edilir. Yenikapı arkeolojik alanında yapılan keşiflerle İstanbul'un tarihi yarımadasında yerleşim tarihi Neolitik döneme (M.Ö. 6500 civarı) kadar

gerilemiştir. Bizans ve Osmanlı dönemlerinde tarihi yarımada'nın sınırlarında kalan, bir miktar Galata, Üsküdar ve Boğaz kıyılarına genişleyen şehir, bugün dev bir megapoldür. Bugünkü sınırlarıyla İstanbul, M.Ö. 6500 yılında Yenikapı'da gözlenen ilk yerleşimin sınırlarının 92 bin katıdır. İlk kent yerleşimi kabul edilen Byzantion'un sınırlarından ise 6 bin kat daha büyüktür.

İstanbul'da her bir neslin şahit olduğu çehrelerin değişimindeki büyüklüğü vurgularken, şehirdeki sürekliliği de görmek gerekir. Değişim ve süreklilik İstanbul'da yan yanadır.

Süleymaniye'nin Sınırları

Süleymaniye, İstanbul'un Fatih ilçesinde bir mahalle ve tarihi bir semttir.² Süleymaniye mahallesi, Demirtaş, Hoca Gıyasettin, Beyazıt, Mercan ve Molla Hüsrev mahalleleri ile çevrilidir. Semt olarak Süleymaniye ise bu sınırları aşarak komşu mahallelerin bir kısmını da içine alır. UNESCO, Süleymaniye Camii ve çevresini koruma alanı ilan etmiştir. 2006'da ise Süleymaniye, tarihi yarımada'da yenileme bölgesi olarak belirlenmiş ve sınırları Haliç kıyısına kadar genişlemiştir. Bu yazı, “Süleymaniye bölgesi” ifadesini, Haliç, Beyazıt, Mercan ve Atatürk Bulvarı ile sınırlanan, Süleymaniye, Vefa, Şehzadebaşı ve Küçükpazar semtlerini kapsayan 3. tepe ve eteklerindeki tarihi alanı tanımlamak için kullanacaktır.

Süleymaniye'nin Mimari Eserleri ve Yapısal Dönüşümü

Konstantin'den Önce

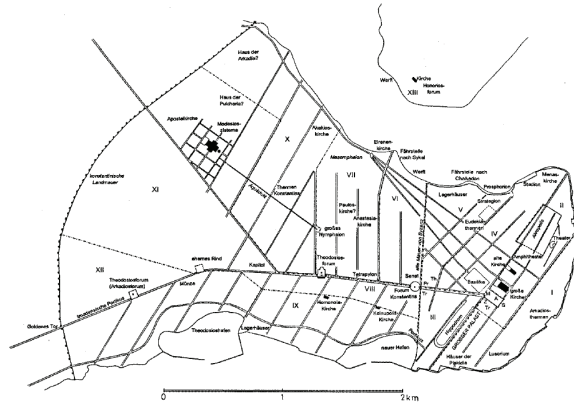
İstanbul için ilk kentleşme başlangıcı olarak varsayılan, M.Ö. 695 yılında kurulan Byzantion kenti sınırları, Sirkeci Ayakapı hattına kadar Sarayburnu ve çevresini içine alan alandı. Bu sebeple M.S. V. yüzyılda yeni sur hattıyla belirlenecek ve bugün Fatih ilçesine denk gelen tarihi yarımada'nın birçok bölgesi kent sınırları dışındaydı. Süleymaniye bölgesi de kent surları dışında kalmış olmakla beraber boş değildi. II. yüzyıla tarihlenen kaynaklarda³ bölgede

hattına kadar büyür. Süleymaniye bölgesi ilk kez şehir sınırlarına bu dönemde dahil olacaktır. Yeni sınırlara göre kentin yol hattı gelişir. Mese¹³ uzar, Capitolium'da¹⁴ (bugün, Laleli civarı) çatallanarak surlara kadar uzanır. Kenti kuzey güney yönünde bağlayan Markos Embolos (bugün, Uzunçarşı caddesi) gibi paralel caddeler ortaya çıkar.¹⁵

V. yüzyılda, Notitia Urbis Constantinople¹⁶ adlı envanter listesine göre, Konstantinopolis surunun içi on dört idari bölgeden oluşuyordu. Süleymaniye bölgesinin bu alanlardan VII. ve X. bölgeye karşılık geldiği düşünülmektedir.¹⁷ Bu iki bölge, sütunlu caddeler, sokak ve ev sayıları, özel hamam ve özel fırınlar yönünden şehrin diğer bölgelerine göre daha zengindir. Bu durum, Süleymaniye bölgesinin V. yüzyılda önemli bir konut bölgesi olarak işlevlendiğini göstermektedir. VII. bölge, 711 konut (domus) ile en fazla konut sayısına ve 85 sokak (vici) ile en fazla sokağa sahip bölgedir. 58 hektarlık bir alana yayılan bu bölge, en geniş alanı olan XI. bölgeden (188 hektar) on kat daha fazla sokağa sahiptir. X. bölge ise 636 konut ile ikinci sıradadır. Süleymaniye bölgesine karşılık gelen VII. ve X. bölgeler, şehirdeki toplam konak-gösterişli ev (domus) sayısının %30.6'sını oluşturmaktadır. Bu durum, bölgenin seçkinler tarafından tercih edildiğini göstermektedir.

Ayrıca, VII. bölgede bulunan Eirene, Anastasia, Aziz Paulos kiliseleri ve X. bölgedeki Aziz Acacius Kilisesi, bölgenin dini işlevini öne çıkarmaktadır. Bu kiliselerin, II. yüzyılda Dionysios Byzantios'un bahsettiği tapınakların bulunduğu üçüncü tepe ve eteklerine yerleşmesi dikkat çekicidir.

Bugün tarihi yarımada olarak bilinen sınırları V. yüzyılda tamamlanan Theodosius surları belirleyecektir. İstanbul'un fethi ile işlevini kaybeden surlar bugün halen ayakta. Konstantinopolis'in şehircilik tarihi, depremler, yangınlar, Nika İsyanı (M.S. VI. yüzyıl) gibi olaylar ve Persler, Avarlar, Bulgarlar, Araplar tarafından yapılan kuşatmalar nedeniyle kesintilere uğramış, şehirde yıkım ve yeniden

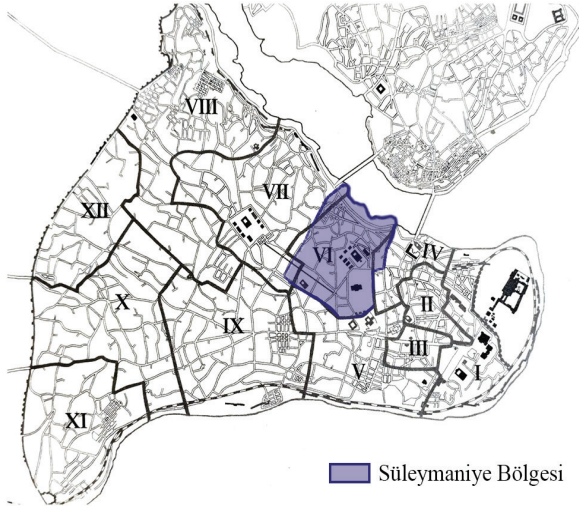

Konstantinopolis'in 14 bölgesinin gösterimi (13. Bölge Konstantinopolis surları dışındaki Sykai [Galata/ Pera]'dır. 14. Bölge'nin yeri ile ilgili çeşitli yaklaşımlar vardır. Blakhernai (Edirnekapı), Hebdomon (Bakırköy) veya Eyüp olabileceği görüşler arasındadır. Bknz. Jean-Pierre Sodini, Konstantinopolis: bir Megapolün Doğuşu (4.-6. Yüzyıllar), Bizans & Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar içinde, Annie Pralong, eds. Bizans. Buket Kitapçı-Bayrı, Çev. İstanbul: Institut français d'études anatoliennes, 2011. Erişim Tarihi, 30.12.2024. <https://doi.org/10.4000/books.ifeagd.1669>) (Kaynak: Abrecht Berger, "Regionen und Straßen im frühen Konstantinopel", In: Istanbulur Mitteilungen, Vol. 47, 1997, 353)

yapım süreklilik arz etmiştir. Ayrıca, VIII. yüzyıldaki ikona-kırıcılık dönemi, anıtların ve meydanların görünümünde önemli değişimlere yol açmıştır.

XI-XII. yüzyıllarda Komnenos hanedanı döneminde yönetim merkezi, yaklaşık 1700 yıl boyunca bu işlevi gören Sarayburnu'ndan Blakhernai'ye (Ayvansaray) taşınınca, kentin kuzey (Haliç kıyısı) limanları önem kazanır ve Süleymaniye bölgesinin Haliç kıyısına, Markos Embolos'un (Uzunçarşı) etrafına Venedik mahallesi yerleşir. Surla çevrili Venedik mahallesinde iskeleler, yollar, hanlar, dükkanlar, depolar, saraylar, evler gibi çok çeşitli fonksiyonlarda yapıların bulunduğu bilinmektedir.¹⁸

Şehrin çeşitli bölgelerine yerleşen Venedik, Ceneviz, Pisa kolonileri ticarete katkı sağlamış olmakla beraber, 1204 yılında Latin Haçlı Ordusu'nun şehri işgalinde pay sahibi olmaları muhtemeldir.¹⁹ 57 yıl sonra Latinler şehri terk

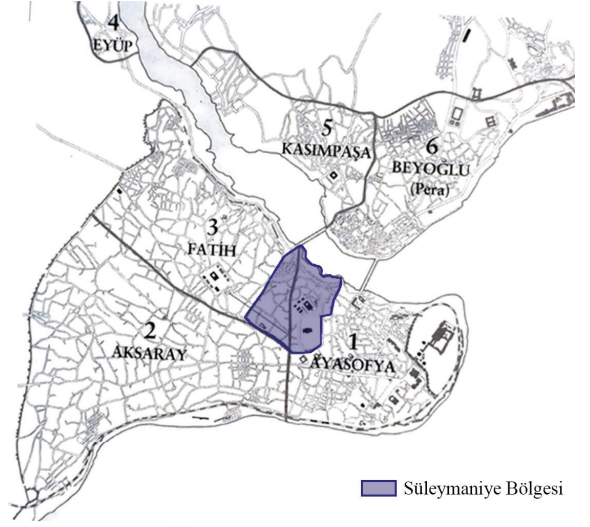
İstanbul'un 16. yüzyıla kadar oluşan nahiyeleeri
(Haritadaki nahiyeleeri: 1. Ayasofya, 2. Mahmud Paşa, 3. Atik Ali Paşa, 4. İbrâhim Paşa, 5. Sultan Bayezid, 6. Ebülvefâ, 7. Sultan Mehmed, 8. Sultan Selim, 9. Murad Paşa, 10. Dâvud Paşa, 11. Koca Mustafa Paşa, 12. Topkapı, 13. Atik Ali Paşa) ve Süleymaniye Bölgesi
(Kaynak: Zeynep Çelik, 19.Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay., 2016, 28.

edip, Bizans İmparatorluğu yeniden kurulmuş olsa da bu İmparatorluğun son iki yüz yılı olacaktır.

Fatih-Tanzimat

Türk döneminin başladığı XV. yüzyıl ortasında şehir yıkık bir görünümdeydi. Fatih Sultan Mehmed şehri başkent yapma niyetiyle hemen imara başladı.²⁰ İmar hareketi çoğunlukla bir mescit etrafında kurulan mahalleler ile başlatılır. 1922 yılında Suriçi'nde var olan 280 mahallenin 182'si II. Mehmed dönemindendir.²¹ Fatih, şehri, belki de Konstantin'in şehrinden mülhem, 13 nahiye (bölgeye) ayırır. Bu nahiyeleeri, yeni inşa edilen külliyeleeri etrafında oluşan, her biri kendi mescidine sahip mahalleleerden meydana gelmektedir. Süleymaniye bölgesi, XVI. yüzyılda Ebu'l-Vefa Camii Nahiyesi olarak bilinmektedir ve 13 mahallesi vardır.²² Fatih, kentin iskanını için Şeyh Ebu'l-Vefa'yı Konya'dan getirerek bölgeye yerleştirmiş ve adına bir külliye yaptırmıştır.

İstanbul'da mahalleleeri, genellikle fethe katılan gazilerin adını alan mescitler etrafında şekillenir. Kültürel dönüşümün

Tarihi Yarımada daireleeri ve Süleymaniye Bölgesi (Kaynak: Çelik, a.g.e., 43. haritası üzerinde SAB ve SYB bölgeleri yazar tarafından işaretlenmiştir. Haritada gösterilmeyenleeri: 7.Beşiktaş, 8.Emirgan, 9.Büyükdere, 10.Beykoz, 11.Beylerbeyi, 12.Üsküdar, 13.Kadıköy, 14.Adalar)

odağı ibadethane yapılarıdır. İnşa edilen mescitler ve külliyeleeri şehir bir müslüman şehrine dönüşmeye başlayacaktır. Bazı kiliseler camiye dönüştürülür; bunlardan en sembolik olanı Ayasofya'nın dönüşümüdür. Süleymaniye bölgesinde Kalenderhane Camisi ve Molla Gürani (Vefa Kilise) Camisi dönüştürülen ibadethanelerdendir. Bölgede, kiliseden çevrilmiş olanlar da dahil 24 tarihi cami bulunmaktadır. Bunlardan 12'si Fatih döneminde inşa edilmiştir.

Dördüncü tepeye yerleşen Fatih külliyesi, İstanbul'un silüetini oluşturacak sultan külliyeleerinin ilkidir. Sonrasında tüm tepeler külliyeleeri dolacaktır. II. Mehmed, ilk sarayı olan Eski Saray'ı²³ Süleymaniye bölgesinde, bugünkü İstanbul Üniversitesi'nin bulunduğu alana 1455'te yaptırır. Bu saray, muhitin sosyal profilini belirler ve Bizans şehrinde olduğu gibi, Osmanlı şehrinde de Süleymaniye bölgesi seçkin bir muhit olarak gelişecektir. 1458'de Fatih, yeni bir saray inşa ettirir. Eski Saray, zamanla hanedan kadınlarının konutu olur ve arazisi daralır. 1829'da Asakir-i Mansure-i Muhammediye²⁴ tahsis edilecek, sonradan Bab-ı Ser-Askeri ve Harbiye Nezareti olarak

kullanılacak ve nihayetinde Darülfünun'a devredilecektir. Bölgede olduğu bilinen Eski Odalar adlı Yeniçeri kışlası yıkılarak kaybolur. Yeniçeri Ağalarının oturduğu Ağakapısı ise Şeyhülislamlığa devredilir ve günümüzde İstanbul Müftülüğü olarak kullanılmaktadır.

Süleymaniye bölgesi külliye bakımından zengindir. Bugün Fatih ilçesinde bulunan 30²⁵ külliye den 5'i, banisi sultan olan 11 külliye den ise 3'ü Süleymaniye bölgesindedir.²⁶ Bölgenin sınırına Beyazıt Külliyesi 1506 yılında yapılmış, 1548 yılında Şehzade Külliyesi Kalenderhane mahallesine yerleşmiştir.

Şeyh Ebu'l-Vefa Nahiyesi, başından beri zengin esnaf ve ulemanın yaşadığı, seçkin ve kalabalık bir bölge olmuştur. XVI. yüzyılın ortasında bu seçkin bölgeye inşa edilen Süleymaniye Külliyesi, bölgeye adını verecektir. Külliye; mektep, medrese, tıp medresesi, darüşşifa, imaret, han, hamam gibi yapılarıyla şehre önemli katkılar sunmuştur; ayrıca mimari ve kentsel planlama açısından da üst düzey bir eserdir. Topografyasıyla uyumu ustaca olan külliye, çevresini bir ilim ve kültür merkezine dönüştürür. Bugün, külliyenin birinci ve ikinci medresesinde yer alan Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi'nin zengin koleksiyonu Kanuni döneminde külliyeyle bağlı kütüphaneye dayanmaktadır.²⁷²⁸ Ayrıca su sağlamak için Halkalı su yollarının bir parçası olan Süleymaniye Suyolu inşa edilir.²⁹ Süleymaniye Külliyesi, sadece bölgeyi imar ve ihya eden üst ve alt yapılarıyla değil, İstanbul'un kent silüetindeki yeriyle de kentsel mirasın en önemli imgelerinden biridir.

Süleymaniye bölgesi, İstanbul'un diğer bölgeleri gibi, yangınlardan çokça etkilenmiştir. 1660, 1693 ve 1782'deki yangınlarda Vefa, Molla Hüsrev, Kirazlı Mescit, Eski Odalar ve Küçükpazar semtleri de dahil olmak üzere bölgedeki cami, mescit, hamam, saray ve evler büyük zarar görür.³⁰ XVIII. yüzyılda, 400.000'e ulaşan nüfus ve yangınlar sonrası yapılan plansız inşaatlarla, sokakları daralır, meydan ve anıtların etrafı dahi konutla dolar. Yangınların sonucu

olan bu durum paradoksal olarak bir sonraki yangınların da sebebi olur. Suriçi'nin nüfus artışı hızıyla yer yer bozulan estetiği, sık yangınlarla sürekli yıkım hali, yeniden yapım süreçleriyle şehrin şantiye görünümü ve hanedan mensuplarının Bilad-ı Selase ve Boğaz kıyılarına artan ilgisi kadim Suriçi'ni modernize etme veya başka deyişle Avrupaileştirme fikirlerine zemin hazırlayacaktır. İstanbul'da Süleymaniye bölgesi sınırları içinde bulunan 1720 yılında açılan Direklerarası Caddesi, planlanan ilk arter olması anlamında Avrupa şehir planlama çalışmalarının denenmesine erken dönem işareti sayılmaktadır.³¹

Tanzimat'tan 1950'lere

1839 Tanzimat Fermanı'na giden süreçte kentin kültürel, yönetsel ve gündelik hayat dinamikleri değişmeye başlar. II. Mahmud döneminde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması dönemin öncüsü köklü reformlardandır. Bu, askerî ve sivil bürokrasiyi kökünden etkiler. Hassa Mimarlar Ocağı yerine kurulan Ebniye Hassa Müdürlüğü, yeni şehircilik anlayışlarının denendiği kurum olur. Tanzimat Fermanı ile birlikte, dinî, millet ve lonca gruplarına bırakılan konular tek elde toplanır ve belediyeçilik faaliyetleri merkezi yönetime bağlanarak Şehremaneti kurulur.

Tanzimat'la birlikte kentsel planlama faaliyetleri de hız kazanır. Moltke, Storari, Launay, Arnodin ve Bouvard gibi Avrupalı uzmanlar, modernizasyon çalışmaları için

**19. yüzyıl
Mehmed
Hulusi'ye ait
İstanbul'un
Manzara-i
Umumisi
planında
şehrin
kalbinde
Süleymaniye
görüntüsü,**
(İlhan Tekeli,
"İstanbul'un
Modernleşme
Öyküsü", Antik
Çağ'dan XXI.
Yüzyıla Büyük
İstanbul Tarihi,
Erişim Tarihi,
30 Aralık
2024. <https://istanbultarihi.ist/7-istanbulun-modernlesme-oykusu>)

Berggren'in 1835-1920 yılları arasında çektiği İstanbul fotoğraflarından biri. Valens (Bozdoğan) kemerleri ve ahşap konaklar bambaşka bir İstanbul'u çağırıyor. (Kaynak: Kongre Kütüphanesi Arşivi. <https://www.loc.gov/resource/ppmsca.03846/>)

İstanbul'a davet edilir.³² Tanzimat döneminde imar çalışmalarının çıkış noktası yangınların önlenmesidir. Geniş cadde ve bulvarların oluşturulması, ahşap yapıdan kâgire geçilmesi, ahşap iskelelerin taş ile değiştirilmesi, anıtların çevresinde geniş meydanlar oluşturulması ve ızgara sisteme geçilerek çıkmaz sokakların azaltılması bu dönemin kentsel planlarının temel prensipleridir.³³ Haritalama faaliyetleri II. Mahmut döneminde Moltke planıyla başlamış, II. Abdülhamid döneminde Goad haritaları, II. Meşrutiyet sonrası Alman Mavileri ve Erken Cumhuriyet döneminde Pervititch haritaları İstanbul'da kadastral çalışmaların öncüsü olmuştur.³⁴ 1857'de çıkarılan bir nizamname ile İstanbul'un 14 belediye bölünerek yönetilmesi planlanır.³⁵ Bunlardan üçü tarihi yarımada içinde, kalanları dışındadır. Süleymaniye bölgesinin bir kısmı Ayasofya Belediye Dairesi'ne; Molla Hüsrev, Hacı Kadın, Kalenderhane mahalleleri ile Hoca Gıyaseddin Mahallesi'nin yarısı ise Fatih Belediye Dairesi'ne dahil edilir.³⁶ Ancak, Beyoğlu Belediye'si (6. Daire-i Belediye) hariç diğerleri kurulamaz.

Düyun-ı Umumiye sonrası devletin iktisadi yönetim merkezi Suriçi'nden Pera ve Galata'ya kaymıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Dolmabahçe ve Yıldız saraylarının yapılmasıyla

siyasi ve bürokratik işlerin önemli bir kısmı Suriçi'nden taşınır. Bu durum Suriçi'ni geri plana iter. Reformlar da yeni gözde muhitlere³⁷ yoğunlaştığı için Suriçi'nde yeterince etkili olmayacaktır.

Süleymaniye Bölgesi, "felaket değil saadet" olarak görülen yangınlardan önemli ölçüde etkilenir ve bu nedenle yeniden imar süreçlerinin de odağında olmuştur. Süleymaniye'de sokak düzenleme çalışmaları kuzeyde Unkapanı civarında yapılır, ancak bütüncül bir düzenleme getirmemiştir. 1882 tarihli Ebniye Kanunu, yanan yerlerin yeniden inşasında binaların kâgir olarak yapılmasını şart koşar. Ancak, bazı kenar mahalle ve kıymetsiz bölgelerde mülk sahiplerinin gelir durumu nedeniyle kâgir yapıyı karşılayamayacak olmaları onlara muafiyet getirmiş ve ahşap inşaat izni verilmiştir.³⁸ 1900 tarihli resmî bir belgeye göre, Süleymaniye'de yanan yerlerin inşasında sadece 2 hane kâgir yapıya muktedirken, 11 hane bunu karşılayamadığı gerekçesiyle ahşap yapıya izin verilmesi için bölge sakinlerinin belediyeye dilekçe verdiği ve buna karşılık ahşap yapı izni alındığı görülmektedir.³⁹ Bu durum, Süleymaniye'nin belediye tarafından "kıymetsiz" mahallelerden biri olarak görüldüğünü düşündürmektedir. Süleymaniye, Bizans'tan beri taşıdığı seçkin semt özelliğini yitirmeye başlamıştır.

XIX. yüzyılda, İstanbul'un genelinde olduğu gibi, endüstri yapıları Süleymaniye bölgesine de yerleşmeye başlar. Unkapanı Değirmeni ve Odunkapanı ile Zindankapı'daki makarna fabrikaları bölgenin endüstri yapılarındandır. İstanbul'daki en eski makarna fabrikasının Odunkapı'daki İstimadyadi Kazilas Fabrikası olduğu belirtilir.⁴⁰ 1870'lerde yapıldığı düşünülen Unkapanı Değirmeni'nin bacaları, döneme ait panoramik İstanbul fotoğraflarında görülebilmektedir. Daha önce Karamürsel'de kurulan Mensucat Fabrikası, Yunan işgalinde gördüğü zararlar sonrası, XX. yüzyıl başında Vefa'da yeniden kurulur.⁴¹ Günümüzde, fabrikanın bulunduğu alanda İstanbul

Üniversitesi'ne ait binalar yer almaktadır. Süleymaniye bölgesinin karşı kıyısında, Kasımpaşa-Azapkapı civarında XVI. yüzyıldan itibaren yoğun işlikler bulunmaktaydı. Kasımpaşa'da, Fatih döneminde yerleşen Haliç Tersanesi büyüyerek XVI. yüzyılda tüm sahil hattına yayılır. XIX. yüzyıla gelindiğinde Haliç kıyılarında 151 fabrika vardı, ancak 1980'lerde birçoğu çevre kirliliği nedeniyle kaldırılır.⁴²

Süleymaniye bölgesini karşı kıyıya bağlayan köprüler XIX. yüzyıl ortalarında bölgeye yerleşir. 1836'da Cisir-i Atik (Atatürk Köprüsü) Unkapı-Azapkapı arasına, 1845'te Cisir-i Cedid (Galata Köprüsü) Karaköy-Eminönü arasına inşa edilir. Cisir-i Atik, 1875 ve 1912'de yenilenir ve en son yenilemeyle 1940'ta Atatürk Bulvarı'na bağlanan Atatürk Köprüsü olur.

Cumhuriyet'in ilanı ve başkentin Ankara'ya taşınmasıyla, İstanbul'un kuruluşundan beri sürdürdüğü siyasi konumu değişir. İstanbul bir süre içe dönük bir şehir olacaktır. 1914'te 1 milyonun üstünde olan nüfus, 1927'de 690 bine düşer, ancak 1940'lardan sonra tekrar yükselişe geçer. 1940-1955 arasında İstanbul'un nüfusu %50'den fazla artacaktır.⁴³ Araç sayısı ise 1944 -1955 yılları arasında 10 kat artmıştır.⁴⁴ Bu sebeple, ana arterler açılması, geniş bulvar planlamaları bu dönemin imar planlamalarının ana omurgasını oluşturacaktır. Geleneksel mahalle yapıları, dar sokakları ile tarihi yarımada bu politikalarla en çok değişime uğrayan bölge olacaktır.

1930'larda Fransız mimar Henri Prost, şehir planlaması için İstanbul'a davet edilir. Prost'un 1935-1951 yılları arasında hazırladığı planlar, geniş bulvarlar, yürüyüş caddeleri ve şehir parkları önererek şehri "Avrupalılaştırmayı" hedefler. Bu dönemde başlatılan imar faaliyetlerinden Süleymaniye bölgesini etkileyen en önemlisi, Zeyrek'le Süleymaniye'yi keskin bir şekilde ayıran Atatürk Bulvarı'nın inşasıdır. 1940-41 yıllarında tamamlanan Atatürk Bulvarı, yapımı öncesi geçişken olan 3. ve 4. tepeleri birbirinden ayırmıştır.

1940'larda bölgenin demografik yapısı da değişime girmiştir. Bunun nedeni, Haliç çevresini yoğun işlik alanları olarak belirleyen çalışmalar olmuştur.⁴⁵ Bölge, imalat sektöründe, Eminönü'ndeki hallerde çalışan, göçle gelen işçilerin yerleşim alanlarına dönüşmeye başlayınca, kendi yerleşik nüfusunu kaybetmeye başlar. Böylece gece ıssız, gündüz yoğun endüstri alanları oluşur. 1950'lerden sonra hızlanan iç göçlerle gelen nüfusun ilk yerleştiği yer yine Süleymaniye bölgesi olacaktır. Bu tarihler, Süleymaniye için artık bir başka dönemin başlangıcıdır. Süleymaniye'nin bir çöküntü bölgesi olma süreci giderek hızlanır. Ne var ki sivil mimarinin ve mahalle dokusunun giderek bozulması muhitin görkemli hatırasını silmez. Tüm o günlerin şahidi olarak Sultan Süleyman'ın külliyesi bir hatırlatıcıdır.

NOTLAR

* Mimar, THY A.O.	Latince'de söylenişidir. Bu isim kısa sürelidir.
1 Ahmet Hamdi Tanpınar, <i>Beş Şehir</i> (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001), 150.	10 Müller-Wiener, <i>İstanbul'un Tarihsel Topografyası</i> , 15.
2 İSTANBUL, "Süleymaniye", <i>Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi</i> , 7, (1994): 94-95.	11 Albrecht Berger (çev.), <i>Accounts of Medieval Constantinople The Patria</i> , (London: Dumbarton Oaks Medieval Library, Harvard University Press, 2013), Bookl.36.
3 Bkz. Dionysios Byzantios, <i>Boğaziçi'nde Bir Gezinti</i> (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010).	12 Raymond Janin, <i>Constantinople Byzantine</i> (Paris: Institut Français D'etudes Byzantines, 1950), Harita No: II.
4 Byzantios, <i>a.g.e.</i> , 42.	13 Mese Odos, Mese caddesi Konstantinopolis'in ana caddesidir. Bugünkü Divanyolu, devamında Ordu Caddesi ile Laleli'de çatallanarak ikiye ayrılıp; kuzeyde Edirnekapı'da güneyde Yedikule'de surdan çıkan yol ağının tamamı Mese'dir. Divanyolu, Yeniçeriler, Ordu, Cerrahpaşa ve Fevzipaşa Caddeleri tarihi Mese'den izler taşımaktadır.
5 Byzantios, <i>a.g.e.</i> , 42.	
6 Semavi Eyice, <i>Tarih Boyunca İstanbul</i> (İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2010), 24.	
7 Petrus Gyllius, <i>İstanbul Boğazı</i> (İstanbul: Eren Yayınları, 2000), 63.	
8 Stefanos Yerasimos, <i>Süleymaniye</i> (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002), 54.	
9 Wolfgang Müller-Wiener, <i>İstanbul'un Tarihsel Topografyası</i> (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016), 18. "Byzantium", Byzantion kelimesinin	

- 14 Capitolum bir tapınak olarak I. Konstantin döneminde yaptırılmış, 5. yüzyılda eğitim kurumuna dönüşmüştür. Bugünkü İstanbul Üniversitesi kampüsleri civarında olduğu sanılmaktadır.
- 15 Albrecht Berger, "Streets and Public Spaces in Constantinople", *Dumbarton Oaks Papers No 54*, (2000): 166.
- 16 Şehrin beşinci yüzyıldaki yapılarının ve devlet görevlilerinin kaydedildiği envanter listesi.
- 17 Albrecht Berger, "Regionen und Straßen im frühen Konstantinopel", *Istanbul Mitteilungen*, 47, (1997): 353
- 18 Aygül Ağır, "İstanbul'un Eski 'Venedik Ticaret Kolonisi'nin 'Osmanlı Ticaret Bölgesi'ne Dönüşümü" (Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, 2001).
- 19 "Nitekim, istila sonrası Mart 1204'te yapılan barış anlaşmasında şehrin bir kısmı Latinlerin bir kısmı Venediklilerin idaresine bırakılmıştı. Sekizde beşi -Mese'nin [bugünkü Divanyolu Caddesi] batı ve güney kısmı- Latin İmparatorluğu'nun, sekizde üçü -Haliç etrafındaki kısım- Venediklilerin yetki sahası içine giriyordu." Bkz. Philip van Tricht, "Konstantinopolis'te Latin İdaresi (1204-1261)", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi* içinde, Erişim Tarihi, 30.12.2024. <https://istanbultarihi.ist/39-konstantinopolis-te-latin-idaresi-1204-1261>
- 20 Kritovulos, *İmrozlu Kritovulos'un Tarihi 1451-1467* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011), 98.
- 21 Halim Baki Kunter, "Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskânı ve Nüfusu" *Vakıflar Dergisi*, 4, (1958): 248.
- 22 Mehmet Canatar, "1009/1600 Tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'ne Göre Nefs-i İstanbul'da Bulunan Mahalleler ve Özelliklerine Dair Gözlemler", *Osmanlı İstanbulu I, I. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu*, (İstanbul: 2013), 285
- 23 1978'de Topkapı Sarayı inşasıyla Osmanlı'nın İstanbul'daki ilk sarayı, Eski Saray (Sarây-ı Atik-i Âmire) olarak anılmaya başlar.
- 24 Yeniçeri ocağının lağvedilmesi sonrası II. Mahmud tarafından 1826'da kurulan ordudur.
- 25 Fatih Kaymakamlığı, "Külliyelerimiz", Erişim Tarihi 30 Aralık 2024. <http://www.fatih.gov.tr/kulliyelerimiz> Nişanca Mehmet Paşa Külliyesi listede bulunmuyor. Onun da eklenmesiyle sayı 30 kabul edilmiştir.
- 26 Süleymaniye Külliyesi, Şeyh Vefa Külliyesi, Şehzade Külliyesi, Damat İbrahim Paşa Külliyesi, Kaptan İbrahim Paşa Külliyesi
- 27 Havva Koç, "Süleymaniye Kütüphanesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 7 (1994): 104.
- 28 Nevzat Kaya, "Süleymaniye Kütüphanesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim Tarihi: Aralık 27, 2024, <https://islamansiklopedisi.org.tr/suleymaniye-kutuphanesi>
- 29 Kazım Çeçen, "Sinan'ın Yaptığı Su Tesisleri," *Mimarbaşı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserleri* içinde, haz. Sadi Bayram, (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1998), 448.
- 30 Mustafa Cezar, *Osmanlı Başkenti İstanbul*, (İstanbul: Ekav Vakfı Yayınları, 2002), 415.
- 31 N. Ekin Erkan, "Ebniye Nizamnamelerinden Şehir Planlama Teorisine Uzanan Yol: İstanbul'da Şehir Planlama", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, c. 21, S. 4 (Ekim 2012): 3.
- 32 İpek Akpınar, "The Rebuilding of Istanbul: The Role of Foreign Experts in the Urban Modernisation in the Early Republican Years", *New perspectives on Turkey* (April 2014): 66.
- 33 Murat Gül, *The Emergence of Modern İstanbul, Transformation and Modernisation of a City* (I.B.Tauris: 2012), 28.
- 34 Alim Arlı, "İstanbul'un Uzun Asrı: Dünya ve Türkiye Ölçeğinde", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi* içinde, eds., Coşkun Yılmaz ve M. Âkif Aydın, (İstanbul: İSAM ve Kültür AŞ. Projesi, 2015), 255, erişim 28.12.2024, <https://istanbultarihi.ist/11-istanbulun-uzun-asri-dunya-ve-turkiye-olceginde>
- 35 Gül, *The Emergence of Modern İstanbul. Transformation and Modernisation of a City*, 28.
- 36 Zeynep Çelik, 19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2016), 43. Harita: 20
- 37 Beyoğlu ve Galata (6. Daire-i Belediye), Boğaz kıyıları, Tarabya, Adalar
- 38 Çelik, 19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul, 105.
- 39 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İdare, Şehremaneti, 1318Ca-6.
- 40 İlhan Tekeli, "19. Yüzyılda İstanbul'da İmalat Sanayiinin Yeniden Yapılanması", erişim 28 Aralık 2024, https://www.academia.edu/28098573/19_Y%C3%BCzy%C4%B1lda_%C4%B0st_anbulda_%C4%Bmalat_Sanayiinin_Yeniden_Yap%C4%B1lanmas%C4%B1
- 41 Zeynep İskefiyeli, "Karamürsel Mensucat Fabrikası (1890-1921)", *Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu 2*, (Kocaeli: Nisan 2015), 1119.
- 42 Bora Yerliyurt, "Kentsel Kıyı Alanlarında Yer Alan Sanayi Bölgelerinde Dönüşüm Stratejilerinin Değerlendirilmesi Haliç-Tersaneler Bölgesi" (Doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2008), 116.
- 43 990 bin'den 1.5 milyon'a çıkmıştır. Bkz. İBB. "Sayım Yıllarına Göre İstanbul Nüfusu", Erişim 28.12.2024. <http://www.ibt.gov.tr/tr-TR/BilgiHizmetleri/İstatistikler/Documents/demografi/t211.pdf>
- 44 Gül, *The Emergence of Modern İstanbul. Transformation and Modernisation of a City*, 146.
- 45 Hatice Gökçe, "İstanbul Suriçinin Gece Issızlaşan Semtlerinde Sosyal Hayat: Cami Lojmanlarında Yaşayan Aileler Üzerine Nitel Bir Araştırma", *Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*, c. 2, S. 3, (2018): 46.

Osmanlı Dönemi Fatih ve Süleymaniye Çevresinde Gayrimüslimler

Prof. Dr. İsmail Taşpınar*

Osmanlı döneminde, İstanbul'un Anadolu yakasında genellikle müslüman Türkler ikamet etmekte idi. Avrupa yakasında ise; genellikle gayrimüslimler ikamet ederdi. Gayrimüslimler, yoğun olarak Edirnekapı, Fatih, Karagümrük, Eyüpsultan, Ayvansaray, Cebe-Ali veya Cibali, Unkapanı, Zeyrek, Vefa, Vezneciler, Şehzadebaşı, Beyazıt, Aksaray, Laleli, Sultanahmet, Kadirga vs. semtlerde ikamet etmekteydiler. Diğer semtlerde ise, her iki milletten insanlar karma yaşamakta idi.¹ Bu durum her ne kadar erken dönemlerde böyle olsa da zamanla nüfus, ekonomik ve sosyal hareketliliklerle dengeler değişmiştir. Mesela; XVIII. yüzyılın başında gayrimüslimlerin İstanbul nüfusu içindeki oranı 1740 tarihindeki cizye evrakı sayımına göre yaklaşık % 42 civarında olduğu tespit edilmiştir. Bu oran, yeni gelişmeler ve iş kollarına ya da mahalleler arasındaki geçişkenlikler sonucunda, 1776 yılı haraç gelirlerine göre % 28 olmuştur.

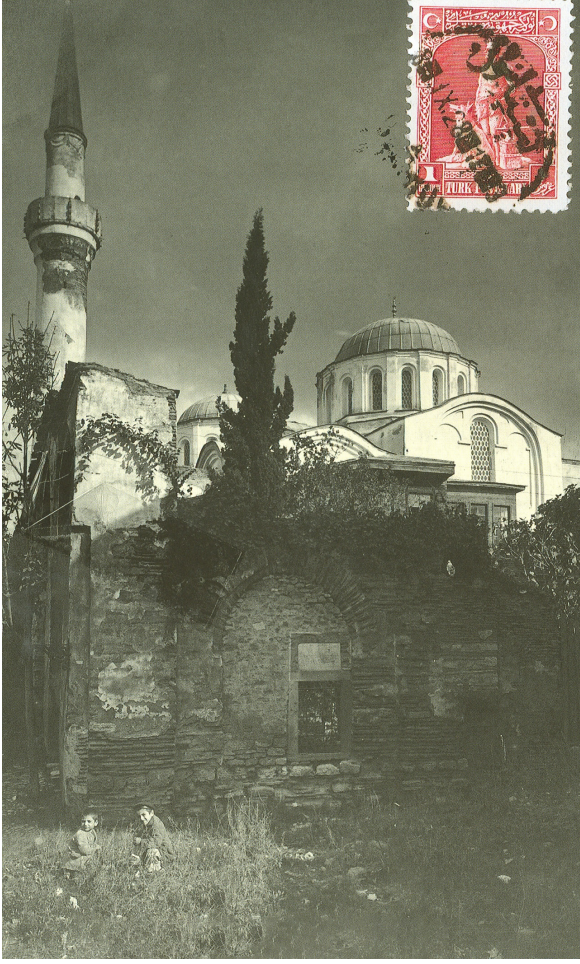
İstanbul'daki mahallelerin oluşumunda dini ve etnik mensubiyet yanında, aynı iş kolu ve belirli bir topluluğa mensup olma gibi sebepler de etkili olmuştur. Mahallelerdeki

müslümanlar ile gayrimüslimler mensubu oldukları kendi cemaatleri içinde birlikte yaşamışlardır. Bu durum Osmanlı dönemi İstanbul'unda gayrimüslimlerle müslümanların oluşturdukları mahalleler ve mensup oldukları cemaatlerin birbirleriyle devamlı surette etkileşim halinde olmasıyla neticelenmiştir. Yine bu sebeple, İstanbul'da dini ve etnik aidiyete dayalı mahalleler yani Ermeni, Rum, Latin veya Hristiyan ve Yahudi olarak tanımlanan mahalleler ortaya çıkmıştır.²

Osmanlı döneminde gayrimüslimlerin nüfuslarında düzenli bir artışın olduğunu İstanbul'u ziyaret eden seyyahlar veya diplomatlar da hatıratlarında belirtirler. Bu düzenli artışı, genellikle düzenli bir ordunun sadece müslüman gençleri askere almasına bağlamaktadırlar. Nüfus üzerinde ciddi tesirleri bulunan bu uygulamayla birlikte, kamplarda zaman zaman yaşanan yaygın hastalıklarda ve savaşlardaki kötü şartların neticesinde vefat eden askerlerin olması, dolaylı olarak müslümanlar arasında kadın nüfusun artmasına sebep olmakta idi. Bütün bunlar, bazı mahallelerde zaman zaman gayrimüslimlerin nüfuslarının müslüman nüfusundan fazla olmasına da neden oluyordu.³

İstanbul'un fethiyle birlikte Fatih Sultan Mehmed, gayrimüslimleri bir arada tutmak için bazı tedbirler almıştır. Bunlardan biri, Rum Ortodoks Kilisesi'nin başına yeni bir patrik ataması yapmasıdır. Fetihden önce Ortodoksların Katolik Kilisesi ile birleşmesine ve yine Katolik ayinlerinin İstanbul kiliselerinde icrasına karşı çıkan Gennadios Skolarios, hapisten çıkarılarak, Sultan'ın huzurunda patrik olarak ilan edilir. Patrik II. Gennadios Skolarios, patrik olmadan önce, Havariyyun Kilisesi'nden sonra dönemin hem en büyük hem de en fazla Bizans imparatorunun defnedildiği Pantokrator Kilisesi'nde görevlidir. Fetihle birlikte, Gennadius bu kilisedeki görevinden patriklik görevine terfi ederken; Pantokrator Kilisesi de Molla Zeyrek'in medresesini kuracağı yer olacaktır. Bugün Süleymaniye mahallesinin karşısında Fatih mahallesinde bulunan Molla Zeyrek Camii olarak bilinen

**1920'de
Zeyrek Camii
ve önündeki
yeşilliklere
uzanmış
çocuklar**
(Kaynak:
Monuments
of Unaging
Intellect,
haz. Robert
Ousterhout,
Nezih Başgelen)

yerde, Fatih Camii medreseleri yapılana kadar Molla Zeyrek'in idaresinde ilim tahsil edilen en önemli medreseler bulunmakta idi. Molla Zeyrek'in ataması ve medresesine ait tahsisata ilişkin bilgiler bizzat Fatih Sultan Mehmed'in düzenlediği Fatih vakfiyesinde yer almaktadır. Böylece, daha önce Ayasofya'da olan Patriklik makamı, fetihten sonra Fatih'teki Havariyyun Kilisesi'ne nakledilmiştir. Eskiden Ayasofya için kullanılan "Büyük Kilise" (Megalo Eklesia) ismi, Patrikliğin Havariyyun Kilisesi'ne taşınması ile birlikte, söz konusu isim bu kilise için kullanılır hale gelir.

Patrikhane'nin "Büyük Kilise" olarak adlandırılması, aslında başkentteki Patriklik makamının diğer Doğu Kiliseleri üzerindeki üstünlüğünü vurgulamak içindir. Ancak, II. Gennadios, Patrikhane'nin yeni yerinin hristiyan mahallelerinden uzakta olmasını ve

bu yüzden işlevsiz olmasını gerekçe göstererek Patrikhane için yeni bir yer tahsis edilmesini talep eder. Bunun üzerine, Patrikhane 1455'te yine Fatih'te, bugünkü Çarşamba mahallesinde yer alan ve Hz. Meryem'e adanmış olan Teotokos Pammakaristos Kilisesi ve Manastırı'na nakledilir. Burası, bir buçuk asır yani 1590'lara kadar Patrikhane merkezi vazifesini görür. Fatih Sultan Mehmed'in ziyaret ettiği ve II. Gennadios'a Hristiyanlık üzerine sorular sorup meşhur tartışmalarını yaptığı yer bu Patrikhane'dir. II. Gennadios'un meşhur "Gennadios İtikadnamesi" olarak bilinen metnin Fatih Sultan Mehmed ile Patrikhane'de yaptığı bu sorulu cevaplı müzakereler sonucunda oluşturulmuş bir risale olduğu kabul edilmektedir. Teotokos Pammakaristos Kilisesi'nin olduğu yerdeki Patrikhane'nin bahçesine Osmanlı döneminde de önemli hristiyan devlet adamlarından gömülenler olmuştur. Mesela; Yavuz Sultan Selim döneminde, despot Tomas'ın torunu Ioannes Palaiologos buraya gömülmüştür.⁴

İstanbul'un fethiyle birlikte, yeni seçilen patrikler önce Sultan'ın huzuruna kabul edilir, birlikte yemek yenir ve Sultan tarafından yeni görevi tebrik edilir. Sultan, yeni görevine başlama nişanesi olan patriğin altın asâsını eline verir. Daha sonra patrik, bir muhafız alayı ile birlikte Havariyyun Kilisesi'ne gider ve orada taç giyme töreni gerçekleşir. Padişahın yeni seçilen patriği kabul adeti, 1657 yılına kadar devam eder. Bu tarihten sonra, seçilen patriğin on iki piskopostan oluşan ruhani meclisiyle birlikte Bâbüâlî'yi ziyaret etmesiyle iktifa edilir. 1840'ta Sultan Abdülmecid eski töreni yeniden canlandırmak ister ve patriğe asâ yerine birinci rütbeden Mecidi nişanı takar. Saraydan ayrılan patrik, maiyetiyle birlikte önce sadrazamı daha sonra da şeyhülislamı ziyaret eder. Daha sonra, Fener mahallesindeki Aya Yorgi Patrikhane Kilisesi'ne gider ve orada taç giyme töreni icra edilir. Patriği burada Karadeniz Ereğlisi (Heraklea) Piskoposu karşılar ve eline patriklik asâsını teslim eder.

Fatih Sultan Mehmed, yeni başkentine layık ve camiye tahvil edilmiş olan Ayasofya'dan daha

haşmetli olacak şekilde yaptıracığı cami ve medreseleri, önceleri Patrikhane vazifesi görmüş ve daha sonra terk edilmiş olan Havariyyun Kilisesi'nin olduğu yerde yaptırmayı seçer. Daha önce, Büyük Konstantin dahil birçok Bizans imparatoru ve devlet adamının kabirlerinin çevresinde olduğu Havariyyun Kilisesi ve çevresindeki yapıların olduğu yere Fatih Camii ve külliyesi yapılır. III. Murad (1574-1595) döneminde, Doğu'ya yapılan sefer ile Gürcistan ve Azerbaycan fethedilir. Bu fethin hatırasına 1590'larda etrafı Türk evleriyle çevrilmiş halde olan Patrikhane'nin de yer aldığı Teotokos Pammakaristos Kilisesi, Rumeli Beylerbeyi Mehmed Paşa tarafından Fethiye Camii adıyla camiye tahvil edilir.⁵ Bunun üzerine, Patrikhane Ayvansaray'da yer alan Aya Dimitri Kilisesi'ne nakledilir. Daha sonra, buradan da 1612'de Haliç kıyısında Fener mahallesindeki halen günümüzde bulunduğu yer olan Aya Yorgi veya Aziz George (Hagios Georgios) Kilisesi'ne nakledilir. Fatih Sultan Mehmed döneminden itibaren Rusya, Yunanistan, Sırbistan, Romanya ve Bulgaristan kiliseleri hem idari hem de ruhani açıdan İstanbul Patrikhanesi'nin doğrudan yetki alanı içinde bulunmakta idi. Fakat, zamanla bu kiliselerin tamamı özerk birer kilise halini alır ve Patrikhane'nin yetki alanı dışında kalırlar. İstanbul'da gayrimüslimleri ziyaret eden yabancı yazarlar, hatıratlarında Türklerin İstanbul'u fethetmesiyle birlikte Patrikhane'ye bağlı kiliselerdeki ayinlere ayrılan gelirlerin azalması nedeniyle, ayinlerdeki eski ihtişamlı kutlamaların olmadığını, daha mütevazı bir şekilde ancak geleneğin sıkı sıkıya devam ettirildiğini belirtmekte.⁶ Tüm bunlar bu kiliselerin ve ritüellerin çevresinde tabii olarak gayrimüslim mahallelerin önceden de sonra da varlığının arka planındaki hadiselerdir. Dolayısıyla gayrimüslim nüfusun mahallelerinin Osmanlı'nın ilk dönemlerinde Fatih tepelerinden Haliç kıyılarına inen bölgede mevcudiyeti açıktır.

Şunu unutmamak gerekir ki, Eski İstanbul olarak bilinen ve Doğu Roma döneminden beri gayrimüslimlerin de yaşadığı mahalleler, bazen birkaç mahallenin yok olduğu büyük yangınlar

Zeyrek'ten Süleymaniye'ye bakış.
(Kaynak: 19. Yüzyılda İstanbul Hayatı, haz. Renate Schiele, Wolfgang Müller-Wiener)

yaşamıştır. Bunlar, genellikle aynı zamanda söz konusu mahallelerde yaşayan gayrimüslimlerin şehrin başka yerlerine naklini de gerektirdiği için, Süleymaniye ve civarında önceden var olan gayrimüslimlerin şehrin başka mahallelerine göç etmeleriyle sonuçlanabilmekte idi. Yangının olduğu yerler saray mensupları tarafından mülk sahiplerinden satın alınarak yeni yapıların inşa edilmesine imkan vermekte idi. Süleymaniye gibi ilim merkezleri ve müderrislerin yoğun olarak yaşadığı yerlerde bu gibi yapılanmalara gidildiği ve böylece mahallenin İslami kimliğinin daha baskın bir hale dönüştüğü yapılan araştırmalardan anlaşılmaktadır. Gayrimüslimlerin yoğun olarak ticaretle meşgul oldukları düşünülecek olursa, onların Süleymaniye mahallesinin hemen yanı başındaki Mahmut Paşa yokuşundaki esnafın olduğu yerlerde dükkânlarının olduğu hemen tahmin edilebilir.⁷

Fatih döneminden itibaren sadece Rumlar değil, aynı zamanda Ermeni ve Yahudi toplulukları da belli bir nizama ve düzene kavuşturulmuştur. Özellikle sur içini tavsif etmek için kullanılan eski İstanbul'da gayrimüslimlerin icra ettikleri birçok görevler vardı. Bunlar içerisinde en önemlisi, yabancı tüccarlar ve elçiliklerle görüşmelerde aracılık görevi olan tercümanlıktır. Mütercimlerin sadece ticaretle ve diplomaside değil, aynı zamanda taraflardan en az birinin gayrimüslim olduğu mahkemelerde de bu görevlerini yerine getirmekte idiler. Zaman zaman görevlerini kötüye kullananlar olsa da bunların görevlerine son verilmekte idi. Bazen, cemaat ile idare arasındaki siyasi

ilişkilerin gerginleştiği dönemlerde, tarafsızlığı korumak maksadıyla o cemaate mensup mütercimlere görev verilmeyebiliyordu. Girişte de ifade ettiğimiz üzere işkolları birlikteliği de mahallelerin teşekkülünde etkili olmuş bu durumda sur içinde görev yapan gayrimüslim tüccar, diplomat ve tercümanların İstanbul'da bu türden işlerin icra edildiği yerlerde oturmaları mahalle nüfusundaki orana da yansımıştır denilebilir.

İstanbul'daki gayrimüslimlerin Süleymaniye Camii'nin inşasında aktif görev aldıkları dönemin kayıtlarında yer aldığı gibi, Mimar Sinan'ın kendi hayatını anlattığı eserde de işaret edilmektedir. Gayrimüslimlerin Marmara adalarındaki mermer ve taş madenlerin işletmesiyle meşgul oldukları dikkate alınacak olursa, İstanbul'daki camilerin ve binaların yapımında kullanılan taş ve mermerlerin tedarikinde ve kısmen işlenmesinde önemli katkıları olduğu belirtilmelidir. Müslüman taş ustaları ile rekabetleri dönemin Osmanlı sicil kayıtlarında işaret edilmektedir. Özellikle lonca kayıtlarına bakıldığında, çoğunluğunu müslümanlar oluştursa da her meslekte birkaç gayrimüslim ustanın ve usta ailelerin isimlerinin zikredildiği görülmektedir. Aralarında, çok az da olsa bölgesel loncalardan sorumlu gayrimüslim kethüdaların olduğu, listelerden anlaşılmaktadır. Genelde kethüdaların müslümanlardan olmasına dikkat edildiği genel bir esas olsa da kethüda yardımcıları arasında da gayrimüslimlerin olduğu görülmektedir.

Çeşitli loncalara mensup olan gayrimüslimler; hayatın her alanında yer almışlardır. Buna göre hekimlik, mimarlık, sarraflık, ekmek ustası, boyacılık ve manifaturacılık mesleklerinin yanında, tüccarlık, gümrük memurluğu, yol ve boğazların geçit güvenliğinin sağlanması olan derbentçilik, esir pazarı idareciliği (kethüdalığı) görevlerini yaptıkları anlaşılmaktadır. İstanbul'un fethinden itibaren, şehri yakından tanıyan gayrimüslimler ve özellikle hristiyan teba şehrin asayişinin sağlanmasında da görev almışlardır. Gayrimüslimler arasında belli cemaatlara mensup olanlar, bazı mesleklerde daha çok öne çıkmaktadır. Mesela; Ermenilerin

kalemkâr, kereste, kiremit ve lağımçılık işlerinde aktif oldukları görülmektedir. Ermeni tüccarların nakış işleme, özellikle keten, kumaş, muslin, ipek ticareti ve terzilik işinde usta oldukları anlaşılmakta. Ermenilerin Yahudiler ile birlikte ticaret işinde de iyi oldukları bilinmektedir. Yabancı seyyahların kaydettiklerinden anlaşıldığına göre, Ermenilerin ticarete malı satabilmek için çok konuşmayı tercih ettikleri, Yahudilerin ise ticari tecrübelerinin fazla olduğundan bahsedilmektedir.⁸

Yukarıda da işaret edildiği gibi, Fatih ve Süleymaniye'nin çevre mahallelerinde oluşan aynı esnaf birliklerine XVII. yüzyıla kadar müslüman ile gayrimüslimlerin birlikte hareket ettikleri görülmektedir. Zamanla loncalarda bazı anlaşmazlıklar baş gösterince, gayrimüslimlerin kendi teşkilatlanmalarına doğru gittikleri ve işleyişin selameti için Osmanlı idarecileri tarafından buna izin verildiği görülmektedir. Söz konusu uygulamalarla ilgili detaylara ve dönemlere göre uygulamalardaki farklılıklar sicillerde yer alan kayıtlardan takip edilebilmektedir.

NOTLAR

* M.Ü. İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi Öğretim Üyesi	Yeditepe Yayınevi, 2012), 136.
1 Levon Panos Dabağyan, <i>Zaman Tüneline Şehr-i İstanbul'un Seyir Defteri</i> , (İstanbul: Karadağ Yayınları, 2006, 244.	6 Samuel Sullivan Cox, <i>Bir Amerikan Diplomatının İstanbul Anıları 1885-1887</i> , çev. Gül Çağalı Güven, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010), 270.
2 M. Tarık Karaosman-Alaaddin Dolu, "18. Yüzyıl İstanbul'unda Mahallelilik Bağlamında Müslim-Gayrimüslim İlişkileri", <i>Kocatepe İslami İlimler Dergisi</i> , c. 6, S. 1, (2023): 84.	7 Eminönü ve civarındaki gayrimüslimlerin yerleşimlerine dair geniş açıklama için bkz.: Abdülkadir Özcan, "İstanbul'un Eminönü Semti XVII. Yüzyılda mı İslâmlaştırıldı?", <i>Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies</i> , 37 (2011): 206-213.
3 Cyrus Hamlin, <i>Türkler Arasında</i> , (İstanbul: Meydan Yayınevi, 2011), 22-23.	8 Anna Grosser Rilke, <i>İstanbul'da Bir Hoş Sada</i> , çev. Deniz Banoğlu, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021), 199-171.
4 Semavi Eyice, "Fethiye Camii", <i>TDV İslâm Ansiklopedisi</i> , 12 (1995): 460-462.	
5 Firdevs Çetin, <i>Batılı Seyyahlara Göre İstanbullu Gayrimüslimler</i> , (İstanbul:	

Bir İmparatorluk Yapısı Süleymaniye

Prof. Dr. Suphi Saatçi*

Medeniyetlerin en önemli sacayaklarından biri mimarlıktır. Bu bakımdan medeniyetlerin en müşahhas verileri hiç şüphesiz mimarlık ve görsel sanatlar alanında kendini gösterir. Mimarlık abideleri de her zaman önemli şehirlerin bağrında gelişir ve oluşur. Bu abideler de o toplumun ortak malı ve medeniyet tasavvurunun bir ürünü olarak ortaya çıkar. Bu bakımdan milletlerin medeniyet abideleri, toplumların ortak inancını ve dünya görüşünü yansıtan belirli yapılardır. İster batıda ister doğuda olsun, toplumların medeniyet tasavvurunu sergileyen abideler, o toplumun medeniyet varlığıdır. Dikkat edilirse büyük medeniyetlerin simgeleri olan yapılar da genellikle şehrin merkezinde yer alan büyük mabedlerdir.

Türk tarihinin en büyük yüzyılını simgeleyen Süleymaniye, Osmanlı medeniyetini temsil eden bir imparatorluk yapısıdır. Cihan padişahı Kanuni Sultan Süleyman adına inşa edilen külliye'nin merkezinde yer alan en çarpıcı yapı da halkın ibadet etmesi için inşa edilen Süleymaniye Camii'dir. Osmanlı Devleti'nin İstanbul'daki en ulu mabedi olan Süleymaniye,

bu bakımdan Osmanlı medeniyetinin zirvesini temsil eden en büyük eserdir.

Süleymaniye aslında bir cami olmaktan çok kurumlaşmış bir sosyal düşünce, bütün tarihi çözümseyen bir imgedir. Roma'da San Pietro Bazilikası, Paris'te Notre Dame Kilisesi, Venedik'te San Marko Bazilikası, Floransa'da Santa Maria del Fiore Katedrali ve Londra'da Saint Paul Katedrali gibi, Süleymaniye de kent imgesi ile bütünleşmiştir.

Osmanlı tarihinin büyük yüzyılında İstanbul'da büyük külliye yapıma dönemi Sinan ile başlamıştır. Böylece dünya başkenti durumuna yükselen İstanbul'un şehir dokusu nitelikli ve özgün tasarımlarla değer kazanma yoluna girmiştir. Hassa Mimarlar Ocağı diye bilinen yapı örgütünün disiplinli, düzenli ve hızlı çalışması sayesinde Süleymaniye gibi büyük bir kompleks yedi yıl (1550-1557) içinde tamamlanmıştır.

Süleymaniye'nin özdeşi olan Batı'daki tapınakların inşa süreçlerine bakılırsa, Sinan'ın başarısı daha iyi anlaşılır. Mesela Roma'da Michelangelo Buonarroti (1475-1564) tarafından tasarlanan San Pietro Bazilikasının inşaatı 120 yıl (1506-1626) sürmüştür. Sinan'ın çağdaşı olan Andrea Palladio (1508-1580) tarafından Kuzey İtalya'nın Vicenza, Veneto'da inşa edilen Villa La Rotonda 25 yılda (1567-1592) tamamlanmıştır. İngiliz mimar Sir Christopher Wren (1632-1723), Londra'daki St. Paul Katedrali'ni ancak 35 yılda (1675-1710) bitirebilmiştir. Buna karşılık Sinan'ın en büyük yapı inşaatlarını yedi yıl gibi kısa bir sürede tamamlaması, dünya mimarlık tarihinde benzeri olmayan büyük bir başarıdır.¹ Bu bakımdan Osmanlı yapım teknolojisinin gücünün, dinamizminin ve iş disiplininin hakkı teslim edilmelidir. Sinan'ın şantiye düzeni ve iş disiplini hakkında fikir sahibi olmak için, günümüze ulaşan Süleymaniye inşaat defterlerini incelemek yeterlidir. Her şeyi kayıt altına alan Sinan'ın, temeller yapılırken beden

Süleymaniye Külliyesi'nin önünde tarihî yarımada ve Boğaz'ın mavi suları uzanıyor. Karşı kıyıda ise Süleymaniye'nin minareleriyle boy ölçüşen gökdelenler.
(Fatih Belediyesi Zeyrek Akademisi Arşivi)

duvarlarına ait taşların hazırlanmasından, her türlü inşaat malzemesinin sırasına göre sipariş edilmesine kadar, mükemmel bir iş organizasyonu uyguladığı biliniyor.²

Osmanlı mimarlık sanatı bu dönemde hem estetik hem strüktürel mükemmeliyetinin zirvesine ulaşmıştı. Osmanlı mimarisinin klasik çağını belirleyen ve sistemleştiren Mimar Sinan, doğulu olmakla birlikte, batının da akılcı çözümlerini özümsemiş ve bunları daha da ayıklayarak yalınlaştırmıştır. Cami mimarisinde büyük bir ufuk açan Sinan, ibadet alanı olarak özgün mekan tasarımı yaratarak erişilmesi mümkün olmayan bir performans göstermiştir. Doğudan, batıdan, kuzeyden, güneyden, Sasani'den, Bizans'tan, Akdeniz'den, her sanat anlayışından yararlanmış, bunları Osmanlı mimari geleneği içinde yoğurarak yeni, taze ve akılcı çözümlerle daha da yalınlaştırmıştır.

Gördüğü hiçbir mimari detayı reddetmeyen Sinan, amacına uygun olanları almış, bir kısmını ayıklamış, bir kısmını daha da geliştirmiş, akılcı ve mantıklı çözümler üreterek mükemmel noktalara götürmüştür. Bununla birlikte Sinan ne Sasani ne Bizans ne de Akdenizli olmaya özenmiştir. O, Osmanlı-Türk mimarlık geleneğinin özgün oluşumunu ortaya koymuş ve mensup olduğu toplumun kültür ve geleneğinin temsilcisi olmuştur. Sinan'ın sanatı Batılı bir damga taşımadığı gibi, "Osmanlı

mimarisi de bir Bizans Rönesans'ı değildi. Sinan'ın mimarisi, İslam dünyasında, kendine özgü jeopolitik koşullarda, yeniçağa ulaşan tek toplumun mimarisidir."³

Süleymaniye Külliyesi peyzaj içindeki konumu ile dünya başkenti İstanbul'un en etkili silüetinin ögesidir. Süleymaniye, cihan padişahı Kanuni Sultan Süleyman'ın kudret ve ihtişamını vurgularken, aynı anda hem İstanbul'u hem de Sinan'ın yüksek performansını temsil eder. XVI. yüzyılın ortalarında inşaatı başlayan Süleymaniye, devletin en güçlü ve en zengin döneminde tamamlanmıştır.

Süleymaniye'nin yer aldığı tepe, stratejik açıdan şehir topografyasının en prestijli noktasıdır. Sinan'ın yer seçiminde büyük isabet kaydettiği bu tepe Galata, Haliç kıyıları, Eyüp, Beylerbeyi, Üsküdar, Kadıköy, Bostancı gibi pek çok yerden seyredilir. Süleymaniye'nin eşsiz görseelliği ile egemen olduğu bu nokta Haliç'ten, Boğaz'dan ve Marmara'dan bile çıplak gözle görülebilir.

Fatih külliyesinden sonra Osmanlı tarihinin en büyük külliyesi Kanuni Sultan Süleyman tarafından Sinan'a sipariş edilirken, Türk mimarisinin klasik çağı en olgun dönemini yaşıyordu.

Eğimli olan araziden dolayı istinat duvarları ve terasların düzenlenmesiyle Sinan caminin dış avlusu için bir plato oluşturmuştur. Aşağıda kotta kalan alt sokak üzerinde ise kendisine ayırdığı yalın bir çardaktan oluşan türbe ile üçüncü ve dördüncü medreselerin girişlerini vermiştir. Haliç'in yamaçlarına yerleştirilen bu medreseler, kademeli olarak aşağı indirilmiş ve topografya zorlanmadan, arazinin eğimi ustaca değerlendirilmiştir.

Dört dayanağa oturan plan şemasının en büyük boyutunu Sinan, Süleymaniye Camii'nde uygulamıştır. Süleymaniye'nin orta mekân örtüsünün şeması, Ayasofya'nın merkezi kubbeyi destekleyen iki yarım kubbesi gibidir. Osmanlı mimarları bu şemayı daha önce

Mimar Sinan'ın türbesinin dışardan ve içerden görünümü (Fatih Belediyesi Zeyrek Akademisi Arşivi)

Bayezid Camii'nde denemişlerdir. Sinan da bu şemayı önce Süleymaniye'de ve son olarak Tophane'deki Kılıç Ali Paşa Camii'nde uygulamıştır. Şehzade Camii'nde merkezi kubbeyi dört yarım kubbe ile destekleyen simetrik bir örtü sistemini deneyen Sinan, bu şemanın en olgun biçimine ulaştığı için, sonraki tasarımlarında bunu bir daha denememiştir.

Süleymaniye'de kible aksı yönünde iki yarım kubbe ile 27,5 metre çapındaki orta kubbeyi kemerlere yükleyen Sinan, doğu ve batı yönündeki kubbenin yükünü iki yönde yerleştirdiği ikişer granit sütuna oturtmuştur. Büyük kemerin içine bol pencere serpiştirmiş ve iç mekânın aydınlık oranını arttırmıştır. Süleymaniye'deki oranların, mekân ve taşıyıcı sistemin rasyonelliğinin, içte ve dışta algılanışı gibi hususlar, Ayasofya'da daha çözümünü bulamamıştır. Hatta "Süleymaniye Ayasofya'nın inşa edilmiş eleştirisi olarak, Sinan'ın mimari üslubunun gelişmesinin önemli bir aşamasını temsil" ettiği kabul edilmektedir.⁴

Sinan orta kubbeden aşağıya doğru inişi yine ritmik bir kademelenme ile sağlamış ve bu ahengi yapının dış cephesine yansıtarak görsel açıdan Süleymaniye silüetine çekici bir plastik kazandırmıştır. Camiin değişik boylarda olan dört minaresi avlunun dört köşesindedir. Minarelerin değişik boylarda oluşları, piramidal

görüntüyü daha da güçlendirmiştir. Camiye bitişik olan minarelerin ikisi 76 metre ve üçer şerefelidir. Diğer iki minare ise 56 metre ve ikişer şerefelidir. Cami böylece dört minareli ve toplam on şerefeli olmuştur. Bununla Kanuni Sultan Süleyman'ın İstanbul'un fethinden sonra dördüncü ve Osmanlı Devleti'nin de onuncu padişahı olduğuna işaret edildiği üzerinde duranlar olmuştur.

Camiin önündeki geniş şadırvan avlusu dört yanda yirmi sekiz kubbeli revakla çevrilmiştir. Şehzade'de yan cephelerde görülen, kubbeyi destekleyerek kademeli biçimde inen payanda ayakları arasındaki tek katlı arkatlar (revaklar, dış sofalar), Süleymaniye'de iki katlı ve saçaklı olarak uygulanmıştır. Böylece Sinan yanlarda kullandığı revaklarla masif ve ağır taş cephe görüntülerini hafifletmiştir.

Ünlü Türk gezgini Evliya Çelebi *Seyahatname*'sinde Süleymaniye Külliyesi'ne geniş yer ayırmıştır. Çelebi Süleymaniye'nin yapılışında iş bilir nice ustanın çalıştığına işaret ederek inşaat süreci hakkında şu bilgileri vermektedir:

"... daha önce Fatih'in yaptığı Eski Saray'ın yarısını bölüp Süleyman Han bu camii denize bakan yüksek bir tepe üzerine benzersiz bir cami yaptı. Bütün Osmanoğulları ülkesinde ne

kadar bin becerikli usta mimar, yapı ustası, işçi, taş yontucu ve mermer ustası var ise toplayıp üç sene tam üçer bin ayağı bağlı forsa temelini yerin dibine indirip dağ delicilerin kazma vuruş sesleri yerin dibindeki dünya taşıyıcısı olan öküz duyardı. Ta bu merteye yerin dibine kadar kazıp sonra temeline rıhtım yaparak üç senede binanın temeli yeryüzüne çıkıp belli oldu.

Sonra bir sene hali üzere durup başka temellere ve çeşitli taşları tıraş etmeye başladılar. Bir seneden sonra Sultan Bayezid-i Velî'nin mihrabı peresesine (hizasına) göre mihrap konup dört tarafındaki duvarların kubbe kemerlerine kadar üç senede bitirdiler. Sonra dört sağlam ayak üzere yüksek kubbeyi yaptılar.”⁵

Süleymaniye’de kullanılan dört büyük sütun Osmanlı coğrafyasının en uzak diyarlarından İstanbul’a getirilmiştir. Sütunlardan biri Mısır’ın İskenderiye şehrinden, diğeri Lübnan’ın Baalbek’teki sit bölgesinden getirtilmiştir. Üçüncüsü İstanbul’daki Kıztaşı’ndan, dördüncü sütun ise Topkapı Sarayı’ndan temin edilmiştir.⁶

Süleymaniye Camii’nin iç avlusunu saran dış avlusunun Haliç’e bakan tarafındaki terasın,

İstanbul halkı için bir seyir platformudur, buradan İstanbul’un Haliç, Boğaz ve Marmara yönünde manzaraları seyredilir. Çevresindeki yapılarla beraber Süleymaniye Külliyesi’nin “bin kubbe” ile örtülü olduğunu, üç bin kişinin burada hizmet ettiğini ve Süleymaniye vakfı mütevellisinin beş yüz kişi ile çalıştığını yazan Evliya Çelebi şunları söylemektedir:

“Doğu tarafında avlunun duvarı olmayıp, İslambol şehrini temaşa için kenarda bir seyir terası vardır. Bütün halk orada oturup Hünkâr (Topkapı) Sarayı, Üsküdar, Boğaz Hisarı, Beşiktaş, Tophane, Galata, Kasımpaşa ve Okmeydanı baştan sona görünür. Ayrıca İslambol Haliç’i ile Boğaz’da yelkenlerini açan nice bin pereme⁷, kayık ve diğer suda yüzen pehlivanların ücretsiz bir dünya gezme ve eğlenme yeridir.

... ..

Camiin sağında ve solunda dört mezhebin şeyhülislamı için dört büyük medrese vardır ki halen bilginler ve olgun kişiler çalışır. Çalışanların bütün sayısı üç bin kadardır. Akdeniz’de bütün Sönbeki, İstanköy, Sakız,

Rodos ve diğer adaların cümlesi Süleyman Han evkafıdır ki mütevellisi beş yüz kişi ile hükmeder.”⁸

Türk mimarlık tarihi içinde bir güneş gibi parlayan Sinan, başarıları ile tarihte kalıcı iz bırakmış büyük bir mimardır. Vakfiyesinin girişinde onun için “seçkin mühendislerin gözü, kurucular erkanının süsü, zamane üstatlarının üstadı, dönemin bilge kişilerinin başı, yaşadığı çağın Eukleides’i⁹, imparatorluğun mimarı ve hakanlığın hocası” sıfatları kullanılmıştır. Mezar taşında ondan “pir-i mimaran”, yani mimarların aksakallısı diye söz edilmiştir.

Kubbe mimarisinde ulaştığı sonuç ve mühendislik alanında kaydettiği başarılar da göz önünde bulundurulursa, yukarıdaki anlatımların bir abartı olmadığı anlaşılır. Çağını aşmış evrensel bir değer olan ve her yönüyle bu övgüleri hak eden Sinan, dünya mimarlık tarihinde her zaman büyük bir isim olarak anılacaktır.

Yerleştiği semte adını veren Süleymaniye, XVI. yüzyılda Osmanlı aristokrasisi için çok rağbet edilen büyük bir cazibe merkezi olmuştur. O tarihlerden beri Süleymaniye veziriazam, şeyhülislam, vezir gibi toplumun yüksek tabakasına mensup zengin ve nüfuzlu insanların ikamet ettiği bir semt haline dönüşmüştür. Uzun yıllar boyunca bu özelliğini sürdüren Süleymaniye, II. Meşrutiyet sonrasında, özellikle Birinci Dünya Savaşı’ndan itibaren giderek bozulmaya ve çökmeye doğru yüz tutmuştur.

İkinci Dünya Savaşı’na kadar Türkiye’nin yaşadığı ekonomik dar boğazlar sonucu Süleymaniye’de ahşap konak ve ev gibi birçok sivil mimarlık örneği yapılar, fakirlerin, berduşların, bekar erkeklerin, seyyar satıcı ve yük taşıyıcıların barınağı olmuştur. Semtin sokaklarını niteliksiz oto tamir atölyeleri, yamacı ve hurdacılar istila etmiş ve semte kirletici atıklar bırakan esnaf semtin değerini düşürmüştür. Medeniyet abidelerimizin zirvesi olan Süleymaniye Camii ile külliyesinin diğer

yapılar, hiç de layık olmadıkları bir çevrenin ortasında kalmıştır.

Süleymaniye Camii ve çevresi, Unesco tarafından 1985 yılında Dünya Mirası Listesi’ne alınan “İstanbul’un Tarihi Alanları” arasında yer almıştır. Dünya mirası, taşıdığı üstün evrensel değer nedeniyle “insanlığın ortak mirası” olduğunu ve korunması gerektiğini ifade eder. O tarihten beri Süleymaniye bölgesi üzerine düzenlemeler ve planlamalar yapılmışsa da bunlar, ne yazık ki kâğıt üzerinde kalmış ve günümüze kadar bu hususta olumlu bir gelişme kaydedilmemiştir.

Türk mimarlık tarihinin bu eşsiz kültürel mirasının çevresindeki olumsuzlukların ne zamana kadar devam edeceği yolundaki soruyu cevaplandıracak bir yetkiliye ulaşmak da hayal gibi görünüyor.

Bu büyük tarihi mirasın çevresinin korunarak yaşatılması hususunun, çok önemli bir kültür sorunu olarak varlığını sürdürmesi, doğrusu insanın içini kanatıyor. Süleymaniye çevresinin düzenlenmesi konusunda olumlu gelişmelerin ortaya çıkmasını yine de ümit etmek istiyoruz. Fazlaca moralimizi bozmadan güzel şeyleri görmek temennisi ve milletçe yüce Allah’a duada bulunmak dileğiyle.

NOTLAR

*	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi	4	Doğan Kuban, <i>Osmanlı Mimarisi</i> , (İstanbul: YEM Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, 2016), 280-281.
1	Aptullah Kuran, <i>Mimar Sinan</i> , (İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986), 243; Ulya Vogt-Göknıl, <i>Mimar Sinan</i> , (İstanbul: Sandoz Kültür Yayınları, 1987), 146.	5	Evliya Çelebi, <i>Seyahatname</i> , 43a-43b
2	İnşaat defterlerini incelemek için bkz: Ömer Lütfi Barkan, 1972-1979.	6	Sâî Mustafa Çelebi, <i>Tezkiretü'l-bünyan</i> , 9a-9b.
3	Doğan Kuban, <i>Sinan'ın Sanatı ve Selimiye</i> , (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998), 226.	7	Gondola benzeyen bir kayık.
		8	Evliya Çelebi, <i>a.g.e.</i> , 1314, c. 1., 156-157.
		9	MÖ 330-275 yılları arasında yaşamış İskenderiyeli ünlü matematikçi.

Sinan

Abidin Dino*

Ser-mimaran-ı cihan ve mühendishan-ı devranın çocukluğunu düşünerek yola çıktım. Telefon direkleri bir yana, 16'ncı asırdan beri Kayseri Ağırnas arası değişen ne?

Köy yollarında 13 yaşlarında bir çocuk görüyorum. Çanklarından sıçrayan çamur diz boyu. Yürü babam yürü. Köyde nenesi, "Taş tutasın, altın ola!" der durur. Nedense tutulan nice taş altın olmamıştır.

Çocuk geçim derdinde, bir taşçı ustasında çırak, Kayseri'den işten dönüyor. Yapıda çalışılır, han, hamam, kümbet onanılır. Çocuğun akrabaları da hep taşçı ustası, tuttuğu taş altın olmaz ama, taşın altın kesildiğini de bilir; gün olur, akşam olur, Erciyes yekpare bir altın yığınıdır. Süleymaniye de öyle. Dalgınlıkla Erciyes'e Süleymaniye, Süleymaniye'ye Erciyes denebilir. Nispetleri aynı, teraziye vursanız ikisi denk gelecek.

Süleymaniye'nin kurulmadığı günler. Sinan'ın çocukluğu. Her toprağın bir isteği, bir doğurma zoru vardır devrine göre. Sanırım mimarlık, işte bu isteğin ebeliğini yapmaktadır.

Sinan 23 yaşında, fetihten 60 sene sonra, İstanbul'a ayak basınca bunu duymuş olmalı, bu zoru duymuş olmalı. Süleymaniye'yi sayıklayıp duruyordu; ölesiye. Yerin ve asrın buyruğu. Öyle gelir ki insana, Süleymaniye oldum olası var olagelmiş. Oysaki Orta Anadolu potasından gelme köylü çocukları, yerin ve asrın buyruğunu yerine getirinceye dek, o tepede kayda değer bir şey yok.

Kurulmamış camiin meydanında, müneccimbaşılar, boşluklar içinde kabank ve şeffaf Süleymaniye'yi haber vermediler. Onu Sinan'la beraber Anadolu köylüleri, taşçı ustaları, imparatorluğun dört bir bucağından gelme zanaatkarlar, İstanbul'un camcı ve hattatları ile bir yapıcılar ordusu gördü ve kurdu. Yerin ve asrın buyruğu. Ashına bakılırsa, İstanbul şehrinin fethi 1453'te başlamış, Süleymaniye'nin bittiği güne kadar devam etmiştir. Kültür savaşından bahsediyorum.

(...) Abdülmennan oğlu köy yolunu tutmuştur, henüz "seyri derya özlemiş" değildir, hatta deryadan bile habersizdir, Kayseri'nin Ağırnas nam karyesinde doğmuştur, 13 yaşlarındadır, ismi Sinan veya Yusuf'tur. (...) Orta Anadolu'da köyüne dönen bir köylü çocuğu şafak sökmeden yola çıkmıştır, nerde ise Kurtçömeltten rüzgarı edecek, ayaz artacaktır. Dağ karanlıkta ışıldamakta. Gün ağarırken ilkin Erciyes'in tepesi pembeleşir, sonra da ışık ovaya iner. (...) Yapı zamanı geçmiştir, taş eli dondurur, dayanılmaz, dağa yedinci kar yağmıştır, sekizinci mutlak şehre yağacak, köye dönülür. (...) Sinan'ın eli eğimli, üç karışık çocuğun eli, makası, çekici, tarağı, külünk, kalem ve madırgayı tuta tuta sertleşmiş, kolları taş gibi olmuştur. Aletin ucunda taş, aleti kullanmasını bilmek, taşın sertine yumuşağına göre alet ve darbe. Taşın suyuna gitmek. Taşın da bir huyu var, kımıldamadığına bakmayın, inadına çatlar, neler yapmaz. Alet, insanla malzeme arasında. Onu bellemeden malzemenin hakkından gelmez. (...) Sinan'ın ilk taş kitapları, aldığı ilk büyük yapıcılık dersleri: Selçuk sanatı (...) Selçuk devri. Anadolu toprağı akınlar uğrağıdır. Kervan yolları üstünde savaşlar. Hazer'e, Akdeniz'e, Karadeniz'e doğru. Mezarlar bile birer kale. Sadettin Köpek dolaplar çevirir, kesik başların sakalı taranır, boğuşmalar, Moğol istilaları. İç ve dış burcun içine sığınmış yapılar. Yollar emin değil, şehirler emin değil, kapalı mimari, kapalı bir alem. Sinan eserini Osmanlı çağında verecektir. Artık Anadolu dışardan içeriye gelen akınların değil, içerden dışarıya yayılan akutların merkezi. Osmanlı yayılışının köylü kitlesine, reayaya nefes aldırmadığına birçok ayaklanma tanıktır. Öyle olsa da imparatorluğun başlıca merkezlerinde büyük servet birikintileri olmuş. Şah İsmail ve iç taraftarları ezilmiş, Mısır'dan Avusturya'ya kadar dört bir bucaktan ganimetler akın etmiş, Karadeniz'de ve Akdeniz'de, Nil'de ve Tuna'da karşı kuvvetler tekrar tekrar ezilmiştir. Neccar Sinan bu zemin üstünde Mimar Sinan olacak, Türk yapıcılığında ışık devrini açacaktır.

Çocuk, birkaç adımda bir, çanklarının altına yapışan okkalı çamurdan kurtulmak için boşluğa tekmeler savuruyor. Baldırları çağutla sarılı. İşte böyle olur, birkaç adım yürürsünüz, ayaklarınız ağırlaşır, gittikçe ağırlaşır durursunuz. Sallayın ayağınızı. Çamur, kalıptan çıkmış gibi fırlar yolun kenarına. Saatlerce böyle. Yorgunluktan dizleriniz titreyinceye kadar böyle. Sinan'ın yürüyeceği yol, bitmez tükenmez bir yol. Ağırnas yolu. Şaşılabacak şey, yürünür

de bir gün bir yere varılır. Yolculuk, cihankeşlik. Deniz misali toprak. Bu karada, denizde boğulur gibi boğulmak hiçten. Bir türkü ırlayın, ne olursa olsun, avazınız çıktığı kadar, yanık yanık, nafile, yalnızsınız, sesinizi duyan kimse yok. Kış geçse belki dağ yamaçlarından odun kesmiş Türkmenlerin katar katar kağnılarına rastlanır. Hiçbir şey bilmeden bir cümbüş. Sanki uzakta veya yeraltında bir yerde, sekiz kat mehterhane takımı cuş u huruş ediyor, ordular üzerinize yürüyor. Yalnızlıktan delirdiğinizi zannedebilirsiniz, bir figan, bir avaz, neden sonra bozlukta kağnılar görünür. Şafak bir türlü sökmez. Çamur ve yorgunluk. Çocuk Ağırnas'a varsa, hiç kimseye görünmeden mağaralara gitse, günlerce oynadığı dere diplerine. (...) O koskocamanlıktan kurtulup, kıvrılsa dehlizlerin dibinde, sincaplar kralının sarayıdır burası. (...) Anadolu insanı büyük akınlar sırasında buralarda saklanmış, yiyeceğini, silahını, inancını, canını korumuştur. Rahat bir uyku uyumak, kimseyi görmeden, konuşmadan, selamlaşmadan. Yorgunluk. Aylarca çekiç salla, onan yerine git, işi bitirip hesabını kes, geri dön, yürü, boyuna yürü. Usta ile Karye-i Ürgüp'e kadar bir yol yürümüşlerdi. Sinan'ın burada akrabaları var. (...) Küçük çırağa göstermeleri gerek. Taş hengamesi. Sanki yeryüzü diken diken olmuş. Dağ eriyivermiş de dalga dalga, sonra binlerce garip külah peyda etmiş. Bunların ismi üstünde: Şeytanbacaları, çıldırmış kümbetler. İçten öylesine oyulmuşlar ki, kullanılmadık yer yok, taşta oyulmuş. (...) Dıştan, yerden bitmiş taşın bin bir kalıba girdiğini seyreyle. İçten ahenkli boşluklar yaratmayı, bunları birbirine göre istif etmeyi belle. İçle dış arasında kıyasıya uygunluk. (...) Sinan, çocukluğunda o atlılara imrenir, oysaki Sinan'ın alın yazısı yürümektedir. Delikanlı olunca, Ağırnas'a değil, İstanbul'a, İstanbul'dan Tebriz'e, Kahire'ye, Kahire'den döne dolaşa İstanbul'a, İstanbul'dan Belgrad'a yürüyecek. Daha pek çok yürüyecek. (...) Uzun bir yol, fakat öyle bir yol ki Mısır, İran, Roma, Selçuk, Osmanlı, Bizans ve Gotik mimarisinin boy verdiği yerlerden geçer. Kahire'de Ehramlardan, Grand'da Gotik kiliseye kadar uzanan bir yol. Mezar, Saray, Köprü, Soylu, Mabet. Sinan'ın göz zenginliği. Gözün doğması. Sinan görecektir ki dünya çıldırısıya güzel ve güzellik çeşitlidir. Görecektir ki mimar, toprağa ve insana aşık kişidir. (...) Üç zorlu ihtiyaç, adları keskin bir sesle başlayan üç kişi: Sinan, Süleyman, Sokollu. Seferler yapılır, kanlı gaza malı yığılır, bunca boğuşmadan sonra, gel denir Sinan'a, o da toplar yapı arkadaşlarını, bambaşka bir sefer, bambaşka bir seferberlik başlar. Boşluğa karşı insanoğlunun gerçek seferi. Sinan'ın adım adım piyadece gezdiği imparatorluktan gelme, kara ve denizler aşış yapı malzemesi yığmıştır. Nerede savaşa tutuşulacak? Şehrin yuğruluşu, dalgalanışı, kıvrınlışı hesaba katılır. Hep insanoğluna göre: tabiatın şekil alma yasası ile insanoğlunun yaratış yasası arasında bir ahenk bulma zoru. Sinan'ın önünde şehir serili. Sinan, muradına ermiş neslin çocuğu. Gelgelelim coğrafya ve siyaset bir yana, şehir gece gündüz okşanacak kadar güzeldir. Bir gün gelir, Sinan İstanbul'da yerlerden yer beğenecek. Pupa yelken şehre yaklaşan kadırgalardan veya deniz kenarında yel değirmenli Kadıköy'ünden bakıldığında, şehrin poyraz yönünde Sultanahmet namevuttur. Fakat Sinan şehrin dışına değil, şehrin göbeğine oturtacaktır Süleymaniye'yi. Yanı başında Ayasofya, yanı başında Galata Kulesi var, olsun, ilmi hendese ve mimaride galebe çalmalıdır, Sinan dünya ile boy ölçüşmeyi göze almış.

Evliya Çelebi söylesin: "Üç sene üç bin tam adet ayakları zincirli forsa temelini kazdı." Çınarın kökü ne ise, binanın üç bin ayaklı temeli de o. Temeller kazıla dursun, ilmi hendese ile bir imkanlar alemine dalınmıştır. Işık gölge içinde pergel, birbirine bağlı hatlar, kavisler çizer, akşamüstleri yuvarlanarak geçen, denize renk salan bulutlara kadar çıkacak şekiller düşünülür. Ve bunlar hep yeryüzüne bağlı, yerin edasından çıkan, birbirinin mukadder devamı olan şekiller. Hacimler başka hacimler doğurur, doğacak kubbenin haşmeti, etrafındaki yarım kubbelere bağlı. Aşağıdan yukarı, yukarıdan aşağı zincirleme teknik zorluklar, hesaplama, terle, kanla, 12 sene sürecektir bir kavga ile halledilecek. Süleymaniye'nin dört desteği uzaklardan gelir. Mısır'da seneler önce Sinan'ın, bir gün kuracağı cami için gözüne kestirdiği dev, dört adet somaki mermer sütun, sal gemilerde deryalardan geçip geleceklerdir. (...)

Dağlar ardında dağlar, kıraç, bozkır. Bozkırda çocuk, kış günü bir dereyi aşmaya çabalar, Gesi'ye, Ağırnas'a, köyün birine varacaktır, alın o çocuğu, o çocuklara dünyayı gezdirin, bırakın düşünsünler, öğrensünler, verin fırsatı, karışmayın. Yapacakları meydanda: Süleymaniye. Denize indirilmiş bir kalyon haşmetiyle zamanın akışına salınan Süleymaniye. Göz kamaştırıcı bir hendese.

NOT

- * Abidin Dino'nun 1947 ve 1948'de yayınladığı "Sinan I" ve "Sinan II" başlıklı bu yazıları kısaltarak iktibas ettik. Metinde kısalttığımız yerleri (...) işaretleriyle gösterdik. Metnin tam hali için bk. *Toplu Yazılar (1938-1994)* haz. Turgut Çeviker, (İstanbul: Everest Yayınları, 2018), 419-430.

Süleymaniye Camii ve Külliyesi

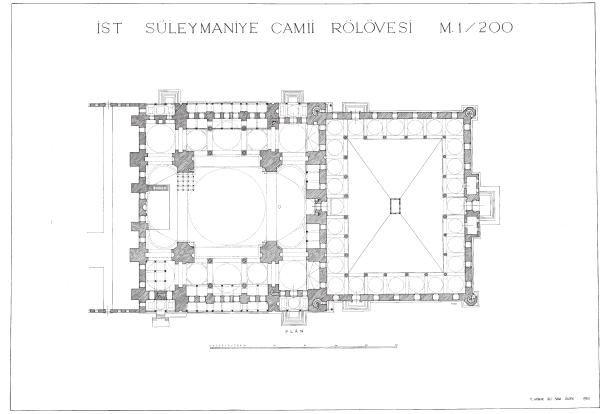
Prof. Dr. İlknur Aktuğ Kolay*

Bulunduğu semte adını veren Süleymaniye Külliyesi İstanbul'un büyük külliyelerinden biridir. Kanuni Sultan Süleyman tarafından yaptırılan külliyenin mimarı Mimar Sinan'dır. 1550-1558 yılları arasında inşaatı tamamlanan külliye Haliç'e ve kuzey yönüne doğru alçalan bir yamaç üzerinde yer alır.

Süleymaniye Camii

İnşaatı 1550-1557 yılları arasında tamamlanan Süleymaniye Külliyesi Camii bir parseli kaplayan geniş bir dış avlu-bahçe (dış bahçe) içinde külliye bir teras üzerinde yer alır. Avlu-bahçenin ortasında yer alan Süleymaniye Camii avlulu bir camidir. Dört ayak ile desteklenmiş kubbesi, giriş aksında (kuzey-güney doğrultusunda) iki yarım kubbe ile oluşturulmuş merkezi mekânı, doğudan ve batıdan çevreleyen ikincil mekanlardan oluşan bir plan şemasına sahiptir. Ana kubbeyi destekleyen dört ana kemerden kuzey ve güneydekiler yarım kubbelerin başlangıcını da oluşturur. Doğu ve batıdaki kemerlerin içinde ise ayaklar ve arasındaki ikişer büyük sütunun üzerine oturan kemerlerin taşıdığı duvarlara sahiptir. Plan şeması doğu ve batı yönlerde ardışık olarak yerleştirilmiş bir büyük, bir küçük kubbenin örttüğü ikincil mekanlar ile genişlemiştir. Ayaklar arasına yerleştirilen büyük sütunlar ayaklara daha yakın ortada daha geniş bir açıklık

bırakacak şekilde yerleştirilmiştir. Asimetrik olarak düzenlenen bu yerleştirme sonucunda da merkezi mekân ile ikincil mekânlar arasında daha fazla ilişki sağlanmıştır. Bu uygulama nedeni ile de ikincil mekânların kubbe boyutlarında farklılıklar meydana gelmiştir.

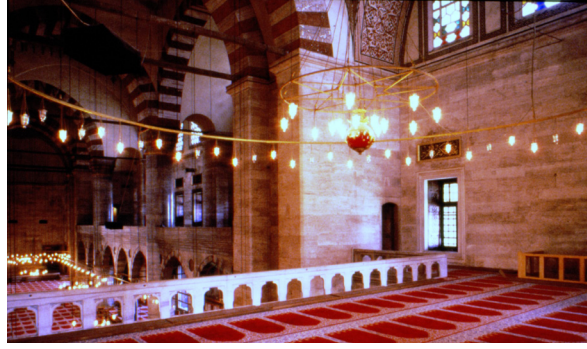
Süleymaniye Camii planı. (Kaynak: Ali Saim Ülgen, Mimar Sinan Yapıları: Katalog, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989)

Süleymaniye Camii iç görünüşü, 2009. (İlknur Aktuğ Kolay Arşivi)

Ana kubbe ve diğer kubbeleri taşıyan kemerlerin ayaklar ve sütunlara oturduğu noktalarda ise yukarıdan gelen ağırlığı desteklemek için payandalar kullanılmıştır. Kemer, ayaklar veya sütunlar ve payandalardan oluşan cami inşaat mühendisliği olarak bir anlamda günümüzün inşaatlarındaki kolon, kiriş sistemi gibi çalışmaktadır. Bu durumda yapının duvarları taşıyıcı duvar olmadığından kalınlığı daha az olup ayrıca kemerlerin altında mekân tasarımına göre farklı noktalara yerleştirilmeye imkân sağlamaktadır. Duvarların yukarıdan yük almaması nedeniyle çok sayıda pencerenin açılması mümkün olmuş ve cami in içi XV.

yüzyıl camilerinden daha aydınlık daha ferah bir mekân olmuştur. Yapı strüktürünü oluşturan ve görsel olarak baskın düşey etki yaratan payandaların arasındaki kalın kemerlerin altında kalan duvarların farklı yerlere yerleştirilmesi ile de farklı cephe tasarımları elde edilmiştir. Camiin kuzey duvarları son cemaat mahallinde düz bir cephe elde etmek için kalın kemerlerin dış noktasına yerleştirilmiş ve kalın payandalar iç mekâna alınmıştır. İç mekânda baskın düşey etki yaratan bu payandaların düşey etkisini azaltmak için görsel olarak yatay bir bant oluşturan giriş kapısı üzerine bir galeri ve onun yanındaki payandalar arasına da birer galeri yerleştirilmiştir. Doğu ve batı duvarları payandaların tam ortasına yerleştirilmişlerdir. Burada payandaların yarısı dış cephede yarısı iç mekânda yer almaktadır. İç mekândaki düşey etki, payandalar arasına yerleştirilen galerilerin yatay etkisi ile dengelenmiştir. Mihrap duvarı olan güney duvarında payandaların düşey etkisinin iç mekânda dengelenme imkanının olmaması nedeniyle duvar kemerlerin iç hizasına yerleştirilmiş ve payandalar cephede bırakılmıştır. Camiin güney tarafında ağaçlar içinde hazire yer almakta ve bu cephe fazla göz önünde bulunmamaktadır. Bu nedenle Mimar Sinan Süleymaniye’de bu cephede payandaların baskın düşey etkisini dengelememiştir. Halbuki Edirne Selimiye Camii’nde yapıya güney yönünden de bir giriş olduğundan güney cepheye de dış payandalar ekleyerek görünüşteki düşey etki yumuşatılmıştır. İkincil mekânlarda payandalar arasına yatay bantlar halinde yerleştirilen galerilerin tüm mekânı kaplamayıp payandaların arasında yer alması aynı zamanda bu mekânların merkezi mekân ile biraz daha bütünleşmesini sağlamaktadır. Günümüzde kadınlar mahfili olarak bilinen bu galeriler yapıldığı dönemde bu amaçla tasarlanmamış, olgun bir mimari mekân tasarımını gerçekleştirmek amacıyla yapılmıştır. İçeride galerilere pencere kapaklarının benzeri birer kapak içinden geçilen merdivenler ile ulaşılır. Merdivenler dar bir merdiven kovalarında yer alır. Basamak yükseklikleri oldukça fazla ve merdiven kovaları ışık almamaktadır. Ayrıca

Süleymaniye Camii doğu galerileri, 2009. (İlknur Aktuğ Kolay Arşivi)

galeri korkulukları 25-30 cm. yüksekliğinde olup kullanım güvenliği açısından sakıncalıdır. Nitekim Mimar Sinan kullanımı olan galerilerinde korkulukları güvenli yükseklikte tasarlamıştır. Camiin kuzey ana giriş kapısının üstündeki galerinin üzerinde bir is odası bulunur. İçeride yanan kandillerin dumanı duvar üzerinde bulunan üç delikten bu odaya girer ve duvarlarında oluşan is toplanarak mürekkep yapımında kullanılır.

Cami iç mekânında dengeli bir mekân algılaması için yapılan tasarım özellikleri, kütle tasarımında da ön plana çıkmaktadır. Doğu istikametinde ve aşağıya doğru genişleyen bir merdiven görünümü verecek şekilde tasarlanmıştır. En kalın olduğu batı cephelerinde kubbeyi destekleyen kemerlere kadar yükselen kalın payandalar, statik açıdan aşağıya doğru daha fazla yük aldığından, düz bir payanda şeklinde planlanmamıştır. Bunun yerine yüklerin çoğaldığı noktalarda ve yukarıdaki bölümde dış cephedeki payandaların baskın düşey etkisi, payandalar arasına yerleştirilen iki katlı galerilerin görsel yatay etkisi ile dengelenmiş; böylece dengeli bir dış cephe tasarımına ulaşılmıştır. Bu yatay etki, ikinci kat galerilerinin

Süleymaniye Camii doğu cephesi, 2007. (İlknur Aktuğ Kolay Arşivi)

geniş saçaklı ahşap örtüsü ile özellikle güneşli günlerde daha öne çıkar. Payandaların ikincil mekân kubbelerinin başlangıç noktalarına gelen basamaklarının üzerine bu cephelerde kubbeli birer oda yerleştirilmiştir. Dışarıdan pencereleri de olan bu odaların içinde bir şey bulunmamakta ve çatıdan ulaşımı da ancak ahşap bir merdiven ile sağlanabilmektedir. Kullanımı olmayan bu odalar, kütlede basamak şeklinde aşağıya inen payandaların yeknesak görünümünü ortadan kaldırmak amacıyla tasarlanmış odalardır. Bu cephelerde görülen, ikincil mekânların ardışık olarak bir büyük, bir küçük kubbelerinin de görsel olarak tasarımı dikkat çekmektedir. Mimar Sinan kütle tasarımında kubbelerin yüksekliklerini estetik olarak belirlemiştir. Bu amaçla kubbeler çift cidarlı olarak tasarlanmıştır. İçte iç mekân ile uyumlu bir kubbe, üzerinde de dış kütlelerin tasarımına uygun ikinci bir kubbe yer almaktadır. Kubbelerin kütsel tasarımı

yüksekliklerin belirlenmesi sonucunda farklı boyuttaki kubbelerin farklı yüksekliklerde kasnakları ortaya çıkmıştır. Bu durumu görsel olarak yok etmek amacıyla kubbe dış eteğinde payandalar arasına yaklaşık iki metre yüksekliğinde bir duvar ve üzerine de taş korkuluk tasarlanmıştır. Kubbe eteğinde dolaşan biri dışarıyı göremez ve bu korkuluklara ancak belki elini değdirebilir. Kubbe eteği ile duvar yüksekliği aşağıdan bakıldığında sadece duvarın üzerinde yer alan heykelimsi yağmur çötenlerinden anlaşılabılır.

Süleymaniye Camii'nin avlusu son cemaat yeri ve üç tarafından revaklarla çevrili, doğu, batı ve kuzeyden girişleri olan klasik bir cami avlusudur. Diğer camilerin avlularından farkı ise kuzey taç kapının tasarımında görülmektedir. Taç kapının iki tarafına üç katlı birer oda tasarlanmıştır. Odaların giriş katı, içinde üst katlara çıkan merdivenin yer aldığı bir giriştir. Birinci kat içinde sedir ve ocak olan bir oturma mekânı ve ikinci kat iki odanın birleştiği, duvarlarında küçük dolaplar olan, kullanılmayan bir mekandır. İkinci kattan revakların üzerine çıkılan birer kapı vardır. Odaların giriş kapısı avlu revaklarının kapaklı pencerelerinin aynıdır ve avludan pencere gibi görünür. Birinci kat odalarının avluya bakan birer penceresi bulunur. Revak tepe pencereleri hizasında farklı boyutta, konut pencereleri boyutunda pencerelerdir. Her üç katın da avlu-bahçeye bakan cephesinde aynı boyutta ikişer penceresi bulunmaktadır.

Süleymaniye Camii kuzey giriş taç kapısı, 2009. (İlknur Aktuğ Kolay Arşivi)

Süleymaniye Camii şadırvanı, 2015. (İlknur Aktuğ Kolay Arşivi)

Camiin abdest muslukları batı cephesi boyunca dış avlu-bahçesinde yer alır. Avludaki şadırvan sadece bir su elemanıdır. Farklı bir çalışma sistemi olan şadırvanın örtüsünü taşıyan içi boş kolonlardan su tavanına çıkar ve tavanda bulunan deliklerden şadırvanın içine akar. Bu sistem diğer Osmanlı camilerinde görmediğimiz bir sistemdir.

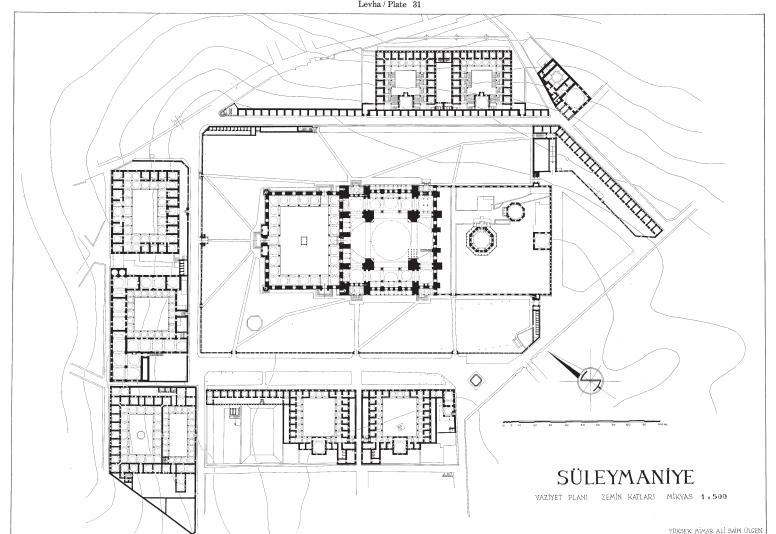
Süleymaniye Camii avlu-bahçesi doğu, batı, kuzey ve güney yönlerde bulunan kapılarla parseli çevreleyen sokaklara açılarak aralarında kestirme yollardan ulaşımı sağlar. Dış duvarları boyunca ağaçlarla kaplanmış olan bahçenin günümüz anlamında bir meydan işlevi gördüğü XVIII. ve XIX. yüzyıllarda yapılmış olan Avrupalı ressamların gravürlerinden anlaşılmaktadır. Bu gravürlerde, avlu-bahçe içinden geçen insanlar, atlılar, seyyar satıcılar, ağaçların gölgesinde oturan insanlar ve dolaşan

köpekler görülmektedir. Avlu-bahçenin ortasında yer alan camiin güney tarafında içinde Hürrem Sultan ve Kanuni Sultan Süleyman'ın türbelerinin bulunduğu hazire ve darülcürre bulunmaktadır.

Süleymaniye Camii dört ayak ile desteklenmiş kubbesi, giriş aksında (kuzey-güney doğrultusunda) iki yarım kubbe ile oluşturulmuş merkezi mekânı, doğudan ve batıdan çevreleyen ikincil mekânlardan oluşan plan şeması ile bazı mimarlık tarihçileri tarafından Ayasofya'nın benzeri olduğu ileri sürülerek Ayasofya'nın etkisinde tasarlanmış bir yapı olarak değerlendirilmiştir. Plan şeması ve strüktür sistemi çok benzer olan bu iki yapının iç mekân ve kütle tasarımları ise birbirinden oldukça farklıdır. İç mekânda, payandalara dayanan galerileri ile Süleymaniye'nin ikincil mekânları merkezi mekânlar ile daha bütünleşmiş ve Ayasofya'nın yan yana üç koridor algısı veren iç mekânından ayrılmaktadır. Kütle tasarımında ise, kademeli olarak aşağıya doğru genişleyen ve cephede yer alan yatay etkili dış galerileri ile Ayasofya'nın baskın düşey payanda etkisinden çok uzak bir etki görülmektedir.

Süleymaniye Külliyesi

Haliç'in batı kıyısında eğimli arazide yer alan Süleymaniye Külliyesi, bir cami, iki türbe, biri tıp medresesi olmak üzere beş medrese, bir şifahane, bir imaret, bir tabhane, bir

kervansaray, bir darülhadis, bir darülkurra, bir sıbyan mektebi, bir hamam, bir dizi bekâr odaları ve çeşitli külliye yapılarının altında yer alan dükkân dizilerinden oluşur ve İstanbul'daki büyük külliyelerden biridir. Külliye yapılarının yerleşiminde, Mimar Sinan eğimden yararlanarak iki teras üzerine bazı yapıları yerleştirmiş, bazılarında yapıları eğime uyarak araziye kademeli olarak yerleştirmiş, bazılarını da eğimin alçaldığı kısımlarda birden fazla kat olarak inşa edip alt katlara çoğu dükkân olmak üzere farklı işlevlerde mekânlar yerleştirmiştir.

Külliye Süleymaniye Camii'nin avlu-bahçesinin güneyinde hazire yer almaktadır. Hazirede Hürrem Sultan'ın ve Kanuni Sultan Süleyman'ın türbeleri bulunmaktadır. Hürrem Sultan'ın türbesi sekizgen planlı, kubbeli bir yapıdır. Girişinde üç açıklıklı bir revağı olan klasik Osmanlı türbesidir. Sekizgen plana sahip olan Kanuni Sultan Süleyman'ın türbesi çift cidarlı kubbe ile örtülmüştür. Yapı, iç mekânda içteki kubbeyi taşıyan sekiz sütun ve dışarıda da yapının alt yarısını saran geniş saçaklı ahşap çatıyı taşıyan sütun sıraları ile çevrilidir. Türbenin iç kubbesi iç mekâna orantılı bir yüksekliktedir. Yapının duvarları ile taşınan dış kubbe ise yapıyı daha görkemli göstermek amacıyla yüksek yapılmıştır. Cephede bu yükseklik, Osmanlı türbe mimarisinde görülmeyen bir uygulama olan yapının alt yarısında bulunan ve görsel olarak yatay bir etki yaratan geniş saçaklı bir revak eklenerek dengelenmiştir.

Kanuni Sultan Süleyman Türbesi, 2025. (Şükrü Sönmezer Arşivi)

Külliye'nin medreselerinden Evvel, Sani ve Tıp Medreseleri Süleymaniye Camii'nin batı tarafındaki parsel üzerinde yer almaktadır. Medreselerden Tıp Medresesinin doğu cephesi dışında diğer bölümleri günümüze gelmemiştir. Evvel ve Sani Medreseleri aynı plan şemasına sahip olmakla birlikte, birinin plan şeması diğerinde ters döndürülerek uygulanmıştır. Topoğrafyadaki eğime bağlı olarak yapılar parselin batısında tek kat doğusunda ise iki katlıdır. Evvel ve Sani Medreselerine giriş aralarından geçen Ayşe Kadın Hamamı Sokağı'nın ortalarındandır. Medreseler klasik Osmanlı medrese plan şemasının benzeri, revaklarla çevrili orta avlulu medreselerdir. Revakların arkasında bulunan öğrenci odalarında birer ocak, birer de dolap nişi bulunmaktadır. Fakat burada diğer medreselerden farklı plan özellikleri de görmekteyiz. Sokaktan girildiğinde bir giriş holü bulunmaktadır. Bu holün batı tarafından helalara ve arka bahçeye, doğu tarafından ise medrese avlusuna ve medreseyi yoldan ayıran dar bahçeye geçiş vardır. Dershane mekânları doğrudan avluya açılmazlar. Yanlarındaki revaklara açılan ikişer kapıları vardır. Medreselerin iki katlı olan doğu kanadında ortadaki üç kubbeli birim oturma, dinlenme mekânı olan bir eyvandır. Buradan Süleymaniye Camii'nin güzel bir görünümü vardır. Bu medreselerin doğuda Ayşe Kadın Hamamı Sokağı köşesinde birer müderris evi bulunmaktadır. Sokaktan girişleri olan tek odalı iki katlı binalardır. Medreselerin iki katlı olan doğu kolunun zemin katında dükkân sıraları bulunmaktadır.

Evvel, Sani Medreseleri ve Sıbyan Mektebi, 2007. (İlknur Aktuğ Kolay Arşivi)

Süleymaniye Camii'nin doğu tarafındaki parselde Sâlis ve Râbi Medreseleri bulunur. Medreselerin batı cephesinde, Mimar Sinan Caddesi boyunca bir dizi dükkân bulunmaktadır. Medreselere giriş, dükkânların arasındandır. Bu iki medrese de birbirinin aynı plan şemasına sahip olmakla birlikte, birinin plan şeması diğerinde ters döndürülerek uygulanmıştır. Yine revaklarla çevrili orta avlusu ve bir dershanesi olan bu medreselerde dersane ve öğrenci odaları topoğrafyaya bağlı olarak ayrı teraslar üzerine yerleştirilmiş ve aralarındaki bağlantı revaklar içine yerleştirilmiş merdivenler ile sağlanmıştır. İçinde bir ocak ve dolap nişi bulunan her öğrenci odasının önünde revak içinde bir de dışarıda dinlenme platformu bulunmaktadır. Bir giriş holü ile ulaşılan medresenin revaklara ve dershanesine ulaşılır. Yapının batı ucunda bulunan dershanelerine de revaklardan karşılıklı iki giriş vardır. Avlu kotundan bir kat yüksek olan dershanelerin bu tarafında bir çıkma bulunur. Çıkmanın altında avluda bir çeşme vardır. Öğrenci odaları beş farklı kademe üzerindeyken avlu da iki kademe üzerinde yer alır. Yapıların Haliç'e bakan doğu kanadı iki katlıdır. Zemin katta, yukarıdaki öğrenci odalarından inilen müderris yardımcılara tahsis edilmiş odalar bulunur. Odalar her iki medresenin ortak kullandığı dar bir avluya açılırlar. Öğrenciler tarafından kullanılmayan bu avlu aynı zamanda bir kapı ile güneyindeki Dökmeciler Hamamı Sokağı'na açılır. Avluda bu kattaki kullanıcılar için üç tane hela vardır.

Rabi Medresesi güney kolu üzerindeki öğrenci odaları girişi ve dinlenme platformları, 2007 (İlknur Aktuğ Kolay Arşivi)

Darülhadis, Darülkurra, Salis ve Rabi Medreseleri, 2019.
(Mehmet Sinan Kolay Arşivi)

Süleymaniye Külliyesi'nin güney sınırını oluşturan Süleymaniye Darülhadis'i de topoğrafyaya bağlı olarak iki katlıdır. Zemin katta dükkân dizisi olan yapının dershanesi ve öğrenci odaları Süleymaniye Camii terası kotunda yer alır. Dükkân sıraları arasında bulunan ve öğrenci odaları ile dersane arasından cami avlu-bahçesine ulaşan merdivenli bir giriş kapısı da bu yapının içinde bulunur. "L" plan şemalı Darülhadis'in dershanesi "L"nin kısa kenarında, öğrenci odaları ise uzun kenarı boyunca yer alır. Dar bir avlusu olan Darülhadis'in girişi hazirenin güneyindeki bahçedendir.

Süleymaniye Darülkurrası Süleymaniye haziyesinin güney duvarında yer alır. Kubbe ile örtülü kare bir mekandır. Girişi külliye'nin güneyindeki bahçedendir. Külliye'deki son eğitim yapısı ise Süleymaniye Sıbyan Mektebi'dir. Evvel ve Sani medreseleri ile aynı topoğrafyaya oturan Sıbyan Mektebi'nin de alt katında dükkân sıraları bulunur. Bir kubbe ve bir beşik tonoz ile örtülü dershanesi ve batısında bir kubbe ile örtülü yarı açık dinlenme mekânı vardır. Mektebin girişi Süleymaniye Caddesi'ndendir. Yapıyı batı ve kuzeyinden çevreleyen bahçe öğrencilerin ders aralarında kullandıkları bir bahçedir.

Külliye'nin kuzey sınırında Süleymaniye Şifahanesi, Süleymaniye İmareti ve Süleymaniye

Tabhane, İmaret, Şifahane, 2007. (Aras Neftçi Arşivi)

Tabhanesi ile Kervansarayı yer alır. Bu bölgede topoğrafya kuzeybatıya doğru alçaldığından şifahane ve imaret iki katlıdır. Şifahane bir parselde, imaret ve tabhane diğer aynı parselde bulunur.

Süleymaniye Şifahanesi külliyesinin kuzeybatı köşesinde, Süleymaniye Tıp Medresesi'nin karşısında bulunur. Tıp öğrencilerinin hastaneye ulaşımı bu nedenle çok kolaydır. Şifahane poliklinik, ecza, yatan hastalar bölümü, yemekhane, hamam olmak üzere tam teşekküllü bir hastane programına sahiptir. Şifahane Caddesi'nden girilen ilk bölümü poliklinik kısmıdır. Dört tarafı revaklı bir avlusu olan poliklinikte gelen hastaların muayenesi yapılır, yatarak tedavi

Şifahane yatan hastalar bölümü, 2011. (İlknur Aktuğ Kolay Arşivi)

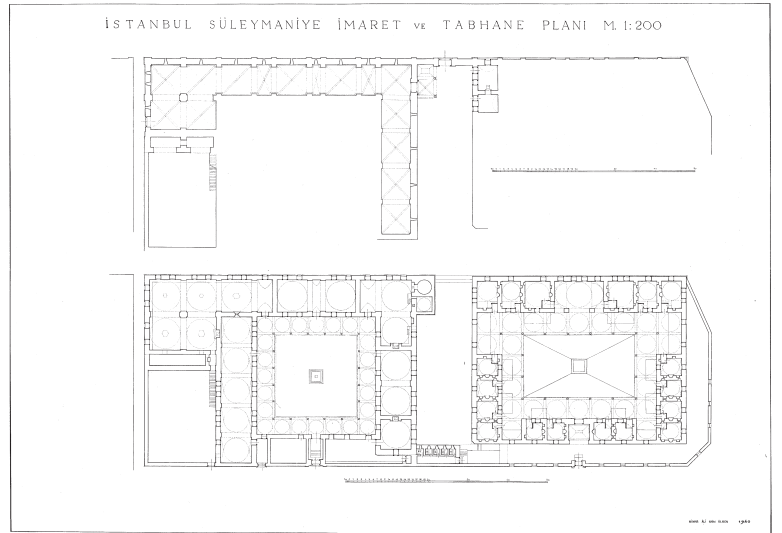

olacak şifahanenin yataklı bölümüne alınır evde tedavi olacaklara da gerekli ilaçlar verilerek evlerine yollanır. Bu bölümde hasta muayene odaları, ecza hazırlama bölümü ve personelin yemekhanesi ile mutfakı bulunur. Poliklinik bölümü XIX. yüzyılda matbaa olarak kullanılmış ve avlunun üstü ve revak araları o döneme özgü mimariye sahip demir ve cam bir strüktür ile kapatılmıştır. Poliklinik avlusundan bir kapı ile hasta yatak odalarının bulunduğu bölüme geçilir. Bu bölümde de dört tarafı revakla çevrili ortasında şadırvan bulunan bir avlu ve poliklinik tarafı dışında kalan üç tarafında hasta odaları bulunur. Hasta odalarında birer ocak ve birer dolap nişi bulunur. Yapının batı kanadından batıdaki bahçeye geçiş vardır. Bahçenin kuzey ucunda hastaların kullanımı için bir küçük hamam yer alır. Bu bahçe Şifahane sokağına açılan bir kapıya sahip bir servis alanıdır. Şifahaneye gelen yiyecek ve diğer malzemelerin giriş yaptığı yerdir. Yapının doğu tarafında da dar bir bahçe ve bahçenin kuzeyinde de küçük bir mutfak vardır. Yemekhanesi olmayan bu mutfakta da yatılı hastalardan perhiz yemeği yiyenler için ayrı yemek pişirilir. Poliklinik bölümünde yer alan ilaçların yapıldığı odanın da girişi hastaların bulunduğu yerde ayrılmış ve bu bahçeden verilmiştir. Poliklinik bölümünden merdiven ile inilen ve yatan hastalar bölümünün güney revağı altında yer alan bir dehliz vardır. Topoğrafyadan ötürü şifahanenin yatan hastalar bölümünün altında, kuzey tarafında iki katlı dükkânlar dizisi yer alır.

Süleymaniye İmareti özgün durumunu günümüze kadar korumuş olup halen lokanta işlevi görmektedir. Şifahane Caddesi'nden iki girişi olan imaret dört tarafı revaklarla çevrili bir iç avluya sahiptir. Ana aksta olan taç kapılı giriş asıl girişi, diğeri ise daha küçük boyutta ve büyük olasılıkla imareten yemek yardımı alanların girdiği bir kapıdır. İmaretin batı

kolu boydan boya uzanan tek bir mekândan oluşan yemek salonudur. Kuzey kolunda, doğudan batıya doğru sırasıyla ekmek fırını, mutfak ve bulaşıkxhane yer alır. Bulaşıkxhane ana yapıdan batıya doğru uzanarak burada bulunan imaret servis bahçesinin kuzey tarafını kaplar. İmaretin yemek hazırlama ve pişirme işlerinin yapıldığı mutfak bir servis penceresi ile yemekxhane bölümüne açılır. Hazırlanan yemekler bu pencereden yemekxhane'deki kişilere servis edilir. Avluyu çevreleyen diğer odalar ise kiler, et parçalama ve müstahdem odalarıdır. Yapının batısındaki servis bahçesine giriş yine Şifahane Caddesi'ndendir. İmaret için gerekli odun ve diğer malzeme bu kapıdan yapı içine alınır. Bahçede ayrıca bir de su deposu bulunmaktadır. İmaretin kuzey yarısı iki katlı olup burada zemin katta Süleymaniye İmareti Sokağı'ndan girişi olan külliye'nin kervansarayı bulunur.

Süleymaniye Tabhanesi külliye'nin kuzey doğusunda, imaret ile aynı parselde yer alır. İmaret ile arasında bir bahçe bulunur. Girişi Şifahane Caddesi'nden olan tabhanede önce dar bir bahçeye girilir, sonra ikinci bir taç kapı ile asıl yapıya ulaşılır. Tabhane dört tarafı revaklarla çevrili bir orta avluya sahiptir. Avlunun dört kolu üzerine yerleştirilmiş konaklama odalarının yer yer aralarında dinlenme mekânı olan yarı açık eyvanlar bulunur. Girişin tam karşısında bir kubbe ve iki yarım kubbe ile örtülü bir eyvan, doğu ve batı kollarının kuzey ucunda ikişer kubbe ile örtülü birer eyvan ve güney kolunda köşelerdeki odaların önünde kubbe ile örtülü birer eyvan vardır. Bu eyvanlar konaklayan kişilerin odalarının dışında avluda dinlenmeleri için tasarlanmış mekânlardır. Konaklama odalarında birer ocak ve ikişer dolap nişi vardır. Bu odalarda mahremiyeti sağlamak için kapıları açıldığında bir paravan duvar ile karşılaşılır. Bu duvar içerisinin

görülmesini önler ve bir çeşit giriş mekânı oluşturur. Duvarın yan tarafı boş olup oradan içeriye girilir. Tabhanenin girişindeki dar bahçenin batı ucunda hela birimleri bulunur. Burada ayrıca tabhane ve imaretin arasındaki bahçeye açılan bir kapı vardır. Bu kapı kervanı kervansarayda bırakıp tabhaneye gelecek kişiler için tasarlanmış bir giriştir.

Süleymaniye Kervansarayını imaret ve tabhane binalarının kuzey tarafında eğimden ötürü oluşan zemin katta yer alır (Plan 3). Kervansaraya giriş kuzeyden Süleymaniye İmareti Sokak'tan imaret ile tabhane arasındaki bahçeyedir. Kervanlar önce

İmaret, yemekxhane ile yeme mekânı arasındaki servis penceresi, 2007. (İlknur Aktuğ Kolay Arşivi)

Dökmeciler Hamamı (Süleymaniye Külliyesi Hamamı), 2010. (İlknur Aktuğ Kolay Arşivi)

bahçeye girer bahçeden de imaretin zemin katını boydan boya kaplayan kervansaray geçer. Kervansaray hayvanların ve yüklerin kaldığı bir bölümdür. Girişinde bahçe içinde giriş kapısının önünde ve yanında tonoz örtülü iki yarı açık mekân vardır. Bunlardan biri dinlenme mekânıdır. Bahçenin karşı tarafında tabhanenin zemin katında ise iki oda bulunur. Bu odaların birinde hayvanlara verilecek saman ve benzeri gıda maddeleri bulunur, diğeri ise atların nallanması işleri için kullanılır. Bu bahçe günümüzde güneye doğru eğimli bir şekilde yükselir ve bitki örtüsüyle kaplıdır. Bahçeye tabhane dış bahçesinden açılan bir kapının olması nedeniyle kervansaraydan tabhanede kalacak yolcuların ulaşması için burada merdiven olmalıdır. Merdiven büyük olasılıkla yıllardır bakımsız

Bekar Odaları ve zemin kattaki dükkânlar, 2015. (İlknur Aktuğ Kolay Arşivi)

bu bahçedeki bitki ve moloz örtüsünün altında kalmış olmalıdır.

Dökmeciler Hamamı olarak bilinen Süleymaniye Hamamı, külliyenin doğusunda farklı bir parsel üzerinde yer alır. Girişi Dökmeciler Hamamı Sokağı'ndan olup küçük boyutta tek hamamdır. Yani sadece erkeklerin veya belli saatlerde erkeklerin ve belli saatlerde de kadınların kullandığı bir hamamdır. Küçük bir giriş mekânından soğukluk kısmına geçilir. Buradan ılıklik kısmına oradan da tuvaletlerin ve tıraş odasının bulunduğu koridordan sıcaklık bölümüne geçilir. Sıcaklık bölümü, geleneksel hamam sıcaklık planlarında gördüğümüz köşelerde oda olarak inşa edilen halvet odalarının bulunmadığı, tek bir kare plana sahiptir. Mekân içinde serbest sekiz sütun kubbe örtüyü taşır. Köşelerde bu sütunlar ve duvar arasına yerleştirilen üst kısmı açık mermer panolar ile ortak mekândan ayrılmıştır. Bu uygulama ile geleneksel plan şeması anımsatılmış, fakat halvet etkisi yok olmuştur. Panolar yine de yıkanma sırasında mahremiyeti sağlamaktadır. Hamamın doğusunda Dökmeciler Hamamı Sokağı'ndan girilen bahçesinden külhan ocağına ulaşılır. Bu bahçede aynı zamanda külhanda kullanılacak odunlar da depolanır.

Süleymaniye Külliyesi'nin Bekar Odaları külliye'den biraz uzakta batı tarafındadır. Bekar odaları külliye'ye Bozdoğan Kemer'i'nden su getiren Süleymaniye Suyolu'na ait duvarın üzerinde yer alır. Suyolunun künkleri odaların duvarı üzerinden devam eder. Suyolunun Süleymaniye Külliyesi'ne ulaştığı bölüm ise zaman içinde burada oluşan yapılaşma nedeniyle yok olmuştur. Bozdoğan Kemer'i'ne yakın olan bölümde iki katlı olan odalar eğime bağlı olarak külliye'ye yaklaştıkça tek kata iner. Bekar Odaları yan yana dizilmiş içinde birer ocak ve dolap nişi olan tek odalardan oluşur. İki katlı olduğu kısımlarda zemin katlarda dükkân dizisi yer alır.

Süleymaniye Külliyesi'nin dükkânları yukarıda da bahsedildiği gibi çeşitli külliye yapılarının altında yer alır. Tiryakiler Çarşısı olarak da bilinen dükkân dizileri Sıbyan Mektebi, Evvel, Sani ve Tıp medreselerinin zemin katlarında yer alır. Diğer bir dükkân sırası Bakırcılar Çarşısı olarak da bilinen, Mimar Sinan Caddesi boyunca Süleymaniye Camii avlu-bahçe terasının altında ve caddenin karşı tarafındaki Salis ve Rabi medreselerinin ön cephesi boyunca uzanır. Avlu-bahçe terasının altındaki dükkân sırası Süleymaniye Darülhadişi'nin zemin katında da devam eder. Diğer bir sıra dükkân ise Süleymaniye Şifahanesi'nin Süleymaniye İmareti Sokak'taki zemin katında yer alır. Süleymaniye bekâr odalarının da bir kısmının altında dükkân dizisi bulunur. Dükkânlar tek odalı önünde, bugün sadece izleri görülebilen ahşap saçak olan mekanlardır. Sadece Süleymaniye Şifahanesi'nin zemin katındaki dükkânlar içeriden merdiven ile çıkılan bir ikinci kata sahiptir. Dükkân dizileri külliye de önemli bir ticaret merkezi yaratmıştır ve dükkân kiralarından elde edilen gelir külliye'nin bakım masraflarını karşılamaktadır.

Süleymaniye Külliyesi büyük bir projedir. Ömer Lütfü Barkan¹ tarafından yayınlanmış olan inşaat belgelerinden yapım sürecinde malzeme alımı ve nakliyesi, usta isimleri, işçi sayısı, çalışma günleri gibi inşaat organizasyonunu öğrenmekteyiz. İnşaat malzemeleri Osmanlı İmparatorluğu sınırları içindeki çeşitli yerlerden getirilmiştir. Taş malzeme için inşaatın başlarında ülkenin birçok yerindeki kadılara yazılan yazılar ile bölgelerindeki taş malzemenin tanıtılması istenmiş ve tanıtılan malzemelerden seçilenlerin gönderilmesi istenmiştir. Özellikle çoğu cami inşaatında kullanılan renkli taş malzeme büyük bölümü Osmanlı öncesi kültürlerle ait harabelerden getirilen malzemedir. Camiin doğu ve batı tarafındaki

ana kemerin altında bulunan dört Mısır graniti sütunların ikisi İstanbul'daki Bizans sütunudur, Kız Taşı ve Colona Istoriata². Diğer ikisi ise İskenderiye'den deniz yolu ile getirilmiştir. Belgelerde bu nakliye işlemi de detaylı olarak anlatılmıştır.

Süleymaniye Külliyesi zengin yapı programı ile İstanbul'un ticaret bölgesi ile konut bölgesi arasında inşa edilmiş bir külliye'dir. Sunduğu hizmetler hem ticaret bölgesine hem de konut bölgesine hitap etmektedir. Ayrıca cami avlu-bahçesi ve tabhane dışındaki diğer yapıların avlularında ve yan bahçelerinde bulunan ağaçlar ile bölgede önemli bir yeşil alan oluşturmaktadır. Haliç'in batı yakasında bir tepe üzerinde konumlanan camii ile de tarihi yarımada silüetine dikkat çeken bir katkıda bulunmaktadır.

Süleymaniye Camii avlu-bahçe zemin katındaki dükkân sırası (Bakırcılar Çarşısı), 2007. (İlknur Aktuğ Kolay Arşivi)

NOTLAR

- * İTÜ Mimarlık Fakültesi emekli öğretim üyesi
- 1 Ömer Lütfü Barkan, *Süleymaniye Camii ve İmareti İnşaatı (1550-1557) I*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları), 1972; Ömer Lütfü Barkan, *Süleymaniye Camii ve İmareti İnşaatı (1550-1557) II*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları), 1979.
- 2 Serpil Çelik, *Süleymaniye Külliyesi Malzeme, Teknik ve Süreç*, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2009), 48.

Süleymaniye Camii Hatları ve Metin- Mekân Münasebetinde Osmanlı Hassasiyeti Üzerine

Prof. Dr. Mehmet Hüsrev SUBAŞI*

İstanbul silüetine atılmış muhteşem bir Osmanlı imzası olan Süleymaniye Camii, aynı zamanda büyük mimar Sinan'ın Türk şehircilik ve mimari mirasına değer katan en gözde eseridir. Kanuni Sultan Süleyman Han tarafından adeta İstanbul'un fethinin 100. yılına atıfla 1550-1557 tarihleri arasında inşa ettirilen bu cami, bünyesinde barındırdığı engin mimari ve teknik tecrübeler, tezyinî özellikler ve kentin estetik dokusuna kattığı eşsiz değer sebebiyle beş asır boyunca nice yerli ve yabancı gözlerin hayran bakışlarının konusu olmuş, depremlere meydan okuyan sağlam bünyesi ile sürekli gündemde kalmış, şairlere, bestekarlara, ressamalara ilham kaynağı olmuş bir yapıdır.

Süleymaniye Camii hatlarını konu edinen bu yazıda, genel anlamda konuya değinilecek,

detaylandırmaya gidilmeyecektir. Çünkü bu konu etrafında daha önce tarafımdan bir makale yayınlanmış, camideki yazıların genel mahiyeti, sayısı, muhtevası ve uygulama teknikleri hakkında orada çeşitli bilgilere yer verilmişti.¹ Burada tekrara girmeyecek, bu camii'nin 2010 restorasyonunda karşılaştığım ve yaşadığım önemli bir tecrübeyi, kayda geçmesi gereken bir yaklaşım tarzını dile getirmeye, okuyucu ile paylaşmaya çalışacağım.

2010 yılının ilk aylarıydı. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ndeki çalışma odamda bir tez etüdü ile meşgulken telefon çaldı. "Buyurun" diye ahizeyi kaldırdığımda telefonun diğer ucundaki şahıs saygılı bir ifade ile selam verdikten sonra Süleymaniye Camii hatlarının restorasyonu konusunda akademik anlamda teorik ve pratik destek istiyor, bu konuda uygunsa bir ön görüşme talep ediyordu. Böyle bir projede sorumluluk almayı şeref addedeceğimi belirterek kendilerini fakülteye davet ettim ve o güne kadar ne yapıldığı, sonrasında neler yapılmak istendiği konusunda bilgi istedim. Geldiler ve bir brifing verdiler. Hayatımda iz bırakan bu büyük görevi Vakıflar'dan gelen yazıyla resmen de kabul ederek çalışmalara başladım.

İlk aşamada Süleymaniye Camii iç mekânında ne kadar yazı bulunduğunun tespit edilmesi gerekiyordu. Gittiğimde kubbeye kadar tüm iç mekân boşluğunun iskele ile kamilen doldurulmuş olduğunu şaşkınlıkla müşahade ettim. Hayatımda bu kadar yüksek ve büyük hacimde bir iskele düzeni görmemiştim. Asansörle kubbeye kadar çıkıp iskeledeki yolları da kullanarak üç ayrı gelişte tüm yazıları tespit ettim, durumlarını rapor haline getirdim.

Bu sefer brifing nöbeti bana gelmişti. Nasıl bir planlama ile nelerin yapılması gerektiği konusu etrafında ortaya çıkan bulgular ışığında teklif ve düşüncelerimi cami bahçesindeki şantiye binasında kendilerine sundum.

Mutabık kalındı ve ana kubbeye çıkarak kurduğumuz ekiple birlikte restorasyon

Yanlışlıkla ön pandantife taşınmış olduğu restorasyon öncesi tespit edilen "Vemâ tevfiği" ayeti

çalışmalarına başlandı. Kubbe merkezindeki yazının çapı 8 metre idi. Seçilen metin şu idi: *"İnnallâhe yümsikü's-semâvâtî ve'l-arda en tezûlâ velein zâletâ in emsekehümâ min ehadin min ba'dih; innehû kâne halîmen ğafûrâ."* Meali ise şöyle: *"Gökleri ve yeri koyduğu yasalarla ayakta tutan, yok olmaktan koruyan Allah'tır. And olsun ki eğer bu düzen yok olursa, onu tutup yerine ikame edecek O'ndan başka kimse yoktur. Kuşkusuz O, çok şefkatlidir, çok bağışlayıcıdır."* (Fâtır, 35/41)

Kuzey ve güneydeki yarım kubbelerin merkezinde de aynı çapta (8 m.) yazılar yer alıyordu. Özellikle kuzey yarım kubbedeki yazı zemindeki korozyon ve tahribattan dolayı kurul kararıyla tamamen söküldü. Zemin sağlıklı bir şekilde yenilendikten sonra daha önce alınan kalıp üzerinden yeni zemine aktarıldı. Buradaki yazı şu idi: *"Yâ eyyuhe'lleżîne âmenu'rkeû ve'scüdû va'büdû Rabbeküm ve'falül-hayra lealleküm tuflihûn."* Ey inananlar! Rükû edin, secdeye varın, Rabbinize kulluk edin; iyilik yapın ki saadete erişesiniz." (Hac, 22/77)

Güney yarım kubbe yazısı üzerinde de küçük çaplı düzeltmeler gerçekleştirildi. Orada da yine celi sülüsle şu ayet yazılmıştı: *"İnnî veccehtëü vecchiye li'lleżî fetara's-semâvâtî ve'l-arda hanîfâ; vemâ ene mine'l-müşrikîn"* "Doğrusu ben yüzümü, dupduru bir iman ve teslimiyetle

Süleymaniye Camii'nde mihrap cephesi pandantif yazıları (Restorasyon öncesi)

gökleri ve yeri yoktan yaratan Allah'a çevirdim. O'na ortak koşanlardan değilim ben." (En'am, 6/79)

Kubbedeki yazının Ahmed Şemseddin Karahisari'ye (1468-1566) ait olduğu söylenir. Mihrap cephesi ile avlu pencerelerinin alınlıklarında bulunan çiniler üzerindeki hatlarla, pandantif hatları ve taş mahkûk kitabeler, ana giriş kitabesinde imzası da bulunan talebesi ve evlatlığı Hasan Çelebi'nindir (v. 1595). Camide Sultan Abdülmecid'in son yıllarında başlayan büyük restorasyon sırasında tüm yazılar Hattat Abdülfettah Efendi (1815-1896) tarafından elden geçirilmiş, kendisi tarafından tasarlanıp eklenen filpaye iç cephelerindeki Fatihalar, mahfil katı pencere üstlerindeki müteselsil esma-i hüsnâ ve harim çıkış kapıları üstündeki ayetlerle cami iç mekanının estetik çehresi daha da güçlendirilmiştir.

Tüm yazıları ve mevcut durumlarını belirleyip raporlamayı tamamladıktan sonra bir şey dikkatimi çekti. Kubbenin yükünü üzerlerinde taşıyan dört filayağının kubbeyle buluştuğu pandantif boşluklarında 5,5 m çapında celi sülüs ayetler yazılıydı. Dördünü de okuduktan sonra yer ve anlam ilişkisini sorguladım. Her şey çok güzel, ancak etrafındaki kalem işi tezyinatla

birlikte cami iç mekanına hayli güzellik katan bu müdevver kompozisyonlarda iki ayet olmaması gereken yerlerde duruyor gibiydi. Mihraba yöneldiğimizde ön tarafta yer alan güney-batı pandantifinde “*Vemâ tevfikî illâ billâh. / Başarım ancak Allah’ın yardımı ile dir.*” (Hûd, 11/88) ayeti, arkamızda kalan çıkış kapısına yakın kuzey-batı pandantifinde ise “*Kulî’llâhü Hâliku külli şey’ ve Hüve’l-Vâhidü’l-Kahhâr / De ki (Ey Peygamber); Her şeyi yaratan Allah’tır. Ve O birdir, tekdir ve her şeyden üstündür.*” (Ra’d, 13/16) ayeti yazılmış.

Ön pandantifte kulun başarısının Allah’ın yardımıyla mümkün olabileceği, arka tarafta ise Allah’ın her şeyin yaratıcısı olduğu mevzu edilmiş görünüyor. Kulun başarısı önde, Allah’ın yoktan var eden gücü arkada. Bunun böyle olmaması gerektiğini; hele böylesine büyük bir selatin

camide böyle bir uygulamaya Osmanlı tavrının, geleneğinin izin vermeyeceğini düşündüm.

“*Vemâ tevfikî*” ayetinin boşuna seçilmediğini düşünüyorum. İstanbul’un fethinin adeta 100. yıldönümüne armağan edilen ve Haliç sirtlarına yerleştirilmiş muhteşem görüntüsü ve kattığı değerle bu şehri ebediyyen bir İslam şehri olarak dünyaya ilan eden bu destansı yapıyı tamamlamaya Allah’ın muvaffak kıldığını, bu başarının kendisine ait olmadığını ima ediyor Mimar Sinan. Osmanlı bürokrasinin fevkalade yüksek bir yerinde “Ser-mimaran-ı Hassa (Saray baş mimarı)” olarak yer aldığı halde mührüne adını “el-Fakir Sinan” diye kazıtan bir ahlak abidesine de nihayet bu yakıştırdı. Unutmayalım ki abide eserleri abide şahsiyetler meydana getirir; şahsı abideleştirense “el-Fakir Sinan” tavrıdır.

Tamam, mesajı aldık ve anladık; etkilendik de. Tüm asırlara ve coğrafyalara hitap eden çok güçlü ve anlamlı bir yanı var gerçekten.

Ancak İstanbul’u ortaya koyduğu anıtsal eserlerle cihan şehri yapan, bıraktığı tüm eserlerin her türlü detayını temsil ettiği medeniyetin gerektiği güzellikte ve mehabette tamamlayan Osmanlılar, bu koca camide kulun başarısını konu edinen ayeti öne, Allah’ın yaratış kudretini ifade eden ayeti arkaya koymazlardı. Bu şüphe beni dar ve karanlık sokaklarında mecnun gibi gezdirirken içimden bir ses: “Olur mu hiç; o da ayet, bu da. Ne fark eder, ikisi de ayet olduktan sonra. Seninkisi kuruntu! Osmanlı’yı da böyle abartma!”

İyi tamam da içimdeki öteki ses de susmuyordu: “Hayır! Hayır! Osmanlı hassasiyeti böyle toptancı düşünceye izin vermez! Osmanlı bunu yapmaz! Mahalle aralarındaki küçücük camilerde bile nice hassasiyetleri konuşuran Osmanlı bunu yapmaz!”

İç dünyamda bu iki ses bir müddet çatıştı durdu. Nihayet, Süleymaniye’nin 40-50 yıl öncesine hatta varsa daha eski fotoğraflarına ulaşarak bu meselenin vuzuha kavuşturulması gerektiğine karar verdim. Şantiyedeki mimarlar ekibinden rica ettim; iki hafta içinde en eskisi 1900’lü yılların başına ait altı adet fotoğraf buldular.

Bu fotoğraflar tarafıma ulaştığında duyduğum sevinci tarif edemem. Bir an kendimi Arşimet gibi sokaklara atıp, “Evreka! Evreka!” diye haykırmak geldi içimden. Fotoğraflarda mihrap cephesi ve güney doğu pandantifi açıkça aynı kadrada yer alıyor ve arka pozisyonda olmaması gerekir diye düşündüğümüz Ra’d Suresi 16. ayet önde bulunuyordu. “İşte bu!” dedim, “Osmanlı bu!” Demek ki kuruntu değilmiş!

Hayatta böyle yaşadığım anlar vardır. Aslında hep sorgulayıcı oldum. Elbette bir şeyin eslaf tarafından yapılmış olması onu güzel nitelemek için tek sebep olamaz, olmamalıdır da. Ancak insaf diye bir kavram var; güzele güzel demek de boynumuzun borcudur. Sevdası büyük olanların derdi de hassasiyeti de büyüktür. Osmanlı kültür mirasının önünde bir kez daha ceketimi ilikledim ve huşu ile eğildim.

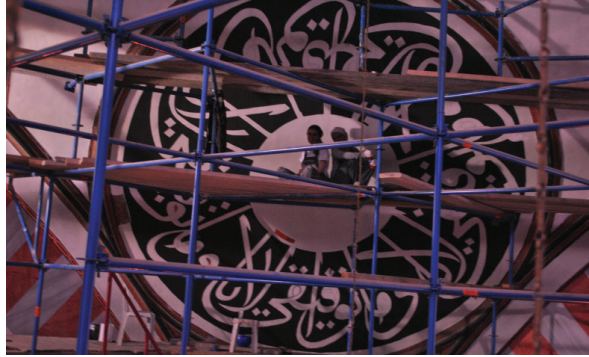
İskeleyle çıktık. Ve “*Ve mâ tevfikî*” ayetinin yazılı olduğu ön pandantifte zemini dikkatlice raspaladık, altından yine aynı metin çıktı. Onu da raspalayınca karşımıza çıkan döneminin özgün yazısında hayran bakışlarla “*Kulî llâhü hâliku külli şey*” ayeti okunuyordu.

Ekip arkadaşlarımızla birlikte her iki yazının da 1x1 kalıbını aldık. Zemini bir örtücü ile kapatıp kuzeydeki yazıyı güneye, güneydekini de kuzeye naklederek hazırlanmış satırlara hatları uyguladık. Özgün sınırlara ve dolayısıyla üsluba sadık kalmaya yönelik ince çalışmalar da hayli vakit aldı. Bayram namazında açılış sözü verildiğinden zaman da olmamasına rağmen hattat ve kalemkar ekibinin büyük fedakarlıklarıyla işlem tamamlandı ve cami taahhüt edilen zamanda ibadete açıldı.

Yeni yapılan veya restore edilen camilerde okuduğu ayetin manasını bilen, sanat ve ilahiyat altyapısına sahip uzmanlardan destek almadan iş yapılmaması, her elinde fırça tutanın uzman veya hattatmış gibi algılanmaması, cami iç ve dış cephelerinde ebat-konu-mesaj alakası olmadan olur olmaz yerlere hat konmaması konularında bu tecrübenin ilgililerin zihinsel datasında değerli bir yer bulacağını ümit etmek istiyorum. Tüm Sinanları, Süleymanları, Karahisarileri rahmet ve minnetle anarak...

Restorasyon ile ön sol pandantifteki özgün yerine taşınan Ra’d Suresi 16. ayet

Kuzey-doğu pandantifinde çalışmalar sürüyor

Öndeki yazı aynıyle özgün yerine alınmış (Restorasyon sonrası)

NOTLAR

- * Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi
- 1 M. Hüsrev Subaşı, “Süleymaniye Camii Hatları

2010 Restorasyonu”, *Restorasyon Yıllığı Dergisi*, 3 (2011): 133-151. (<https://acikerisim.fsm.edu.tr/xmlui/handle/11352/321>)

Meşihat Makamının Bulunduğu Semt Olarak Süleymaniye

Doç. Dr. Esra Yıldız*

Osmanlı Devleti, tarih sahnesinde varlık gösterdiği andan itibaren kurumsallaşma sürecine girmesiyle birlikte dini işlemlerin yürütülmesi için bir müesseseye ihtiyaç duymuştur. Halkın dini konulardaki sorularına cevap bulmak amacıyla kendisinden önceki İslam devletlerinden tevarüs ettiği şeyhülislamlığı, teşkilatlandırarak bir müessese haline getirmiştir. Böylece İstanbul Süleymaniye semtinin ev sahipliği yaptığı kurumlardan biri de Şeyhülislamlık olmuştur.

İslamiyet'in ilk yıllarında Hz. Peygamber (s.a.v.), halkın dini ve hukuki sorunlarını çözüme kavuşturarak fetva hizmetini bizzat yürütmüştür. Kendisinden sonra bu vazifeyi sahabe üstlenmiş, kurumsal olmamakla birlikte İslam devletlerinde bu faaliyet devam etmiştir. Osmanlı Devleti ise diğer İslam devletlerinden farklı olarak fetva hizmetini şeyhülislamlık müessesesi aracılığıyla yürütmüştür.¹ Devletin ilk yıllarından itibaren halkın dini konulardaki problemlerine cevap verebilmek için “şeyhülislamlık” veya “meşihat” olarak da isimlendirilen “müftülük” kurumu oluşturulmuştur. Bu kurumun varlığını Sultan II.

Murat döneminin ilk şeyhülislamı kabul edilen Molla Fenari'ye kadar götürmek mümkündür.²

Şeyhülislamlar, Yeniçeri Ocağının kaldırıldığı 1241/1826 yılına kadar görevlerini yerine getirdikleri resmi çalışma mekanları bulunmadığından, konaklarının selamlık kısmında fetva hizmetini yürütmüşlerdir.³ Sultan II. Mahmut'un Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmasıyla⁴ birlikte Yeniçeri Ağası'nın kullandığı bu konak,⁵ müstemilatıyla birlikte Şeyhülislamlığa tahsis edilmiş⁶ ve 1826 yılından itibaren de “Fetvahane” olarak isimlendirilmiştir.⁷

Şeyhülislam, padişahın iradesi üzerine yeni mekanına taşınmak için gerekli hazırlıkları başlatmıştır. Fakat 2 Ağustos 1826 tarihinde Sirkeci'deki Hocaşah mahallesinde çıkan yangının Bâbüâlî'yi de etkilemesi üzerine, Bâbüâlî'nin çalışmaları geçici bir süre Ağakapısı'nda yürütülmüştür. Şeyhülislam ancak bu olaydan bir yıl sonra yani 22 Ekim 1827 tarihinde Ağakapısı'na taşınabilmiştir.⁸

Şeyhülislamlığın 1827 yılında Ağakapısı'na nakledilmesiyle birlikte fetva hizmeti de bu mekanda yürütülmüş ve 1836'da kazaskerlik ve İstanbul kadıları Fetvahane'nin bulunduğu Bab-ı Meşihat'e taşınmıştır. Osmanlı ilmiye sınıfı ve din bürokrasisini meydana getiren bu kurum, tarihte “Şeyhülislamlık”, “Bab-ı Meşihat”, “Bab-ı Fetva”, “Daire-i İlmiye”, “Meşihat”, “Daire-i Meşihat”, “Makam-ı Meşihat”, “Meşihat-i İslamiyye”, “Fetvahane” ve “Fetvahane-i Âlî” gibi çeşitli isimlerle anılmıştır.⁹

Bab-ı Fetva'nın önceki sakinleri olan Yeniçeri Ocağı'nın binalarına yerleşen Şeyhülislamlık, gerek mekana yeni binaların ilave edilmesi gerekse bünyesinde yeni birimlerin kurulması ile birlikte bürokratik yapısını daima yenilemiştir. Böylece mekansal dönüşüm ve bürokratik yapının genişlemesinin ötesinde toplumun ihtiyaçlarıyla birlikte kendisini geliştiren aktif bir kurum olarak görev yapmıştır.¹⁰

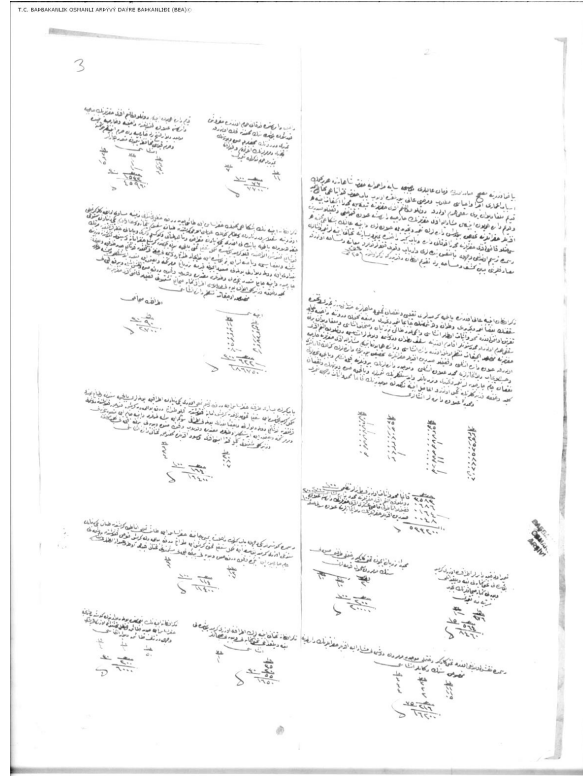
Bab-ı Fetva binaları, Süleymaniye semtinin Haliç'e bakan yönünde yer alması sebebiyle rüzgara ve rutubete maruz kalmış ve çalışma

alanlarının defaatle tamir edilmesine ihtiyaç duyulmuştur.¹¹ Bunun yanı sıra yeni binalar inşa edilmeden önce keşif defterleri hazırlanmıştır.¹²

Keşif defterinde onarımda uygulanan usuller, kullanılan malzemeler, onarım terimleri, yapım teknikleri, malzemesi, inşa organizasyonu, maliyetleri, mekanların tarifleri, konumları ve diğer fiziki özelliklerinden yola çıkılarak mekan işlevleri hakkında bilgilere ulaşılmaktadır. Matematiksel verilerin yanında onarılan mekanın hangi katta bulunduğu, yönü ve konumu, karşısında bulunan odaların hangileri olduğu, mekanların süsleme özellikleri; kapı, pencere ve şömine sayıları, zemin kaplamaları, kullanılan yapı malzemesine ilişkin niteliksel bilgiler, aydınlık mahalleri, banyo ve hamamlara ilişkin bilgiler mekanların işlevlerinin tespitinde birer veri olarak değerlendirilmektedir.¹³

Keşif defterlerinden Bab-ı Meşihat'ın düzenlendiği tarihteki mekan kurgusu, ayrıca birimlerin ne şekilde kullanıma açıldığı da öğrenilmektedir. Ayrıca bina eminleri tarafından kayıt altına alınan masraf defterleri; büyük binaların ne zaman yapıldığını, malzemesinin nereden, ne miktarda ve kaç liraya getirildiğini, inşaatta kaç işçinin çalıştığını, ne kadar ücret ödendiğini ve binanın yapımının ne kadarlık bir bütçeye ihtiyaç duyduğunu göstermesi açısından oldukça önemlidir.¹⁴

Şeyhülislamlık Ağakapısı'na taşındıktan sonra Fetvahane-i Âli, Anadolu ve Rumeli Kazaskerliği, İstanbul Kadılığı ve Nakibü'l-eşraflığı bünyesine dahil etmesi; Meclis-i Tedkikat-ı Şer'iyye, Emval-i Eytâm Müdüriyeti, Beytü'l-mal Müdüriyeti, İlmiye Tekaüd Sandığı, Meclis-i İntihab-ı Hükkam, Muallimhane-i Nüvvab ve Evkaf-ı Hümayun Müfettişliği gibi bazı birimleri faaliyet alanına taşınması; Meclis-i Meşayih, Tedkik-i Mesahif ve Müellefat-ı Şer'iyye Meclisi, Ders Vekaleti ve Meclis-i Mesalih-i Talebe, Meclis-i İmtihan-ı Kur'a, Sicillat-ı Şer'iyye Dairesi, Şura-yı İlmiyye ve Encümen-i Islahat-ı İlmiyye, Mecelle-i Ahkam-ı Adliye Cemiyeti, Ceride-i İlmiye Müdüriyeti ve Darü'l-Hikmeti'l-İslamiyye gibi yeni birimlerin

Şeyhülislamlık Binalarının Keşif Defterleri (BOA, D.BŞM. BNE.d. 16465)

açılması ilmiye teşkilatında ciddi bir reform sürecinin yaşandığını göstermektedir.¹⁵

Şeyhülislamlık kompleksinin içerisinde yer alan ve günümüze kadar ayakta kalabilmiş binalar bulunmaktadır. Bunlardan biri, İstanbul Müftülüğü cümle kapısının sağ tarafında tek katlı kârgir bir bina olarak inşa edilmiş Şeriyye Sicilleri Arşivi¹⁶ ve diğeri ise İstanbul Müftülüğü ana giriş kapısının solunda yer alan Meşihat-i İslamiyye Kütüphanesi'dir. Şeriyye Sicilleri ve Şeyhülislamlık Arşivi ile İstanbul Müftülüğü Yazma Eser Kütüphanesi'ndeki paha biçilmez tarihi eser ve belgelerin bir bölümü günümüze kadar intikal edebilmiştir. İstanbul Müftülüğü'nde muhafaza edilen tarihi arşiv kayıtları, 2020 yılında Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivlerine devredilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık gelişen ihtiyaç ve taleplere göre teşkilatlanmış ve müesseseleşmiştir. Günümüzle mukayese edildiğinde Adalet Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığının

**1957 yılı
İstanbul
Üniversitesi
Botanik/
Nebatat
Enstitüsü**
(15 Kasım
1957 tarihli
Cumhuriyet
gazetesi)

faaliyetlerini yürüten bir teşkilat işlevinde olduğu görülmektedir. Şeyhülislamlık kurumsallaşma sürecini tamamladıktan sonra zamanla bazı yetki ve görevlerini devletin diğer kurum ve nezaletlerine devretmiştir. 1839 yılında Şura-yı Devlet'in kurulmasıyla Şeyhülislamlığın siyaset ve idare üzerindeki etkinliği, 1879 yılında Adliye Nezareti'nin kurulmasıyla hukuk, Evkaf Nezareti'nin kurulmasıyla vakıflar ve Maarif Nezareti'nin kurulmasıyla da eğitim alanındaki nüfuzu azalmıştır.¹⁷

1 Kasım 1922 tarihinde Ankara'da Büyük Millet Meclisi tarafından saltanatın kaldırılması ve 4 Kasım 1922'de son Osmanlı hükümetinin istifa etmesiyle birlikte Şeyhülislamlık makamı Osmanlı Devleti gibi ortadan kalkmıştır. Ancak bu teşkilatın tedvir ettiği bazı görevler Şeriyye ve Evkaf Vekaleti'nce yürütülmüştür. 3 Mart 1924 tarihinde Şeriyye ve Evkaf Vekaleti'nin kaldırılmasıyla, onun yerine Başbakanlığa

bağlı “dini mübin-i İslamın itikadat ve ibadeta dair bütün ahkam ve mesailinin tedviri ve müessesat-ı diniyenin idaresi” için Diyanet İşleri Reisliği kurulmuştur.¹⁸

1924 yılına gelindiğinde İstanbul İnâs İdadisi, 1914'teki İstanbul Selçuk Sultanisi ve sonrasındaki adı ile Bezmialem Sultanisi, İstanbul Kız Lisesi adıyla tarihi Şeyhülislamlık binasına taşınmış ve eğitime burada devam etmiştir.¹⁹ Burada yaklaşık iki yıl eğitime devam eden Kız Lisesinin 29 Nisan 1926 tarihinde çıkan bir yangında tüm okul malzemeleriyle birlikte binaları da yanmış ve böylece lise Vefa İdadisi binasına taşınmıştır. Vefa Lisesi binasına taşındığında ise çok fazla teçhizat sıkıntısı çekmiştir.²⁰

1926 yılında çıkan yangında sadece İstanbul Kız Lisesinin kullandığı binalar değil Şeyhülislamlık kurumunun tarihi binaları da yanmıştır. Ayrıca kurumun hafızası sayılan Meşihat Arşivi'ndeki tarihi defter ve belgeler de zarar görmüştür.

Tarihler 1935'i gösterdiğinde Bab-ı Meşihat bu sefer İstanbul Üniversitesi Botanik Enstitüsüne ev sahipliği yapmıştır. Botanikçi bilim adamlarından, Mustafa Kemal Atatürk tarafından Türkiye'ye davet edilen ve aynı yıl İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Biyoloji Enstitüsünde göreve başlayan, Ord. Prof. Dr. Alfred Heilbronn (1885-1961)²¹ ve Ord. Prof. Dr. Leo Brauner (1898-1974), Avrupa'daki gibi botanik bahçesi yapılması ve bir Biyoloji Enstitüsü kurulmasını teklif etmişlerdir.²² 1926 yılı yangınında boş kalan araziye Biyoloji Enstitüsü yapılmasına karar verilmiştir.

Enstitü binası Mimar Prof. Dr. Arnold Ernst Egli²³ tarafından tasarlanmış ve 3 Mart 1935 yılında temeli atılan enstitünün inşaatını Yüksek Mühendis Ekrem Hakkı Ayverdi üstlenmiştir.²⁴ Enstitü bahçesinin yapımına 1934 yılında başlanmış ve ilk düzenlemeleri takiben 1935 yılının ilkbaharında İstanbul Üniversitesi Botanik Bahçesi adı ile hizmete girmiştir.²⁵ 4 Haziran 1937 tarihinde binada eğitime başlanmıştır.²⁶

**1957 yılı
İstanbul
Üniversitesi
Botanik/
Nebatat
Enstitüsü** (26
Ağustos 1957
tarihli Dünya
gazetesi)

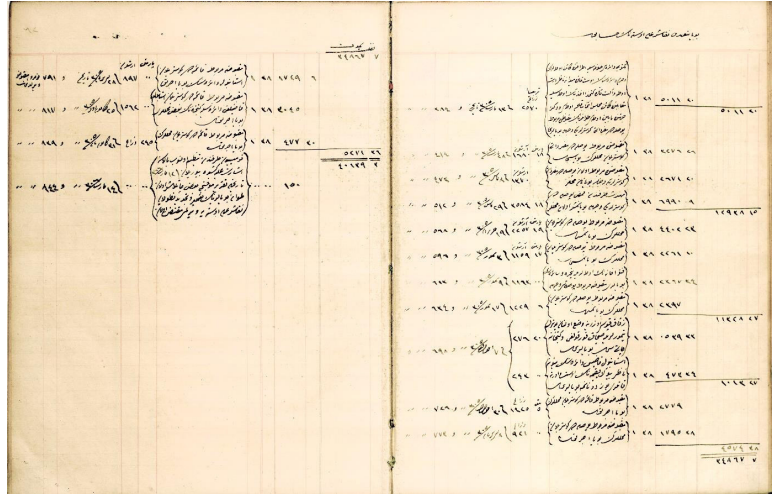
İlk başta dört katlı olarak inşa edilen Enstitünün Adnan Menderes dönemi imar hareketlerinin bir icraatı olarak tamamen yıkılmasına karar verilse de 1957 yılında Süleymaniye Camii'nin silüetini bozduğu gerekçesiyle iki katı yıkılmıştır. TBMM'nin tutanaklarında "Süleymaniye'deki Biyoloji Enstitüsü'nün işgal ettiği katların yıktırılması" ifadesi geçmektedir.²⁷

İstanbul Üniversitesi'ne bağlı bir botanik bahçesi kurulması fikri Prof. Dr. Heilbronn'a aittir. Alfred Heilbronn, eşi İstanbul Kız Lisesi mezunlarından Prof. Dr. Mehpere Başarman ve meslektaşlarıyla birlikte Anadolu'nun birçok yerini gezerek, bitki örnekleri toplayarak Botanik bahçesinin zengin bir bitki çeşitliğine sahip olmasını sağlamıştır.²⁸ 12 Aralık 2003 günü yapılan bir bilimsel toplantının ardından bahçenin adı "İstanbul Üniversitesi, Alfred Heilbronn Botanik Bahçesi" olarak değiştirilmiştir.²⁹

Yangında harap olan bu bölümlerin yerine İstanbul Üniversitesi Botanik Enstitüsü tarafından 3 Mart 1935 tarihinde dört katlı bina yapımına başlanmış ve 4 Haziran 1937 tarihinde binalar faaliyete geçmiştir. Tamamı İstanbul Müftülüğü adına tahsisli 17.789 m²'lik bu alanın 14.788 m²'lik kısmı İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Botanik Enstitüsü tarafından kullanılmıştır.³⁰

İlk defa 1948 yılında dönemin İstanbul Müftüsü Ömer Nasuhi Bilmen tarafından Botanik Enstitüsünün kullandığı arazilerin geri alınması için girişimlerde bulunulmuştur. Bahsedilen 17.789 m²'lik mekanın Kadastro suretiyle 28.08.1940 tarihinde Maliye Hazinesi adına tespiti yapılarak, 18.09.1940 tarihinde ise Maliye Hazinesi adına kaydedilmiştir. Tapu kaydında "Kâgir Mektep ve Müftülük Dairesi" olduğu ve "Başvekalet adına tahsislidir" ifadesi yer almıştır.³¹

Diyanet İşleri Başkanlığınca tarihi Bab-ı Meşihat binasının aslına uygun şekilde yeniden inşasını sağlamak için 1993 yılında Restitüsyon ve Restorasyon projeleri hazırlattırılmıştır. Maliye

Bab-ı Meşihat Birimlerinin Ölçüleri: Odaların Sıvaları, Boyaları ve Oda Ölçüleri (Meşihat Arşivi, Muhasebe Defteri, No. 3210, Boya Müttehhide Nakkaş Ali Usta'nın Hesabı)

Bakanlığı/Milli Emlak Genel Müdürlüğü 27 Ocak 1994 tarih ve 5544 sayılı yazısıyla İstanbul Üniversitesi Rektörlüğüne 14.878 m²'lik hazineye ait taşınmazı "İstanbul Üniversitesi Botanik Enstitüsü ve Bahçesi" olarak kullanılmak üzere tahsis ettiğini bildirmiştir.³² 2013 yılında İstanbul Müftülüğünün girişimleriyle görüşmeler yeniden başlatılmış ve 2018 yılında Botanik Enstitüsü eğitim verdiği bu binaları tahliye etmiştir.³³

İstanbul Müftülüğünün "Hac ve Umre Müdürlüğü" olarak kullandığı tek katlı yapının bulunduğu mekanda tarihi İstanbul Kadılığı dairesi yer almaktaydı. 2018-2020 yıllarında bu tek katlı Hac ve Umre Binası yıkılarak İstanbul Kadılığı binası aslına uygun olarak inşa edilmiştir. Meşihat Arşivi ile İstanbul Kadılığı arasındaki çeşme son restorasyon çalışmalarında kaldırılmıştır. İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından 1982-1985 yıllarında yıktırılıp tekrar yaptırılan Osmanlı döneminde Fetvahane olarak kullanılan bina ise, 2022-2024 yılları arasında ikinci defa yıktırılarak yeniden inşa edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde Yeniçeri Ocağı ve Şeyhülislamlığın bulunduğu bu mekân, 1924 yılından sonra İstanbul Müftülüğü, İstanbul Kız Lisesi ve İstanbul Üniversitesi Botanik Enstitüsüne ev sahipliği yaptığından tarihin birçok önemli sahnesine tanıklık etmiştir. Yüzyıllar boyunca Yeniçeri Ocağı'ndan sonra

ulemanın faaliyetlerine şahit olan Süleymaniye semtinde günümüzde İstanbul Müftülüğünün bulunduğu alan, Şeyhülislamıktan günümüze intikal eden defter ve belgelerden oluşan arşiv malzemeleri, tablolar, taşbaskı Kur'an-ı Kerim kalıpları, binaların kitabeleri, Osmanlı arması ve arşiv binalarındaki tarihi dolap, saat ve tablolar bir açık hava müzesi gibidir.

NOTLAR

- * Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı
- 1 Talip Ayar, "Osmanlı Devlet Teşkilatında Fetva Eminlerinin Görevleri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38 (2012): 403-421.
- 2 Ekrem Kaydu, "Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık Müessesesinin Ortaya Çıkışı", *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2 (1977): 201-210.
- 3 M. Salih Arı, "Osmanlılarda Şeyhülislamlık Müessesesi", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (1994): 170-178.
- 4 BOA, *Hatt-ı Humâyûn*, 294/17477; Ahmed Lütfi, *Târih-i Lütî I* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1290), 161-162.
- 5 Semavi Eyice, "Ağakapısı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 1 (1988): 462-464.
- 6 BOA, *Hatt-ı Humâyûn*, No. 8871.
- 7 Ferhat Koca, "Fetvâhâne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 12 (1995): 496-500.
- 8 Eyice, "Ağakapısı", 462-464.
- 9 Ayhan Işık, "Şeyhülislamlık Binalarının Yapımı Şeyhülislamlığın Dinî ve Hukukî Bir Kompleks Haline Dönüşmesi", *Ağa Kapısından Şeyhülislamlığa: İstanbul Müftülüğü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019), 43-53.
- 10 Esra Yakut, *Şeyhülislamlık: Yenileşme Döneminde Devlet ve Din* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005).
- 11 MŞH. MHB. 13/104.
- 12 MŞH. EO. 203/93; BOA. D.BŞM.BNE.d. 16465.
- 13 T. Cengiz Göncü, "1882 Tarihli Bir Keşf-i Evvel İnşaat Defterine Göre Dolmabahçe Sarayı Mâbeyn-i Hümayûnu: Mekânları ve Onarımı", *İstanbul Araştırmaları Yıllığı/Annual Of Istanbul Studies* 6 (2017): 49-50; İlknur Aktuğ Kolay, "Osmanlı Dönemi İnşaat Belgelerine Göre Anıtsal Yapılarda Örtü ve Duvar Sistemleri", *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi 8. Ulusal Çatı ve Cephe Sempozyumu*, 2-3 Haziran 2016, 8-9.
- 14 Oya Şenyurt, "Geç Osmanlı İnşaat Ortamında 'Binâ Eminliği', *METU JFA* 25/2 (2008), 151-169.
- 15 Esra Yıldız, *Şeyhülislamlığın Bürokratik Yapısı*, (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2022).
- 16 BOA, Y. EE, 78/52, lef 1; BOA, Y. MTV., 71/100.
- 17 Arı, "Osmanlılarda Şeyhülislamlık Müessesesi", 170-178.
- 18 Ramazan Boyacıoğlu, "Tarihi Açından Şeyhülislamlık, Şer'iye ve Evkaf Vekâleti", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1996): 161-171.
- 19 M. Hüdai Şentürk, "Dârulmaârif", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 8 (1993): 548-549.
- 20 Nevin Meriç, "Meşihat Dâiresinde Bir Nevzuhur: İstanbul Kız Lisesi." *Academia.edu*. Accessed August 14, 2018. https://www.academia.edu/23996017/Mesihat_Dairesinde_Bir_Nevzuhur_Istanbul_Kiz_Lisesi.
- 21 Orhan Küçüker, "İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Alfred Heilbronn Botanik Bahçesi", *İstanbul Üniversitesi Biyolojik Bellek Koleksiyonları I*, (İstanbul: Nobel Tıp Kitapevleri, 2017), 85-91; Orhan Küçüker, "Alman Öğretim Üyelerinin 1933 Üniversite Reformuna Katkıları: Ölümünün 55.Yıldönümünde Bir Botanikçi. Ord. Prof. Dr. Alfred Heilbronn (1885-1961)", *Tıp ve Kültür Tarihi Araştırmaları. Studies in History of Medicine and Culture*. 18, (2017), 191-207.
- 22 Orhan Küçüker, "İstanbul Üniversitesi, Fen Fakültesi Süleymaniye Biyoloji Enstitüsü Kütüphanelerinin Kuruluş ve Tarihçesi", *Bilgi Dünyası* 12/1 (2011), 145-159.
- 23 Semavi Eyice, "Egli, Ernst Arnold", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 10 (1994): 482-483; Leyla Alpagut, "Modernleşme Projesinin Temsilinde Önemli Bir Yapı: İsviçreli Mimar Ernst Arnold Egli ve Ankara Siyasal Bilgiler Okulu", *Alternatif Politika* 2/2 (2010): 126.
- 24 Selda Bancı-Müge Cengizkan, *Ernst A. Egli: Türkiye'ye Katkılar* (Ankara: TMBBO Yayınları, 2017); Dilşad Aladağ, "Alfred Heilbronn Botanik Bahçesi, Tarihin Katmanları Üzerinden Güncel Durumu Anlamak II", <https://www.arkitera.com/gorus/alfred-heilbronn-botanik-bahcesi-tarihin-katmanlari-uzerinden-guncel-durumu-anlamak-ii/>.
- 25 Aysun Bakacak, *İstanbul Üniversitesi, Alfred Heilbronn Botanik Bahçesinin Su Bitkileri Üzerinde Sistematik Araştırmalar* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2010), 14.
- 26 Küçüker, "Süleymaniye Biyoloji Enstitüsü Kütüphanelerinin Kuruluş ve Tarihçesi", 145-159.
- 27 https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/Tutanak/CS_/t01/c002/b032/cs_010020320288.pdf.
- 28 Asuman Baytop, "Ahmet Atilla (1914-2008), Bitki Yetiştiricisi", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 14/2 (2013): 118-124.
- 29 <https://muzeyum.istanbul.edu.tr/tr/content/koleksiyonlar/alfred-heilbronn-botanik-bahcesi>.

Süleymaniye Camii Emekli Müezzini Mustafa Başkan'ın Süleymaniye Anıları

Mehmet Yüksel, Fulya İbanoğlu

Muhterem Hocam sizinle Kariye Camii'nin yanındaki bu kiraathanede tanışmak nasipmiş. Çok teşekkür ederiz buraya kadar lütfedip geldiniz. Sizi ilk "Maşukun Nefesi" filminde izleyip görmüştük. Onun dışında televizyonda, programlarda pek görmedik.

Mevlana Hazretleri'nin 1250. yılı münasebetiyle beni Konya'ya çağırdılar salâ okumak için. Ama programın içeriğinde bir de hanım okuyucu varmış. Memduh'a [Cumhur] sorayım bu durumu dedim, aradım "Mustafa Hocacığım ben seni çok severim, yalnız böyle bir şey yaparsan çok söverim. Mevlana Hazretleri'nin felsefesinde hanımların ortaya çıkması yok, kesinlikle kabul etme. Er kişi olursa tamam çık oku." demişti. Arkadaşlara "Ben gelmiyorum." dedim. O program yapıldı. O yüzden hiçbir yere çıkmıyorum. Zaten kimsenin de pek bir şey anladığını sanmıyorum. Biz gençliğimizde bir yere gittiğimizde doyardık. Şimdi malesef böyle bir şey yok. İnsanı ruh maa ceset görüyorum. Öyle büyüklerimiz vardı, hâlâ anıyoruz intikal ettikleri halde. Gün değişti, herkes saniyelik yaşıyor.

Merhum Memduh Cumhur Bey'le ilk nasıl tanıştığınızı hatırlıyor musunuz? Üsküdar'daki eczanesinde mi?

Yer olarak tam hatırlamıyorum ama Karagümrük'te tekkede ya da Süleymaniye Kütüphanesi'nde... Ama tekkede tanışmış olmamız lazım. Çünkü Sefer Efendi zamanında oraya geliyordu. Sonra biraz kırıldı bazı şeylere, biraz alıngandı Memduh Bey. Her şeyi yerli yerince konuşmak çok başka bir şey. Şu elimdeki baston zahirde ağaçtır. Ama manevi yönüne girdiğiniz zaman bana hizmet ediyor, beni götürüyor, bana destek oluyor. Ben insanları hep öyle görmeye çalıştım, bu açıdan baktım.

Bahsettiğiniz büyükler kimler?

Ayhan Songar mesela. Ahmet Kabaklı, Necati Sepetçioğlu. Her Pazar Atatürk Kültür Merkezi konserleri olurdu, hanımı da orda tanıdım. Nevzat Atlığ'ın. O konserlere giderdim. O ekip de oraya gelirdi. Nevzat Atlığ benim yakın dostumdu. Türk musikisini o binaya sokan adamdır! Solist arkadaşlardan duymuştum, notalarımızı klozetlere attılar derlerdi.

Günahıyla sevabıyla Nevzat Bey'i severim. Klasik müzik icra ederdi Nevzat Bey; her önüne gelen besteciye çalmazdı, okutmazdı. Nevzat Bey öyle bir adamdı. Şakalaşırız, onların çocuğu yaşındaydım. İstanbul Üniversitesi'nden Ahmet Türkoğlu, Orhan Aldıkaçtı, Bülent Köprülü... Sevgiyle, saygıyla yad ettiğim büyükler.

Mesela Süleymaniye'ye yeni geldiğim zaman herkes yüzüme "Aman efendim ne ezanlar! İstanbul'da bir ya da iki kişisiniz." diyordu. Benim dinleyerek feyiz aldığım hocam Nuruosmaniye'de Dursun Çakmak'tır. Büyüğüm Dursun Hoca.

Elinizde eski hocalardan kayıt var mı?

Hiçbir şey yok malesef; bir iki oldu, onları da aldılar, getirmediler. Kulaklarımda kalanlar sadece. Fatih'te, Köse namıyla bilinen Şerif Duman vardı. Nöbetlerimiz aynı güne denk düşerdi. Ben Süleymaniye'de, o Fatih'te. Çabucak okur çıkardım sırf Şerif Abi'yi dinlemek için. Bir soğuk kış akşamı ben okudum indim, onu dinliyorum... Aman Ya Rabbalemin! Biri dedi, "Ne bekliyorsun, namaz geçiyor vs." "Namazın kazası var, ezan dinlemenin kazası yok, ezan dinliyorum." Demiştım. "Sen bundan kötü okumuyorsun ki!" "Benden daha güzel okuyor, eksiklerim var ki onu dinleyerek tamamliyorum." Allah rahmet eylesin çok güzel okurdu. 64'te ilk geldim İstanbul'a Hasan Akkuş Hoca'ya. Bolu Göynüklüyüm. 1952'nin 5 Ocak'ında doğmuşum. Kayalidere köyünde. Doğduğumda göz çukurlarım yokmuş. Top gibi bir yüzüm varmış. O zamanın hükümet tabibine götürüyorlar, bu çukurları jiletle çiziyor. Böylece göz çukurlarım oluşmuş.

Aman Allah'ım! Maşallah.

Muzaffer Bey. Nasıl başarılıymış! Sonra İstanbul'a götürüyorlar. En son üç dört yaşlarındaydım dedem beni götürdüğünde. Doktor yüzde bir ihtimal dedi, açılmadı. Bunu özellikle herkese anlatıyorum. Ben hiç sıkılmadım hayatta. Canım istediği gibi güldüm eğlendim dolu dolu yaşadım. Çocukken bunu hiç dert etmedim. Hâlâ öyledir. Üstelik de

yanımda hayıflananlar olurdu, hâlâ olur tabi, bu beni hiç etkilememiştir. İnsanlarla aramda fark görmemişimdir. Ben de yürüyorum, siz de yürüyorsunuz. Siz elinizde bir şey olmadan yürüyorsunuz, ben elimde bastonla. Varmak istediğim yere varıyorum. Önemli olan budur. Televizyona çağırdılar bir keresinde. Orada da dedim: "Ben hayatımdan çok memnunum. Dünyaya tekrar gelsem, on defa daha gelsem böyle olmaktan bir rahatsızlığım yok." Ertesi gün bir delikanlı geldi yanıma. "Vezneciler'e gidiyorum." "E ben de." "Ben taksit tutsam size." "Hayır efendim ben yürüyeceğim hareket oluyor." dedim. O zaman "Ben de yürüyeyim." dedi. "Akşam sizi televizyonda seyrettik..." Bunların da gözleri görmeyen bir kız çocukları olmuş, sekiz dokuz aylıkmiş. Ailede tabii üzüntü sebebi olmuş. Ben de biliyorum, annem hasta olmuş benim o halimden, gelen giden de bir şeyler demiş tabii, annem bitkisel hayata girmiş. Ayağım da doğru basmıyormuş. Rahmetli babaannem de "Keşke görmeseydin." demiş anneme; güya ben doğmazdan birkaç gün önce annem köpek yavruları görmüş, onlara baktı diye ben böyle oldum düşüncesi varmış... Neyse bu delikanlının ailesinde de böyle şeyler olmuş, hatta ayrılmaya karar vermişler. Annesi sahurda yemek hazırlıyormuş, babası da televizyona bakıyormuş. Benim anlattıklarım tesadüf etmişler. Babası "Hey! Gelin gelin! Bizim kız gibi birisi çıktı konuşuyor." demiş. Çocuk epey duygulandı, ağladı hatta. "Dünyaya tekrar gelsem bu halimden şikayet etmem!" dediğimi duymuşlar "Kalktık hepimiz birbirimize sarıldık, ağladık." diye anlattı. Bu benim için ne büyük bir devlet! Allah'a inanıyorsak ki inanıyoruz, Allah neylerse güzel eyler! Yaratan O, yaşatan O. Hoşumuza gitmeyen şeyler yaşıyorsak onlar da bir imtihandır. Dünyada da kimse rahat etmemiş. Çok şey yaşadım. Aç da kaldım, bulamadığımdan değil şartlar öyleydi. Şükür huzurluyum, evliyim oğlum var, evlendi. Ev aldık. Hep şükür vesilesi.

Göynük'te doğdunuz, muhtemelen ilk tahsili orada yaptınız.

Yok! Ben tahsil yapmadım. Hafızlığa köyde başladım. Bir gün evimize görmeyen bir zat geldi. Hayatını yardım alarak kazanıyor. Dilenerek demeyeyim. Başka yapacak işi, bir çaresi yok. Ninem, bizim de böyle bir çocuğumuz var, demiş. Getirin de bir göreyim, demiş o adam. Götürdüler yanına, elimi tuttu, "Hoşgeldiniz", dedim. "Hoşbulduk!" dedi. Ama elimi bırakmıyor. "Çocuğu okutun." dedi. "Nasıl olur, görmüyor!" Okutun, dedi ısrarla. "Benim başımda kimse yoktu cahil kaldım. Bunu okutun. Hoca efendi buna bir kez okusun bu ikinciye ezberler." dedi. Bizimkiler yine, "Nasıl olacak?" filan dediler. Adam ısrarla "Bunun gözleri görmediği için sizden daha kolay ezberler." diye uzun uzun anlattı. Bizimkiler ikna oldu.

Allah göndermiş adamı...

Öyle. Radyo açıyorlar, şarkı türkü öğreniyorum. Dedem camiye götürüyor mevlid dinliyorum. Ezberliyorum. Çocuğum. Uyuyana kadar ezberliyorum sabah okuyorum. Karar verdiler hafız yapmaya. Hoca demiş önce Amme cüzünden başlayalım. Bakalım ezberleyebilirse devam ederiz. Çünkü hiç emsali yok. Benim gibi birinin eğitiminin nasıl olacağını bilen de yok, hocası da yok. Hocam da çoban üstelik, hafız da değil. Köylünün tuttuğu geçici hoca yani. Amme cüzünü bana okudu ben onun okuduğunu duydum ezberledim. Tam devam ediyoruz hocam değişti. Çünkü köylerde hocayı senelik tutarlar. O sene onu istemediler. Ondan sonra gelen hoca tereddüt etti, "Böyle hafızlık mı olur! filan dedi geçiştirdi, önemsemedi yani. Buna rağmen onda da yine devam ettik bir buçuk sene. Ondan sonra yine ilk hocama döndüm bir vesile oldu altı ayda onda bitirdim. Ama bu arada büyükler hep bana bakıp iç çekiyor, "Ne olacak bu çocuğun hali?" filan. Hatta Ninem "Ya Rabbi anasından babasından sonraya bırakma bu çocuğu perişan olur." diye dua ediyordu. Ama bende bir şey vardı, bir gün gelecek kendi ayaklarım üstünde duracağım diye inanıyordum. Nasıl olur nasıl yaparım bilmiyorum ama buna inanıyordum. Hatta bana,

Mustafa Başkan

5 Ocak 1952'de Bolu Göynük'te dünyaya geldi. Doğuştan görme engelli olan Mustafa Başkan düzenli tahsil alamadı. Küçük yaşta köyündeki hocalardan hafızlık eğitimine başladı. Henüz dokuz yaşındayken hafız oldu. İstanbul'a ilk 1964'te Nuruosmaniye Camii Kur'an Kursu'na geldi. Kısa süre Hasan Akkuş Hoca'dan ders aldı ama yarım bırakıp köyüne dönmek zorunda kaldı. 1972'de tekrar İstanbul'a geldi. 1976'ya kadar bir yandan özel dersler aldı bir yandan fahri görev yaptı. 76'da resmi olarak Süleymaniye Camii müezzini olarak atandı; 1996'da emekli oldu. Halen Türk usulü Kur'an tilaveti, mevlid, ezan ve salâ gibi dinî musikinin mühim icracılarından biridir.

"Haline bakmıyorsun yüksekte uçuyorsun!" derlerdi. Evet siz dünyaya gelmeme vesile oldunuz ama esas bu dünyada olmamı Cenabı Hak irade etti. Bir hikmeti var, lutf u keremi var. O mutlaka bu işi bir yere getirecek. Buna inanıyorum. Hafızlığı tamamladım. İstanbul'a geldim, on bir on iki yaşında Nuruosmaniye'ye. Akkuş Hoca'yla başladım ama çok az. Sosyal yanımda hiç yoktu. Köyde evin içinde öte oda beri oda sadece. Yalnız başına bir yere gitmeme hep çekinirlerdi. Hâlâ derler "Bir şey olur, çıkma tek başına!" filan. O yüzden çok kalamadım burada, döndüm. Nuruosmaniye'deyken Dursun Abi'yi dinlemiştim. Bir "Allahu Ekber Allahu Ekber" diyor, ok gibi. Ben mest oluyorum. "Ya Rabbi ne olur bunun azı da olsa, binde biri olsa bana da ver! Ben de okuyabileyim." diye geçirirdim. Gün geldi ezan okumaya başladım. Herkes, "Aman ne güzel okuyorsun!" diyor. 1972'nin sonunda tekrar İstanbul'a geliyorum. 19 yaşlarımda. Duyan "Aman ne güzel okuyor bu çocuk!" diyor. Süleymaniye'deyim. Dursun Abi'nin kulağına gitmiş tabii... Karşılaştık bir gün yolda. "Süleymaniyelii! Namını duyuyorum." Nazik adam tabii, "Nuruosmaniye'ye gel de bir istifade edelim." diyor, tavra bakın!

O nesil çok nazik hakikaten.

Çok. Ne mümkün, öyle onun yanında ezan okuyabilir miyim? İnşallah, maşallah deyip kaçıyorum. Nuruosmaniye'de bir cemiyete davet

ettiler. Kayboldum bir yolunu bulup. Eyyam-ı mübareke denilen özel günlerde biraz daha farklı olur. Mesela öğle ezanlarında “Hayyalel felah”larda saba okunur. “Süleymaniyeli bir ezan oku!” dedi. Dursun Abi’nin yanında ben ezan okumaya edep ederim. O ara bizim memlekette de bir program olacak. Dursun Abi de davetli. Akşemseddin Hazretleri’ni anma programıydı, gittik. Cuma günlerden. Camiye giderken Dursun Abi yapıştı. Kaçamazsın. Yanına oturttu, iç ezan okuttu. Bir gün de Nuruosmaniye’de bir seminer oldu. Orada da koluma girerek aldı götürdü. Usta hoca talebesini alır ya, ben de öyle hissettim. Çok etkilendiğim bir olaydır. Ben ezanı okuyana kadar yanımda durdu. Ondandır “İyi” iltifatını aldık çok şükür. İmtihana girdik. Abdurrahman Şeref Güzelyazıcı il müftüsüydü. Çok nüktedan bir adamdı. Öncesinde müftülüğe çok gelmişim. Ama beni hep geri çeviriyorlardı. “Sana kadromuz yok, sen bulacaksın.” vs. Ankara’ya gittim çok uğraştım. Nihayet oldu. İmtihanda Abdurrahman Hoca “Hafız mısın?” diye sordu. “Öyle diyorlar.” dedim. “Şuradan bir yer oku.” dedi. Okudum. “Ezan oku” dedi. Başladım. “Muhammeden Resulullah...” Yaşar Bey vardı, “Hocam devam etsin be!” dedi. “Hoca! Biz herkesi böyle dinlersek bu iş bitmez, bundan sonra burada çok okuyacak dinleriz beraber.” dedi.

Çok güzel! Geçmişsiniz yani...

“Paraları biliyor musun?” diye sordu. “Biliyorum” dedim. “İyi öğren maaşta aldatmasınlar seni.” dedi. Şakacıydı. İlk görev yerim Süleymaniye. Ankara’dan aradılar, hatta Türkiye’de bir ilk olmuş benim durum. Büyük camide vazife yapmadan önce küçük yerde altı ay, bir yıl çalışılmış esasında. Bazıları daha fazla, üç beş sene mesela. Bizleri iki ya da ikiden fazla müezzin kadrosu olan büyük camilere veriyorlardı. Kolaylık olsun diye. Süleymaniye’de dört müezzindik.

Vazifeye nasıl başladınız?

76’da Süleymaniye’de resmi vazifeye başladım. Emekli oldum 96’da. Aslında aklımda

Süleymaniye hiç yoktu. Fatih’i düşünüyordum. Müracaat için arkadaşım ile gidiyoruz, Eminönü’den çıktık müftülüğe doğru. Kendimi Süleymaniye’de hissettim. Ama kimseye de bir şey söylemiyorum. Müftülüğe gittik, “Senin gidebileceğin iki cami var biri Süleymaniye, biri Edirnekapi’da Mihrimah.” dediler. Süleymaniye deyince ben bir ürktüm. O zamanlar yollar kötü, kamyonetler, arabalar... “Yapamam ben.” dedim. Ali bey vardı müftülükte, kalemde. “Mihrimah Camii’ni istiyorum.” dedim. “Oğlum ben Süleymaniye’yi yazdım.” dedi. “Ben buraya gelemem ki.” dedim ama, “Ben bilmem, kadro senin için Ankara’dan özel geldi.” dedi. Lütfü Doğan Ankara’da o zaman. Beyaz Baston Derneği ona gidip benim durumu anlatıyorlar. O da “Neden bana gelmemiş.” diye soruyor hatta. Vazife istiyorum ben, başka bir şey değil! O, “Süleymaniye’ye gidecek.” diyor, geliyorum.

Nerede kalıyorsunuz?

Caminin müftülüğe bakan kapısının üstünde bir o da vardı iki buçuk sene orada kaldım. Çok zorluk çektim. Etrafta her tür insan var o zamanlar, Süleymaniye karışık. Uyuşturucu kullananlar, kavga gürültü... Bunalmı günlerim oldu o yüzden. Rüyalarıma giriyor, hâlâ irkilirim. Bana hep rüya görür müsün, diye sorarlar. Hiç görmediğim için rüyalar da aynıdır. Şimdiki gibidir. Rüyamda da sizinle konuşuyoruz. Görme olayı yok. Ses. Nesne. Elliyorum, çanta diyorum. Anlamaksa anlıyorum ama sizin dediğiniz gibi görme değil tabii. Körlüğüm hiçbir şeye mani olmadı. “Görseydim şunu yapardım.” dediğim bir şey yok. Rüyamda uçak bile kullandım.

Süleymaniye’de ilk zamanlar namaz haricinde cami dışında gidip oturacağım yer pek yoktu. Hamallar var, Allah’a sığınırım bir şey demeye korkarım. Kumar oynayanlar var, o zamanlar aile falan yok. Bir yere yemeğe gittim, adamın biri bana “Sakalın niye yok?” dedi. Dedim ki “Ben köseyim. İkincisi sakalıma bir şey dökülürse görmeyebilirim, farketmezsem hiç hoş bir manzara olmaz.” “Yok bırakacaksın, sünnet!” dedi. Kahveye gidiyorum, tabii hocayı ya herkes

bakıyor, “Zeki Müren’den daha güzelmiş!” gibi alaylı laflar ediyorlar. Meğer maksatları beni oradan uzaklaştırmakmış hocayım ya, hocaları sevmiyorlar. Süleymaniye’den yemek yemeye Beyazıt’a gitmeye başladım o yüzden, kaçıyorum. “Ben burada ne yapıp ne ederim?” diye dertleniyorum. Bir arkadaşım, “Sana bir akıl vereceğim. Bu vereceğim akılla çoğu kişinin nefretini kazanırsın ama iki katı da sevgisini kazanırsın. Fötr şapka giy!” Neyse ben şapkayı giydim. Ertesi gün camiden çıktım bir alkış koptu. Birisi diyor ki “Ya ben size dedim, bu çocuk diğerlerine benzemiyor. Bak şapka giydi.” falan. Ondan sonra biz onların baş dostları olduk. Elimde çanta yolda yürüyorum, gencim, göreve başladığımda 24 yaşındaydım. Gençler yanıma geliyor, “Bugün dersler nasıl geçti? Kaç puan aldın?” diye soruyorlar. Beni üniversite talebesi sanıyorlar. “Talebe değilim. Burada camide müezziniyim.” Sonra ahabap olduk onlarla. Beri taraftan birileri de şapka takmama kızdılar. Çok sıkıntılı günler yaşadım, sonra işin rengi değişti. Bir grup vardı, cemaatin şapkalarını yakıyorlar. Adam ağlıyor, “Ben hamalım üç yüze bir kasket aldım, kasketimi yakıyorlar.” diyor. Bir çocuğun eline para veriyorlar, çocuk camiye geliyor bütün şapkaları topluyor sonra caminin avlusunda yakıyor.

Allah Allah! 70’lerde mi oluyor bu hadiseler?

Evet. En çok korktuğum bir şeydir politika bu yüzden hâlâ. O beni korkutup kaçırmaya çalışanlardan birisi bizim arkadaşlara diyor ki “Bize inat yapıyor. Şapkayı çıkarsın yoksa başıyla beraber alacağız.” Ben de “İyi, alsınlar.” dedim. Bazen camiden çıkmışım eve gidiyorum, yanımdan birileri geçiyor, birileri güya kendi aralarında konuşuyor “Şimdi aldı, alacak...” falan. Neyse, onlar başımızı almadan 12 Eylül geldi!

Süleymaniye’de tanıdığınız hocalar kimlerdi, beraber vazife yaptığınız?

Saim Özel, Taraklılıydı. Hattat. Arkadaşlar demişler ki ona işlemlerini yaptırırken “Buraya

bir âmâ veriyorlar; biz burada zaten zor yapıyoruz, git bunun tayinini durdur!”. O beni görünce hemşerime kötülük yapılmaz diye geçirmiş içinden. Sonra arkadaşlar beni baş tacı yaptılar. Ben rızıklarına mani olmadım. Tayinimi istedim hatta, heyet olarak mani oldular Ali Rıza Hoca’dan sonra. Saim Hoca emekli oldu. Sırayla Süleyman Mollaibrahimoğlu, Mehmet Çevik geldi. Onunla on sene beraber çalıştıktan sonra Mehmet Sevinç geldi.

Süleymaniye cemaatinden hocalardan da Emin Işık, İsmail Karaçam, Ömer Çam, Salih Tuğ, Ali Özek, Zeki Arslantürk’ü tanıdım. Emin Hoca’yla camilerden tanışıp sonra birlikte mevlid okuduk hatta.

70’lerde kandillerde Süleymaniye’de özel bir icra olur muydu?

Bizim orası sapa kalıyordu, kimse gelmiyordu. Eskiden daha ziyade Sultanahmet’e gidilirdi kandillerde. Ama Süleymaniye Kadir gecesi ve bayramlarda kalabalık olurdu, dolardı. Oraya beni görevli olarak yazıyorlardı. Mevlid okumaya gidiyordum.

Süleymaniye Camii’nde meşk olur muydu?

Yok, bizde olmazdı.

Meşk nerelerde yapılırdı o zamanlar hocam?

Rahmetli Dursun Abi yapıyordu o işi, Süleymaniye’de ben de birkaç defa gittim. Dursun Abi’nin kendine mahsus okuduğu ilahileri vardı. Daha çok tekkelerde olurdu ama.

O zamanlar hanım mevlidhanlar da varmış kartvizitlerini görmüştüm... Tanıdığınız kadın mevlidhanlar var mıydı?

Bir arkadaşım Nimet Abla Camii’ne beni davet etti. Evvela içeri almadılar hanımlar söylediği için, sonra beni davet eden arkadaş ismimi verince “Buyur geç.” dediler, yanımda bir arkadaş daha vardı. O mecliste Mehmet Soysal’ın, Yeni Camii müezzininin hanımı okuyordu mesela. Hafız Mesude Hanım ile tanıştım. Hanımları

bilmem pek mümkün değil, bizim yanımızda okumadıkları için.

Klasik Türk Musikisi okuyan, meşhur sanatkarlardan ders alan sonra Mevlid okuyan hanımlar mesela...

Gönül Akkor okuyor derlerdi. Yenilerden de varmış vaizeler arasında. Eskiden yoktu.

Eski icracılardan mevlid okuyanlar?

Necmi Rıza Ahıskan, Sadi Hoşses, Refik Akbulut vardı.

Dinlediğiniz biri var mı meşhurlardan?

Malesef. Hafız Hilmi Toros biraz bahsetmişti. Ondan duydum, eskilerden Mevlid dinlemiş. Bildiklerim günümüzden, mesela Alp Arslan çok güzel ezan okuyor.

Miraciye dinlediniz mi?

Evet, tabi tabi. Miraciye'yi bizim tekkede ilk defa doksanlarda Tophane grubu mu ne gelmişti, Kadiriler, onlar okumuşlardı. Miraciye canlandı çok şükür. Bu işin uzmanı İstanbul'da Nail Kesova'dır, o bu işi çok iyi biliyor. Ondan ders aldık. Ondan sonra Bursa'da Safiuddin [Erhan] Bey. Miraciye ile ilgili çekilen filmde bana da ufak bir rol verdiler, kendisiyle işte o vesile ile tanıştık.

Yurtdışında bulundunuz mu?

Yunus Emre Kültür Merkezi'nin bir programı için Avusturya'ya gittik. Rifat Çiftçi, Mehmet Yalçın beraber program yaptık. Bir defa da umreye gittim.

Süleymaniye günlerinize dair başka neler anlatırsınız?

İlk günü gittim, 18 Haziran 1976, Cuma. Ezanı okudum, iç ezanı bana okuttular. Ali Rıza Demircan hutbeye başladı. Hatipti. O zaman hatiplik vardı. Sonra oraya imam oldu. Vay dedim, ne hatip be! Ağlar hemen, filan. Beni çok etkilemişti. Sohbet ederdik. Güzel günler geçirdik. Seneler sonra bir gün Süleymaniye ile ilgili bir kitap yazıyormuş, bana "Bildiklerini anlat." demişti, ben de bildiklerimi paylaşmıştım.

Sürtüştüğümüz de oldu tabii, geçmiş gün. Bir de ben Ramazanlarda Kadıköy'e evlere mukabeleye giderdim, hanımlar geliyordu. Aile, Ramazan'da evinde mukabele okunmasını istiyor.

İstanbul'un büyük aileleri mi?

Onlar da var, kendi hallerinde aileler de var. Ben ücret istemiyorum, ne verirlerse. O yüzden de insanlar beni davet ediyordu. Bir keresinde bana biri "Oğlum sen niye ücret istemiyorsun? Bir mevlid okuyorum senden çok daha fazla alıyorum. Sen bir ay taşıyorsun mukabele için benden az alıyorsun." dedi. Yeri geliyor cebimden veriyorum, geç kalmayayım diye taksiyle gidiyorum. Bunu benim para için yaptığımı düşünüyorlardı. Yahu değil! Kadıköy'de Süleymaniye kadrosuyla alakalı işlerimi yaptırırken Osmanağa Camii'nde bir Fahri Abi vardı, bir gün bana dedi ki "İyi bir insansın, Süleymaniye'ye gittiğinde sakın yanlış iş yapma!" Nitekim Süleymaniye'de vazifeye başladım lokantaya gidiyorum lokantacı, hesabın ödendi diyor... Bir Berat Kandili günü mesela bir arkadaş geliyor avcuma para sıkıştırıyor... En sonunda bir gün, "Arkadaşlar sağ olun misafirlik üç gündür. Ben aşağı yukarı iki aydır buradayım bunları istemiyorum sağ olun." dedim.

Eskiden kızarlarmış mevlidhanlara.

Nurettin Topçu Hoca mesela... Bu sebeplerden herhalde değil mi?

Çok şey var tabi. Bir Ramazan ezan okuyorum, bir Alman aile gelmiş kendi aralarında konuşuyorlarmış "Ne güzel okuyor." filan diye. Ahmet Suphi Furat Hoca oradaymış, duymuş. Hemen Almanca "Benim ahbabımdır, tanıştırebilirim." deyince çok sevinmişler. Namazdan sonra mukabele okuyacağım. Yanıma sokulmaya çalışıyor hoca telaşla. Allah Allah hayırdır, dedim. "Sizin adınıza randevu verdim bir aileye, sizinle tanışmak istiyorlar." "Süleymaniye Kütüphanesi'ne getirin oraya gelirim." dedim. Adam Almanyada üniversite hocasıymış Dinler Tarihi ya da Tasavvuf sahası galiba. Hanımı da Mısır'da hocaymış yanlış hatırlamıyorsa. Konuştuk. "Ben size bir kaset

vereyim.” dedim, okuyup verdim hemen. Ertesi sene müslüman olup geldiler. Devam edemedi irtibat. Eskiden bu kadar kolay değildi irtibat kurmak tabii. Bana öğreten hocalar derlerdi ki, “Mürüvvete endaze olmaz, talep etme, ama talebi de reddetme. Mani olma, mal pazarlar gibi de olma!” Bunu yapanların sonu kötü olmuştur hep.

Süleymaniye Kütüphanesi'ne sık gider miydiniz?

Şu anda gitmiyorum o zamanlar gidiyordum, vazifedeyken. Sohbeta gidiyordum. Mesela Ruhi Ayangil benim çok eski dostumdur. O zamanlar camiye gelmezdi ama bizim kütüphaneye gelirdi. Abdülbaki Gölpınarlı'yı orada tanıdım. Süheyl Bey'i -sonra evine bile gittim- kütüphanede tanıdım, sevdim. Ezanlarımı severdi. Gölpınarlı olsun, Süheyl Hoca olsun özellikle belli bir konu üzerinde konuşmazdık, sohbet... Mesela İstanbul'un fethiyle ilgili bir filmdeki kavuktan bahsetmişti Süheyl Hoca. Gölpınarlı Mevlevi'ydi malum. Mevlana'dan çok bahsederdi, kitaplarını anlatırdı. Yunus Emre ile ilgili kitap yazdı, ondan bahsederdi. Çok yüksek sesle de konuşurdu. İyi söylenlerdendi.

Bir de Çorlulu Ali Paşa yârânlığı var o dönemde. Siz de gider miydiniz?

Ali Paşa'yı biz açtık. Açılış günü “Sizinle gireceğiz.” denildi, tekbirlerle girdik. Muzaffer Efendi galiba yoktu ama onun ihvanından birileri olabilir, çünkü Beyazıt zaten. Güzel insanlar gelirdi. Sohbet ortamı olurdu. Neyzen'in hikayeleri orada anlatılırdı, çok dinledim. Neyzen Tevfik'i çok seviyorum. Çünkü hep haktan yana olmuş. Hazmedememiş, coşmuş taşmış. İzmir'den gelirken giderken güvertede bir ney üflemiş. Hamile bir hanım çocuğunu düşürmüş. Neyi kırmış atmış bu nedenle, bir müddet ney üflemedi derler. *Azâb-ı Mukaddes*'ini buldum çok sene evvel ama çok paraydı alamadım. Sonra Beyazıt Kütüphanesi'nde var dediler. Fotokopisini çektiler verdiler, sonra bizim bir arkadaş aldı vermedi.

Aa! Gitti Azâb-ı Mukaddes'iniz...

Tabi canım. Bugün gelir yarın gelir dedim, yok! Hocalar öyledir!

Ne acı! “Hocalar öyledir.” demek insanın içini incitiyor.

Ama gerçekten de kaçamıyorsunuz. Ben senelerce görev yaptım, resmi olarak 20 sene ki onun dışında çocuk yaşımdan beri bu adamların içindeyim, gördüğümü söylüyorum.

İstisnaları kim bunların hocam? Sizin tanıdıklarınızdan, “Hâzâ hoca! hâzâ müslüman!” dediğiniz?

Şimdi bu piyasada saygın pek çok hoca var tabii. Allah hepsinden razı olsun. Yusuf Gebzeli vardır. Hiç kimsenin dedikodusunu yapmamıştır. İlhan Tok Hoca vardır. O da çok asabidir sinirlidir ama, gayet beyefendidir. İsmail Karaçam vardı eskilerden. Amir Ateş öyledir.

Nasıl tanıştınız Amir Bey'le hatırlar mısınız?

Tepebaşı Gazinosu'nda bir program vardı. O programa gittim. Anlattığım 70'li yıllar. Devrin hemen hemen bütün sanatçıları vardı. O zamanlar köprü filan yoktu. Harem'den arabalı vapur çalışırdı Kadıköy'e. O vapurda karşılaştık. Severiz, o da bizi sever sağ olsun.

Süleymaniye merkez olmuş size Hocam, pergel gibi oradan çevreye açılmışsınız.

Süleymaniye benim için okul, ama esas İstanbul, muhit. Bir gün yürürken Türk Edebiyatı Vakfı'na gelmişim. Edebiyat Vakfı derler, hep duyardım o zaman Çağaloğlu'nda birinci kat mı ne öyle bir yer, ama daracık ufacık bir yerdeyim... Taş kapı mı derler, geçerken önüne gelmişim her nasılsa. Şuraya gireyim bir dedim, girdim. Bir beyefendi konuşuyor yaşlı, konu el öpmek. Eskiden mutlaka el öpülürdü. Konuşması bitti, ben de girdiğim kapının ağzında oturuyorum. “Efendim pek mütehassis oldum, çok mutlu oldum sizi dinlerken müsaadenizle elinizi öpmek istiyorum.” dedim. “Tabi evladım, ben de seni öpebilir miyim?” dedi. Beni öptü ama bir ağladı, hıçkırma hıçkırma.

Ben de üzüldüm, keşke gelmeseydim diye düşündüm. O zat Tahsin Banguoğlu idi. Ondan sonra ben oraya sıkça gitmeye başladım.

Bir de Karagümriük Cerrahi Tekkesi var hayatınızda bildiğimiz kadarıyla.

Evet. Tutuculukları yok. En ürktüğüm şey politika, o da yok. O yüzden sevdim orayı. Mesela Muzaffer Efendi fötr giyerdi. Musiki var. Kırk küsur senedir gider gelirim. Muzaffer Efendi'yi gördüm ama bir iki kez. Herkes bana "Ahmet Özhan'a benziyorsun." filan derdi. Ses olarak dinliyorum, ama o kadar. Bir ahababımız, Arif Abi terfi aldı bizim evde bir toplanalım, dedi. Ömer Erdoğanlar, Münip Utandı var. Bana sürpriz olsun diye Ahmet Özhan'ı da o davet etmiş. Geldi. "Size sarılmak istiyorum, herkes benzediğimizi söylüyor." dedim. "Doğru, aramızdaki tek fark benim bıyığım var senin yok." dedi. Rahmetli Sefer Efendi de oradaydı. Daha önce Beyazıt'ta, caminin karşısındaki yerinden -Vezneciler'dekinden değil- pastaneden alışveriş yapmıştım ama o kadar. Zaten o zaman onun kim olduğunu bilmiyordum. Sene 76... Bir yere bir şey götüreceksem her yerden almam. Yümni Pastanesi'ni tavsiye etmişlerdi, oradan gidip almıştım. O gün Sefer Efendi beni Arif Abi'nin evinde görüp dinleyince "Arif, ben olağanüstü bir ses dinledim, bu sesi çalmak istiyorum, aracı ol." demiş. Konya'ya Hazreti Mevlana ihtifaline götürdüler beni. Ekipte Ahmet Özhan da var. Arkadaşım "Abi gel şunların yanına gidelim." dedi. Ahmet Özhan beni görünce bir çığlık "Sen nasıl düştün buraya? Zuhurat!" filan... İlla "Bize gelmelisin." diyor. Ayağıma bastı "Söz almadan çıkamazsın, Huzur-ı Hazret-i Pir'de söz istiyorum." dedi. "Geleceğim." dedim. İstanbul'a döner dönmez ilk işim tekkeye gitmek oldu. O vakitten beri de devam ederim.

Hanımınızla nasıl tanıştınız? Onu da tekkede mi tanıdınız?

Hayır. Sirkeci'de Postanede çalışıyormuş. Bir yaz sabahı işten gelmiş yatacakmış, benim sabah ezanı okuyuşumu duymuş onu etkilemiş,

dua etmiş "Ya Rabbi öyle birini karşıma çıkar ki, bana anne, baba, kardeş, eş, beni anlayacak biri olsun da kör olsun, topal olsun." diye dua etmiş. Bu herhalde temmuz ağustos. Ekim sonu gibi serin bir akşam karşıya geçmiştım bunlar da o vapurda. Eminönü'ne gemi yanaşınca ben yol diye denize doğru gidiyormuşum. Yaşlı bir hanımefendi farketmiş ona seslenip "Kızım yardım eder misin şu beyefendiye." demiş. Hemen geldi "Yardım edebilir miyim?" Bu arada arkadaşlarıyla konuşmalarından anladım ki bunlar konservatuar talebesi ya da onunla alakalı bir işle irtibatlı. Konservatuar o zaman belediyeye bağlı, sonra üniversiteye bağlandı. Yan yana yürüdük. Müzikten falan bahsediyorlar. "Müzikle uğraşıyorsunuz galiba. Orada Kemal diye bir arkadaşım var. Süleymaniye'den Mustafa dersiniz, tanır, selamımı iletin." dedim. Sonra, Nevzat Bey'in konserlerinde bir hanım geliyor yanıma, selam veriyor, "Nasılsınız?" diyor. Meğer o hanım, vapurdan inince bana yardım eden kızmış. Ben kararımı verdim, evleneceğim. Teklif ettim, kabul etti. "Ama birikmiş param yok dedim." "Olsun" dedi. Bir büyüğüm vardı. "Oğlum sen dert etme sana vereceğim, eline geçer tekrar ödersen ben ölmeden ne âlâ bir başkasının daha işini görürüz, ölür gidersem kimseye deme ananın ak sütü gibi helal." dedi.

Şunu demek istiyorum sapmadan doğru yoldan yürürseniz tereyağından kıl çeker gibi oluyor işleriniz. Hepimiz bir gençlik yaşadık. Anneannem vardı. 14-15 yaşlarındayım. O saf kadın bana, "Ben görmem ama öyle bir gün gelecek sen kendinden iğreneceksin!" derdi. Anneanneciğimin o lafını hiç unutmam. Yani insanız. Kalıbının adamı ol derler. Çok önemli bir laftır. Ben kalıbımın adamı olmaya çalışıyorum. Geçenlerde hanımım yeşil bir yüzük almış bana. Güzel bir kutuya koymuşlar. Dedim ki yüzüğün asaletini yansıtmak için böyle güzel bir kutuya koymuşlar. İnsan da böyle, güzel bedeninin altındaki, içindeki davranışlar o bedene yakışması lazım.

Süleymaniye'nin Şehitleri, Dervişleri, Tekkeleri

953/1546 tarihli *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*'ne göre fethi izleyen yaklaşık yüz senede Suriçi'nde 75 civarında tekkenin varlığından bahsedilir. Bu tekkelerin Süleymaniye bölgesinde sayıca nispeten az olduğu söylenebilir. Aşağıda tekke-cami olarak bahsedilecek Kalenderhane Camii'nin de içinde bulunduğu mahalledeki mülkler dolayısıyla birkaç yerde adı geçmesine rağmen tekke olarak kaydı bu defterde yoktur. Eski İmaret ve Zeyrek Kilise camileri gibi bu cami de selatin vakfı sayıldığından defterde yer almamıştır. 1926'da tekkeler sırandığında ise İstanbul'da yaklaşık 300 tekkenin mevcudiyetinden bahsedilir. Buna rağmen Süleymaniye ve civarında İstanbul'un müslüman nüfusunun çokça olduğu diğer muhitlere göre tekke sayısının azlığı dikkat çekicidir.

Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'un fethinden sonra bugün Beyazıt Camii ile Süleymaniye Camii arazilerini de içine alan, İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü ile üniversitenin bazı bölümlerinin üzerinde bulunduğu alana Saray-ı Atik-i Amire ya da Eski Saray diye bilinen ilk sarayını yaptırmıştır. Fatih, bu Eski Saray yakınında mevcut bir kilise-manastırı da bir tarikate vakfetmiştir.

İstanbul tekkelerinin kuruluşu bakımından tesadüf edilen bu usulle, yani cami-tekkeye dönüştürülen bazı Bizans manastır ve kiliseler vasıtasıyla, fethedilen şehirde dinî-tasavvufi hayat için gerekli binalar tez elden temin edilmiştir. Daha mühimi müslüman Türk devletlerinin yaygın bir şekilde müracaat ettiği "şenlendirme" politikası kapsamında bu yapılar ve etrafında meskun halkın İslami bir kimliğe kavuşturulması amaçlanmıştır.

Vezneciler'de 16 Mart Şehitler Caddesi'nin başlangıcı ve bir zamanlar tekke olarak da hizmet veren Kalenderhane Camii. Sağdaki ahşap evler, soldaki kemerler, caminin girişinin yolla bir seviyede ve önünün açık olması bugünkü manzarayla mukayese edildiğinde oldukça dikkat çekici. (A.M. Schneider, 1943. Alman Arkeoloji Enstitüsü Arşivi, D-DAI-IST-KB01571)

Şeyh Vefa Tekkesi ve türbesi, 1941. (Encümen Arşivi)

Fatih'in vakfettiği bahis mevzu yapı bir Bizans dönemi kilisesidir (muhtemelen Kyriotissa Manastır Kilisesi). Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecinde Anadolu'daki Kalenderi şeyh ve dervişleri Osmanlı topraklarına giderek Osman Gazi, Orhan Gazi ve I. Murad'ın fetih hareketlerine katılmışlar, beyler de buna karşılık onların zaviye açmalarına izin vermişlerdir. Nitekim İstanbul'un fethi sonrası hizmetlerine mukabil kilisenin yeri Fatih tarafından Kalenderilere verilmiştir. Bu Bizans manastırını Kalenderhane Camii'ne çeviren İbrahim Ağa Fatih'in sekbanbaşılardanıdır. 857'de şehit düşmüştür. Buranın biraz ilerisinde Şehzadebaşı'nda fetih günü orada şehid olmuş yine nimelceyştin 18 Sekban'a ait bir hazire de mevcuttur. Kalenderiler de işte bu nimelceyştendirler. Manastırın keşiş odaları XV. yüzyılda zaviye olarak hizmet vermiş, harim kısmı ise tevhidhane-semahane olarak kullanılmıştır.

Eski Saray'ın batısında, muhtemelen Saray'ın Bozdoğan Kemerî'nin vardığı yerdeki kapısından kuzeyde vezir konakları için tercih edilen bir alanda Şeyh Vefa için bir imaret yaptırılmıştır. Şeyh Vefa Camii'nin de Bizans

dönemine ait bir kiliseden çevrilme olduğu yolunda Batılı araştırmacıların iddiaları bulunmakla birlikte ilk caminin Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırıldığı anlaşılmakta, Fatih'in vakfiyesinde de cami Vefazade Camii olarak zikredilmiştir.

Şeyh Vefa Tekkesi, Zeyni tarikatının önde gelen şeyhlerinden "Şeyh Vefa" lakaplı Muslihiddin Mustafa Efendi (v. 1490) adına 1476-77'de tesis edilmiş, II. Bayezid tarafından tamamlanmış külliye içindeymiş. Şeyh Vefa hayatını inzivada geçirmiş, etrafına pek kimse toplamamış bir şahsiyet olarak Fatih'le dahi görüşmemiştir. Ancak Molla Hızır Bey Çelebi ve oğlu Sinan Paşa'nın sık sık yanına gittiği kaynaklarda anlatılmıştır.

İstanbul'da Zeyni tarikatının asitanesi olan bu tekke, XVIII. yüzyıl ortasından sonra İstanbul tekkelerine dair kaynaklarda yer almamıştır. Bulunduğu semte adını veren külliye'nin cami-tevhidhane binası 1757-58'de tamir edilmiş,

**Vefa Cami'nin
göründüğü
güzel bir
İstanbul
sokağı.**
(Anıtlar Yüksek
Kurulu, 1977
tespitleri)

1894 depreminde harap olmuş, 1912’de yıkılmaya yüz tuttuğu gerekçesiyle yeniden inşa edilmek üzere yıktırılmış, ancak I. Dünya Savaşı’nın araya girmesiyle bu niyet gerçekleştirilememiştir. Medrese ve derviş hücrelerinin bir yangından sonra I. Abdülhamid tarafından 1785-86’da tamir ettirildiği bilinmektedir. Asli yapısına riayet ederek ihya edilen cami-tevhidhane 1990’larda ibadete açılmıştır. Şeyh Vefa’nın türbesi de halen ziyarete açıktır. Tekke birimleri dahil olmak üzere, külliye diğer yapılarından ise geriye sadece bazı duvar izleri kalmıştır.

İstanbul’da en fazla örnekle temsil edilen bir diğer tekke binası türü “ev-tekke” olarak adlandırılanlardır. Bu tür tekkelerde ibadetlere mahsus mekanlarla gündelik hayatın geçtiği bölümlerin tamamı veya bir kısmı aynı bina topluluğu içindedirler. Vezneciler-Süleymaniye’deki Helvai, Keşfi Osman Efendi ve Deruni Mehmed Efendi tekkeleri bu türden mütevazi ahşap meskenlerdir.

Süleymaniye’de Bozdoğan Kemerı yanındaki Helvai Tekkesi, Kanuni Sultan Süleyman döneminde kurulmuş, XVII. yüzyılın sonuna kadar Bayrami-Melami tarikatına sonra sırasıyla Celveti, Cerrahi, Rifai, Nakşi ve Bayrami tarikatlarına geçmiştir. Tekkenin kurucusu ve ilk postnişini Helvai Yakub Efendi’dir (v. 1588). Şeyh Yakub Efendi, Bayrami-Melami kutbu Pir Ali-yi Aksarayî’nin (v. 1539) damadı ve halifesidir. Hüseyin Vassaf tekkenin son şeyhi Muhammed Tahir Efendi’den naklettiğine göre bu tekkeyi ziyarete geldiğinde Şeyh Yakub Efendi’den burhan isteyen Kanuni’ye Şeyh Efendi helva hazırlatmış. Kalbinden “Helva olsa da yeseydik.” diye geçiren Sultan’ın dileğinin bu şekilde karşılık bulması sonrası Şeyh Efendi’nin ismi Helvai Yakub Efendi olarak anılmış. Bayrami-Melamilerince kurulan tekke aradaki asırlarda farklı tarikatlarca idare olursa da tekkeler seddolunduğu esnada Bayramiyye’nin Himmetiyye kolunun erkânı tatbik edilmekteymiş. 2004 yılı Kasım ayında

Keşfi Osman Tekkesi’nin bugünkü hali. Mihrabı hariç bir İstanbul evinden farksız bu tekke ashına uygun bir şekilde 2013-2014’te restorasyon geçirdi. (Fotoğraf: Fulya İbanoğlu, 2025)

1976’da Toklu Dede haziresinde atılmış bir durumda bulunarak alınıp Keşfi Osman Tekkesi’nin duvarına asılan Kelime-i Tevhid kitâbesi. (Fotoğraf: Fulya İbanoğlu, 2025)

Keşfi Osman Tekkesi’nin bahçesinde, 1977’de Aksaray Alaeddin Tekkesi’nin mezarlık kısmındayken dozerlerden kurtarılıp getirilen, çeşme. (Fotoğraf: Fulya İbanoğlu, 2025)

Bugün Şehzade Camii'nin karşısında İstanbul Büyükşehir Belediyesi binasının yanında bulunan, İstanbul Fethi'nde şehit düşmüş on sekiz sekbanın yattığı yer. Zamanla mezartaşları kaybolmuş, bu yüzden isimleri meçhul. Onlarla birlikte bir de Buğağılı Dede'nin kabri bulunuyor. Hakkında az malumat bulunan bu dedenin aslında bir Bizans azizi olduğu dahi söyleniyor. (Fotoğraf: Fulya İbanoğlu, 2025)

yanan tekkenin türbe kısmı derme çatma bir yapıda günümüze ulaşabilmiş, 2019'da başlayan ihya faaliyeti 2024 Kasım ayında tamamlanmıştır.

Celveti Aziz Mahmud Hüdayi Hazretleri'nin vefatından sonra asitanede posta oturan Cennet Efendi'nin halifelerinden Niksarlı Osman Keşfi Efendi (v. 1715) tarafından Vezneciler'de Kalenderhane Mahallesi'nde XVII. yüzyılın son çeyreğinde faaliyete geçirilen tekke daha çok banisinin adıyla (Keşfi Osman Efendi Tekkesi) bilinir. Tekke "Kemter Baba, Kutbü'l-Arifin Şeyh Osman Keşfi-i Celveti" olarak da kayıtlara geçmiştir. 1781'de Keşfi Osman Efendi'nin yaptırdığı bina yanmış, tekke sonra bilinmeyen bir tarihte yeniden yapılmış fakat yine yanmıştır. Son Şeyh Mehmet Müştak Efendi 1901'de Kadiri hilafeti aldıktan sonra tekkeyi tekrar inşa ettirmiştir. Böylece 1781-1834 arasında yeniden inşa ettirilen ve Halveti-Cerrahi olan tekke 1902-03'teki son ihyasını müteakip Kadiriliğin Üveysi ve Eşrefi kollarına bağlanmıştır. Hallacı Mansur Sokağı'nda, İ.Ü. Zooloji Enstitüsü'nün karşısında yer alan tekkenin halen bir dil merkezi olarak kullanılan binası da bu son yapılan binadır. Eldeki vesikalara göre 1956'dan sonra 1974'te vefatına kadar Vakıflar İdaresi memurlarından Fazıl Ayanoglu da burada oturmuştur. Tekkenin eski vaziyet planına göre tam karşısında bulunan Deruni Mehmed Efendi Tekkesi ve türbesi İstanbul Üniversitesi'nin istimlakleri sırasında yıkılmış, Deruni Mehmed Efendi'nin türbesi arka sokağa taşınmıştır.

Vezneciler'de, Kalenderhane Mahallesi'nde, Deruni Mehmet Efendi ve Hallacı Mansur sokaklarının kavşağında yer alan Deruni Mehmed Efendi Tekkesi XVIII. yüzyılın son çeyreğinde faaliyete geçmiştir. Nakşibendi şeyhlerinden Deruni Mehmed Efendi'nin (v. 1820) kurmuş olduğu tekke kapatılmasını müteakip harap düşmüş, daha sonra

yıkılarak yerine İ.Ü. Zooloji Enstitüsü inşa edilmiştir. Tekkeden geriye kalan tek iz ne yazık ki baninin yeri değiştirilmiş ve kâgir olarak yeniden inşa edilmiş olan türbesi ve üzerindeki kitabesidir.

Şehzadebaşı'ndaki 1491'den önce tesis edildiği anlaşılan Seyyid Üryan bin Seyyid Mehmed Zaviyesi'ni saymazsak Süleymaniye semtinde yukarıda anılanlardan başka bir tekkeye tesadüf edilmez. Bu zaviyeye adını veren kimse hakkında da bir bilgi bulunamamıştır. Fakat "Üryan" ismi yarı çıplak gezen Kalenderi dervişlerini, "Seyyid" de Hazreti Muhammed aleyhissalam soyuna mensubiyetini hatırlatır.

Fetihten sonra İstanbul'un ilk yerleşim yerleri arasındaki bu bölgeyi kuzeyindeki Süleymaniye Camii kadar doğu-batı ve güneyindeki bu tekkelerle onların etrafındaki mezarları bugüne ulaşabilmiş Osman Baba, Muhiddin Çelebi, Yedi Emirler, Zeyni Mehmed Efendi, Bukağlı Dede gibi nimelceysler, kutlu askerler müslüman semti haline getirmiştir ve bu haliyle de muhafazaya devam etmektedirler.

Kaynakça: Süheyl Ünver, *İstanbul'un Mutlu Askerleri ve Şehit Olanlar*, (Ankara: TTK Yayınları, 1976); "Derûnî Mehmed Efendi Sokağı", *İSTA*, 8: 4515-4516; Esin Demirel, "Vakıflar İdaresinin Günümüze Ulaştırdığı Bir Ahşap Yapı Keşfi Osman Efendi Tekkesi", *Vakıflar Dergisi*, 21 (1990): 115-128; M. Baha Tanman, "Kalenderhâne", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 24: 249; Semavi Eyice, "Kalenderhâne Camii", *DİA*, 24: 251; M. Baha Tanman, "Derunî Mehmed Efendi Tekkesi", *DBİSTA*, 3: 3; Baha Tanman, "Eminönü'ndeki Tarikat Yapıları", *İstanbul'un Kitabı Fatih-II*, (İstanbul: Fatih Belediye Başkanlığı, 2012): 348-363; Aziz Doğanay, "Şeyh Vefa Külliyesi", *DİA*, 39: 72-74; *Revnaçoğlu'nun İstanbul'u-IV*, haz. Mustafa Koç, (İstanbul: Fatih Belediyesi Kültür Yayınları, 2021), 1609-1620.

Bugün Süleymaniye civarında yeniçerilerden, sekbanlardan çok az iz kalmıştır. Bunlardan biri de Vezneciler'deki Acemoğlu Hamamı'nın bir otelin yamacında sığıntı gibi kalan kısmıdır. A. M. Schneider'in objektifinden 1943 tarihli bu fotoğraf hamamın asli yapısına dair unsurları henüz taşıyor. (Alman Arkeoloji Enstitüsü Arşivi, D-DAI-IST-KB02005)

Deruni Mehmed Efendi'nin İstanbul Üniversitesi'nin istiklaklerinden sonra taşınan türbesi. Yıkılan tekkeden buraya nakledilen kitabede ise şöyle yazıyor: Sahibü'l-hayrat ve'l-hasenat merhum ve mağfur eş-Şeyh Derunî el-Hac Mehmed Efendi'nin mescid-i şerifi ve Nakşibendi Zaviyesi. Merhumun ruhuna el-Fatiha. Gurre-i Muharrem sene 1236. (Fotoğraf: Fulya İbanoğlu, 2025)

**Helvaî
Yakub Baba
Tekkesi,
2004. (Fatih
Köse Arşivi)**

Süleymaniye Medreselerinden Mahrec Kadılıklarına: Kudüs Örneği

Doç. Dr. Zeynep Altuntaş*

Fatih Sultan Mehmed'in inşa ettirdiği Fatih Külliyesi ve Sahn-ı Seman medreselerinden yaklaşık bir asır sonra Sultan Süleyman'ın yaptırdığı Süleymaniye Külliyesi ve medreseleri Osmanlı'da ilmin yeni merkezi olarak ön plana çıkıp parlamıştı. Süleymaniye medreseleri kuruluşundan itibaren ilmiye ve ulema çevresi için önemli bir yere sahip olmuş, Süleymaniye semtini bünyesine çektiği ilmiye mensuplarıyla zenginleştirmiştir.

Osmanlı Devleti'nde bu denli mühim bir yere sahip olan söz konusu medreseler kurum, derece ve eğitim açısından günümüz çalışmalarında henüz tam olarak aydınlatılmış bir mevzu değildir. Bu konudaki belirsizlik Süleymaniye medreseleri hakkında yapılan müstakil çalışmaların azlığı ve yetersizliği ile ilgili olarak devam etmektedir.¹ Süleymaniye medreseleri ve müderrisleri hakkında ciddi bir çalışma sürecine girildiğinde zihinde oluşmaya başlayan sorular bu eksikliği açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Başta sade, sorunsuz ve çok bilindik bir mesele gibi görünen bu yazının mevzusunda söz konusu durumu bizzat yaşayarak gördük. Süleymaniye medreseleri hangileriydi? Bu medreselerin

dereceleri ne idi? Dereceler aynı zamanda fiziki bir medreseyi de ifade ediyor muydu? Kadılığa atamalar bilfiil Süleymaniye Medresesi'nde veya medreselerinde müderrislik yapanlardan mı yoksa sadece Süleymaniye medrese derecesini alanlardan mı oluyordu? Meselenin içine dahil oldukça artan tüm bu sorular konunun birçok problemi de beraberinde getirdiğini gösteriyordu. Bu bağlamda mevcut sorulara cevaplar aramaya ve meseleyi kısmen de olsa aydınlatmaya çalıştık.

Çalışmamızda Sultan Abdülmecid dönemi Süleymaniye Medresesi'nde veya bu medresenin derecesiyle müderris olanların mevleviyet kadılığına özellikle de Kudüs kadılığına atamaları ele alındı. Dolayısıyla Kudüs kadılığına yapılan tevcihlerde görülen Süleymaniye medreseleri ve Süleymaniye medrese dereceleri üzerinde de durulmuş oldu.

Süleymaniye Külliyesi'ndeki eğitim merkezlerine mevcut literatürden bakıldığında karşımıza ilkönce Evvel, Sâni, Sâlis, Râbi isimleriyle geçen dört medrese, daha sonra da Darülhadis ve Darüttıp medreseleri çıkmaktadır. Külliyedeki bu altı medreseden derece itibarıyla en yüksek Darülhadis olup medrese eğitiminde en üst mertebeyi temsil etmektedir. Bu medresenin küçük bir dershanesi de mevcuttur. Ayrıca Sâlis ve Râbi medreselerinin alt katında Mülâzim diye bilinen medreselerden de söz edilmektedir.²

Sultan Süleyman zamanında kurulan Süleymaniye medreselerinden sonra medrese ve müderris dereceleri yeniden belirlenmiş, Süleymaniye medreseleriyle birlikte değişen işleyiş sonucunda müderrislik derecesi on ikiye çıkartılmıştır. XVIII. yüzyıldan itibaren oturmaya başlayan bu sistem Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar devam etmiştir. On iki medrese derecesinin üstten dördünü oluşturan Süleymaniye medreseleri, Süleymaniye medrese dereceleri ve kibar-ı müderrisin olarak da meşhur olmuş Süleymaniye müderrisleri daha önce söylediğimiz gibi bu yazının konusudur.

Kibar-ı Müderrisin
(Altın Üst Dereceye Doğru):

Mûsıla-i Süleymaniye

Hâmise-i Süleymaniye

Süleymaniye (dört medrese)

Darülhadis-i Süleymaniye

Bunlardan Hâmise-i Süleymaniye'nin, Mûsıla-i Süleymaniye ile Süleymaniye müderrislikleri arasında XVIII. asrın ilk yarısında ihdas edildiği anlaşılmaktadır.³ Terfi edenler Mûsıla-i Süleymaniye'den Darülhadis'e kadar sırasıyla veya dereceleri atlayarak çıkmışlardır.⁴

Anlatılan bu yaygın bilgiler Süleymaniye Külliyesi'nde farklı derecelerde medreselerin fiziki olarak da var olduğunu akla getirmektedir. Ayrıntılı incelendiğinde ise fiziki bir medreseden söz edilemeyeceği ve bahsi geçen medreselerin dereceden ibaret olduğu görülecektir. Aslında Hüseyin Atay yıllar önce bu konuya bir çalışmada vurgu yapmış, Ahmet Cevdet Paşa'nın bahsettiği on iki dereceli medrese sistemini ve dolayısıyla müderrislik rütbesini Uzunçarşılı'nın terfi meselesi olarak verdiği dikkat çekmiştir. Ancak Atay, Hâmise-i Süleymaniye'nin -Uzunçarşılı'nın ve onu takip eden kişilerin iddia ettiği gibi- Süleymaniye'de beş medreseyi temsil etmediğini, bir rütbe ve kadro derecesi olduğunu söyler. Ayrıca Atay Süleymaniye Külliyesi'ndeki medrese binalarında zikredilen mertebelerin ve derecelerin karşılığı bulunmadığını, müderrisin unvan ve kadro ile terfi ettiğini ve başka yerlerdeki medreselerde ders okuttuğunu belirtir.⁵ Atay'ın bahsettiği hususa XIX. yüzyıl İstanbul medrese ve müderrislerinde de sıkça rastlamaktayız. Müderrisler bahsi geçen Süleymaniye medresesi dereceleriyle İstanbul'un çeşitli medreselerinde müderrislik yapmışlardır. Bununla birlikte bizzat Süleymaniye Medresesi'nde müderris olanlar da mevcuttur. İlave olarak şunu da söyleyelim. Yukarıda kibar-ı müderris'in içinde saydığımız müderris rütbelerinden biri olan "Süleymaniye" çeşitli yerlerde dört medrese olarak verilmektedir. Bu

dört medrese Süleymaniye Külliyesi'nde fiziki varlığından da söz edilen Evvel, Sâni, Sâlis ve Râbi medreseleri olabilir ya da öyledir. Diğerleri (Mûsıla-i Süleymaniye, Hâmise-i Süleymaniye, Darülhadis-i Süleymaniye) ise Süleymaniye medrese rütbeleri olmalıdır.⁶

Süleymaniye müderrisleri ilmiye terfi sürecinde devriye mevleviyeti kadılıklarından birine değil de çoğunlukla devriyenin bir üst statüsündeki mahrec mevleviyeti kadılıklarından birine atanıyordu.⁷ Mûsıla-ı Süleymaniye, Hâmise-i Süleymaniye, Süleymaniye ve Darülhadis gibi Süleymaniye müderrislerinden biri kadılık mesleğine geçmek isterse daha çok Kudüs'ün de içinde bulunduğu mahrec mevleviyeti seviyesinden kadılık mesleğine girerdi. Tanzimat devri boyunca mahrec mevleviyetinden Kudüs kadılığına İstanbul'un üst düzey müderrislikleri olan Süleymaniye müderrislerinden atamalar yapılmıştı. Yani, Osmanlı idari yapısında derecesi yüksek kadılıklar (mevleviyet) arasında yer alan Kudüs kadılığına İstanbul'da özellikle bahsi geçen Süleymaniye medresesi dereceleri ile ya da bilfiil Süleymaniye Medresesi'nde müderris olanlar atanmışlardır.

Zaman zaman istisnai bir uygulama da olsa Kudüs'e Hareket-i Altmışlı gibi farklı derecelerdeki müderrisler de tayin edilmişti.⁸ Bunun yanında aşağıdaki tabloda ilk sırada yer alan ve hatt-ı hümayun gereğince 1 Cumadelula 1257 (21 Haziran 1841)'de

Süleymaniye semtinde bugün artık bulunmayan bir başka medreseden, Ebul Fazl Medresesi'nin avlusunda hocalar ve talabeler.
(Alman Arkeoloji Enstitüsü Arşivi, D-DAI-IST-KB29446)

Süleymaniye Müderrislerine ve Süleymaniye Dereceli Müderrislere Kudüs Kadılığı Tevcihi (1839-1861)¹¹

Müderrisler	Medrese Dereceleri	Medreseler	Tevcih Tarihi
Sahhaflar Şeyhizade zadesi Seyyid Ahmed Nazif Efendi	Ba Hâmise-i Süleymaniye	Dersiyye-i Darülhadis-i Cafer Efendi	1 Cumadelula 1257 (21 Haziran 1841)
Debbağzade zadesi Seyyid Mehmed Arif Efendi	Ba Hâmise-i Süleymaniye	Hazreti Halid	1 Cumadelula 1258 (10 Haziran 1842)
Çeharşanbalızade Seyyid Mehmed Said Efendi	Ba Hâmise-i Süleymaniye	Murad Paşa-yı Cedid	1 Şaban 1259 (27 Ağustos 1843)
Kaimakam Mustafa Paşa hafidi Mir Mehmed Sadullah Efendi	Ba Hâmise-i Süleymaniye	Cedide Seyyid Hasan Paşa Medresesi	1 Rebiulahir 1262 (29 Mart 1846)
Selanik Müftüsü yeğeni Seyyid Mehmed Efendi	—	Süleymaniye	1 Rebiulahir 1263 (19 Mart 1847)
Serberberi-i Şehriyari İmamı sabık Hasan Efendi	—	Süleymaniye	1 Cumadelahir 1264 (5 Mayıs 1848)
Küçük Süleyman Efendizade Seyyid Ahmed Reşid Efendi	Ba Hâmise-i Süleymaniye	Zal Paşa Medresesi	1 Şaban 1265 (22 Haziran 1849)
Hüsam Efendizade Seyyid Hüseyin Agah Efendi	Ba Hâmise-i Süleymaniye	Hankah-ı Vefa Medresesi	1 Şaban 1266 (12 Haziran 1850)
İmam-ı evvel-i hazreti şehriyari Zeynelabidin Efendi hafidi Seyyid İbrahim Halil Efendi	Ba Hâmise-i Süleymaniye	Kirmasti Medresesi	1 Şaban 1267 (1 Haziran 1851)
Şekerzade Abdülvehhab Efendizade Seyyid Süleyman Refet Efendi	Ba Hâmise-i Süleymaniye	Murad Paşa-yı Cedid	1 Şaban 1268 (21 Mayıs 1852)
Mağnisalı Müftüzade Seyyid Ahmed Esad Efendi	Ba Hâmise-i Süleymaniye	Hazreti Halid	1 Şaban 1269 (10 Mayıs 1853)
Kastamonulu Mehmed Sadık Efendi	Ba Hâmise-i Süleymaniye	Sultan Selim	1 Şaban 1270 (29 Nisan 1854)
Hüdadad Beyzade Seyyid Mehmed Said Efendi	Ba Hâmise-i Süleymaniye	Sultan Selim	1 Rebiulula 1272 (11 Kasım 1855)
Karahisarî Hacı Hasan Efendi	Ba Hâmise-i Süleymaniye	Şehzade	1 Rebiulula 1273 (30 Ekim 1856) Vefat
Ali Rıza Bey hafidi Mir Seyyid Mehmed Sabit Efendi	Ba Hâmise-i Süleymaniye	Mihrimah Sultan Der Üsküdar	1 Rebiulula 1273 (30 Ekim 1856)
Gelenbevizade Said Efendizade Mahmud Aziz Efendi	Ba Hâmise-i Süleymaniye	Ayişe Sultan Medresesi	1 Rebiulula 1274 (20 Ekim 1857)
Nasuhizade Hafidizade Seyyid İbrahim Fuad Efendi	Ba Hâmise-i Süleymaniye	Mihrimah Sultan	1 Rebiulula 1275 (9 Ekim 1858)

göreve başlamak üzere Kudüs mevleviyeti verilen Sahhaflar Şeyhizade zadesi Seyyid Ahmed Nazif Efendi “Hâmise-i Süleymaniye” ile Dersiyye-i Darülhadis-i Cafer Efendi Medresesi müderrisi olmuştu.⁹ Yirmi bir yıllık Sultan Abdülmecid döneminde Kudüs kadılığına yirmi üç kadı atanmıştı. Bunların içinde tespit ettiğimiz kadarıyla Süleymaniye müderrisi veya Süleymaniye dereceli olarak Kudüs kadılığına atanan on yedi müderris bulunmaktaydı. Tabloda görüleceği üzere atananlardan on beşi “Hâmise-i Süleymaniye”

dereceli müderrislerdendi. Bu müderrisler İstanbul’un farklı muhitlerindeki medreselerde “Hâmise-i Süleymaniye” derecesi ile müderrislik yapmışlardı. Kudüs kadılığına atananlardan sadece ikisi Süleymaniye rütbesiyle değil de bizzat Süleymaniye Medresesi’nde müderrislik görevinde bulunmuştu.

Sonuç itibarıyla ilgilendiğimiz Sultan Abdülmecid dönemi için şunu söyleyebiliriz. Mahrec mevleviyetinden Kudüs kadılığına bir önceki kadılık rütbesi olan devriye

mevleviyetinden biri değil de İstanbul'daki yüksek dereceli Süleymaniye Medresesi müderrislerinden veya Süleymaniye rütbeli müderrislerden biri atanmıştı. Bu uygulama en azından yirmi bir yıllık süreçte istisnalar olmakla birlikte düzenli bir şekilde her sene devam etmiştir. Kudüs'ün yüksek mevleviyet kadınlıkları arasında yer alması ve İstanbul'un en yüksek dereceli müderrislerinden Kudüs'e atamalar yapılması bu şehre verilen önemi göstermekle birlikte Süleymaniye müderrislerinin ve rütbelilerin Kudüs'e atanması da Süleymaniye medreseleri, dereceleri ve müderrislerine verilen değeri gösteriyor olsa gerektir.¹⁰

NOTLAR

- * Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.
- 1 Mehmet İpşirli, "Medrese", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 28: 328; Tuncay Zorlu, "Klasik Osmanlı Eğitim Sisteminin İki Büyük Temsilcisi: Fatih ve Süleymaniye Medreseleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, VI/12 (2008): 615. Süleymaniye medreselerinden Darülhadis hakkında yapılan müstakil bir çalışma için bk. Mehdi Çiftçi, *Süleymaniye Darülhadis*, (İstanbul: Kitabevi, 2013).
- 2 Hüseyin Atay, "Fatih-Süleymaniye Medreseleri Ders Programları ve İcazet-nameler", *Vakıflar Dergisi*, 13 (1981): 180-181; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988), 33-34; İpşirli, "Medrese", 328; Selçuk Mülâyim, "Süleymaniye Camii ve Külliyesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 38:

114-115, 118; Mehdi Çiftçi, *Süleymaniye Darülhadis* (XVI-XVII), (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2012), 35-44. Dört medrese altmışı iken Tıp Medresesi yirmili medrese olarak kabul edilmiştir. Bk. Zorlu, "Klasik Osmanlı Eğitim Sisteminin İki Büyük Temsilcisi: Fatih ve Süleymaniye Medreseleri", 617.

3 12 dereceli medrese sistemi aşağıdan yukarıya doru şöyledir: İbtida-i Hariç, Hareket-i Hariç, İbtida-i Dahil, Hareket-i Dahil, Mûsıla-i Sahn, Sahn-ı Semân, İbtida-i Altmışlı, Hareket-i Altmışlı, Mûsıla-i Süleymaniye, Hâmise-i Süleymaniye, Süleymaniye (dört medrese), ve Darülhadis. Bk. Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, 37, 262, 271-272, 280-281; İpşirli, "Medrese", 330; İpşirli, "Müderris", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 31: 368. Uzunçarşılı, Hâmise-i Süleymaniye ismiyle beş müderrisliğin eklendiğini iddia etse de Atay yukarıda açıklandığı

- üzere bu bilgiyi reddeder.
- 4 Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, 280-281; Zorlu, "Klasik Osmanlı Eğitim Sisteminin İki Büyük Temsilcisi: Fatih ve Süleymaniye Medreseleri", 615; Sultan Abdülmecid dönemi medrese sistemi ve müderrisleri hakkında bk. Zeynep Altuntaş, *Sultan Abdülmecid Dönemi Osmanlı Ulemâsı*, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2013).
- 5 Atay, "Fatih-Süleymaniye Medreseleri Ders Programları ve İcazet-nameler", 181.
- 6 Dersiyiye-i der Cami-i Süleymaniyede (Süleymaniye Camiiindeki dersiyiye) Hareket-i Haric ve Hareket-i Dahil dereceleriyle müderris olanlar da vardı. Örnekler için bk. *Takvim-i Vekâyi*, 4 Z 1260, S. 278, 3-4; 6 Muharrem 1259, S. 250, 3-4.
- 7 Uzunçarşılı, Devriye kadılıklarından bir üst statüde olan mahrec mevleviyetinin ilk başta Kudüs, Halep, Tırhala, Yenişehir, Galata, İzmir, Selanik olarak altı iken Havass-ı Refia ve Üsküdar kadılıkalarının da katılmasıyla sekize daha sonra ise Sofya, Girit ve Trabzon ile on bire çıkartıldığını söylemektedir. Bk. *İlmiye Teşkilâtı*, 101. Ayrıca mahrec mevleviyetinde yapılan değişiklikleri görmek için bk. Zeynep Altuntaş, "Mevleviyet Kadılıkalarında Yeni Düzen Arayışları (1839-1861)", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 18 (2023): 86-87.

- 8 *Takvim-i Vekâyi*, 19 Şaban 1255, S. 186, 3; Yurdakul, "Kudüs Mezhep Müftüleri, Naibleri ve Kadıları", 161.
- 9 *Takvim-i Vekâyi*, 12 R 1257, S. 225, 4. Hâmise müderrisleri tablosunda 5 Safer 1257 yılında Hâmise müderrisi olarak İmam-ı evvel-i Hazreti Şehriyari Nuri Efendizade/mahdumu Ahmed Nazif Efendi isminde yukarıda bahsettiğimiz kişiye benzer isimde biri bulunmaktadır.
- 10 Kudüs kadıları hakkında bk. Amy Singer, *Kadılar, Kullar, Kudüslü Köylüler*, çev. Sema Bulutsuz, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999); Alaattin Dolu, "Osmanlı Kudüs'ünde Bir Arada Yaşama Modeli", *Din ve Hayat*, 44 (2022): 53; Fulya İbanoğlu, "Bir Şehir, Bir Müftü Ailesi, Bir Kapanan Perde", *Din ve Hayat*, 44 (2022): 108.
- 11 *Takvim-i Vekâyi*, 12 R 1257, S. 225, 4; 5 Za 1257, S. 236, 3; 18 Ra 1259, S. 252, 3; 8 Za 1261, S. 293, 4; 22 Z 1262, S. 312, 2-3; 29 Şevval (Selh-i Şevval) 1263, S. 352, 4; 21 Za 1264, S. 392, 4; 27 Za 1265, S. 413, 2; 19 Za 1266, S. 432, 2; 10 Za 1267, S. 455, 2; 1 S 1269, S. 477, 3; 26 Ra 1270, S. 497, 4; 23 Ra 1271, S. 517, 3; 25 C 1272, S. 539, 4; 22 M 1273, S. 545, 3; 17 C 1273, S. 549, 2; 16 Ca 1274, S. 559, 4; Ali Emiri, nr. 67, v. 7b; İÜ. NEK, nr. 855, v. 33a-33b. Yurdakul'un makalesinde ("Kudüs Mezhep Müftüleri, Naibleri ve Kadıları", 163-164) Süleymaniye payeli bazı müderrislerin atama tarihi farklı verilmiştir.

Süleymaniye Darülhadisinde Okutulan Eserler

Prof. Dr. Mehdi ÇİFTÇİ*

1. Osmanlı Darülhadislerinin Zirvesi: Süleymaniye Darülhadisi

1.1. İnşası ve Binaları

Kanuni Sultan Süleyman tarafından Mimar Sinan'a yaptırılan Süleymaniye Darülhadisi, Süleymaniye Külliyesi bünyesinde yer almaktadır. Külliye camii dışındaki diğer birimler gibi Darülhadis'in de inşaa tarihini belirten bir kitabe bulunmamaktadır. Arşiv belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla¹ yapımına 958-959 (1551-1552) tarihlerinde başlanan Darülhadis binaları, 964 (1556-1557) tarihinde tamamlanıp faaliyete geçmiş² ve ilk müderrisi aynı tarihte atanmıştır.³

Süleymaniye medreselerinin her birinde talebe hücrelerinden ayrı, daha büyük olarak merkezî konumda birer dersane olduğu gibi⁴ Süleymaniye Darülhadisi'nde de müstakil bir dersane bulunmaktadır. Arşiv belgeleri⁵, dönemin müesseselerini ele alan ilk elden kaynaklar⁶ ve sonraki dönemlerde yapılan bazı araştırmalardan⁷ anlaşıldığına göre Darülhadis'in gösterişli dershanesi, Süleymaniye Camii'nin kible duvarı dışında, Kanuni Sultan

Süleyman ve Hürrem Sultan'ın türbelerinin önünde, Süleymaniye haziresinin ihata duvarı üzerinde (duvara bitişik olarak) bulunur ve bugün yanlışlıkla Darülkurra veya Türbedar Odası olarak geçer.⁸

Darülhadis dershanesiyle ilgili farklı görüşler ortaya atılmasına rağmen öğrencilerin ikamet ettikleri talebe hücreleri binasının yeri ve günümüzdeki durumu hakkında araştırmacılar arasında neredeyse tam bir ittifak bulunmaktadır. 959 (1552) tarihli bir kayda göre dershanenin bulunduğu yerde talebe odalarının olamayacağı ve dershanenin karşı tarafına bugünkü talebe hücreleri binasının yapıldığı kaydedilmektedir.⁹ Süleymaniye vakfiyesinde ise talebe hücrelerinin yer aldığı binadan özel olarak bahsedilmemekte, sadece burada 15 öğrencinin kalacağı belirtilmektedir.¹⁰ Külliyeyle ilgili en önemli kaynaklardan olan *Tabakâtü'l-memâlik*¹¹ ve *Menâzırü'l-avâlim*¹² gibi eserlerdeki bilgilerden de anlaşılabacağı üzere, dersane ile talebe hücreleri binaları farklı olup dersane caminin kible tarafında, uzun olan talebe hücreleri binası ise caminin güney doğusunda (kibleye döndüğünde sol tarafta) bulunmaktadır.

1.2. Diğer Medreseler Arasındaki Yeri (Derecesi)

Osmanlılar döneminde medreseler, farklı yönleriyle önemli gelişmeler göstermiştir. II. Murad'ın yaptırdığı Edirne Darülhadisi, Sahn-ı Seman medreseleri inşa edilinceye kadar en yüksek Osmanlı medresesi kabul edilmiştir. Fatih Sultan Mehmed, yaptırdığı bu medreselerle birlikte medrese teşkilatını değiştirmiş ve hazırladığı kanunname ile medreseleri yedi dereceye ayırmıştır. Kanuni Sultan Süleyman'ın İstanbul'da Süleymaniye külliyesini yaptırmasıyla Osmanlı medrese teşkilatı yine değişmiş ve medreselere yeni dereceler ilave edilmiştir. Bu sistem, bazı değişikliklerle birlikte Osmanlı'nın son dönemine kadar devam etmiştir. İşte

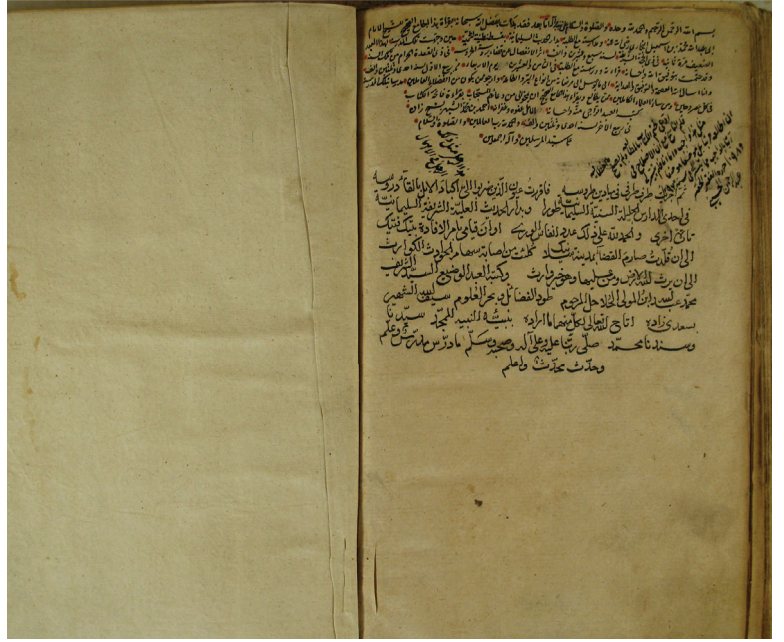
Süleymaniye külliyesi bünyesindeki ihtisas medreselerinden biri olan Süleymaniye Darülhadisî, faaliyete geçtiği 1556-57 yılından Osmanlı'nın son dönemlerine kadar bu medrese sisteminin zirvesinde yer almıştır.¹³

Vakfiyede Darülhadis müderrisinin yevmiyesi 50 akçe olarak tayin edilse de Süleymaniye Darülhadisî Osmanlı Devleti'nin en yüksek kadrolu medresesi, buraların müderrisleri de en yüksek rütbeli müderrisler (reisül'l-müderrisin) sayılmış ve devlet teşrifatında üst sıralarda yer almışlardır.¹⁴

1.3. Personeli

Vakfiyeye göre Süleymaniye Medrese-i Evvel, Sâni, Sâlis ve Râbî'deki gibi Darülhadis personeli de 21 kişiden oluşmaktaydı. Burada 1 müderris, 1 muîd, 15 öğrenci (danişmend), 1 bevvab (kapıcı), 1 ferraş (hademe), 1 kennas-ı hela (tuvalet temizleyicisi) ve 1 siracî (kandilci, aydınlatma görevlisi) bulunmaktaydı.¹⁵ Vakfiyedeki bu kadroların, araştırdığımız dönem içerisindeki Süleymaniye vakfıyla ilgili muhasebe defterlerinde de hemen hemen hiç değişmediği görülmektedir.¹⁶

Süleymaniye medreselerinin her birinde olduğu gibi Darülhadis'te de tek bir müderris eğitim ve öğretim faaliyetlerini yürütürdü. Kurulduğu yıllardan itibaren 997 (1589) tarihine kadar Süleymaniye Darülhadisî'ne öncelikle ma'zûl mevleviyet kadıları veya kadıaskerler atanmıştır. İstisnalar bir tarafa bırakılırsa, bazı ma'zûl kadı veya kadıaskerlerin hadis dersini vermeye ehil olmaması sebebiyle zamanla Darülhadis sadece müderrislere verilmiştir.¹⁷ Darülhadis'in ilk 92 müderrisi üzerinde yaptığımız bir araştırmaya göre buraya atanan ilk 8 müderristen 6'sı kadıaskerlik mütekaiddi iken, sonraki 84 müderristen sadece 2'si kadıaskerlikten, geri kalan 82'si ise müderrislikten gelmiştir. Bu farklılıktan dolayı ilk müderrislerin yevmiyeleri de vakfiyede belirlenen orandan daha yüksek idi. Müderrislerin Darülhadis'ten önceki

Yazma eserlerdeki müderris notlarına bir örnek.
(Mehdin Çiftçi Arşivi)

görevleri arasında ise Süleymaniye medreseleri büyük bir farkla birinci sırada yer almaktadır.¹⁸

Süleymaniye Darülhadis müderrislerinin taşınması gereken vasıflar da Süleymaniye vakfiyesinde sıralanmaktadır. Buna göre Darülhadis müderrislerinin müslüman olmak, ilmiyle amel etmek, her yönüyle mükemmel bir insan olmak, Kur'an'ı tefsir edebilecek yeterlikte olmak, hadis ilminde uzman olmak, *Buhârî, Müslim, Mesâbîh ve Meşârik* gibi hadis kitaplarını okutabilmek, zorunlu haller ile tatil günleri dışında derslere devam etmek, eğitim-öğretim için gerekli imkanları sağlamak ve alınması gereken tedbirleri almak gibi şartları taşımaları gerekirdi.¹⁹

Osmanlı'da hadis alanında ders veren müderrislerin bu sahada yazdıkları eserlerin ve çeşitlerinin çok az olduğu bilinmektedir. Bu durum, Osmanlı eğitim sistemindeki fıkıh-kelam merkezlikten ve medrese mezunlarının ağırlıklı olarak idareciliğe hazırlanmasından kaynaklanmaktadır.²⁰ Osmanlı medrese sisteminin zirvesinde yer alan Süleymaniye Darülhadis müderrislerinin de ilmî faaliyetler açısından diğer müderrislerden pek farklı

olmadıkları anlaşılmaktadır. Zira medrese derecelerinin en üst seviyesinde yer alan Darülhadis de daha üst mevkilere geçmek için bir ara durak olma vasfını hep sürdürmüş ve diğer medreselerle aynı kaderi paylaşmaktan kurtulamamıştır.

Kuruluşundan XVII. asrın sonuna kadar, yaklaşık bir buçuk asırlık zaman dilimi içerisinde Süleymaniye Darülhadisi'nde görev yapan 92 müderristen sadece dördünün hadis alanında eserlerinin bulunduğu anlaşılmaktadır.²¹ Ayrıca hadis sahasında bir müderrisin de ihtisas sahibi olduğu belirtilmektedir.²² Hadis alanında karşılaştığımız manzaranın genellikle diğer alanlarda da geçerli olduğu; şerh, haşiye ve taliklerle birlikte bu 92 müderristen sadece 26'sının, divanı olanlarla birlikte 38'inin ilmî bir faaliyet içerisinde olduğunu görüyoruz.²³

2. Okutulan Dersler ve Eserler

Osmanlı darülhadislerinde okutulan dersler ve eserler, şu ana kadar tam olarak açıklığa kavuşturulamamıştır. Konuyla ilgili kesin bilgilere sahip olamasak da darülhadislerde okutulacak kitapların, genellikle vâkıflar tarafından tayin edilmediği ve kitap seçiminin müderrislere bırakıldığı anlaşılmaktadır. Vakfiyelerde de genellikle herhangi bir kitaptan ziyade hadis okutulması şart koşulmuştur.²⁴

Osmanlı darülhadislerinde okutulacak kitaplar, genellikle müderrislere bırakılsa da Süleymaniye vakfiyesinde o dönemde Osmanlı medreseleri veya darülhadislerinde en çok okunan hadislerle ilgili eserlerden *Sahîh-i Buhârî*, *Sahîh-i Müslim*, *Meşâriku'l-envâr* ve *Mesâbihi's-sünne*'nin okutulması istenmektedir.²⁵

Süleymaniye vakfiyesinin sonunda, hangi maksatla eklendiği belirtilmeyen bazı kitap isimleri de yer almaktadır.²⁶ Bunlar başta tefsir, fıkıh ve hadis olmak üzere, farklı alanlardaki eserlerden oluşmaktadır. Süleymaniye Kütüphanesi'nde yer alan 1 Şaban 1247 (5

Ocak 1832) tarihli bir yazma eserde (defter) ise Süleymaniye Camii içerisindeki kütüphaneye, Kanuni Sultan Süleyman dahil olmak üzere farklı hayır sahiplerinin bağışladıkları kitapların isimleri yer almaktadır.²⁷ Süleymaniye vakfiyesinin sonunda adları bulunan eserler ile Kanuni tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan bu eserlerin birçoğu aynı olup sadece Kanuni tarafından bağışlanan eserler hem sayı hem de çeşit olarak daha fazladır.

Yazma eserlerde de medreselerde okutulan eserlerle ilgili çok değerli bilgiler bulunabilmektedir. Özellikle eserlerin istinsah ve ferağ kayıtları ile zahriyelerindeki notlar bu konuda önemli bilgiler içerebilmektedir. Yazma eser kütüphanelerinde bununla ilgili örnekler bulmak mümkündür. Yaptığımız araştırma sonucunda Süleymaniye Kütüphanesi'nde bazı eserler üzerinde de önemli kayıtlar tespit etmiş bulunmaktayız.²⁸

Bu bölümde Kanuni tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan, vakfiye sonunda adları yer alan ve vakfiyede adlarına işaret edilen eserler ile Darülhadis müderris notlarının yer aldığı yazma eserlerden yola çıkılarak Süleymaniye Darülhadisi'nde okutulan dersler veya eserler tespit edilmeye çalışılacaktır.²⁹

2.1. Hadisle İlgili Eserler

2.1.1. *Sahîh-i Buhârî/el-Câmiu's-Sahîh* (Buhari): Bu eserin bir yazma nüshasında Şeyhzade Ahmed, Kız Ali Efendi, Nefeszade Abdurrahman ve Sa'dizade Seyyid Muhammed Abdullah adlarındaki Süleymaniye Darülhadis müderrislerinin notları yer almaktadır.³⁰

Bu notlarda eserin burada okutulduğu açıkça belirtilmektedir. Ayrıca bu eser, hem Süleymaniye vakfiyesinde geçmekte³¹ hem de vakfiye sonundaki liste³² ve Kanuni tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan eserler arasında yer almaktadır.³³ Sonuç olarak bu

eserin Süleymaniye Darülhadis'i'nde kesin olarak okutulduğu söylenebilir.

el-Kevâkibü'd-derârî fî şerhi Sahîhi'l-

Buhârî (Kirmani): Bu eserin de Süleymaniye Darülhadis'i'nde kesin olarak okutulduğu söylenebilir. Zira hem bir yazma nüshası üzerinde Darülhadis müderrislerinden Ahizade Hüseyin'in bu eseri Darülhadis'te okuttuğuna dair notu bulunmakta³⁴, hem de eser vakfiye sonundaki liste³⁵ ve Kanuni tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan eserler arasında yer almaktadır.³⁶ Ayrıca hem Darülhadis müderrislerinden Yusuf Efendi'nin (İmam-ı Sultani Yusuf?) Darülhadis'te tedris hizmetinde iken bu eserin kaybolan bir nüshası yerine yeni bir nüshayı bağışlaması³⁷, hem de yine Darülhadis müderrislerinden Ahizade Mehmed b. Nurullah'ın mevcut eserin başka bir nüshasını Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlaması³⁸, bu eserin okutulma ihtimalini daha da arttırmaktadır. Eserin, kesin olarak Darülhadis'te okutulduğunu tespit ettiğimiz *Sahîh-i Buhârî*'nin şerhi olması da okutulma ihtimalini yükselten bir diğer faktördür.

Fethu'l-bârî (İbn Hacer) ve *Umdetu'l-kârî* (Ayni): *Sahîh-i Buhârî*'nin bu iki şerhi, hem Kanuni tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan³⁹ hem de vakfiye sonundaki eserler arasında yer almaktadır.⁴⁰ Ayrıca bu eserler, kesin olarak Darülhadis'te okutulduğunu tespit ettiğimiz *Sahîh-i Buhârî*'nin de en önemli şerhleri olduklarından, bunların da okutulma ihtimali yüksektir.

2.1.2. *Sahîh-i Müslim*: Bu eserin, hem vakfiyede adının geçmesi⁴¹, hem de vakfiye sonunda⁴² ve Kanuni tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan eserler arasında yer alması⁴³, bunun da Darülhadis'te okutulduğunu göstermektedir.

el-Minhâc fî şerhi Sahîh-i Müslim b. Haccâc (Nevevi) ve *İkmâlu ikmâli'l-mu'lim* (Şerhu *Müslim li Ubbî*): Bu eserlerin, hem Kanuni tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan liste⁴⁴ ve vakfiye sonundaki eserler

Bir müderrisin darülhadis göreviyle ilgili notlar. (Mehdin Çiftçi Arşivi)

arasında yer alması⁴⁵ hem de vakfiyede adına işaret edilen *Sahîh-i Müslim*'in şerhi olmaları, bunların da okutulma ihtimalinin güçlü olduğunu göstermektedir.

2.1.3. *Mesâbihü's-sünne* (Beğavi): Bu eser, hem vakfiyede geçmekte⁴⁶ hem de vakfiye sonunda⁴⁷ ve Kanuni tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan eserler arasında⁴⁸ yer almaktadır. Ayrıca Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki bir nüshada, Tefsirizade Mehmed Ataullah'ın Darülhadis'te görevde iken yazdığı notlar bulunmaktadır.⁴⁹ Bu nedenle bu eserin de Darülhadis'te okutulduğu söylenebilir.

Mesâbih şerhleri: *Mesâbih* şerhlerinden Zeynularab'ın *Şerhu'l-Mesâbih*'i, Ammad? el-Hanefî'nin *Menhelü'l-yenâbi' fî şerhi'l-Mesâbih*'i ile Tîbî'nin *el-Kâşif 'an hakâiki's-sünen*'inin hem Kanuni tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan listede⁵⁰ hem de vakfiye sonundaki eserler arasında⁵¹; diğer şerhlerden Hatib et-Tebrizi'nin *Mişkâtü'l-Mesâbih*'i, Muzhiruddin'in *el-Mefâtih fî şerhi (halli)'l-Mesâbih*'i ile İbn Melek ve Osman el-Herevî'nin aynı adlı *Şerhu'l-Mesâbih*'lerinin de ya Kanuni tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan listede⁵² ya da vakfiye sonundaki eserler arasında⁵³ yer alması;

ayrıca bunların vakfiyede adına işaret edilen *Mesâbih*'in şerhi olmaları, bunların da okutulma ihtimalini arttırmaktadır.

2.1.4. *Meşâriku'l-envâr* (es-Sâğânî): Bu eserin ismi de hem vakfiyede geçmekte⁵⁴ hem de vakfiye sonunda⁵⁵ ve Kanuni tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan eserler arasında⁵⁶ yer almaktadır. Bu nedenle bu eserin de Darülhadis'te okutulduğunu söyleyebiliriz.

Meşârik Şerhleri: İbn Melek'in *Mebârikü'l-ezhâr fî şerhi Meşâriki'l-envâr*'ı, Atufi'nin *Keşfü'l-Meşârik*'ı ve Ekmeleddin el-Baberti'nin *Tuhfetü'l-ebrâr fî şerhi Meşâriki'l-envâr*'ının hem Kanuni tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan listede⁵⁷ hem de vakfiye sonundaki eserler arasında⁵⁸ yer almaları ve vakfiyede adına işaret edilen *Meşârik*'in şerhi olmaları, bunların da okutulma ihtimalini arttırmaktadır.

2.1.5. Ebu Davud'un *Sünen-i Ebî Dâvûd'u* (es-Sünen), Zehebi'nin *Tecrîd-ü esmâi's-sahâbe'si* (el-Îsâbe fî tecrîdi esmâi's-sahâbe) ve Kadi İyaz'ın *eş-Şifâ bi (fî)-ta'rîfi hukûki'l-Mustafa*'sının da hem vakfiye sonundaki listede⁵⁹ hem de Kanuni tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan eserler arasında yer almaları⁶⁰, bunların da Darülhadis'te okutulma ihtimalini güçlendirmektedir.

2.1.6. Sadece Kanuni tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan eserler arasında yer alan ve Darülhadis'te okutulması muhtemel olan diğer eserler ise şunlardır⁶¹: ed-Delecî'nin *Şifâ* şerhi olan *el-Istifâ li beyâni meâni's-Şifâ*'sı, İbnü'l-Esir'in *Câmiu'l-usûl li-ehâdisi'r-resûl* ve *Nihâye fî ğarîbi'l-hadîs ve'l-eser* adlı eserleri, el-Münziri'nin *et-Terğîb ve't-terhîb*'i, Nevevî'nin *Riyâzü's-sâlihîn*'i, Sehavî'nin *el-Makâsîdü'l-hasene'si*, Cemmailî'nin (Makdisi) *Umdetü'l-ahkâm*'ı, Abdülhak el-İşbili'nin *Kitabu'l-Ahkâm*'ı (el-Ahkâmü'l-kübrâ fî'l-hadîs), Suyutî'nin *Câmiü'l-kebîr*'i (Cem'ul-cevâmi'), Münavî'nin *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmiü's-sağîr*'i, Alkâmî'nin (İbnü'l-Alkâmî)

Şerhu Câmiü's-sağîr'i, Müttaki el-Hindî'nin *Menhecül-'ummâl*'ı, Tahavî'nin *Şerhu Âsari't-Tahâvî'si* (Şerhu Meâni'l-âsâr), Kastallanî'nin *el-Mevâhibü'l-ledünniyye'si* (siyer) ve İbn Hacer el-Heytemî'nin *Şerh-i Şemâil-i şerîfi*.

Sonuç olarak başta vakfiyede adlarına işaret edilenler ve okutulduğuna dair üzerinde müderris notlarının yer aldıkları olmak üzere burada adları geçen hadislerle ilgili eserler, bazen ana, bazen de yardımcı kaynak olarak Süleymaniye Darülhadisi'nde okutulmuştur, denebilir.

2.2. Hadis Dışındaki Eserler (Tefsir, Fıkıh ve Kelam)

Süleymaniye Darülhadisi'nde okutulması muhtemel olan hadis dışındaki eserler ise tefsir, fıkıh ve kelamla ilgili olup ayrıntılar aşağıdaki şekildedir:

2.2.1. Zemahşeri'nin *Keşşâf* (Tefsir):

Süleymaniye Kütüphanesi'nde yer alan bir yazma nüshasındaki 1080-1081 (1669-1671) tarihli bir notta, eserin daha önce Süleymaniye Birinci Medrese'de (Medrese-i Evvel) olduğu ve daha sonra Süleymaniye Darülhadisi'ne nakledildiği bilgisi yer almaktadır.⁶² Eserin, nüsha üzerindeki mevcut kayıtla birlikte hem vakfiye sonundaki listede⁶³ hem de Kanuni tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan eserler arasında yer alması⁶⁴, ya Darülhadis'te ders kitabı olarak okutulduğunu ya da yardımcı kaynak olarak müderrisler veya talebeler tarafından kullanıldığını göstermektedir.

2.2.2. Sığnakî'nin *en-Nihâye fî şerhi'l-*

Hidâye'sinin (Fıkıh) hem vakfiye sonundaki liste⁶⁵ hem de Kanuni tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan eserler arasında yer alması⁶⁶; Aynî'nin *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye'si* (Fıkıh), Celaleddin el-Harezmi'nin *el-Kifâye fî şerhi'l-Hidâye'si* (Fıkıh) ve Zeylai'nin *Tebyînü'l-hakâik fî şerhi Kenzi'd-dakâik*'inin (Fıkıh) ise sadece Kanuni tarafından Süleymaniye

Kütüphanesi'ne bağışlanan eserler arasında yer almaları⁶⁷; ayrıca her dört eserde de Tefsirizade Mehmed Ataullah'ın Süleymaniye Darülhadis'i'nde görevde iken yazdığı notların bulunması sebebiyle⁶⁸ bu eserlerin de ya burada ders kitabı olarak okutuldukları ya da yardımcı kaynak olarak müderrisler veya talebeler tarafından kullanıldıkları söylenebilir.

2.2.3. Seyfeddin el-Amidi'nin *Ebkârü'l-efkâr*'ı (Kelam): Bu eserin hem vakfiye sonundaki listede⁶⁹ ve Kanuni tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan eserler arasında yer alması⁷⁰ hem de Süleymaniye Darülhadis müderrislerinden Yusuf'un (İmam-ı Sultani Yusuf?) bu medresede tedris hizmetinde iken kaybolan bir nüsha yerine yeni bir nüshayı Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlaması⁷¹ sebebiyle ya Darülhadis'te ders kitabı olarak okutulduğu ya da yardımcı kaynak olarak müderrisler veya talebeler tarafından kullanıldığı söylenebilir.

Yukarıda adları geçen fıkıh, tefsir ve kelamla ilgili eserlerin Süleymaniye Darülhadis'i'nde okutulması veya yardımcı kaynak olarak kullanılması, tüm İslami ilimlerin Darülhadis'te tedrisinin yapıldığını göstermekteyse de bunların okutulduğuyla ilgili elimizde başka kayıtlar şimdilik mevcut değildir.

Sonuç olarak Osmanlı'da hadis alanında ders veren müderrislerin hadis sahasında yazdıkları eserlerin ve çeşitlerinin çok az olduğu bilinmektedir. Osmanlı medrese sisteminin zirvesinde yer alan Süleymaniye Darülhadis müderrislerinin de ilmi faaliyetler açısından diğer müderrislerden pek farklı olmadıkları anlaşılmaktadır.

Gerek vakfiyede adlarına işaret edilen eserler, gerekse yazma eserlerden tespit ettiğimiz bazı notlardan yola çıkarak Süleymaniye Darülhadis'i'nde *Sahîh-i Buhârî*, *Sahîh-i Müslim*, *Mesâbîhu's-sünne*, *Meşâriku'l-envâr* gibi hadislerle ilgili eserler ve bunların bazı şerhleri ile Tefsir, Kelam ve Fıkıh alanlarındaki

bazı eserlerin ya ders kitabı ya da yardımcı kitabı olarak okutulduğu söylenebilir.

NOTLAR

- * Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Öğretim Üyesi.
- 1 Ömer Lütfi Barkan, *Süleymaniye Camii ve İmâreti İnşaatı (1550-1557): İnşaat Ait Emir ve Fermanlar*, (Ankara: TTK Yayınları, 1979), 2/94, 116, 151, 166, 201; A.mlf., a.g.e, 1/78.
- 2 Zeynep Ahunbay, "Mimar Sinan'ın Eğitim Yapıları", *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, (İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1988), 1/251; Suphi Saatçı, "Temelden Aleme İnşaat Süreci", *Bir Şaheser Süleymaniye Külliyesi* (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2007), 57-71; Serpil Çelik, *Süleymaniye Külliyesi: Malzeme, Teknik ve Süreç* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2009), 243-244.
- 3 Nev'îzâde Atâî, *Hadâiku'l-hakâik fi tekmileti's-Şekâik*, nşr. Abdülkadir Özcan (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), 2/18-19.
- 4 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı* (Ankara: TTK Yayınları, 1965), 34.
- 5 Barkan, *Süleymaniye Camii ve İmâreti İnşaatı*, 2/140, 176, 201; *Süleymaniye Vakfiyesi*, haz. Kemal Edip Kürkçüoğlu, (Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü Yayınları, 1962), 23.
- 6 Celalzâde Mustafa Çelebi, *Tabakâtü'l-memâlik ve derecâtü'l-mesâlik: Geschichte Sultan Süleyman Kanûnîs von 1520 bis 1557*, nşr. Petra Kappert (Wiesbaden, Franz Steiner Verlag, 1981), 524b; Aşık Mehmed, *Menâzirü'l-avâlim [metin]*, haz. Mahmut Ak (Ankara: TTK Yayınları, 2007), 3/1089-1090.
- 7 Tanju Cantay, *XVI-XVII. Yüzyıllarda Süleymaniye Camii ve Bağlı Yapıları* (İstanbul: Eren Yayıncılık ve Kitapçılık Ltd. Şti., 1989), 38-39; İ. Aydın Yüksel, *Osmanlı Mimarisinde Kanûnî Sultan Süleyman Devri: (926-974/1520-1566) İstanbul* (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 2004), 571, 626.
- 8 M. Baha Tanman, "Dârülkurrâ (Mimari)", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 8: 547; Selçuk Mülâyim, "Süleymaniye Camii ve Külliyesi", *DİA*, 38: 118; Doğan Kuban, "Süleymaniye Külliyesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* 7, (1994): 101, 103; Çelik, *Süleymaniye Külliyesi*, 40, 88. Süleymaniye Darülkurrâsı'yla ilgili detaylı bilgi için bk. Mehdi Çiftçi, "Osmanlı Zirve Döneminin İhtilafı Medresesi: Süleymaniye Darülkurrâsı", *Marmara Üniversitesi İlahiyat*

- Fakültesi Dergisi*, 61 (2021): 139-165.
- 9 Barkan, *Süleymaniye Cami ve İmâreti İnşaatı*, 2: 201.
- 10 Kürkçüoğlu, *Süleymaniye Vakfiyesi*, 32.
- 11 Celalzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-memâlik*, 524b.
- 12 Âşık Mehmed, *Menâzirü'l-avâlim*, 3/1089-1090. Ayrıca bk. Cahid Baltacı, XV-XVI. *Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2005), 2/889-890.
- 13 Mehdi Çiftçi, *Süleymaniye Dârülhadişi (XVI-XVII. Asırlar)* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2013), 138-147.
- 14 *Târih-i Silsile-i Ulemâ (TSU)* (Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü, 2142), 110a-110b; Ahmed Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet*, (İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1309), 1/111; Ali Yardım, "Dârülhadis (Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar'da)", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 8: 532. Biyografik kaynaklarda bununla ilgili çok sayıda örnek bulmak mümkündür. Bazı örnekler için bk. Atâî, *Haddâiku'l-hakâik*, 2/325, 712; Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyü'l-fudalâ*, nşr. Abdülkadir Özcan (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), 3/484.
- 15 Kürkçüoğlu, *Süleymaniye Vakfiyesi*, 31-32.
- 16 Çiftçi, *Süleymaniye Dârülhadişi*, 461-497.
- 17 Hasan Beyzâde Ahmed Paşa, *Hasan Beyzâde Tarihi*, haz. Şevki Nezihi Aykut (Ankara: TTK Yayınları, 2004), 2/159.
- 18 Detaylı bilgi için bk. Çiftçi, *Süleymaniye Dârülhadişi*, 216-217.
- 19 Kürkçüoğlu, *Süleymaniye Vakfiyesi*, 31-32.
- 20 Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Emin Özafşar, "Osmanlı Eğitim, Kültür ve Sanat Hayatında Hadis", *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel vd. (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 11/362-363.
- 21 Çiftçi, *Süleymaniye Dârülhadişi*, 233.
- 22 Şeyhî, *Vekâyü'l-fudalâ*, 3/388.
- 23 Çiftçi, *Süleymaniye Dârülhadişi*, 234.
- 24 Konuyla ilgili bk. Ali Yardım, "Osmanlı Devrinde Dârülhadisler", *Osmanlı*, ed. Güler Eren (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 8/171-172; a.mlf., "Dârülhadis", 532.
- 25 Kürkçüoğlu, *Süleymaniye Vakfiyesi*, 31-32.
- 26 Kürkçüoğlu, *Süleymaniye Vakfiyesi*, 210-218.
- 27 9 varaktan oluşan defter, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Bl., nr. 1075'te "Sultan Süleyman'ın Vakfetmiş Oldukları Kitapların Eski Defterlerine Tatbik Edilerek Tahrir ve Ta'dâd Edilen Defter" adıyla kayıtlıdır.
- 28 İlgili notlar için bk. Çiftçi, *Süleymaniye Dârülhadişi*, 163-174.
- 29 Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Çiftçi, *Süleymaniye Dârülhadişi*, 147-181.
- 30 Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Bl., nr. 303, vr. 36b, 212b, 221a, 233a, 419b ve eserin son sayfasındaki notlar.
- 31 Kürkçüoğlu, *Süleymaniye Vakfiyesi*, 32.
- 32 Kürkçüoğlu, *Süleymaniye Vakfiyesi*, 211.
- 33 Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Bl., nr. 1075, vr. 2a. Kanuni tarafından başlatılan hadisle ilgili eserlerin tamamı için bk. 2a-b.
- 34 Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Bl., nr. 227M, vr. 1a.
- 35 Kürkçüoğlu, *Süleymaniye Vakfiyesi*, 212.
- 36 2b.
- 37 Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Bl., nr. 233, vr. 1a.
- 38 Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Bl., nr. 230, iç kapak ve vr. 1a.
- 39 2b.
- 40 Kürkçüoğlu, *Süleymaniye Vakfiyesi*, 214.
- 41 Kürkçüoğlu, *Süleymaniye Vakfiyesi*, 32.
- 42 Kürkçüoğlu, *Süleymaniye Vakfiyesi*, 214.
- 43 2a.
- 44 2b.
- 45 Kürkçüoğlu, *Süleymaniye Vakfiyesi*, 214.
- 46 Kürkçüoğlu, *Süleymaniye Vakfiyesi*, 32.
- 47 Kürkçüoğlu, *Süleymaniye Vakfiyesi*, 212.
- 48 2b.
- 49 Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Bl., nr. 238, iç kapak.
- 50 2b.
- 51 Kürkçüoğlu, *Süleymaniye Vakfiyesi*, 210-218.
- 52 2b.
- 53 Kürkçüoğlu, *Süleymaniye Vakfiyesi*, 212.
- 54 Kürkçüoğlu, *Süleymaniye Vakfiyesi*, 32.
- 55 Kürkçüoğlu, *Süleymaniye Vakfiyesi*, 212.
- 56 2b.
- 57 2b.
- 58 Kürkçüoğlu, *Süleymaniye Vakfiyesi*, 210-218.
- 59 Kürkçüoğlu, *Süleymaniye Vakfiyesi*, 210-218.
- 60 2a-b.
- 61 2a-b.
- 62 Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Bl., nr. 120, iç kapak.
- 63 Kürkçüoğlu, *Süleymaniye Vakfiyesi*, 210.
- 64 1b-2a.
- 65 Kürkçüoğlu, *Süleymaniye Vakfiyesi*, 211-213.
- 66 1b ve 3b.
- 67 3b.
- 68 Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Bl., nr. 475, 524, 549, 565 ve 566, bk. İç kapaklar.
- 69 Kürkçüoğlu, *Süleymaniye Vakfiyesi*, 215.
- 70 2b.
- 71 Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Bl., nr. 747, vr. 1a.

Süleymaniye Medreselerinde Kelam ve Felsefe İlimleri

Prof. Dr. Fatma Zehra Pattabanoğlu*

Osmanlı'da Fatih ve Süleymaniye ile zirveye çıkan medreseler, Osmanlı entelektüel hayatını yansıtan en önemli kurumlar olmuşlardır. XVI. yüzyılda Süleymaniye medreseleriyle Fatih medreselerindeki tasnif sistemi değişip genişlemiştir. XVIII. yüzyıldan itibaren giderek iki hâric, iki dâhil, iki sahn, iki altmışlı, üç Süleymaniye ve bir darülhadis olmak üzere ibtida-i hâric, hareket-i hâric; ibtida-i dâhil, hareket-i dâhil; mûsile-i sahn, sahn-ı seman; ibtida-i altmışlı, hareket-i altmışlı; mûsile-i Süleymaniyye, hâmise-i Süleymaniyye, Süleymaniye, darülhadis-i Süleymaniyye dereceleri oluşmuştur. Bu sistem Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar devam etmiştir.¹

Medreselerde nakli ilimlerin yanında akli ilimlere de yer verilmekle birlikte mezun olanlar kadılık, müftülük, imamlık gibi görevlerde bulunacaklarından öncelikle fıkıh konularında iyi yetişmeleri beklenmiştir. Fatih Külliyesi'ne ait vakfiyede yer alan "Yüksek medreselerdeki çalışmaların temeli felsefi hükümlere ve geometri kaidelerine dayanır." ifadesi, akli ilimlerin çatısını teşkil eden hikmetin (felsefe) bu medresede verilen eğitimin temel bir unsuru haline geldiğine işaret etmektedir. Bu hükümler, medreselerde verilen eğitimin amacının değiştiğini ve fıkıh eğitiminin artık medreselerde tek hedef olmaktan

çıktığını, aksine sınırlama yapılmaksızın müfredat programında birçok farklı bilime yer verildiğini göstermektedir. Bu değişiklik Süleymaniye medreselerinde çok daha açık bir şekilde görülmektedir. Böylece medresenin vakfiyesinde ilk defa olarak akli ve nakli bilimlerin eğitimi ve müzakeresi hukuki bir temele oturtulmuştur.²

Medreselerde okutulan akli ilimlerden sayılan felsefenin, dini ilimlerden kelam ile münasebeti her iki alanın da gelişimini anlamak bakımından önem arz etmektedir. Nitekim mezkur ilimler metafizik, epistemoloji, kozmoloji ve eskatolojiyle alakalı olarak Tanrı-âlem-insan ilişkileri kapsamında ele alınabilecek mevzuları değerlendirmek ve zihinleri meşgul eden sorulara cevap bulabilmek için yüzyıllardır bir çalışma içindedir. Konu ve muhteva bakımından ortak noktalara sahip olan ancak yöntem, metot ve kısmen kaynakları bakımından farklılık arz eden bu iki ilim, tarihte zaman zaman ya birbirinin yerine geçmiş ya iç içe girmiş ya da karşı taraf olmak durumunda kalmıştır.

Osmanlı alimleri, Fahreddin Razi'den (v. 1210) sonra şekillenen kelam anlayışını ve metodunu benimsemiş ve bu metodu XIX. yüzyıla kadar devam ettirmişlerdir. Razi'nin kelama dair eserleri medrese müfredatında olmadığı için etkisi doğrudan değil de dolaylı bir şekilde gerçekleşmiştir.³ Felsefe ile kelamı yan yana getirme tarzında Gazali'nin (v. 1111) açtığı çığır kendisinden sonra inkişaf etmiş, bu iki ilmin kelam eserlerinde bir araya gelmesine ve memzuc bir manzara arz etmesine neden olmuştur. Bundan sonra felsefenin kelam üzerindeki etkisi kelam kitaplarına yansımış, isbat-ı vaciplerde, mevzuatta, kavramlarda, ilahiyat, sem'iyat ve nübüvvet bahislerinde felsefi kavramlar ağırlık kazanmıştır.⁴ Osmanlı'daki felsefe etkinliği de medreselerdeki hikmet dersleri kapsamında ve buralarda okutulan mantık, felsefe, ahlak ve kelam kitaplarının içeriğinde, Tehafüt geleneğinde⁵, daha önceki mütekellim ya da filozofların eserlerine yazılan şerhler ya da haşiyelerde, müstakil kelam veya felsefe eserlerinde, siyaset, edebiyat ve tarih gibi alanlarda ortaya çıkmıştır.⁶

Osmanlı medreselerindeki Fahreddin Razi çizgisi Kadı Siracüddin Urmevi'ye dayanmaktadır.

XIV. yy. sonları ve XV. yy. başlarında yetişmiş olan Osmanlı alimlerinden Şemseddin Molla Fenari ile Şeyh Bedreddin Mahmud, Şair Ahmedi de bu ekolün temsilcilerindendir. Molla Fenari'nin talebesi Molla Yeğen ile onun talebesi ilk İstanbul kadısı Hızır Bey bu kolun başında gelenlerdendir. Hızır Bey'in en meşhur talebeleri de Hocazade Muslihuddin Mustafa, Hayali Şemseddin, Muslihuddin Kastalani, Hızır Bey'in kendi oğulları Sinan, Yakub ve Müftü Ahmed Paşalar, Hatibzade Tacüddin, Kadızade-i Rumi oğulları, Kudbüddin Mehmed ve Riyaziyeci Mirim Çelebi, Mevlana Ayas, Fatih'in hocası Hayraddin Riyaziyeci Kadızade Kasım, Balıkesirli Muarrifzade'dir. Bu yüzyılın eserleri Anadolu'ya girmiş, Teftazani (v. 1390) ve Cürcani'nin (v. 1413) eserleriyle birlikte Osmanlı medreselerinde tesirli olmuşlardır.⁷ Aynı geleneğin başka bir mensubu olan Devvani'nin (v. 1502) eserlerinde Eş'ari kelamının, İsraki felsefenin ve İbnü'l-Arabî'nin (v. 1239) vahdet-i vücud görüşünün izlerini bulmak mümkündür. Osmanlı düşüncesine hakim olan diğer mektep İbn Teymiyye mektebidir. XVI. yy'da Birgivi Mehmed Efendi'nin temsil ettiği İbn Teymiyye mektebi Osmanlı resmi İslam'ını temsil eden Razi mektebine bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Daha sonra Birgivi XVII. yy.da ortaya çıkan Kadızadeliler hareketinin fikir babası olmuştur.⁸

Medreselerdeki düşünce gelenekleri yanında felsefe ve kelam etkinliklerini görmek için okutulan kitapların incelenmesi gerekmektedir. Fatih döneminde hazırlanan bir kanunname medreselerde okutulan kitaplara dair bilgi verilmekte ise de müderrislerin okuttuğu kitaplar sadece bu yazılanlardan ibaret değildir. "Kanunname-i talebe-i ulum" adlı talimatnamede bazı kitapların okutulması istenmekle beraber müderrislere istediği kitapları okutabileceğini belirten bir ibare de eklendiği için müderrisler resmi müfredatın dışına çıkabilmiş ve öğretimde bir esneklik sağlanmıştır.⁹ Süleymaniye medreselerinde de vakfiyelerde yazan ders programlarından, okutulan ders kitaplarından, zamanının mütakellim ve felsefecilerinin eserlerinden veya ilimler tasnifi yapan alimlerin aktardığı bilgilerden, biyografi kitaplarından birtakım bilgiler edinilmektedir. Osmanlı'nın

tedrisat programı hakkında müstakil bir eser olmamakla birlikte, 1741'de Fransa'nın İstanbul Elçisi Marquis de Villeneuve'nin isteği üzere yazılmış müellifi bilinmeyen *Kevâkib-i Seb'a*, İshak b. Hasan et-Tokadi'nin (v. 1689) *Nazmu'l-Ullûm'u*, Saçaklızade'nin *Tertibu'l-Ullûm'u*, Erzurumlu İsmail Hakkî'nin (v. 1780) *Tertib-i Ullûm'u* gibi pek çok eser ve müelliflerin otobiyografilerinde okuyup okuttukları dersler hakkında verdikleri bilgiler ders programlarına ışık tutması bakımından önemlidir. Ayrıca Taşköprülüzade (v. 1561) *eş-Şakâ'îku'n-Nu'mâniyye*'de, Katip Çelebi (v. 1657) *Mîzânu'l-Hakk fî İhtiyârî'l-Ahakk'*ta, Bursalı İsmail Hakkî (v. 1725) *Tamâmu'l-Feyz*'de, Cevdet Paşa (v. 1895) *Tezâkir*'de medrese öğretimine dair bilgi vermişlerdir.¹⁰

XVI. yüzyılda Taşköprülüzade medreselerde kelam ve felsefe ile alakalı olarak *Muhtasarü İsagocî*'yi, Razi'nin *Şerhü's-Şemsiye*'sini, bu şerhi Cürcani'nin haşiyesiyle birlikte yeniden okuduğunu söylemektedir. Teftazani'nin (v. 1390) *Şerhu'l-Akâid*'ini Molla Hayali'nin (v. 1470?) haşiyesiyle, Mevlanazade'nin *Hidâyetü'l-Hikme*'sini Hocazade'nin Haşiyesiyle birlikte okuduğunu, Mevlana Mesut Rumi'nin *Âdabu'l-Bahs*'ini, İsfehani'nin *Şerhu't-Tavali*'sini Seyyid Şerif'in haşiyesiyle birlikte okuduğunu, Teftazani'nin *eş-Şerhu'l-Mutavvel*'ini Seyyid Şerif'in Haşiyesiyle, Seyyid Şerif'in *Şerhü't-Tecrid*'ini, *Şerhü'l-Miftah*'ını ve *Şerhu'l-Mevâkıf*'ini, Hey'et ilmine dair de Ali Kuşçu'nun (v. 1474) *Kitabu'l-Fethiyye*'sini cedel ve hilaf ilimlerini okuduğunu; *Şerhu'l-Mevâkıf*'i, *Şerhu'l-Miftah*'ı, *Şerhü'l-Mutavvel*'i, *Havali Şerhi't-Tecrid*'i, *Kitabu't-Telvi*h kitaplarını okuttuğunu bildirmektedir.¹¹

Kevâkib-i Seb'a'ya göre öğrenci, nahivden sonra mantık ilmine başlamakta ve sırasıyla dönemin önemli eserlerini okuduktan sonra teorik felsefeye (nazari hikmet) geçmektedir. Bu derse İbn Esirüddin Ebheri'nin (v. 1265) mantık, tabiiyat ve ilahiyat olmak üzere üç ana bölümden oluşan *Hidâyetü'l-Hikme* adlı eseri okutularak başlangıç yapılmaktadır. Öğrenci bu eser üzerine Kadı Mir (v. 1503) tarafından yapılan şerhi okuduktan sonra Muslihuddin-i Lâri'nin (v. 1572) bu esere

yazdığı Haşîye'ye geçer. Son olarak Necmüddin el-Katibi'nin (v. 1277) *Aynü'l-Ğavâ'id* adlı eserine ilahîyyat ve tabîîyyat konularını ilave ederek hazırladığı *Hikmetü'l-Ayn* adlı felsefe ve mantık kitabını okuyarak felsefe derslerini tamamlar. Mantık ve felsefe derslerinden sonra öğrenci kelam ilmine geçer. Bu ilme en-Nesefî'nin (v. 1142) akaide dair *Akâidü'n-Nesefî* adlı risalesini okuyarak başlar. Sonra Teftazani'nin bu eser üzerine yaptığı *Şerhu'l-Akâ'id*'ini okur. *Kevâkib-i Seb'a*'ya göre *Şerhu'l-Akâid*, Molla Hayalî'nin (v. 1458'den sonra) haşîyesiyle birlikte okunursa yukarı-iktisad rütbesine yakın kabul edilir. Daha sonra Celalüddin ed-Devvani'nin (v. 1502) *Risâle fi İsbâtî'l-Vâcib*, Adudüddin el-Îcî'nin *el-Akâidü'l-Adudiyye*'si üzerine Celadeddin ed-Devvani'nin yaptığı ve *Akâid-i Celâl* diye bilinen şerhinin okunmasından sonra *Mevâkıf* veya *Şerhu'l-Mevâkıf*a geçilir. Öğrenci kelam ilmini Teftazani'nin *el-Makâsıd* adlı eseri üzerine yine kendisinin yazdığı *Şerhu'l-Makâsıd*'ı okuyarak tamamlar. Teftazani'nin bu iki eserinin kelam kitabı olmakla birlikte mantık, felsefe ve alet ilimleri hakkında detaylı bilgiler içerdiği düşünüldüğünde öğrencilerin bilgi seviyeleri hakkında malumat edinilmiş olur. Kelam ilmini okuduktan sonra öğrenci astronomi, matematik ve geometri ilimlerini tahsil etmeye başlar.¹²

Osmanlı'da XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bozulmaya başlayan devlet nizamından dolayı ıslah veya tanzim üzerine başlayan tartışmalar, ilmi faaliyetler için de konuşulmaya başlamıştır. Katip Çelebi'nin (v. 1657) *Keşfü'z-Zunûn* ve *Mizânü'l-Hak fi İhtiyârî'l-Ahak* adlı eserlerinde yaptığı açıklamalara dayanarak XVII. yüzyıldan sonra medreselerin duraksamaya girdiği ve felsefi ilimlerde bir gerileme yaşandığına dair tartışmalar ivme kazanmıştır.¹³ Ancak Muallim Cevdet (1883-1935), Katip Çelebi'nin Kanunî'den sonra felsefe derslerinin programlardan kaldırıldığına dair görüşünün doğru olmadığını söylerken, Adnan Adıvar (1882-1955) da kesin bilgilere dayanmamakla birlikte, fıkıh ve kelam derslerinin yanı sıra, akli ilimlerden mantık ve matematiğin tamamıyla ihmal edilmediği kanaatindedir. XVII. yy. sonrası kelam eğitimi konusunda bir zayıflamadan bahsedilse de eğitim sisteminin esnek yapısı sayesinde

klasik dönemin yoğun okunan kelam kitapları bu dönemde de okutulmaya devam etmiştir.¹⁴ Mübahat Kütüköğlu 1869'da "Faal İstanbul Medreseleri" listesinde mevcut 5369 talebeden 1101'inin Mantık; 287'sinin Akaid Şerhi, 108'inin hikmetten *Kâdî Mir*, 182'sinin ise Kelam'dan *Celâl* okumakta olduğunu söylemektedir. Bu da akli ilimlerden mantık, kelam ve hikmet'in XIX. yüzyılın ikinci yarısında dahi İstanbul medreselerinde okutulmaya devam edildiğini göstermektedir.¹⁵ Hatta Cumhuriyet döneminde medreselerin lağvedilmesine kadar medreselerde *Hâşiyetü't-Tecrîd* ve *Şerhu'l-Mevâkıf* gibi eserler dahil olmak üzere kelam, mantık ve felsefe üzerine çeşitli kitaplar okutulmaya devam ettiğine dair öğrenci notları bulunmaktadır.¹⁶

Sahn-ı Seman medreselerinden farklı olarak Süleymaniye medreselerinde matematik ve tıp medreseleri ile Darülhadis'e yer verilmiştir. Medreselerin gelişme ve yükselme dönemi olan Süleymaniye medreselerinde, Kelam ve Hikmet Şubesi içerisinde "İslam felsefesi tarihi", "Genel felsefe tarihi" ve "Mantık" dersleri yer almış ve bu disiplinlerden her birisine birer kürsü tahsis edilmiştir. Süleymaniye medreselerinin kuruluşundan II. Meşrutiyete kadar geçen zaman diliminde ise, 1557'den 1908'e kadar medreseler duraklama, gerileme ve çökme dönemlerinden geçmişlerdir. Bununla birlikte, bu dönemde, Tanzimat'tan sonra açılan ve vaiz yetiştirmek üzere kurulmuş bir ihtisas medresesi olan Medresetü'l-Vaizin'de, tefsir, hadis, fıkıh, kelam, usûl-i fıkıh gibi derslerin yanında felsefe, mantık, psikoloji, ahlak, metafizik, felsefe tarihi, İslam felsefesi dersleri de yer almış, bu dersler Mehmet Ali Ayni tarafından verilmiştir.¹⁷ Medreselerin ıslahı konusunda çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Tanzimat döneminde birtakım önlemler alınsa da ilk somut girişim, 1910 yılı başlarında olmuştur. *Medâris-i İlmiye Nizamnamesi*'ne göre, medreselerde yıllık öğretim süresi, dokuz ay olarak belirlenmiş ve ders programları yeniden yapılmıştır. Böylece altıncı sınıflarda cebirin yanı sıra mantık ve hikmet okutulmuştur. Yedinci sınıfta ise, astronomi ve kimyanın yanı sıra hikmet-i cedide programda yer almıştır.¹⁸

Sonuç olarak denilebilir ki Osmanlı düşüncesi medresenin teorik yapısıyla, devlet ve halkın pratik ihtiyaçları arasında köprü olduğu için felsefe ve kelam etkinlikleri zaman zaman eklektik bir yapıyla devam etmiştir. Felsefileşmiş kelam ve tasavvuf anlayışı ile gelişen Osmanlı düşünce sistemi, akla ve bilime önem veren özellikle de pratiğe dönük ve hukuka dayalı bir devlet anlayışı geliştirmiştir. Ancak son zamanlarda Süleymaniye medreselerinde okutulan kitapların içeriklerinin Avrupa'da gelişen modern bilim anlayışına uyum sağlayıp sağlayamadığı meselesine gelince, Aristotelesçi ve İbn Sinacı fikirleri temele alan Ebheri'nin mantık, fizik ve metafizikten oluşan *Hidâyetü'l-Hikme'si* üzerine geliştirilen ve XIX. yy. ortalarına kadar devam eden yorumlara bakılarak, Osmanlı'da geleneksel fizik ve skolastik metodun etkisinin hâlâ devam ettiği görülmektedir.¹⁹ Bu durum da ulemanın modern bilimi takip etme konusunda geç kaldığına işaret etmektedir.

NOTLAR

- * Kastamonu Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Felsefe Bölümü
- 1 Mehmet İpşirli, "Medrese, Osmanlı Dönemi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 8: 330.
- 2 Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Dönemi Medreselerinde Akli İlimlerin Eğitiminin Kurumlaşması", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 12, Sayı: 47-48, Kasım 2010-Nisan 2011: 14-15.
- 3 Mahmut Kaya, "Osmanlı Medreselerinde Felsefe-Kelam Münasebetleri", *İslam Düşüncesinde Arayışlar II*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2002), 167; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), 75-76.
- 4 İsa Yüceer, *Kelam Felsefe Uzlaşması*, (Konya: Tablet Yayınları, 2007), 344. Kelam ilminin doğuşundan itibaren ister Mutezile ister Ehl-i Sünnet olsun daima filozoflara karşı çıkarken Razi ile durum bütünüyle değişmiştir. O, el-Mebâhisü'l-meşrikiyye adlı eserinde felsefe içinde kelam yapan bir filozof-kelamcı iken;
- el-Muhassal'da kelamda felsefe yapan bir kelamcı-filozoftur. *Mefatihü'l-gayb* adlı tefsirinde kelami, felsefi ve dini konuları bir araya getirir. Cabiri, *Arap-İslam Kültürünün Akıl Yapısı*, çev. Burhan Köroğlu, Hasan Hacak, Ekrem Demirlir, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1999), 619.
- 5 "Tehafüt geleneği", Sultan Fatih'in Ali Tusî ve Hocaazade'ye Gazzali ve İbn Rüşd arasında tartışma konusu yapılan bahislere dair eser yazmalarını emretmesi üzere Osmanlı'da başlatılan ve onun devamındaki süreçte ele alınan şerh ve haşiye tarzı çalışmaların sürekliliğidir. Tehafüt geleneği, felsefe ve filozofların kelam cephesindeki görünümü ve değerlendirilişi olarak kabul edilir. Bu gelenek ile kelam ve felsefe meseleleri canlı bir şekilde tartışılmaya devam etmiştir. Böylece düşünce ve felsefe aleyhtarlığının önüne geçmek, felsefe ile dinin uzlaşabileceğini göstermek, İslam'ın getirdiği hür düşünce anlayışını

- uygulamaya koyma arzusu, taklitten uzak yeni düşünceler ve çözümler üretmek, dışarıdan gelen alimlere karşı Osmanlı ulemasının kendilerini göstermek arzusu gibi sayılabilecek daha pek çok amaçlarını tatbik etme imkanı olmuştur. (Süleyman Hayri Bolay, *Osmanlı Düşünce Dünyası*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2011), 273-274. Osmanlı döneminde Tehafüt geleneğinin temsilcileri Hocaazade (Muslihiddin Mustafa), Ali Tusî, Kemal Paşazade, Muhammed Karabağı, Müeyyedzade, Yahya Nev'i Efendi ve Mestçizade Abdullah Efendi'dir.
- 6 Pattabanoğlu, Fatma Zehra, "16. Yüzyıl Osmanlı Düşüncesinde Felsefe ve Kelâm Bilginleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 34, (2015/1): 112.
- 7 Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, 76-77. Razi süzgecinden geçmiş İbn Sina felsefesinin Osmanlı ilim dünyasındaki önemli etkilerini, Kemalpaşazade'nin Razi'ye atıflarından takip etme olasılığı da vardır. Eşref Altaş, *Fahreddin er-Râzî'nin İbn Sinâ Yorumu ve Eleştirisi*, (İstanbul: İz Yayınları, 2009), 18.
- 8 Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları" *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, ed. E. İhsanoğlu, (İstanbul: Feza Gazetecilik Yayınları, 1999), 184-186; Bekir Karlığa. "Osmanlı Düşüncesinin Oluşumu", *Yeni Türkiye, Osmanlı Özel Sayısı III*, 33, (2000): 291-292.
- 9 Osman Demirci, "Osmanlı'da Kelam Eğitimi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 14/28, (2016): 28.
- 10 Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim (Riyazi İlimler, C. I, Tabii İlimler, C. II)*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1997), 68-69.
- 11 Taşköprülüzâde, eş-Şakâiku'n-nu'mâniyye, 377-379.
- 12 Ali Bakkal, "Osmanlı Medrese Müfredatından Felsefe Dersi Kaldırıldı mı?",

- Türk Akademik Araştırmalar Dergisi*, 6/1, (2021), 233-234.
- 13 Osmanlı ilim hayatını dönemlendiren Fazlıoğlu, "devletin kuruluşundan Münecimbaşı Ahmed Dede'nin 1702'de ölümüne kadar süren klasik dönem", "1702'den modern eğitim kurumlarının kurulduğu 1773'e kadar devam eden gerileme ve arayış dönemi" ve "1773'ten itibaren devletin siyasi bir teşkilat olarak ortadan kalktığı 1923'e kadar süren modernleşme dönemi şeklinde ele almaktadır. İhsan Fazlıoğlu, "Osmanlılar-İlim ve Kültür" *TDV İslam Ansiklopedisi*, 33: 549. XVIII. yüzyılın ilk yarısında çoğu medreselerde yetişen aydınlar Saçaklızade, Mestçizade, Nabi, Defterdar Mehmed Paşa, Sünbülzade Vehbi gibi ulema "gelenekçiler" olarak, Bursalı Ali Münşi, Halifezade İsmail Efendi, Yanyalı Esad Efendi, Yirmisekiz Mehmed Çelebi, İbrahim Müteferrika, Morali Penah Süleyman Efendi'den oluşan ulema da Yenilikçiler olarak ikiye ayrılmışlardır. Gelenekçiler eski değerlere dönmeyi, geçmişten hareketle geleceği kurmayı ve XVI. yüzyıldan önceki geleneksel bilim ve felsefe anlayışıyla kurtulunabileceğini düşünürken; Yenilikçiler ise Avrupa'da gelişen yeni bilim ve felsefeyi takip etmek gerektiğini savunmuşlardır. Remzi Demir, *Philosophia Ottomanica: Osmanlı Felsefesi*, (İstanbul: Lotus Yayınevi, 2018), 289.
- 14 Demirci, "Osmanlı'da Kelam Eğitimi", 38.
- 15 Bakkal, "Osmanlı Medrese Müfredatından Felsefe Dersi Kaldırıldı mı?", 236.
- 16 Bakkal, a.g.m., 227.
- 17 Ülker Öktem, "Osmanlı Medreselerinde Felsefe", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 15, (2004): 279.
- 18 Öktem, "Osmanlı Medreselerinde Felsefe", 283.
- 19 Mehmet Fatih Elmas, "17. ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı (B) ilim-Felsefe Dünyası", *Felsefe Dünyası*, 75/Yaz, (2022): 318.

Bir Medrese Birkaç Mekân yahut Bir Mekân Birkaç Medrese: Medresetü'l Vaizin ve Süleymaniye'deki Binası

Doç. Dr. Fatih Köse*

Bu makalenin hikayesi “Alman başbakanı Türkiye Ziyareti 1954” başlıklı bir video filminde görmüş olduğum celi sülüs bir hat ile yazılı “Medresetü'l-Vaizin 1331” kitabesi ile başladı.¹ Kitabenin bulunduğu bu yapı neredeydi ve günümüze ulaşmış mıydı? Şayet günümüze ulaşmamış ise kitabesi korunabilmiş miydi veya neredeydi? gibi merakımı celbeden daha birçok soruya cevap bulma gayretine girdim. Kitabenin yer aldığı kapının mimari tarzı ve süslemelerini oluşturan kitabenin üstündeki daire içinde kazılı haldeki tuğra yeri, kapının iki yanındaki ay ve yıldız formu, silme ve kemer gibi unsurlarından hareket ederek buranın

Medresenin kapısı üzerindeki Hattat Ömer Vasfi Efendi'ye ait olma ihtimali yüksek olan “Medresetü'l-Vaizin 1331” yazılı kitabe.

Süleymaniye Külliyesi'nin Tabhane kapısı olabileceğini düşündüm. Arşivimde yer alan Tabhane kapısı fotoğraflarına baktığımda ne yazık ki ay ve yıldız formu dışında bir benzerlik bulunmadığını gördüm. Söz konusu her iki kapı da aynı dönemde ve aynı mimar tarafından yapılmış olmalıydı. Bu da yapının yerinin tespitine yardımcı olabilecek güzel bir ipucuydu.

Peki, Medresetü'l-Vaizin neredeydi? Acaba Süleymaniye Külliyesi'ne bağlı birimler arasında mıydı yoksa farklı bir yerde miydi? Bu soruların cevabını bulmak için ise literatür taraması yapıp medresenin nerede ve ne zaman açıldığına dair bilgiler bulmaya çalıştım. Ne yazık ki aramalarım sonucunda tatmin edici bir cevap bulamadığım gibi medresenin yeri ile ilgili bilgiler konuyu daha da içinden çıkılmaz bir hale getirdi. Medresenin nerede açıldığı konusunda literatürde farklı bilgiler yer almaktaydı. Bu hususta en çok tekrar edilen bilgi medresenin Soğukçeşme semtinde Zeynep Sultan Camii'nin yanında inşa edilen binada açıldığı, buradan da Bayezid Medresesi'ne nakledilmiş olduğuna dairdi.² Diğer bazı araştırmalara göre ise Bayezid Medresesi'nde açılmış, sonradan Yavuz Selim'deki Sultan Abdülhamid-i Evvel Medresesi ile Beyazıt'ta Kaptanıderya İbrahim Paşa Camii yanındaki Medresetü'l-Kudat gibi farklı binalara nakledilmişti. Son tahlilde ise Medresetü'l-Vaizin'in, Bayezid Medresesi'nde açıldığı *Tanin* gazetesindeki açılış haberinde ortaya konulmaktaydı.³

Medresetü'l-Vaizin'in Açılışı

Tanin gazetesinin 29 Aralık 1912 tarihli haberine göre Meşrutiyet yönetimi sayesinde vaiz yetiştirmek için ilk defa böyle müstakil bir müessese açılmış bulunuyordu. 28 Aralık Perşembe günü Medresetü'l-Vaizin'in açılış töreni Bayezid Medresesi'nde saat 11 civarında başlamıştı. Törene Evkaf-ı Hümayun Nazırı Hayri Bey Efendi ile yardımcısı Hacı Evliya Efendi, Şeyhülislam adına meşihat müsteşarı Said Efendi ve daha birçok zevat katılmıştı. Açılış konuşmasını Said Efendi yapmış ve nutkunda yer alan *"mesâlih-i ümmet meyânında vazife-i va'z ve irşâdı hakkıyla ifâya muktedir zevât yetiştirmek için"* ifadelerini kullanarak medresenin açılış gayesine vurgu yapmıştı. Ardından bir öğrenci ve ondan sonra da Evkaf Nazırı Hayri Bey Efendi konuşmalarını yapmıştı. Hayri Bey, göreve geldiği ilk günden beri vaiz yetiştiren bir medrese açılmasını düşündüğünü belirtmişti. Bu düşüncesine destek veren Şeyhülislam'a çok teşekkür ederek medresenin hizmete açıldığı yerin banisi olan II. Bayezid'in ruhunu da rahmetle anmıştı. Padişah ve Halife V. Mehmet'in de sağlığı ve afiyetinin devamına dua ederek konuşmasını bitirmişti. Ardından Hadis muallimi Şükrü Efendi açılış dersi yapmış, dersin bitiminde gayet belîğ bir dua okunarak tören son bulmuştu.⁴ Böylece Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin İlmi Müesseseler Müdürlüğü (Müessesat-ı İlmiyye-i Vakfiyye Müdiriyeti)'ne⁵ bağlı olarak *"umûr-ı diniyye-i*

ait görsele uymamaktaydı. Beyazıt'taki Medresetü'l-Kudat binası ile Yavuz Selim'deki Hamid-i Evvel Medresesi de aynı gerekçelerle aradığım yapılar değildi.

Bu araştırmalardan sonra tekrar başladığım yere dönerek yapıyı Süleymaniye Külliyesi ve civarında aramam gerektiğine karar verdim. İlk önce İstanbul Üniversitesi'nin Süleymaniye'ye bakan kapısının üzerindeki iki katlı dikdörtgen binanın yıktırılmadan önceki fotoğraflarını inceledim. Fakat bu çabam da boşa çıktı. 2023 yılında bir sosyal medya hesabımda bu konuya dair şöyle bir paylaşımda bulundum: *"Bir uzmanlık sorusu: Aşağıdaki 'Medresetü'l-Vaizin' (Vaizlik okulu/fakültesi) kitabesi bugün nerededir? Görünen kapı hangi yapıya aittir? Görsel, sosyal medyada paylaşılan bir videodan"*. Bu paylaşım üzerine birkaç yorum yapıldı. En sonunda Oktay Türkoğlu arkadaşımız şöyle bir cevap verdi: *"Fatih Bey, sanırım buldum. Süleymaniye Camii'nin kible cihetine inşa edilmiş bu yapı ile birebir benzeşiyor. Ekrem Hakkı Bey bu fotoğrafı 1940-1960 arası çekmiş. Yapı da herhalde bir süre sonra yıkılmış olmalı"*. Böylece uzun süre kafamı meşgul eden sorunun cevabını bulmama büyük yardımcı oldu. Bunun üzerine binanın yüksek çözünürlüklü fotoğraflarını temin ettim. Sonra eski haritalarda yapının ne adla kaydedildiğine baktım. Elde ettiğim bilgiler cevabı kesinleştirmişti. Medresetü'l-Vaizin, Süleymaniye Camii'nin kible yönünde, içinde hazire ve türbeleri de barındıran avluda, Darülhadis Medresesi hücrelerine bakan binaydı. Binanın bu civarda olduğunu hep tahmin etmişim ama burası olacağı aklıma gelmemişti. Zira yapı 1958-1961 restorasyonları sırasında yıktırılıp Ali Saim Ülgen tarafından ilk inşa edildiği dönemdeki tarzı esas alınarak klasik mimari formunda yeniden inşa ettirilmiş ve böylece biçim değiştirmişti.⁸ Daha doğrusu Mimar Sinan'ın elinden çıkan biçime bürünmüştü. Bu binanın Darülkurra⁹, Darülhadis Medresesi'nin dershanesi¹⁰ ve türbedar odası olduğu yönünde üç farklı görüş vardır.¹¹

Süleymaniye'deki bina
Mekteb-i Edebiye iken.
(Fotoğraf: James Robertson
1854)

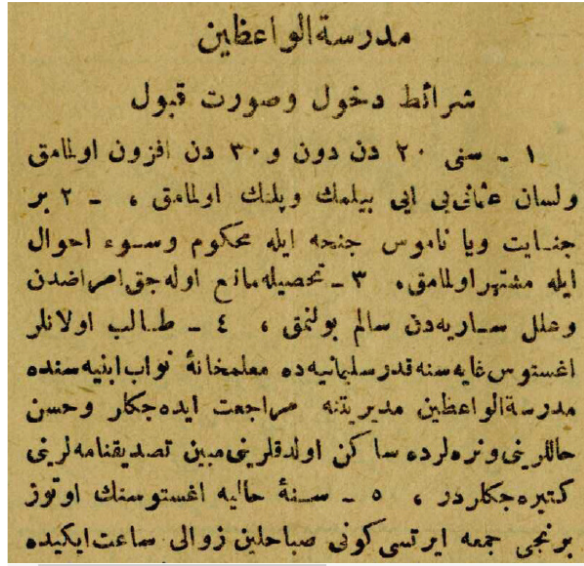

Süleymaniye'deki bina. 1900-1913 arası. (Fotoğraf: Atatürk Kitaplığı)

Süleymaniye'deki binanın hangi tarihte ve ne kadar süre Medresetü'l-Vaizin olarak kullanıldığı hususu dönemin gazete haberleri ve Osmanlı arşiv belgeleri sayesinde vuzuha kavuştu.

Süleymaniye'deki Bina

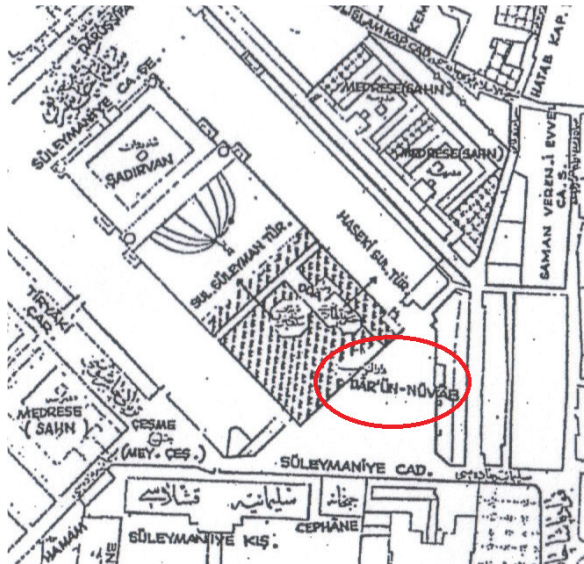
4 Temmuz 1913 tarihli *Sabah* gazetesinde yer alan Medresetü'l-Vaizin'e giriş ve kabul şartlarının dördüncü maddesi konumuz açısından oldukça önemlidir. Maddede "*Tâlip olanlar ağustos gâyesine kadar Süleymâniyede Muallimhâne-i Nüvvâb ebniyesinde Medresetü'l-Vâizin Müdiriyyeti'ne mürâcaat edecekler ve hüsn-i hallerini ve nerelerde sâkin olduklarını mübeyyin tasdiknâmelerini getireceklerdir*" yazmaktaydı. İmtihan sonucunda en yüksek puan alanlardan sırasıyla kırk sekiz öğrenci medreseye kabul edilecekti. Osmanlı vatandaşı olmayanlar için ise on kişilik bir kontenjan belirlenmişti.¹²

Sabah gazetesinin haberinden bir kesit. Sabah, nr. 8549, 4 Temmuz 1913, 3.

Gazetede yer alan haberden, arşiv belgeleri ve haritalardan binanın daha önce Muallimhane-i Nüvvab (Mekteb-i Nüvvab / Dâru'n-nüvvab) olarak hizmet verdiği de açık bir biçimde anlaşılmaktadır.¹³

Belgelerde yapının yeri "Süleymaniye Cami-i Şerifi kurbunda kâin"¹⁴, "Süleymaniye Cami-i Şerifi avlusunda (havlusunda)" veya "Süleymaniye Cami-i Şerifi hariminde kâin" gibi ifadelerle tarif edilmektedir. Bu bina aslında Darülhadis binasının dershanesi veya Darülkurra olarak inşa edilmiş tek kubbeli klasik

Süleymaniye'deki bina Mekteb-i Nüvvab iken. 19. Asırda İstanbul Haritası (E. H. Ayverdi Haritası). Haritada "Daru'n-Nüvvab" olarak yazılıdır.

Süleymaniye'deki binanın 1913'ten önceki hali. (Fotoğraf: Atatürk Kitaplığı)

Süleymaniye'deki binanın 1913'ten sonraki hali. (Fotoğraf: Atatürk Kitaplığı)

Süleymaniye'deki binanın 1961'den sonraki hali. (Fotoğraf: Atatürk Kitaplığı)

bir mimari yapı idi. 19 Mart 1839 tarihinde Mekteb-i Ulum-ı Edebiyye burada tesis edilmiş, 1855 senesi eylül ayında binanın Muallimhane-i Kudat'a dönüştürülmesi kararlaştırılmıştı.¹⁵

1892 ile 1906 yılları arasında binanın kubbesi ve duvarları çatlamış ve harap durumda olduğundan tamire muhtaç hale gelmişti.¹⁶ 10 Temmuz 1894 depreminde kubbenin çatlağı daha da büyümüş etraf duvarları ile binanın dış yüzeyi iyice kötü durumda olduğundan 1. Belediye Dairesi tarafından tahliyesine karar verilmişti. Mektebin bir an önce tamir edilmesi için padişah tarafından ferman buyurulmuş, tamiratın da Evkaf-ı Hümayun Nezareti tarafından gerçekleştirilmesi uygun görülmüştü.¹⁷ Tamir masrafı da Sultan Süleyman Han Vakfı'na kaydedilmişti.¹⁸ 1906 yılında kurşunlarının yenilenmesi ve diğer yerlerinin tamiri için keşif ve munâkasa yapılmış, tamirat işi 5.300 kuruş ile müteahhit Bedros Kalfa uhdesinde kalmıştı.¹⁹ Kısaca medrese binasının 1913 yılına kadar tamire muhtaç halde olduğu anlaşılmaktadır. Binayı 1913'te kiremit çatılı ve dikdörtgen şekilde inşa eden Mimar Kemalettin veya onun kalfalarından biri olmalıdır. Kitabenin hattatı da Ömer Vasfi Efendi olmalıdır. Bizi böyle düşünmeye iten sebep Mustafa Hayri Efendi'nin Evkaf nazırı olarak 1911-1914 yılları arasında Mimar Kemalettin'e birçok eser inşa ettirmiş olmasıdır. Yine bu dönemde inşa edilen medreselerin çoğunun celi sülüs kitabeleri Hattat Ömer Vasfi Efendi'nin eseridir.

Medresetü'l-Vaizin'in Süleymaniye'ye Nakledilmesi

Bayezid Medresesi'nin eğitime elverişsiz olması sebebiyle 1913 senesi yaz mevsiminde Medresetü'l-Vaizin'in Süleymaniye'ye taşınmış olduğu anlaşılmaktadır. Süleymaniye'deki binada hizmet veren Mekteb-i Nüvvab da Beyazıt'ta inşası tamamlanan Medresetü'l-Kudat binasına taşınmıştır. Bayezid Medresesi 1914'te tamir görmektedir.²⁰

Medresetü'l-Vaizin'in Süleymaniye'deki Binası. 1913-1925 arası. (Fotoğraf: Atatürk Kitaplığı)

1915 yılına gelindiğinde ise Medresetü'l-Vaizin, Yavuz Sultan Selim Camii Şerifi avlusundaki Sultan Abdülhamid-i Evvel Medresesi'ne nakledilmiştir.²¹ Medresenin, camiye bakan giriş kapısının üzerinde Ömer Vasfi Efendi'nin hattı ile "Birinci Abdülhamid Han Medresesi", sağında ve solunda ise "ilk yapılışı 1194" ile "yeniden yapılışı 1333" yazmaktadır.²²

1919 yılı haziran ayında Beyazıt'taki Medresetü'l-Kudat binasının İtilaf Devletleri askerleri tarafından işgal edildiği ve ne kadar süre kalacakları belli olmadığı, 14 Temmuz'da da derslere başlanılacağı için Süleyman-ı Kanuni Zükûr Nümune Mektebi olarak kullanılmakta olan Süleymaniye'deki eski Mekteb-i Nüvvab binasının tahliye edilip hazır hale getirilmesi için gerekli kararların alınması medrese müdürü tarafından talep edilmekteydi. Meşihatın bu talebine İstanbul Maarif Müdüriyeti birtakım gerekçeler belirterek olumsuz yanıt vermişti.²³ Meşihat Dairesi, Maarif-i Umumiye Nezareti ve Evkaf Nezareti arasında gerçekleşen yazışmalar bu şekildedir. Bu yazışmalar Süleymaniye'deki mektep binasının geçmişte aralarında Medresetü'l-Vaizin'in de yer aldığı daha birçok eğitim kurumunca kullanıldığını mekteplerin adları da zikredilerek ortaya koyuyordu.

Sonuç olarak 1913-1915 yılları arasında Medresetü'l-Vaizin olarak hizmet veren Süleymaniye'deki bina farklı zamanlarda daha birçok eğitim kurumuna da ev sahipliği

Medresetü'l-Vaizin'in Süleymaniye'deki Binası. Kapının üzerinde kitabe ve tuğra görünmekte. 1940-1950 arası. (Fotoğraf: Ekrem Hakkı Ayverdi. SALT Araştırma fotoğraf arşivi)

yapmıştır. Yapının kimliği yerine geçen kitabesi fotoğraflarda da açıkça görüldüğü üzere bina yıkılana kadar yaklaşık elli yıl yerli yerinde durmuştur. 1961 senesinden sonra klasik tarzda yeniden aslı gibi kubbeli bir biçimde inşa edilen bina günümüzde de eğitim amacıyla aslı ruhuna uygun bir şekilde İbni Haldun Üniversitesi'nin İslami İlimler Enstitüsü olarak kullanılmaktadır

Süleymaniye'deki Binanın Kronolojisi

1557-1839: Darülhadis Dersanesi veya Darülkurra.

1839-1855: Mekteb-i Ulum-ı Edebiyye / Mekteb-i Edebiye / Süleymaniye Mekteb-i Rüşdiyesi.

Medresetü'l-Vaizin'in Süleymaniye'deki Binası, 1933. (Fotoğraf: Atatürk Kitaplığı)

1855-1913: Muallimhane-i Kudat / Muallimhane-i Nüvvab / Mekteb-i Nüvvab / Mekteb-i Kudat / Medresetü'l-Kudat.²⁴

1913-1915: Medresetü'l-Vaizin: (28 Aralık 1912'de Bayezid Medresesi'nde açıldı. 1913 yazında Süleymaniye'deki binaya taşındı. 1915'te Yavuz Sultan Selim Camii Şerifi avlusundaki Sultan I. Abdülhamid Han Medresesi'ne nakledilmiştir. 19 Ağustos 1919'da Medresetü'l-İrşad'a bağlı bir şube haline getirilmiştir).

1915-1919: Süleyman-ı Kanuni Numune Mektebi (Süleyman-ı Kanuni Zükûr Numune Mektebi / Erkek Numune Okulu)

1919-1924: Medresetü'l-İrşad.²⁵

1924-1957: İlkokul

NOTLAR

- * Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları 4 2015, (İstanbul: 2015), 604-607.
- 1 "Alman Başbakanı Türkiye Ziyareti 1954", <https://www.youtube.com/watch?v=B0wm4vPZIBA> Erişim tarihi: 25.12.2024. 5 Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesi İçerisinde Vakıf Müessesesi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 80, 179.
- 2 Mustafa Ergün, "II. Meşrutiyet Döneminde Medreselerin Durumu ve Islâh Çalışmaları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 7 [Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan], c. XXX, S.1-2 (1979/1982): 86; Mübahat S. Kütükoğlu, *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000), 59. 6 Seyit Ali Kahraman, *Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti*, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006), 159.
- 3 Tuğba Yalçın Aydeniz, "Osmanlı'da İlk Vaiz Yüksek Okulu: Medresetü'l-Vâizîn", *Osmanlı İstanbullu III: Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri 25-26 Mayıs* 7 Aydeniz, a.g.e., 604; İbrahim Ateş, "Evkaf-ı Humayun Nezaretince Açılan İlk Yüksek Vaiz Okulu Medresetü'l-Vaizîn", *Diyanet İlmî Dergi*, c. XXIV, S. 4 (1988): 27-28. 8 Tanju Cantay, *XVI. - XVII. Yüzyıllarda Süleymaniye Camii ve Bağlı Yapıları*, (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1989), 39.
- 9 Cahid Baltacı, *XV. - XVI. yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, II, (İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2005), 866;

- Selçuk Mülayim, "Süleymaniye Camii ve Külliyesi", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 38: 118. 18 BOA, ŞD. 135-50. Tarih: H. 13-3-1313. M. 30 Eylül 1894.
- 10 Mehdin Çiftçi, *Süleymaniye Dârulhadisi (XVI-XVII. asırlar)*, (İstanbul: 2013), 63-73. 19 BOA, ŞD. 176-68. Tarih: H. 16-06-1324. M. 01 Ağustos 1906.
- 11 Cantay, a.g.e., 39. 20 Semavi Eyice, "Bayezid II Camii ve Külliyesi", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 6: 48; Kütükoğlu, a.g.e., 88.
- 12 *Sabah*, nr. 8549, 29 Receb 1331/ 4 Temmuz 1913, 3. 21 Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, (1977), 3-4: 1282. Eminönü'ndeki yıktırılması planlanan Hamidiye Medresesi'nin karşılığı olarak yeniden inşa edilmiştir.
- 13 *19. Asırda İstanbul Haritası*, haz. Ekrem Hakkı Ayverdi, (İstanbul: 1958), B.4. 22 Mehmet Nermi Haskan, *Hamîd-i Evvel Külliyesi ve Çevresi*, (İstanbul: İstanbul Ticaret Borsası, 2018), 59.
- 14 BOA, A.ŞAMD. 62-21. Tarih: H. 29-12-1271. 23 BOA, MF.MKT. 1238-120. H. 27-09-1337. M. 26 Haziran 1919. Zükûr Numune mektebinde üç yüze yakın çocuk eğitim görmektedir.
- 15 BOA, A.ŞAMD. 62-21. Tarih: H. 29-12-1271; BOA, ŞD. 176-68. Tarih: H. 16-06-1324. M. 01 Ağustos 1906; Kemalettin Kuzucu, "Sivil Memur Yetiştiren Bir Tanzimat Okulu: Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye", *Aşk ile Çalışan Yorulmaz: Ali Akyıldız Armağanı*, editörler: Mehmet Yaşar Ertaş, İlhami Yurdakul, Ömerül Faruk Bölükbaşı, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2024), 422, 443. 24 Kemal Yıldız - Ferda Esengün Hasekioğlu, "Muallimhane-i Nüvvab'dan Medresetü'l-Kudât'a Osmanlı'nın Son Döneminde Kadı Yetiştiren Okullar", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 34 (2019): 414-421.
- 16 BOA, İ.EV. 1-8. Tarih: H. 12-01-1310. M. 6 Ağustos 1892; BOA, BEO. 47-3491. Tarih: H. 15-01-1310. M. 9 Ağustos 1892. 25 BOA, MF.MKT. 1238-120. H. 27-09-1337. M. 26 Haziran 1919.
- 17 BOA, BEO. 457-34262. Tarih: H. 14-02-1312. M. 17 Ağustos 189; BOA, BEO. 460-34456. H. 19-02-1312. M. 22 Ağustos

Osmanlı'da Bir Seçkin Zümre Mahallesi Süleymaniye ve Konakları

Oktay Türkoğlu*

Şair-i Âzam Abdülhak Hamid Beyefendi merhum: "Kırk odalı ve her odasından başka bir şehrin görüldüğü bir konakta oturmayı isterdim." derdi.¹

Eski İstanbul'dan bahsetmek biraz da şehrin hakim unsurlarından biri olan ahşap sivil dokusuna değinmek anlamına gelir. Günümüzde yalnızca belli başlı mahallelerde karşımıza çıkan ve çok defa iki şahsiyetsiz apartmanın arasına sıkışmış olan bu evler bizde bir iç geçirmeye eşlik ederek nostaljik hislerimizin kabarmasına yol açar.

Şehrin içindeki yani Suriçi İstanbul'undaki adeta tam teşekkülü bir kompleks hüviyeti taşıyan konaklar ise dal budak salmış koca bir ailenin sığınağı olduğu gibi sahibinin nüfuzunun ve asaletinin de bir tecessümüydü. Yalı, köşk, kasır gibi kelime itibarıyla menşeleri farklı, dolayısıyla başka bir dünyadan buraya ithal edilen (fakat

içselleştirilerek "milli"leşen) şeyler gibi olmayıp özbeöz Türkçe bir kelime olan konak, bununla beraber Türk'ün yaşamının yüzyıllar boyunca merkezini teşkil etmiştir.

Konaklar daha ziyade paşa ve beylerin şehrin içindeki haremi, selamlığı, meşrutası vs. ile birlikte cesametli ve gösterişli evlerine verilen isimdir. Bununla birlikte ev olarak bahsedilemeyecek büyüklükte fakat konak denmeye de dilin varmadığı yapılara "konak yavrusu" denildiğine de şahit olunur. Bazen de yeterince büyük olmasa da mimari biçimi ve süslü cephesiyle gösterişli evlere de konak denildiği vakidir.

Konaklar güz ve kış vakti için tercih edilir, yaz geldiğinde imkan dahilinde sayfiye köşklarine veya yalılara "göç" edilirdi. Bu anlamda konakların soğuk ve serin günler için tercih edildiği görülmektedir.

Konaklar büyük bir insan nüfusu barındırırdı. Bazılarının içlerinde birkaç nesil birlikte yaşırdı.

Bugün de aynı dokusunu sürdüren nadir yerlerden Ayrancı Sokağı'ndan, 1983. (Reha Günay, İstanbul'un Kaybolan Ahşap Konutları)

Kayserili Ahmed Paşa'nın konağındaki tuval üzerine yağlı boya ile yapılmış sayısız manzara resimlerinden birinde bugüne ulaşamayan bir başka yapı olan Kağıthane'deki İmrahor Kasrı tasvir ediliyor.

Konağı iç mekanındaki bir odada karşımıza çıkan Ampir ve Barok üsluplarında yoğun tuval üstü bezeme.

Sokağa da ismini veren Kayserili Ahmed Paşa'nın konağı kendi nev'inden konutlarla bir arada görülüyor. (Reha Günay, İstanbul'un Kaybolan Ahşap Konutları'ndan)

Oda sayılarının bugünkü büyük evlerle bile kıyas edilmeyecek denli fazla olması bu sebepten aranmalıdır. İlâveten konakların misafirleri de eksik olmazdı. Misafirlğe uzak yerlerden gelenler mutlaka o gün konakta yatıya kalırdı. Aynı zamanda bulunduğu mahallenin hamiliğini yapan konaklarda fukara için de sofrayı çıkardı. Yatacak yeri olmayanlar için bir oda tahsis edilir ve bunun gibi kimseler konağın “hânegî”si olurdu.

Asrileşmenin getirilerinden biri de konak ve ahşap evlerden apartmanlara doğru geçiş oldu. Eski evlerin ekseriya geniş oda ve sofaları ile yüksek tavanlarının yanında küçücük kalan İstanbulluların bu yeni evleri “nohut oda, bakla sofa” diye onların indinde bir mizah konusu olacaktı. Osmanlı'nın son devirlerinde başlayan bu kalorifer, asansör gibi tesisatların kurulu olduğu apartmanlarda yaşama tercihi, Cumhuriyet'le birlikte “Şişli'de bir apartman” sözüyle vecizeleşen bir furya halini alacak ve artık şehrin hakim rengi ahşaptan kârgire (taş, tuğla ve şimdi beton) doğru dönüşecektir.

Süleymaniye Mahallesi

Beyoğlu, Nişantaşı, Şişli semtinde ikamet etmek eski ricalin hayalinden geçmezdi. Bu adamlar öz İstanbul'u severler, daha milli bulurlardı.²

Suriçi İstanbul'undaki yerleşim düzenine bakıldığında bazı yerlerin ayrıcalıklı bir mevkii teşkil ettiği görülür. Topkapı Sarayı ve hemen onun yanına konuşlanan Bâbü'lî sebebiyle devlet işleriyle iştigal eden rical (vükela, vüzera ilh.) bu yerlere yakın konumlarda oturmayı tercih etmişler denilebilir. İsmi unutulmuş ırmağına bırakılmış olan Salkımsöğüt ve Kabasakal gibi semtler ile Sultanahmet, Hoca Paşa, Divanyolu aksı gibi yerlerde devletlülerin saraylarına ve konaklarına rastlanabilmekteydi.

Beyazıt tarafına doğru Marmara Denizi'ne bakan yamaç ki yine isimleri nisyanı terk edilmiş Tavşantaşı ve Soğanağa adlarıyla anılan semtlerde de paşa ve beylerin konakları epeyce bir yekûn tutuyordu. Mevzubahis mahallemize yaklaştığımızda ise Vezneciler, Şehzadebaşı, Saraçhane aksı ile Şehzade, Kalenderhane ve Süleymaniye camilerini referans noktaları kabul ederek gösterebileceğimiz bir “iç bölge” konakların ağırlık kazandığı yerler olarak ön plana çıkmaktaydı.

Vaktiyle bir yer ismi olarak Süleymaniye, caminin yakın çevresi için kullanılırdı. Yakın çevresinde ise Vefa, Şehzadebaşı, Saraçhane gibi, bugün Kalenderhane ve Molla Hüsrev adındaki mahallelere bağlı olan, semtlerin adı geçerdi.

Günümüzde Süleymaniye Mahallesi'nin resmi sınırları; güneyde Beyazıt Meydanı'na kadar olan bölüm, kuzeyde Süleymaniye Camii ve Külliyesi, batıda Kirazlı Mescit ve Bozdoğan Kemerli caddeleri, doğuda Fuat Paşa ve Uzun Çarşı caddelerini kapsar.

Şimdi Kanuni Sultan Süleyman'ın bina ettiği iki büyük selatin cami ve civarında yer almış ve hemen hepsi yitip gitmiş eski konakların çevresinde bir zaman tüneline girelim.

Süleymaniye'deki Konaklar

Bizim eski Osmanlı konaklarında zenginlik, eşyasındaki debdebe ve şaşaa ile bir çeşit ilan edilirdi.³

Türklerin müzecilik anlayışına rağbet etmemesinin bir sebebini de her konak ve köşkün bizatihi bir müze mahiyetinde değer taşıyan eşyalarla dolup taşmakta oluşunda aramalıdır.⁴

Molier mütercimi Ahmed Vefik Paşa'nın daha ziyade Bebek'teki sahilhanesi bilinmesine karşın pek tabii şehirde de bir malikanesi vardı. Bozdoğan Kemerli yakınlarında diye tarif edilen bu konağın misafirleri de eksik değildi. Hariciye'deki vazifesi sebebiyle Londra'ya gitmeden önce gerek Çamlıca'da validesinde gerek eniştesi Sahib Bey'in sahip olduğu bir sayfiye köşkünde yaşayan Şair-i Azam iki defa da bu konakta mukim kalmıştı.⁵

Konağın komşularından biri ise büyük romancımız Hüseyin Rahmi'nin babası Said Paşa idi. Said Paşa, Hüseyin Rahmi'yi dünyaya getiren eşi Ayşe Sıdika Hanım vefat edince ikinci bir eşle evlenmiş ve onunla burada yaşamaya başlamış. Hüseyin Rahmi, Aksaray'da büyükannesiyile kalmasına rağmen ara ara babasının yanına da uğrarmış. Bu sırada Ahmed Vefik'in odasında kendi kendine köşe kapmaca oynamak ve tek başına çeşitli insanların seslerini taklit ederek tiyatro oynamak gibi itiyatları mahallede ağızdan ağıza anlatılmaya başlanmış. Hüseyin Rahmi'yi meşhur eden ilk önemli romanı *Mürebbiye*'deki (neşir tarihi: 1899)

Günümüzde İ.Ü. Eczacılık Fakültesi olan Keçecizade Fuad Paşa'nın konağı.

Dehrî Efendi tipini işte Ahmed Vefik Paşa bu adetleriyle ilham etmiş.⁶

Plevne Müdafii Gazi Osman Paşa, Yıldız-Serencebey'de ikamete "memur" edilmeden evvel haremi ve çocuklarıyla Burmalı Mescid civarındaki bacanağı Reşid Mümtaz Paşa'nın konağında kalırdı. Nikahı da burada kıyılan Paşa'nın "üstüne titrercesine sevdiği" bu konağın elden çıkarılması karşısında büyük bir teessür duyduğu kaydedilir. "Numune-i Terakki" adıyla mektep olarak kullanılan bu konakta, konağın mukimlerinden değil fakat mektebin öğrencilerinden biri olarak aynı ailenin bir ferdi olan Ahmet Semih Mümtaz Bey de okumuştur.⁷ Gazi Paşa fakire yedirmeyi çok sever ve konağında fukaraya verilecek yemeklerin ne olacağını önceden öğrenir, ona göre de talimat verirdi. Yalnız bununla kalmaz onlara dış kirası da verilir ve evlerine zahire gönderirdi.⁸

Bu konağın hemen yanında Keçecizade Fuad Paşa'nın konağı vardı. Mısırlı İlhami Paşa'nın olan bu konakta kira bedeli karşılığında oturan Paşa'nın buradaki vadesi bir gece kitap odasındaki ocaktan çıkan ve iki saat içinde konağı kül eden yangına kadar sürmüştü. Harikzedeler önce birkaç gün komşuları Reşid Mümtaz'ın konağına, bilahare Yusuf Kâmil Paşa'nın Demirkapı'daki konağına nakledilmişlerdi.⁹ Hemen şunu söyleyelim ki şu an İstanbul Üniversitesi'nin Eczacılık

Günümüze ulaşan konakların sayıca az olmasında önemli bir pay da İstanbul'un meşhur yangınlarydı.

Fakültesi olarak kullandığı Beyazıt Meydanı'na nazır kârgir konaktan farklı bir konaktır bu ki Paşa daha sonra mezkur konağı yaptırmıştır.

Prens Mustafa Fazıl Paşa'nın konağı Vezneciler'deydi. Paşa'nın müdavimleri arasında onları bilhassa maddi açıdan desteklediği Namık Kemal, Nuri Bey ve Ebüzziya Tevfik gibi Jöntürkler de bulunuyordu. Ebüzziya Tevfik'in söylediğine bakılırsa "Altes hazretleri" konağında gurbet havası içinde yaşamaktaydı. Paris'teki, Fransız mobilyalarıyla döşeli ve giren çıkan kalantorların haddi hesabı olmadığı konağının aksine burası alaturka bir tevazu içerisinde döşenmiş bir yerdi ve herhalde biraz da tarassut altındaydı. Paşa hazretleri 1875'te bu konakta dünyadan göçmüştü.¹⁰

Mustafa Fazıl Paşa'nın hafız-ı kütübü Mısırlı Belig Efendi'nin konağı Vefa'da idi. Oğullarından Mekteb-i Mülkiye'yi bitirdikten sonra hariciyeciler olmuş ve şehbenderliklerde bulunmuş Sadık Belig de bu konakta zaman geçirmişti. Ehibbasından Ali Kemal onu sık sık ziyarete gelir ve birlikte kendilerini sıkan muhitten kurtulmanın yollarını tartışırlardı. Nihayetinde Sadık Belig önce Mısır, sonra Cenevre'ye yerleşmiş fakat Ali Kemal herhalde Fransızca'yı bi-hakkın bilememekten de ileri gelen sebeplerle tasavvurunu bir süre daha gerçekleştirememişti.

Karakolun yanındaki bu taş konak Çırçır yangınından sonra (1908) ortadan kalkacaktır.¹¹

Ali Kemal'in de çocukluğunu Süleymaniye'de geçirdiğini söyleyelim. Henüz gazyağı memlekete girmediği zamanlarda mum ve yağ mumu ticaretiyle maişetini temin eden babası Hacı Ahmed Efendi zamanla bu ticareti tekeline almıştı. Gayreti ile Yedikule'de ve Galata'da mumhaneler sahibi olan Efendi, camilere de mum temin ederdi. Yaz kış soğuk suyla duş ve abdest alan bu şahsın mahallede ikamet ettiği süre zarfında cemaatle namaza da bilhassa riayet ettiğini oğlu nakleder. Akşam üstü konağına döndüğünde ise komşuları başmabeyincilerden İzzet Bey, Ferik Tahir, Salih Zeki ve Feyzi paşalarla birlikte olurdu.¹²

Ahmet Semih Mümtaz'ın ifadesine göre Saraçhane'de Münir Paşa'nın konağı; ceviz ağacından yapılmış, kapı tokmakları gümüşten, merdiven trabzanları billurdan, tavanlarında yağlı boya resimleri olan ve eşyaları Londra'dan gelmiş bir devlethane imiş. Bu konağın diğerleri gibi fakiri fukarası bol ve sofrası da Halil İbrahim sofrasına benzermiş. Bununla birlikte Paşa, konak bitmeden evvel Bursa'ya vali olarak tayin edildiğinden içinde bir gün bile oturmaya fırsat bulamamıştı. Oradaki vazifesi tamamlanıp İstanbul'a vasil olduktan sonra konağına kavuşmasına karşın yine aynı yere tayin edilmiş ve ömrünün ahir demlerini de Bursa'da tamamlamıştır (1897). 1945'te yanan bu konak aradaki bu süre zarfında Hayriye Lisesi adıyla kullanılmıştır.¹³

Sait Faik'in de ilk gençliğini bu mahallede geçirdiğini söylersek şaşırmanın Alemdağ'da Var

Mustafa Zihni Paşa. (İ.Ü. II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri'nden)

Bir Yılan adlı hikayesinde o günlerden, “Münir Paşa konağının çam ağacını hatırlıyorum. (...) Münir Paşa konağının yağlıboya tavanları çoktan duman ve kül olmuştur...” diyerek geçmiş günlere içlenmenin yanı sıra biraz önce bahsi geçen konak hakkında da bilgi vermiş olur.

Şimdiki İBB'nin binasının bulunduğu alanda Mustafa Zihni Paşa'nın konağı bulunmaktaydı. Müşir Vasıf Paşa'dan ona geçen konağın evsafı anlatmakla bitirilecek gibi değildi. Önünde çiçek, arkasında meyve ve sebze bahçeleriyle çevrili bu konağın bilhassa paşanın oturduğu odası gönül açıcıydı ve zevkle döşenmişti. Paşa'nın vefatından sonra (1911) konağı benzerleri gibi Maarif Nazırlığı satın almıştı.¹⁴ O zamanlar Mercan İdadisi'nde tahsil gören genç Süheyl (Ünver), okuduğu mektep depreme karşı dayanıksız olduğu tespit edilip boşaltılınca bir süre okulu bu konağa taşınmış, bu sebeple o da buranın havasını teneffüs etmişti.¹⁵

Sultan Abdülaziz'in hal'inde birinci derecede mesul iki şahsiyet Hüseyin Avni ve Kayserili Ahmed paşalar da burada yer kapmıştı. Hüseyin Avni Paşa'nın Süleymaniye Camii'ne çok yakın bir mesafede yer alan konağı mefruşatı ve nefis ciltli kitapları muhtevi kütüphanesi, silah koleksiyonu ve sair antikallarıyla nazar celbediciydi. Ne var ki bu kadar kıymetli bir mekân İstanbulluların korkulu rüyası olan bir yangın neticesinde ortadan kalkmıştır. Bu sırada Yusuf Kâmil Paşa, Avni Paşa'yı ve ailesini kendi konağına (bugün yerinde İ.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi'nin olduğu yerde) getirerek onların istirahatini temin etmişti.¹⁶

Bugün maalesef bahsettiğimiz konakların kısm-ı azamı ayakta kalmasa da Kayserili Ahmed Paşa'nın konağı buna istisna teşkil ediyor. Paşa'nın adıyla anılan ve yilankavi-hafif meyilli bir yokuş olarak gayet tipik bir İstanbul sokağı görünümünde olan bu yerdeki konak bakımlı bir vaziyette bulunuyor. Burada dini mimaride de gözlemlenen Antik Yunan ve Roma mimarisine özgü İyonik ve Korint düzenlerinin tercih edildiğini görmek bu yüzyılda artık zevklerin değiştiğine delalet eden detaylardır. Konağın

Hüseyin Avni Paşa'nın Süleymaniye Camii haziresindeki mükellef mezar taşı.

içindeki tavan ve duvarlarda çok sayıda manzara ve deniz resimleri bulunması bugüne intikal etmeyen muadillerini hayal edebilmemiz için çok güzel bir misaldir.¹⁷ İki paşanın da oturduğu bu muhitin en itibarlı camisi olan Süleymaniye'nin haziresine defnedildiğini de ekleyelim.

On dokuzuncu asrın demirbaşlarından Mustafa Reşid Paşa'nın vaktiyle Ekşi Karadut diye tesmiye edilen mahalde, ki “Eski Odalar kurbü” diye tarif edilir, yani Şehzade Camii yakınlarındadır, bir konağı vardı. Bu konak hakkında filmlerdekini andıran bir efsane dilden dile anlatılır olmuştu. Paşa konağı satın alır almaz eşi birdenbire çıldırmış ve kendini yıllarca pencereleri demir parmaklıklı taş bir odada hapsedmiş. Bunun üzerine Paşa konağı yıktırıp yeniden yaptırmış fakat az sonra kendisi irtihal etmişti. Bunları nakleden Ebüzziya Tevfik, “yakın dönemin en belirgin bir olayı bile hemen efsaneye büründürülmüştü. Gerçekte Reşit Paşa,

Osman Nuri Ergin'in marifetiyle konulan sokak isimleri buradaki gibi bir zamanlar orada kimlerin yaşamış olduğu hakkında hafıza tazeliyor.

adı edilen konakta değil, Emirgan'daki yalısında hayata gözlerini kapamıştı.” diye şerh düşer.

Konağın bu “trajik” hikayesi bununla kalmaz ve katmerlenerek devam eder... Ebuzziya, konağı veresesine geçiren Şirvanizade Rüşdü Paşa'nın bir süre sonra dahiliye nazırlığından azledilip memleketi Amasya'ya sürgüne yollanmasını da halkın bu konağı uğursuzluğuna yordugunu nakleder. Ne var ki menfadan sonra konağına kurulan Paşa'ya sadaret mührü de burada tebşir edilecektir. Fakat yine bitmedi... Önce oğlu Hakkı Bey'i yitiren paşa baba daha sonra sadrazamlıktan azledilerek Hicaz valiliğine yollandı. Nihayet Cidde'ye vardığında yakalandığı tifüsten dolayı rahmet-i Rahman'a kavuştu. Bu konakta Hakkı Bey'i ziyaret eden Ebuzziya, Mustafa Fazıl Paşa'nın konağıyla mukayese ettiğinde konağın içini “fakirce” bulmuştu.¹⁸

Maarif Nazırlığı ile yakın tarihimizin önemli şahsiyetlerinden biri Münif Paşa'nın konağı Bozdoğan Kemerî'nin yakınlarında idi. Paşa'nın Erenköy'deki köşkünde bahçesinde bir zürafa heykeli olduğu gibi bu konağında

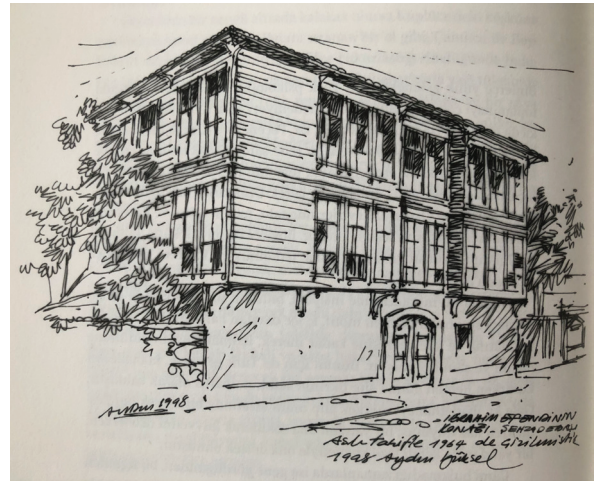

1942'de yanan Zeynep Hanım Konağı'ndan kalan yegane parça Şevket Vahdetti imzalı Yusuf Suresi 64. ayetini ihtiva eden kitabe. (M. Murat Bozcu, TIEM Taş Eserler Koleksiyonu'ndan)

da doldurulmuş bir ayı vardır. Merak çemberi pek geniş olan Paşa'nın konağı da yetmiş iki milletten tanıdığı insanlarla dolup taşar ve bir maarif meşheri haline gelirdi. Konağın iç tezyinatı ise pek dilrübaydı. Revzenleri, yılankavi merdivenleri ve trabzanları, yağlıboya tabloları ve yıldızlarla nakşedilmiş kabartma hüsn-i hat numuneleri ile görülecek yerdı. Hatta bir ocağın üstüne ta'lik hatla *Ateş kenarı kış gününün lalezârıdır* mısra-i bercestesi yerine pek muvafık işlenmiş, tavanın etrafı da kufi hatlarla tezyin edilmişti. Kilisli Muallim Rifat, burası Süleymaniye Kız Orta Mektebi olarak kullanılırken kızları mektepte talebe olduğu için çok kez ziyaret etmiş ve “Sanayi-i Nefise mütehassıslarının bu odayı tersim ve tasvir için birkaç gün uğraşması lazımdır...” diyerek hayranlığını dile getirmiştir.¹⁹

Mahrukizade Cafer Eşref Bey'in Süleymaniye'deki konağı sahibinin sanata karşı meclubiyetinden dolayı bir güzel sanatlar fakültesi ayarındaydı. Bilhassa kıymetli taşlar üzerine namlı hakkâkların kaktığı yazılarla meydana gelen mühür koleksiyonunun eşsiz olduğu nakledilir.²⁰

Ailenin bir ferdi olan Samiha Ayverdi'nin romanesk bir hatırat yazdığı için üzerine en çok şey bildiğimiz konaklardan biri İbrahim Atâ Efendi'ninkiydi. Maliye Nazırlığı deruhte etmiş olsun Efendi'nin yirmi beş odalı konağı Kalenderhane Camii'nin karşısındaydı.²¹

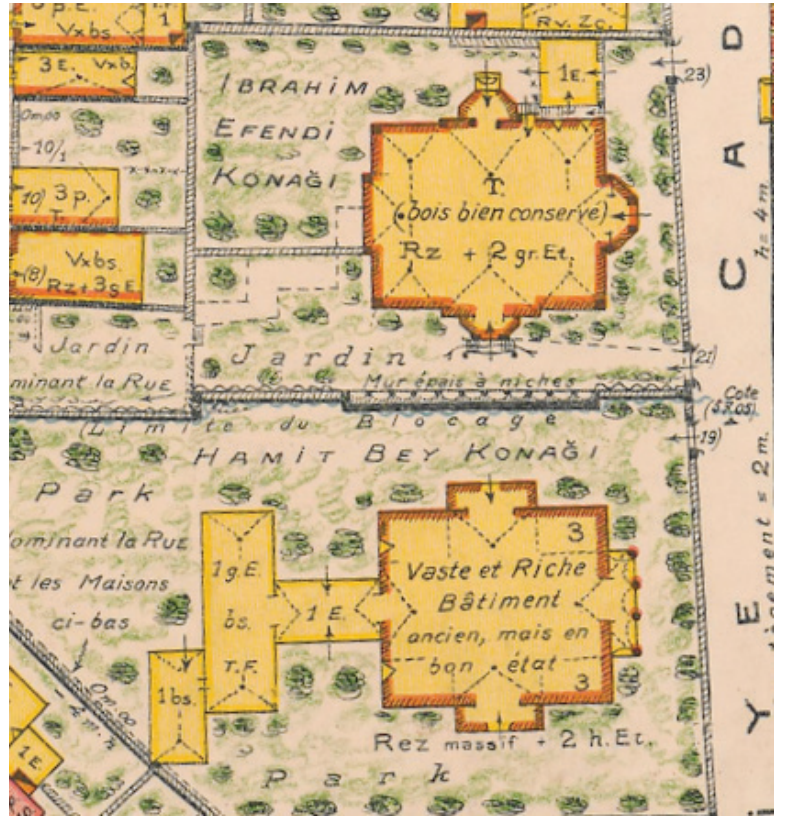
İ. Aydın Yüksel'in çizgileriyle İbrahim Efendi Konağı. (Samiha Ayverdi, İbrahim Efendi Konağı'ndan)

Sivas'taki valiliği ile dillere destan olan Reşid Akif Paşa'nın babası *Tabsıra* müellifi Akif Paşa'dan intikal eden Saraçhane'de bir konağı vardı. İbnülemin konağı "umumi misafirhaneye" benzediğinden bahisle gerek taşradan gelenlerin gerek de mihnete uğrayanların burada uzun müddet yiyip içip kaldığını söyler. Ne var ki 1918'de Vefa yangınında konak yanmış, sahibini de kalben ve bedenen muzmahil hale getirmişti.²²

Şimdiye kadar hep şahıslara ait konaklardan bahsettik. Bir de Vezneciler'de Birinci Daire-i Belediye'nin bir konağının olduğundan söz edelim. Bu konak yaklaşık olarak şimdiki Vezneciler Metrosu'nun fakülte tarafında kalan çıkışında bulunuyordu. Vaktiyle meşhur Letafet Apartmanı ile karşı karşıya olan bu konak, Cihan Harbi'nde sonra bir süre karakol olarak kullanılmıştı. Bu sırada burada yakın tarihimizin acıklı hadiselerinden biri vukû buldu. Mondros Mütarekesi'nden sonra İstanbul'u işgale başlayan kuvvetlerden olan İngiliz askerlerinden bazıları karakolu basarak uykularındayken altı

Direklerarası'ndaki eski Birinci Daire-i Belediye Binası.
(Hicri 1322 tarihli Birinci Daire-i Belediye adlı kitaptan)

Pervitiç Sigorta Haritası'nda yan yana gösterilen iki konak.

askerimizi şehit etmiştir.²³ 16 Mart 1920'de gerçekleşen bu elim hadiseyi hatırlatması için bilahare Kalederhane Camii'nin önündeki yola 16 Mart Şehitleri Caddesi ismi verilmiştir.

İsmi anmadan geçmememiz gereken konakların birkaçından daha bahsedelim... Babanzade Ahmed Naim'in Fevziye Çarşısı olarak anılan, ki Damad İbrahim Paşa Sebili civarındır, yerdeki konağı (Fatih Türbedarı Ahmed Amiş Efendi bu konakta vefat etmişti)²⁴, Fecr-i Ati'ci Müfid Ratib'in babası Adliye erkanından İbrahim Ratib Bey'in Şehzadebaşı'ndaki konağı²⁵, ile hemen yanındaki Refik Halid Karay'ın pederi Halid Bey'in konağı²⁶, Şehzadebaşı'nda Acemoğlu Hamamı'nın (günümüzde beş yıldızlı bir otel tarafından kullanılıyor) bulunduğu sokakta Sadrazam Saffet Paşa'nın konağı ve Vefa'da Ahmed Muhtar Paşa'nın konağı (Mülkiye İdadisi önce ilkinde, sonra diğerinde faaliyet göstermiş)²⁷, bugünkü Süleymaniye Caddesi üzerinde İbrahim Efendi Konağı ismiyle

anılan İ.Ü. Mimarlık Fakültesi Dekanlığı'nın yanında Muzaffer Paşa'nın konağı²⁸, Şehzadebaşı'nda İmamzade Es'ad'ın konağı (mezar taşı Süleymaniye Camii haziresindedir), Süleymaniye Camii yakınlarında Ziya Paşa'nın babasının konağı²⁹, Mustafa Reşid Paşa'nın konağının pek yakınlarında yakın tarihin bir başka önemli şahsiyetlerinden biri Sadrazam Mahmud Nedim Paşa'nın konağı vardı.³⁰

Bugün İstanbul Müftülüğünün kullandığı Yeniçeri Ağası'nın ikametgahı iken "vaka-yı hayriyye"den sonra Fetvahane'ye tebdil edilen konaktan bahisle Şeyhülislam Cemaleddin Efendi'nin "Yazın Kuruçeşme'deki yalıdan daha çok serindir." sözleriyle yazımızı noktalayalım.³¹

NOTLAR

- * Tarihçi, yazar. Kapı Yayınları, 2008), 169-170.
- 1 Münevver Ayaşlı, *Dersaadet*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2002), 98.
- 2 Ahmet Semih Mümtaz, *Eski İstanbul Konakları*, haz. İsmail Dervişoğlu, (İstanbul: Kurtuba Kitap, 2011), 27.
- 3 Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, haz. Şemsettin Kutlu, (İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1973), 671.
- 4 Samiha Ayverdi, *Ne İdik Ne Olduk*, (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2011), 67.
- 5 İnci Enginün, *Abdülhak Hâmid'in Hatıraları*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1994), 87.
- 6 Refik Ahmet Sevengil, *Hüseyin Rahmi Gürpınar*, (İstanbul: Hilmi Kitabevi, 1944), 63-64.
- 7 Mümtaz, *Eski İstanbul Konakları*, 28-29.
- 8 Ahmet Semih Mümtaz, *Sultan II. Abdülhamid ve Zamanı*, haz. İsmail Dervişoğlu, (İstanbul: Kapı Yayınları, 2008), 169-170.
- 9 Mümtaz, *Eski İstanbul Konakları*, 29; Mehmed Ziya Bey, *İstanbul ve Boğaziçi: Bizans ve Osmanlı Medeniyetlerinin Âsâr-ı Bâkiyesi*, (İstanbul: İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2016), 339.
- 10 Ebuzziya Tevfik, *a.g.e.*, 110, 499-501. Ş. Tufan Buzpınar, "Mustafa Fâzıl Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mustafa-fazil-pasa> (10.01.2025).
- 11 Ali Kemâl, *Ömrüm*, haz. M. Kayahan Özgül, (İstanbul: Cümle Yayınları, 2016), 116-117; Mithat Cemal Kuntay, *Sarıklı İhtilalci Ali Suavi*, (İstanbul: Oğlak Yayıncılık, 2015), 50.
- 12 Ali Kemal, *a.g.e.*, 24-25.
- 13 Mümtaz, *Eski İstanbul Konakları*, 32, 57-50.
- 14 Mümtaz, *a.g.e.*, 81-82.
- 15 Ahmed Güner Sayar, *A. Süheyl Ünver*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2004), 88.
- 16 İbnüleim Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982), 505.
- 17 Sinem Aşkan, Hüseyin Kaya, Ahmet Güleç, "Kayserili Ahmet Paşa Konağı Bezemelerinin Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları", *Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları Dergisi*, 18 (2017): 3-21.
- 18 Ebuzziya Tevfik, *a.g.e.*, 668-675.
- 19 Kilisli Muallim Rifat Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, (Ankara: Kilis Kültür Derneği Yayınları, 1997), 87-88; Samiha Ayverdi, *a.g.e.*, 66-67. M. Kayahan Özgül, *XIX. Asrın Benzersiz Bir Politekniki: Münif Paşa*, (Ankara: Elips Kitap, 2005), 206-214.
- 20 Reşat Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, 6: 3334-35.
- 21 Samiha Ayverdi, *İbrahim Efendi Konağı*, haz. Beşir Ayvazoğlu, (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2020), 64-65, 434.
- 22 Mustafa Koç, *Revnaoğlu'nun İstanbul'u: İstanbul'un İç Tarihi Fatih*, c. 3, (İstanbul: Fatih Belediyesi Kültür Yayınları, 2021), 1337-38; İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri (Kemâlü's-Suarâ)*, haz. İbrahim Baştuğ, (Ankara: AKM Başkanlığı, 2002), 1885.
- 23 Ahmet Kemal Üçok, *Görüp İştiklerim*, (Ankara: Okuyan Adam Yayınları, 2002), 362.
- 24 Osman [Nuri] Ergin, *Balıkesirli Abdülaziz Mecdi Tolun: Hayatı ve Şahsiyeti*, (İstanbul: Kenan Basımevi, 1942), 141.
- 25 Hasan Âli Yücel, *Edebiyat Tarihimizden*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1989), 53.
- 26 Mümtaz, *Eski İstanbul Konakları*, 29.
- 27 Mümtaz, *a.g.e.*, s. 28.
- 28 Fethi Erhan, *Süleymaniye Mahallesinde Bir Aile: Abbas Hilmi Erhan ve Çevresi*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2024), 29, 34, 45.
- 29 Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları: Çok Yönlü Bir Sufinin Gözüyle Son Dönem Osmanlı Hayatı*, haz. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi, (İstanbul: Kitabevi, 2006), c. 1, 181.
- 30 Ebuzziya, *a.g.e.*, 673.
- 31 Mümtaz, *Eski İstanbul Konakları*, 29.

Süleymaniye Kütüphanesi'nin Teşekkülü ve Din Görevlisi Vâkıflarına Dair Bazı Notlar

Süleymaniye Kütüphanesi, Türk-İslam kültürünün ana kaynaklarından yazma ve Arap harfli eski basma eserleri bünyesinde barındıran ilim ve kültür hayatımız açısından mevcudiyeti ve muhtevası hâlâ tam olarak ihata edilemeyen bir hazinedir. Süleymaniye Kütüphanesi'nin temelleri Süleymaniye Külliyesi'nin 1557'de hizmete açılmasından birkaç yıl sonra saray kütüphanesinden bazı kitapların buraya nakliyle atılmıştır denilebilir. Zira henüz kurulduğu yıllarda külliye de bir kütüphanenin bulunmadığı biliniyor. Buna mukabil Süleymaniye vakfiyesine göre (Nisan 1557 tarihli) külliye de bir kütüphanenin kurulmasına dair işaret mevcut: "Şöyle şart idüp buyurdular ki medaris-i mezbureye kütüb tedarük olundukta hafız-ı kütüb ve katib-i kütüb veziriazam-ı zevî'l-ihtram marifetiyle tayin ve vazifeleri tayin oluna." Nitekim Topkapı Sarayı arşivindeki 1561 tarihli bir başka belgeden Kanuni Sultan Süleyman'ın medresesine bazı kitapların verildiği anlaşıyor. Koleksiyonun büyümesi ve muazzam boyuta erişmesi ise Birinci Dünya Savaşı yıllarına rastlar. Evkaf Nezareti çoğu İstanbul'da bulunan, Anadolu'nun birçok vilayetinde de kurulan vakıf kütüphanelerini çeşitli sebeplerle birleştirme ve kıymetli kitapları bir binada toplama kararı verir. Bu kararlar birlikte bazı kitaplar 1914'te Sultan Selim'deki Medresetü'l-Mütehassısın'e nakledilir. Daha sonra buradaki kitaplar Süleymaniye Camii içindeki kitaplarla birlikte külliyenin ikinci medresesine konulur. Böylece 1918 yılında Süleymaniye Umumi Kütüphanesi ortaya çıkar.

Süleymaniye Kütüphanesi saraydan tekkeye, camiden medreseye birçok mekândan nakledilen kitaplıklardan oluştuğu için kültür varlığı ve bilgi değeri açısından paha biçilmez bir kıymete ve çeşitliliğe sahiptir. Osmanlı sultanları, paşaları, hanım sultanları, tekke şeyhleri, müderrisler, mollalar gibi son derece renkli bir vâkıf/bağışçı profiline sahip kütüphaneye birçok hayırsever katkıda bulunmuştur.

Katkı sunanlar içinde imam, müftü, vaiz gibi din görevlileri de vardır. Süleymaniye Camii'ndeki dolaplara tarih boyunca vakfedilen kitaplardan bir kısmının medrese mensuplarına, bir kısmının cami cemaatine bir kısmının burada imam-hatip, müezzin, Buharihan gibi vazifeleri icra eden kimselere ait olması, kütüphane kayıtları tetkik edildiğinde kitap vakfetmek ya da istinsah etmek suretiyle koleksiyonu zenginleştiren din görevlileriyle karşılaşılması tabiidir. İmam, vaiz, müftü gibi ilmiye sınıfına mensup kimselerin kitapla ünsiyeti, kitaba hizmeti ve kitaptan istifade etme biçimlerine dair literatürde çeşitli bilgiler bulunuyor. İsmail Erünsal'ın Osmanlı sahaflarına dair muhalled kitabında hem sahaflık yapan hem de sahafların müşterileri olan din görevlilerinden bahsedilir. Benzer şekilde Osmanlı'da bilginin kaynaklarına yazma eser dünyasından bakan çalışmada Sami Arslan bilgiyi istinsahla çoğaltan müstensih ordusunun mümtaz neferleri olarak müftü, imam, vaiz efendi gibi din görevlilerini de zikreder. Süleymaniye Kütüphanesi literatürdeki bu tespitlerin kanıtı niteliğinde hoca efendilerin vakti zamanında sahip oldukları ya da istinsah ettikleri kitap örneğiyle doludur. Kiminin tek kitap bağışı ya da istinsahı kiminin birden fazla kitabı belki de tüm koleksiyonunu Süleymaniye Kütüphanesi'nde görmek mümkündür.

Mefatihü'l-Cinan'ın vâkıf mühürlü sayfası

Bir vakıf
mührü.
Üzerinde
şöyle yazıyor:
Vakfu'l-
merhum İmam
Vildan Efendi.

"Nail-i rifat-i
dareyn ola Ya
Rabb İsa"

Örneğin bir sarf kitabı olan *Merâhi'l-Ervâh*'a yapılan şerhin vâkıfı Mihrimah Sultan Camii'ndeki Kâtip Mahmud'dur. Birkaç kitabıyla karşılaştığımız Mahmud Efendi'nin kitaplarına vurduğu mühürde yazan ifade "Vakafe hâze'l-Kitâb el-Hâc Mahmûd el-Kâtib bi-Câmî'i Mihrimâh Sultân fi'l-Üsküdâr" şeklindedir. Bu nüshanın 26 Zilkade 1024 tarihindeki istinsahını gerçekleştiren müstensih ise İmamzade Mustafa'dır. Mihrimah Sultan Camii katibinin vakfettiği kitaplardan bir diğeri tefsir ilmine ait *el-Lübab fî Ulûmi'l-Kitab*'dır. Eserin temellük kaydında da bir başka cami görevlisinin ismine de rastlanmaktadır: Sultan Ahmed Camii Vaizi ve İmamı Muhammed ibnü'l-Ustuvani. Çeşitli dönemlerde bu kitaba sahip olan imam efendilerin kitabın içeriğine teveccühleri aşikardır. Ayetlerin tefsir ve delaletiyle ilgili müfessirlerin görüşleri, kelim ve fıkıh açılarından ayetlerin yorumu gibi konuları içermesinin yanı sıra müellifin günümüze ulaşan tek eseri olması da bu ilginin sebebi olmalıdır. Temiz bir talik hatla yazılmış olan *el-Fetava's-Sufiyye fi Tariki'l-Bahaiyye* adlı Hanefi fıkıhına dair eserin vâkıfı da

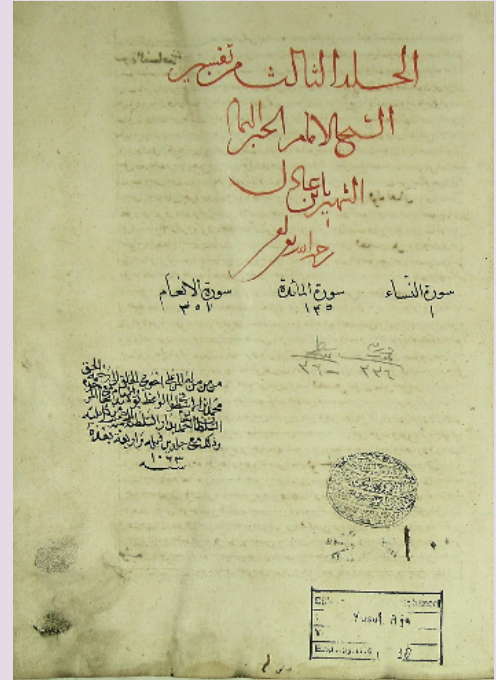
yine Mihrimah Sultan Camii imamı el-Hac Mahmud Efendi'dir.

Şerhu Şirati'l-İslam adıyla da bilinen *Mefâti'hü'l-Cinân* ve *Mesâbihü'l-Cenân*'nı vakfeden kişi de bir imam efendidir. Yukarıdaki resimde görüleceği üzere vakıf mühründe "Vakfu'l-merhum imam Vildan Efendi" yazmaktadır ki mührün sahibi Saray-ı Atik imamı Vildan Efendi'dir.

"Nâil-i Rifat-i Dâreyn ola ya Rabb İsa" mührüyle bir zamanlar Konya Müftüsü İsa Hızır Efendi'nin kitabı olan *Mesnevi Şerhi*, Süleymaniye Kütüphanesi'nde günümüz okuyucularını beklemektedir.

Süleymaniye Kütüphanesi koleksiyonundaki temellük kayıtları Selanik müftüsü Abdullah Efendi'ye ait kitapların hikayesinin de İstanbul'da sonlandığını göstermektedir. Cürcani'nin ilimlerde kullanılan kavramlara dair kaleme aldığı sözlük türündeki *Tarifât* ile birbirine benzeyen veya anlamca yakın kelimeler arasındaki farklara dair bir eser olan *el-Müselles* bu kitaplardan ikisidir. Selanik müftüsünün ardında bıraktığı kitaplardan *Hizbu'l-bahr* ise Şazeliye tarikatı kurucusu Ebi'l-Hasen eş-Şazeli'nin dua ve zikirlerinden oluşmaktadır. Bu kitaplardan yola çıkarak müftü efendinin sözlüklere meraklı olduğu düşünülebilir. Acaba vird kitabını da Şazeli tarikatına mensubiyeti olduğu için kendisi mi okuyordu?

Süleymaniye Kütüphanesi kitapları ve vâkıflarının yanı sıra pek çok soruya da ev sahipliği yapmaya devam etmektedir.

Temellük kaydı Sultan Ahmed Camii vaizi ve imamı Muhammed ibnü'l-Ustuvânî ile vakıf mührü Mihrimah Sultan Camii'nde kâtip Mahmud'a ait el-Lübbâb fî Ulûmi'l-Kitab'ta kayıtların bulunduğu sayfa

Süleymaniye’de Mücevherle Mahfaza Arasında Bir Hüsn-i Tesadüf: Evkaf-ı İslamiye Müzesi

Dr. Emine Betül Çakırca

İdil-Kazan bölgesine yardım toplamak üzere 1922 yazında İstanbul’a gönderilen Tahir İlyasî, Şeyhülislam Nuri Efendi ile görüşmek için Süleymaniye’ye gelir. Pek de memnun ayrılmadığı bu görüşmenin ardından “Bab-ı Meşihat’e yakın bir yerde Vakıf Nezareti’nin müzesi varmış oraya gidip teferrüç ettik.” diyerek bu müze hakkındaki izlenimlerini hatıratına ekler:

“Pek çok asar-ı atika-i İslamiyye toplanmış. Yararlandık, memnun kalarak inceledik. Deriye hatt-ı kufiyle yazılmış Hicri 30 tarihli ve Hazret-i Osman’a mensup bir mushaf, Hazret-i Ali’ye mensup bir mushaf, Hazret-i Ömer’in kaleminden diye tevsif edilen bir parça gördük. Aceleyle baktığımız için müdürleriyle görüşüp

mushaflar hakkında bilgi alamadık. ‘İnşallah, daha uzun bakıp öğrenmek üzere geliriz’ dedik.”¹

Tahir İlyasî’nin mütareke yıllarında ziyaret ettiği müze 1914 senesinde Süleymaniye Külliyesi’nin İmaret binasında açılan ve Süleymaniye semtine yeni bir soluk getiren Evkaf-ı İslamiye Müzesi’dir.²

Süleymaniye semti adını aldığı Süleymaniye Külliyesi’nin kuruluşundan itibaren yüzyıllar boyunca Osmanlı imparatorluğunun en önemli bilim ve sanat merkezlerinden birisi olmuştur. Nitekim Külliye, başından beri eşsiz bir anıt ortaya koyma arzusu ile inşa edilmiş ve muazzam bir eğitim merkezi olarak planlanmıştı. Bu büyük gayeleri destekleyecek şekilde imparatorluğun farklı yerlerindeki antik harabelerden getirilen devşirme³ unsurlar mimaride kullanılmıştı.⁴ *Tezkiretü’l-Bünyan’a* göre yan sahnılardaki sütunlar Baalbek, İskenderiye ve İstanbul kaynaklıdır. Büyük zorluklarla Süleymaniye’ye getirildiğini tahmin etmenin zor olmadığı bu sütunlar sadece malzeme ve estetik olarak kıymetli bulunduğu için değil bir hükümdarlık, fetih ve zafer simgesi olarak da Kanuni Sultan Süleyman’ın bu muhteşem yapısında yerlerini almış olmalıdır. Devşirme yöntemi ile Sultan, bu muazzam ürünleri ortaya koyan geçmiş kültürlerle irtibat kuruyor ve bunu teşhir ediyordu.⁵ Antik yapılardan alınan mimari unsurları yeni binalarda kullanmak, tarihi eser toplamanın en erken biçimlerinden birisi olarak kabul edilmektedir.⁶ Tıpkı müzelerde olduğu gibi bu tarihî parçalar orijinal yerlerinden alınarak yeni bir bağlamda yeniden tanımlanmış oluyordu.⁷ Bu zaviyeden bakıldığında, imparatorluğun en önemli merkezlerinden birisi olan Süleymaniye, kuruluşundan itibaren tarihi eserlerin toplanıp getirildiği ve yeni bir bağlamda teşhir edildiği mekanlardan birisi olarak görülebilir.

XX. yüzyıl başlarına gelindiğinde ise İstanbul’un tarihi yapılarla dolu Suriçi’ndeki eski semtlerinin geçmişteki parlak günlerinden epey uzaklaştıkları görülür. Süleymaniye de

bu semtlerden birisidir. Hanedanın XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sahil saraylarını tercih etmeye başlamaları, özellikle Dolmabahçe ve Yıldız saraylarının yapımından sonra siyasi ve bürokratik işlerle birlikte seçkinlerin yeni semtlere taşınmaları Suriçi'nin nüfus yapısının değişmesi ile sonuçlanır. XIX. yüzyıl boyunca vakıf sisteminin zayıflaması, İstanbul'daki abidevi yapıların çevresinde çarpık yapılaşmanın artması, savaşlar nedeniyle göçlerin yoğunlaşması ve bu süreçte çıkan yangınlar gibi önemli sorunlar İstanbul şehir düzeni için bazı radikal kararlar alınmasına yol açacaktır. Mimarlık ve koruma tarihi üzerine yazan Nur Altınyıldız Artun, 1855'ten itibaren şehir düzeni ve koruma görevini kadınlardan devralan Şehremaneti'nin temizlik ve yol açma faaliyetleri ile Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin vakıf yapıları koruma görevinin iki kurum arasında bir çatışmaya yol açtığına dikkat çekmiştir. Bu süreçte "imar" ve "tamir" işleri birbirini tamamlayan değil birbirleri ile çatışan faaliyet alanları haline gelmiştir. Birçok vakıf yapısı yıkılma tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Bunun sebebi muhafazaya dair nizamnamelerin uygulamada doğan boşlukları yeterince kuşatamamasıydı. 1912 tarihli Muhafaza-i Abidat Hakkında Nizamname'de "hangi devre aid olur ise olsun kaffe-i emakin ve asar (...) asar-ı atikadan ma'duddur" denilmesine rağmen hükümet, Asar-ı Atika Encümeni'ne başvurarak, tarihi bir binanın yıkımına izin verebiliyordu. Tek koşul süsleme ve yazıtların korunmasıydı. Bu nizamnameyi hem bir koruma girişimi hem de kaybın kaçınılmazlığını kabul olarak yorumlayan Artun, artık yeni bir işleve ihtiyacı olan Süleymaniye Külliyesi'nde kurulan Evkaf-ı İslamiye Müzesi'nin bir süre sonra yıkılacağı anlaşılan yapılardaki kıymetli nesneleri ve çini gibi değerli yapı bileşenlerini kurtarmak amacını taşıdığını ileri sürmüştür.⁸ Ancak, Osmanlı'nın bu ilk İslam sanatları müzesinin kuruluşu bir tek sebebe dayandırılmayacak kadar karmaşık bir konudur.

Süleymaniye'de Bir İslam Müzesinin Açılmasını Hazırlayan Sebepler

Evkaf-ı İslamiye Nezaretinin vakıf eserlerine ve eşyalarına yönelik çalışmaları, bu dönemde Süleymaniye'de yeniden yapılanma sürecinin işaretlerini de vermektedir. Nezaret tarafından 1914 yılında Evkaf-ı İslamiye Müzesi'nin açılması ve 1918 yılında Süleymaniye Külliyesi'ndeki Birinci ve İkinci medreselere bazı vakıf kütüphanelerinin toplanarak Süleymaniye Umumi Kütüphanesi'nin kurulması bir "ihya" hareketi olmakla birlikte Osmanlı'nın imar ve iskân geleneğindeki "şenlendirme"⁹ politikasını hatırlatmaktadır. Bu defa işlevini yitirmiş İslam vakıf binaları, taşınabilir İslam vakıf eşyalarının toplandığı mekânlar olarak yeni bir bağlamda yeniden topluma hizmet için hayata döndürülmüştür.

Birinci Dünya Savaşı, hemen akabinde zorlu mütareke yılları Süleymaniye'de gerçekleşmesi muhtemel atılımın önüne geçmiş gibi görünmektedir. 1930'lu yıllara gelindiğinde Süleymaniye semtinin ve külliyenin halinin perişanlığı artarak devam etmiştir. 1935 senesinde ölüm yıldönümünde anılan Mimar Sinan, *Cumhuriyet* gazetesinin baş sayfasındaki bir karikatüre konu olmuştur. Bu karikatürde Sinan'ın ruhu şöyle diyordu: "*Onlar bir Süleymaniye'de bir Selimiye'de benim hatıramı yad ediyorlar; ben bin bir harab eserimin başında feryat ediyorum.*" Ertesi gün yayınlanan fotoğraf ise Süleymaniye Camii'nin su dolmuş avlusunu okuyucuya gösteriyordu.¹⁰ 1914'te savaşların ortasında kurulan Evkaf-ı İslamiye Müzesi, savaş sonrası şartlar altında, ihmal edilen bir mekânda gelişmeye çalışacaktır.

Evkaf-ı Hümayun Nezaretine bağlı bir İslam eserleri müzesi kurma fikri 1907 senesinden itibaren kurumlararası yazışmalara yansımıştır.¹¹ Süleymaniye Külliyesi'nin imaretinin müze mekânı olacağı ise 1911 senesinde kesinleşmiş görünüyor. Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin 25 Temmuz 1327/11 Şaban 1329 tarihli Sadaret'e gönderdiği tezkiresinde, lağvedilen Süleymaniye imaret binasının Evkaf Müzesi olmak üzere

gerekli tadilat ve tamiratın bir an evvel icra edilmesi ve bu iş için gerekli olan meblağın 504534 kuruş olduğu bildirilmiştir.¹²

Modern müze mimarisine uygun yeni bir bina yapmak yerine, Süleymaniye Külliyesi'nin seçilmesinde dönemin ekonomik şartlarının da etkisi olabilir. Fakat 1912 senesine ait bir arşiv belgesi söz konusu müze için yine Süleymaniye'de yeni bir bina yapılmasının düşünüldüğünü göstermektedir. Buna göre Süleymaniye'de Matbaa-i Askerî yanında bulunan ve inas ibtidai mektebi olarak kullanılan vakıf odalarının yıkılarak yerine Müze-i İslami olarak bir bina inşa edileceği, mektebin tahliyesi Evkaf-ı Hümayun Nezareti tarafından talep edilmiş ise de bölgede başka bir mektep yapılıncaya kadar söz konusu odaların yıkımı cihetine gidilmemesi, zira civarda talebelerin gidebileceği başka bir mektebin bulunmadığı, mevcut binaların da mektep olarak kullanılmaya müsait olmadığı İstanbul Maarif Müdüriyeti tarafından bildirilmiştir.¹³

Bu belge imaret binasının restorasyon kararından sonraki tarihi göstermektedir. Bu durumda acaba Evkaf Nezareti, İmaret binasına ek olarak yeni bir müze binası inşa etmeyi mi planlıyordu? Zira benzer bir uygulama Müze-i Hümayun'da görülür. Müze-i Hümayun'un genişleyen koleksiyonları Çinili Köşk'e sığmayınca, II. Abdülhamit döneminde modern müze mimarisine uygun bir şekilde üç yeni bina yapılmıştı. Netice itibarıyla şimdilik bu ihtimali teyid edecek bilgiye sahip değiliz ama Evkaf Müzesi'nin kuruluş çalışmalarının aynı zamanda Süleymaniye semtinin o anki durumuna ve Mimar Sinan'ın abidevi eserine dair yeni bir farkındalığın işaretleri olduğundan bahsedebiliriz. Nitekim müze meclisi üyelerinden Mehmet Ziya Bey (İhtifalci),

“İslam'ın seçkin eserlerinin korunması ve saklanması, İslam eserlerine mahsus bir müzenin de teşkilini düşünerek Osmanlıların övüncü Kanuni Sultan Süleyman'ın Mimar Sinan gibi cihan marifet ve sanatının, benzersiz bir üstadı sayılacak derecelerde harika eserler

Fotoğrafta müzenin açılış gününe katılanlar görünüyor: Üçüncü sırada Mehmed Selahaddin Efendi (Sultan 5. Murad'ın oğlu); dokuzuncu sırada ve önde Veliahd Yusuf İzzeddin Efendi (Sultan Abdülaziz'in oğlu); yedinci sırada ve önde Said Halim Paşa.

yapan, eşi ve benzeri nadir bir mimara yaptırmış oldukları şu güzel imarethanenin seçkin muhteviyatıyla uygunluk göstermesi için eserlerin sergi yeri seçilmiştir.”

diyerek müze mekânını kutlarken müze koleksiyonları ile binası arasındaki uyuma da dikkat çekmiştir.¹⁴

Müzenin Süleymaniye Külliyesi'nde açılması Osmanlı aydınları tarafından da takdirle karşılanmıştır. Evkaf müzesini anlattığı yazısında Ahmet Süreyya, Süleymaniye Camii karşısında hazırlanmış imaret binasına yerleştirilmesini “Mücevherle mahfaza arasında bir hüsn-i tesadüf yapılmış oldu.” şeklinde hoş bir benzetme ile yorumlar.¹⁵ Darülmualimin hocalarından İhsan Şerif ise “zarfıyla mazrufuyla gerçek bir hazine” olarak gördüğü müze binasını “Mimar Sinan'ın layemut asarından biridir.” şeklinde tavsif eder.¹⁶ *Türk Yurdu* dergisi de “Büyük Süleyman'ın büyük mimarı tarafından bina olunan büyük imarete yerleşmiş olan bu büyük müze bize bir hayli arzu ve efkar ilham etti.” şeklinde ifadelerle mekânı ve müzeyi yüceltir.

Bir Meşrutiyet ve Meşruiyet Müzesi Olarak Evkaf-ı İslamiye Müzesi:

Evkaf-ı İslamiye Müzesi, Evkaf Nezaretine ait bir kurum müzesi olmanın çok ötesinde siyasi ve entelektüel bir arka plana sahiptir.

**Evkaf-ı
Hümayun
Müzesinin
avlusı.**

Öncelikle devrin aydın ve yöneticilerinin müzeye yükledikleri misyonu anlamak için bunun bir Meşrutiyet dönemi müzesi olduğunu hatırlamakta fayda vardır. Müzenin açılışına dair basında yer alan haber ve yazılara yansıyan yorumlar da dönemin daralan milliyetçilik anlayışına işaret eder.

Mesela Ziya Gökalp'in Müze-i Hümayun ile Evkaf Müzesi arasında yaptığı karşılaştırma, müzenin kurulmasındaki ideolojik motivasyonu açıkça ortaya koymaktadır. Gökalp, bu bağlamda şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Hamdi Bey müzesinin ilmî, medeni ve beynelmilel kıymetleri gayet yüksek olabilir; fakat harsî ve millî kıymeti öteki kıymetlerine nispetle çok aşağıdır. Hatta bu itibarla, Evkaf müzesindeki eşyanın hemen cümlesi Türk harsına mensup eserler olduğu için, bu müze evvelkinden daha kıymetli görülebilir.”

Gökalp'in bu satırlarda, Müze-i Hümayunu “Hamdi Bey'in Müzesi” olarak tanımlarken, kurucu unsur olarak Osmanlı saltanatına ve hanedanına gönderme yapan “Hümayun” kelimesini özellikle kullanmadığı dikkat çekmektedir. Ayrıca, Gökalp'in Evkaf-ı İslamiye Müzesindeki eserlerin neredeyse tamamını “Türk harsına mensup eserler” olarak nitelendirdiği görülmektedir.¹⁷ *Türk Yurdu* dergisi de Gökalp gibi müzedeki eserlerin çoğunun Türk sanatkarlarının maharetli

ellerinden çıktığını bu nokta-i nazardan bakıldığında Evkaf Müzesi'ne Türk müzesi denilebileceğini yazar.¹⁸

Müzenin kurucu isimlerinden İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal *Son Hattatlar* isimli eserinde yaptıkları çalışmayı şöyle özetler:

“Meşrutiyet'in ilanından sonra Şeyhülislam ve Evkaf Nazırı Hayri Bey Efendi merhumun teşviki üzerine dört arkadaş ile -iki sene mütemadiyen çalışarak- Evkaf-ı İslamiye Müzesi'ni fahriyyen ve müfterihen tesis ettik. Her gün bir suretle zayi olan asar-ı nefisenin elde kalanlarını muhafaza etmek gibi bir hidmet-i vataniyyeyi ifa ve âlem-i medeniyete bir müessese-i bi-misal ihda eylemeğe -Hakk'ın inayetiyle- muvaffak olduk.”¹⁹

İbnü'l Emin'in vakıf yapılardan topladıkları sanat eserlerinin müzeye intikalini sağlayan bu kurtarma hareketini “vatan hizmeti” olarak görmesi dönemin halet-i ruhiyesini de ortaya koymaktadır.

Darülmuallimin hocalarından İhsan Şerif ise müzenin açılışından hemen sonra yayınlanan yazısında öncelikle Müze-i Hümayun İslam koleksiyonundan bahseder. Burada teşhir edilen “asar-ı İslamiye”ye ve bilhassa “Osmanlılıkta” ileri giden ve pek mühim tezhip ve cilt sanatlarına ait eserlerin azlığından her zaman üzüntü duyduğunu yazar. Bu sebeple Evkaf-ı İslamiye Müzesi'nin açılışını sevinçle karşılamıştır. İhsan Şerif, İslam eserlerinin durumunu da daha beynelmilel bir çerçevede değerlendirmiş “mukaddesatımız” olarak gördüğü “sanayi-i milliyemiz”in tüm inceliklerini temsil eden sanat eserlerinin çalınması ve bunların Avrupa müzelerinde teşhir edilmesini eleştirmiştir.²⁰

İhsan Şerif'in meseleyi vaz ederken “Osmanlılık” kavramını kullanması, Meşrutiyet dönemi politikalarının bir diğer vechesine işaret etmektedir. Zira, daralan milliyetçilik ve yükselişe geçen Türkçülük hareketine rağmen, Evkaf-ı İslamiye Müzesi, imparatorluklar arası ilişkilerde Osmanlı-İslam kimliğini pekiştiren

ve Osmanlı Devleti'nin müslümanların hamisi olduğu imajına hizmet eden bir kurum olarak görülmüştür. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, Birinci Dünya Savaşı yıllarında İstanbul'u ziyaret eden Alman İmparatoru II. Wilhelm ve Avusturya-Macaristan İmparatoru Kral Şarl'a bu yeni müzenin gösterilmesi oldukça anlamlıdır.

II. Wilhelm, İstanbul'a üçüncü ziyaretini 1917 yılında, savaş devam ederken gerçekleştirmiştir. Süleymaniye Camii ziyaretinin ardından, Evkaf-ı İslamiye Müzesi'ni de ziyaret etmiş²¹, burada İstanbul Mebusu İsmet Bey, Müze Müdürü Hakkı Bey ve diğer yetkililer tarafından karşılanmıştır.²² Avusturya-Macaristan Kralı Şarl ise, 1918 yılında eşi ile birlikte gerçekleştirdiği İstanbul ziyaretinin son gününde tarihi mekânları gezmiştir. Önce Müze-i Hümayun, Ayasofya ve Süleymaniye Camii'ni ziyaret eden İmparator, ardından Evkaf-ı İslamiye Müzesini gezmiştir.²³

İslam Sanatlarının ve Vakıf Eserlerin Müzeleşmesi

Evkaf-ı İslamiye Müzesi, her ne kadar Meşrutiyet döneminde kurulmuş olsa da İslam vakıf eşyalarının sanat ve tarih eseri olarak müze koleksiyonuna dönüşümünü sağlayan koşullar daha önce ortaya çıkmıştır.

1870'lerden Birinci Dünya Savaşı'na uzanan dönemde, kolonyalist imparatorluklar güçlenmiş, Müslüman halkların yaşadığı geniş coğrafyalar sömürgeleştirilmişti. Osmanlı İmparatorluğu ise eski gücünü yitirmiş olmasına rağmen, hâlâ üç kıtaya yayılan topraklarıyla bağımsız bir İslam devleti olarak varlığını sürdürüyordu. Bu dönemde, siyasi ve ekonomik bakımdan zayıflayan Osmanlı İmparatorluğu'nun, müslümanların hamisi olma rolünü hem içeride hem de dışarıda bir "manevra alanı" olarak kullandığı görülür. Bu manevra alanı, sanat ve kültür alanlarını da kapsıyordu.²⁴ Uluslararası sergi ve konferanslarda, tiyatrolarda, yazılı basında ya da kartpostallarda İslam'ın ve müslümanların yanlış ve aşağılayıcı şekilde

temsil edildiği fark edildiğinde, doğrudan müdahalede bulunuluyordu. Mesela Avrupa'da satışa sunulan İslam eserleri zaman zaman İstanbul'a bildiriliyor, eser tespit edildiğinde satın alma çalışmaları başlatılıyordu. Örneğin, 14 Ocak 1890'da Londra Müzesinde²⁵ açık artırmaya çıkarılan bir Kur'an-ı Kerim, Sultan II. Abdülhamid için satın alınmış ve bu durum Hariciye Nezaretine bildirilmiştir. Zira bu son derece kıymetli "Kelam-ı Kadim'in kadr u kıymetini" ancak Halife Sultan takdir edebilirdi.

²⁶

XIX. yüzyılın ortalarından itibaren, İslam sanatının Avrupa'daki karma ve özel sergilerde yer almaya başlaması, müzelerin koleksiyon politikalarını da etkilemiştir. Bu sergilerde İslam eserlerini yeni bir bağlamda fark eden müzeler, İslam tarihi ve sanatını temsil eden objeleri koleksiyonlarına dahil etme konusunda daha istekli hale gelmiştir. O dönemde erişimi kolay olan bu eserlerin fiyatlar artmadan mümkün olduğunca edinilmesi ve koruma altına alınması gerektiği düşünülüyordu. Zira Avrupalılar için Doğu, geçmişte donup kalmış, sanayileşmemesi gereken bir açık hava müzesiydi.

Evkaf-ı İslamiye Müzesi'nin kuruluş çalışmalarına önemli katkı sağladığı bilinen dönemin Müze-i Hümayun Müdürü Halil Edhem (Eldem), İslam sanatına dair görüşlerini Evkaf Müzesi çalışmaları sırasında tuttuğu

defterde dile getirmiştir.²⁷ Ona göre, artan ekonomik sıkıntılarla birlikte güzel sanatlar gerilemiş, Avrupa'dan ithal edilen kusurlu ve ucuz mallar yaygınlaşmıştır. Hatta varlıklı kişiler bile kaliteli ile kalitesizi ayırt edemez hale gelmiş; evlerini dekore ederken, kendilerine has ata yadigârı Anadolu ve İran halılarını eski oldukları gerekçesiyle çöpe atmış ya da yok pahasına satmışlardır. Altın değerinde Üsküdar brokerları ve Bursa kumaşlarının yerini ise sıradan Avrupa patiskaları almıştır. Evler artık ne alaturka ne de alafranga bir tarzı yansıtmayan garip bir dönüşüme maruz kalmıştır. Güzele dair zevk bozulmuş, yerli zanaatların çoğu tamamen ortadan kaybolmuştur.

Öte yandan, Avrupa'da İslam sanatına karşı büyük bir ilgi, merak ve hatta saygı doğmuştur. Hem zengin ve nüfuz sahibi kişiler hem de müzeler bu eserleri toplamaya başlamıştır. Antikacılar, İstanbul ve taşradaki evleri gezerek buldukları eşyaları satın alarak büyük kazançlar elde etmiş, bu tür eserlerin en nadide örneklerinin muhafaza edildiği mukaddes binalar da ihlal edilmiştir. Bu yapılarda ve kütüphanelerde görevli memurlar çok az ücret mukabilinde çalıştıkları ve karınlarını zar zor doyurdukları için kandırılmaya açık hale gelmiştir. Taşradaki yapılar bir yana, İstanbul'daki cami, türbe ve kütüphanelerden sayısız kitap ve eşya, hatta duvarlardan dökülen kiremitler dahi alınmıştır.

Avrupa'da İslam sanatına yönelik artan ilgi, sanat pazarında fiyatların yükselmesine ve bu alandaki ticaretin kârlı bir işe dönüşmesine yol açmıştır. Bu durum İslam eserlerini yağmaya dönmüşen hırsızlık tehlikesiyle karşı karşıya bırakmıştır. Öte yandan, Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin imparatorluk genelinde bulunan bu eserleri fiziksel bozulmalara karşı yeterince koruyamaması, artan savaşlar ve azınlık isyanları sırasında pek çok İslam eserin yağmalanması veya bilinçli şekilde yok edilmesi İslam sanat eserlerinin karşılaştığı diğer önemli tehditler olmuştur.

Sanatsal ve tarihî açıdan değerli İslam maddi kültürünün tehlike altında olduğunu resmi düzeyde ilk dile getirenlerden biri, 1881-1909 yılları arasında Müze-i Hümayun müdürlüğü yapmış olan Osman Hamdi Bey'dir. Osman Hamdi Bey'in müdürlüğüne kadar müzede bir İslam koleksiyonu oluşturulmamıştır. Hatta Osman Hamdi Bey'in de ilk yıllarında bu yönde özel bir çaba sarf ettiği görülmez. Ancak, 1885 tarihli bir envanter kaydında müzeye dahil edilen yaklaşık 50 parçalık bir eser grubu tespit edilmiştir.²⁸ Tarihçi Ethem Eldem, Osman Hamdi Bey'in başlangıçta bilinçli bir şekilde oluşturmadığı bu koleksiyonu, daha çok miras ve endüstri arasında işlevsel bir kesişme noktası olarak değerlendirdiğini öne sürer.²⁹ Önceleri "İslam" kimliği vurgulanmayan eserlerin, 1889'da Şura-yı Devlet kararıyla "Sanayi-i Atika-i İslamiye" adı altında gerçek bir müze koleksiyonuna dönüşmesi ve bu isimle bir şube kurulması sağlanmıştır.³⁰ Ancak, şubenin fiilen tesis edilmesi ve eserlerin teşhire açılması 1894 yılında mümkün olmuştur.³¹

Müze-i Hümayun'un İslam koleksiyonu, satın alma ve bağış yoluyla değil, cami, kütüphane, türbe gibi vakıf yapılarındaki sanatlı eşyaların nakledilmesiyle büyümeye devam etmiştir. Söz konusu eşyaların müzeye intikali için yapılan yazışmalarda, bu eserlerin yerlerinde korunamaması nedeniyle nakledilmeleri gerektiği, bazen hırsızlık, fiziksel şartların kötülüğü ya da eserin kullanılamayacak derecede eski hale gelmesi gibi sebeplerle ifade edilmiştir. Bu kıymetli eserler, yerlerinde korunamadığı için müzeye verilmelidir. Genellikle Evkaf-ı Hümayun Nezareti ile Maarif Nezaretine bağlı Müze-i Hümayun arasında gerçekleşen bu yazışmalarda, zaman zaman bir gerilim de hissedilmektedir. Zira vakıf hukukuna bağlı bu eşyaların vakfedildikleri yerden alınarak başka bir yere nakledilmesi, tartışmalı bir konu olmuştur.³²

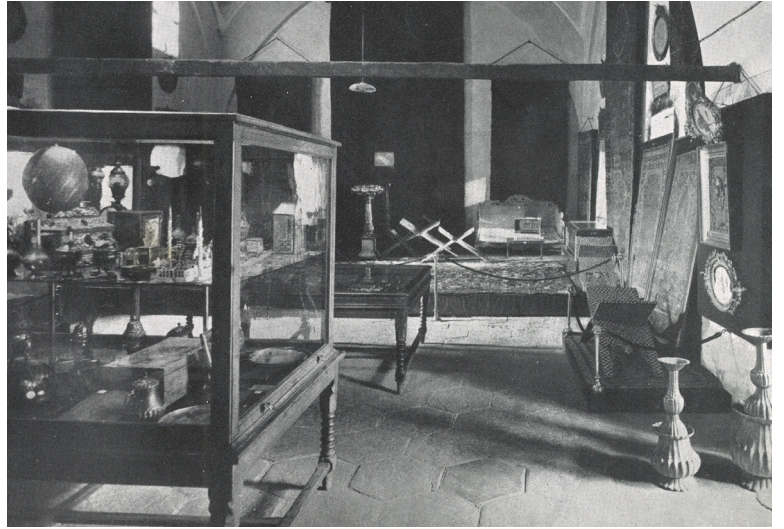
Evkaf-ı İslamiye Müzesi'nin Kurulması

Maarif Nezareti, Evkaf-ı Hümayun Nezareti ve Müze-i Hümayun Müdüriyeti'nin katıldığı

toplantılarda, bünyelerinde kıymetli eşyalar barındıran vakıf binalarının talana uğramasının önüne geçmek, bakım ve tamirlerini yapmak gibi konularda ortak çözümler aranmıştır. 3 Ocak 1910 tarihinde Sadrazam'dan Maarif Nezaretine gönderilen yazıda, asar-ı nefise-i kadime ve cedidenin ziyan olmaktan ve çalınmaktan korunması için bir iş bölümü yapılmış, Evkaf-ı Hümayun Nezareti ve Müze-i Hümayun'un üzerine düşen görevler vurgulanmıştır. Aynı yazıda, çalındığı bildirilen bazı eserlerden bahsedilmekte ve bu eserlerin Avrupa müzelerine kaçırılmasının önlenmesi için Rüsumat (Gümrük) İdarelerinin dikkatli olmaları istenmiştir.³³

Bu süreçte Evkaf-ı Hümayun Nezareti, müzecilik konusuna dahil olmuş ve nezarete bağlı bir müze kurma gerekliliği ortaya çıkmıştır. Müzenin kurulmasına ilişkin ilk işaretler, kurumlar arası yazışmalarda görülmektedir. 1907 yılında Evkaf Nezareti, Bursa'daki cami ve türbelerde bulunan kıymetli mushaflar, levhalar, halılar ve seccadeler gibi tarihi değeri yüksek eserlerin layıkıyla korunabilmesi için bir müze açılacağını Hüdavendigâr vilayetine bildirmiştir. Müze açılana kadar bu eserlerin, Vilayet Maarif İdaresine ait müze şubelerinde muhafaza edilmesi kararlaştırılmıştır.³⁴ 1909 yılında ise Sadaret, İstanbul ve taşradaki cami ve mescitlerde bulunan eserlerin Evkaf Nezareti tarafından bir müze teşkil edilene kadar Çinili Köşk'te muhafaza edilmesi gerektiğini Maarif Vekaletine bildirmiştir.³⁵

Evkaf Nazırı Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi İslam sanat eserlerinin korunması ve kurtarılmasıyla ilgili sürecin hızlanmasında önemli bir rol oynamıştır. 1910'da Evkaf Nazırı olarak atanan Ürgüplü Hayri Efendi, 16 Mart 1914'te ise bu göreve ek olarak Şeyhülislamlık vazifesini üstlenmiştir. Görev süresi boyunca önemli icraatlara imza atmıştır.³⁶ Evkaf Nazırlığı ile fetva makamını aynı anda elinde bulundurması, vakıf eserlerin herhangi bir hukuki engelle takılmadan yerlerinden alınarak

merkezileştirilmesini kolaylaştırmış mıdır sorusunu akla getirmektedir.

Müze kurma çalışmaları başlarken, öncelikli olarak bilimsel bir danışma kurulu niteliğinde çalışacak bir İdare Heyeti oluşturulmuştur. Fahri olarak görev yapacak uzman kişilerden oluşan bu heyette, Devlet Şurası emekli üyesi Keçecizade Fuad Bey, eski Şehremini ve İstanbul Mebusu İsmet Bey, Sayıştay İkinci Başkanı Armenak Sakızyan Bey, Maarif Nezareti Telif ve Tercüme Dairesi Üyesi Mehmet Ziya Bey (İhtifalci) ve Müze Müdürü Ahmet Hakkı Bey yer almaktadır. Daha sonra heyete Adliye Teftiş Heyeti Reisi Ali Bey de katılmıştır.³⁷ Heyetin çalışmalarına Müze-i Hümayun Müdürü Halil Edhem (Eldem) ve Friedrich Sarre³⁸ (1865-1945) gibi müzeciler katkıda bulunmuş, imparatorluğun çeşitli bölgelerinden toplanan İslam vakıf eserleri müze koleksiyonu olarak düzenlenmiştir.

Evkaf-ı İslamiye Müzesi, 14 Nisan 1330/27 Nisan 1914 tarihinde bir törenle açılmıştır. Müzenin açılış tarihinin, Sultan V. Mehmed Reşad'ın cülusunun altıncı yılına denk gelecek şekilde planlandığı anlaşılmaktadır.³⁹ Açılış törenine katılanlar arasında Veliaht Yusuf İzzeddin Efendi, Besim Ömer Paşa, Şeyhülislam ve Evkaf Nazırı Ürgüplü Hayri Efendi, devlet dairelerinin müsteşarları, yabancı diplomatlar ve

**Evcak-ı
Hümayun
Müzesi yazılı
kitabe.**
(Fotoğraf:
Emine Betül
Çakırca)

gazeteciler yer almıştır.⁴⁰ Müzenin ilk müdürü, uzun süren arayışlar sonucunda Ahmet Hakkı Bey olarak atanmıştır. Müzenin kuruluş amacı ise ilk talimatnamesinde şu şekilde ifade edilmiştir:

“Evcak-ı İslamiye Müzesinin maksad-ı tesisi, bilumum hayrat-ı şerife ve mahall-i sairedaki teberrikat ve eşya-yı vakfiye meyanında asar-ı kadime-i nadire ve nefise-i İslamiyeden icab edenleri celb ile teşhirden ibarettir.”⁴¹

İhtifalci Mehmed Ziya, daha sonra yaptığı bir konuşmada Evcak Müzesi’nden sitayişle bahsetmiş ve koleksiyon hakkında şu ifadeleri kullanmıştır:

“Bu müzede, dünyanın en nefis ve kıymetli halıları, tüm İslam âleminin seçkin eserleri arasında yer alan büyük sultanların el yazılarını ihtiva eden levhalar, sedef kakma işlemeli eşyalar, bakır üzerine işlenmiş kap-kacak (evani), Osmanlı sultanları ve şehzadelerinin giydikleri kıyafetler, padişahlarımızın başlarına taktıkları, tamamen inci ve mücevher kaplı sorguçlar, incili ve kıymetli taşlarla süslü kemerler, Yıldırım Bayezid ve Edirne’deki Sultan Selim Camii’nin banisi II. Selim’in gömlekleri, Sultan Süleyman’ın zevcesi Hürrem Sultan’a ait kişisel eşyalar, padişahların eski tahtları ve fevkalade zarif, ince işlenmiş sedefli Mushaf-ı Şerif mahfazaları yer almaktadır. Gerek halı gerekse minyatür bakımından değerlendirildiğinde, Evcak Müzesi, diğer ülkelerdeki müzeler arasında en zengin koleksiyona sahiptir.”⁴²

Evcak-ı İslamiye Müzesi’nin, Osmanlı yöneticileri ve aydınları tarafından vatan hizmeti bilinciyle bu denli benimsenmesi gelecekte bu sanatların üretimi ve uygulamasına dair bilginin yok olmasına dair kaygılarla da yakından ilişkiliydi. XIX. yüzyılın ikinci yarısında benzer bir kaygı İngiltere’de dile getirilmeye başlanmıştı. Sanayileşmenin ardından üretimde tasarımın ve zanaatkarlığın kaybolmaya yüz tutması üzerine çözüm arayışları başlamıştır. Sanat ve endüstri arasındaki ilişkiyi geliştirmek için kurulan South Kensington Museum (Victoria and Albert Museum) (1852) bu konuda bulunan çözümlerden birisi olacaktır. Müzenin amacı, tasarım kalitesini artırmak, sanatçılara ve zanaatkarlara ilham vermek ve sanayi üretimini estetik açıdan daha başarılı hale getirmektir. Dekoratif sanatlar konseptiyle kurulan müze, Avrupa’da ve dünyanın pek çok yerinde model alınmıştır.⁴³ İlerlemeci Batı sanat tarihi anlatısına göre düzenlenen bu müzeler İslam eserlerinin müze koleksiyonlarında daha görünür hale gelmesini sağlamıştır. Bu anlatıya göre düzenlenen diğer evrensel müzelerde olduğu gibi bu konseptte de İslam sanatları Ortaçağ’a konumlandırılmış ve genellikle “el sanatları” kategorisinde değerlendirilmiştir. Osmanlılar bu durumun farkında mıydı bilmiyoruz fakat İslam sanatlarının tehlike altında olduğunu kabul etseler de bir yerlerde donup kaldığını düşünmedikleri anlaşılmaktadır. Sanat ve müzecilikle ilgilenen Osmanlılar çoğu zaman olduğu gibi farklı bir kültürden aldıkları yöntemleri Osmanlılaştırmakta maharetliydi. Evcak-ı Hümayun nazırının 1912 senesinde Hariciye Nezaretine gönderdiği yazıda İstanbul’da tesis olunacak Evcak-ı İslamiye Müzesi için tanzim edilecek nizamnameye örnek olmak üzere Londra’da bulunan Kensington Müzesi’nin Şark ve İslam eserlerine ait nizamnamesi ile dahili talimatından ve ilgili diğer müzelerin kataloglarından birer nüshasının gönderilmesini istemesi düşündürücüdür.⁴⁴ Evcak Nezareti kendi müzesi ile South Kensington Müzesi’nin konsepti ve koleksiyonları arasında bir ilişki kurmuş

olmalıdır. Evkaf-ı İslamiye Müzesi'nden sonra açılan ve müze idaresine bağlanan Medresetü'l-Hattatin'in kurulması da bu bağlamda okunabilir.

Medresetü'l-Hattatin, Evkaf-ı İslamiye Müzesi'nin kuruluş amacını tamamlayan ve onu ileriye taşıyan son derece önemli bir girişimdir. İlk olarak nezaretin Müessesat-ı İlmiyye Müdürlüğü'ne bağlı olarak kurulan medresenin idaresi, kısa bir süre sonra "terakkisini temin etmek üzere" Süleymaniye'nin Darü'z-Ziyafe'sinde, 27 Nisan 1914 günü açılmış bulunan Evkaf-ı İslamiye Müzesi'nin idare meclisi ve müdüriyetine bırakılmıştır.⁴⁵ Burada hocalık yapan devrin kıymetli hattatları, müzehhipleri ve mücellidleri, Cumhuriyet dönemine İslam sanatlarını ve geleneğini aktaracak önemli isimler yetiştirmişlerdir. Medresetü'l-Hattatin, doğrudan Evkaf-ı İslamiye Müzesi ile aynı mekânda eğitim vermemiş olsa da müze yönetimiyle yakından ilişkilendirilmiştir.

Süleymaniye'de Yalnız Kalmış Bir Müze Kitabesi

Birinci Dünya savaşı ve mütareke yıllarında Evkaf-ı İslamiye Müzesi imparatorluğun dört bir yanından İstanbul'a getirilen İslam vakıf eserlerine bir sığınak olmuştur. Diğer yandan şehirde sanat ve fikir ortamının canlı kalmasında rol oynamıştır. Müzenin varlığı imparatorlardan sanat talebelerine kadar birçok farklı simayı Süleymaniye'ye çekmeyi başarmıştır. Bu hareketlilik külliye ve çevresinin bakım ve onarımına katkı sağlamıştır. 1918 senesinde Süleymaniye Umumi Kütüphanesi'nin hizmete girmesi de bu çalışmalara ivme kazandırmış olmalıdır.

Neticede Osmanlı'dan Cumhuriyet'e intikalde pek çok müessese için farklı cephelerden varid olan sorular bu müze için de geçerlidir. Mesela Evkaf Nezareti, Süleymaniye'de adı konmamış bir "şenlendirme" ya da "ihya" hareketine girişmiş miydi? Savaş yıllarının zorlayıcı koşulları olmasaydı, Süleymaniye eski parlak

günlerine kavuşabilir miydi? Müzecilik ve İslam sanatı çalışmaları yeni bir evreye geçebilir miydi? Bu sorulara kesin bir yanıt veremiyoruz. Zira, erken Cumhuriyet döneminin siyasi ve ekonomik koşulları hem Süleymaniye semtini hem de Evkaf-ı İslamiye Müzesi'ni doğrudan etkilemiştir. Evkaf Nezaretinin lağvının ardından, müze Maarif Vekaletine bağlanmış ve ismi "Türk ve İslam Eserleri Müzesi" olarak değiştirilmiştir.

İstanbul'un bir zamanlar seçkin semtlerinden biri olan Süleymaniye'nin değişen dokusu, müzeye erişimin zor olması ve binanın çağdaş müzecilik ihtiyaçlarını karşılayamaması müze yönetimini 1960'lardan itibaren yeni bir mekân arayışına yöneltmiştir.

Sonunda, Türk ve İslam Eserleri Müzesi, 1983 yılında Sultanahmet'teki İbrahim Paşa Sarayı'na taşınmıştır.⁴⁶ "Evkaf-ı İslamiye Müzesi" yazılı kitabesi ise Süleymaniye'deki imaret binasının girişinde hâlâ görülebilir.

NOTLAR

- 1 Tahir İlyası, *İstanbul Hatıratı 1922*, haz. Arzu Kılınç, (İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları, 2019), 62-63.
- 2 Emine Betül Çakırca, "Evkaf-ı İslamiyye Müzesi", *Din ve Hayat*, 30 (2017): 106-109.
- 3 Devşirme (spolia): Mimaride "devşirme" eski yapılardan alınan parçaların yeni yapılarda kullanılmasıdır.
- 4 Gülru Necipoğlu, *Sinan Çağı: Osmanlı İmparatorluğunda Mimari Kültür*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013), 280.
- 5 Tarkan Okçuoğlu, "Sanatla Tanışma- Osmanlı Müzeciliğinden Önce", *Türkiye'de Sanatın Tarihi: Müze*, (İstanbul: Tellekt, 2024).
- 6 Semavi Eyice, "Arkeoloji Müzesi ve Kuruluşu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985) içinde. Sanat tarihçi Semavi Eyice, Anadolu Selçuklular devrinde Konya şehir surlarına farklı yerlerden getirilip asılan heykelleri en erken teşhir pratiği olarak Osmanlı/Türk müzeciliği tarihine dahil etmiştir.
- 7 W. M. Shaw, *Osmanlı Müzeciliği: Müzeler, Arkeoloji ve Tarihin Görselleştirilmesi*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004).
- 8 Nur Altınyıldız Artun, *Muhafaza-Mimarlık*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2019).
- 9 "Şenlendirme" bakımsız veya metruk kiliselerin sahipsiz kalmalarına

- engel olmak adına, semt mescidi olarak yeniden kullanıma açılması ya da tekkelere tahsis edilmesi şeklindeki uygulama için kullanılan teknik bir ifade. Osmanlı geleneğinde şenlendirme tabirinin gayrı müslim tebaaya ait yapıların dönüşümü için kullanıldığını hatırd tutmakla birlikte, İslam vakıflarına ait yapıların yeniden işlevlendirilmesi, İslam dini ve kültürüyle ilişkili eşyaların seküler bir mekân olan müzeye taşınması sebebiyle bu benzetmenin yapılabileceğini düşünüyoruz.
- 10 Artun, a.g.e.
- 11 BOA.BEO, 3204/240300.
- 12 BOA.BEO, 3928/294571.
- 13 MF.İBT., 391/44, H.06.10.1330
- 14 S. Kutlay, "Evkaf-ı İslamiye Müzesi'nin Kurulmasını Hazırlayan Ortam ve Kurucuları", *Türk ve İslam Eserleri Müzesi* (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2014), 8-40.
- 15 Ahmet Süreyya, Evkaf-ı İslamiye Müzesi, *İslam Mecmuası*, 4 (56), (1336, Cemaziyelahir): 1116.
- 16 İhsan Şerif, "Evkaf-ı İslamiye Müzesi", *Tedrisat Mecmuası*, 4 (26) (1330, 15 Haziran): 287-290.
- 17 M. Gölec, "Siyaset, İdeoloji ve Müzecilik: II. Meşrutiyet'te Evkaf-ı İslamiye Müzesi", *Türk Kültürünü İnceleme Dergisi*, 30 (2014): 141-160; Ziya Gökalp, "Milli Tesevüdü Kuvvetlendirmek", *Türkçülüğün Esasları*, (Ankara: 1950)
- 18 *Türk Yurdu*, 6 (4) (1911).
- 19 İbnülemin Mahmut Kemal İnâl, *Son Hattatlar*, (İstanbul: Maarif Basımevi, 1955).
- 20 İhsan Şerif, "Evkaf-ı İslamiye Müzesi", *Tedrisat Mecmuası*, 4 (26) (1330): 287-290.
- 21 İmparatorun İstanbul ziyareti filme de alınmıştır. Bu filmin Evkaf-ı İslamiye Müzesi'ne ayrılan bölümünde, müze koridorlarında dolaşırken, müze defterini imzalarken ve müzeden ayrılırken çekilmiş görüntüler yer almaktadır. O. K. Ortaklan & S. Kirel, "Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Osmanlı İmparatorluğu'nu Son Ziyareti (1917)", *Sinecine*, 9 (1) (2018): 113-158.
- 22 Kürşat Karacagil, "Alman İmparatoru İstanbul'da (1917)", *Gazi Akademik Bakış*, 6/12 (2013): 121.
- 23 M. Özçelik, "Avusturya-Macaristan İmparatoru'nun 1918 İstanbul Ziyaretinin Türk Basınına Yansımaları", *SDU Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27 (2012): 51-63. İmparator müzede güzel yazıları, tezhip ve minyatürleri, padişah kıyafetlerini, Türk ve Acem halılarını incelemiş, ayrıca inci ve sırma işlemeli bir örtü üzerinde bulunan gümüş bir hokka takımı ve kâğıt kalem ile ziyaretçi defterini imzalamıştır. Bu ziyaret de filme alınmıştır.
- 24 E. Betül Çakırca, "İmparatorluğun Sonunda Müze ve İslam Sanatı" (Doktora Tezi, İbni Haldun Üniversitesi, 2023).
- 25 British Museum.
- 26 Y.PRK., SGE, 3/56.
- 27 Ethem Eldem, "The Genesis of the Museum of Turkish and Islamic Arts", *The Art of the Qur'an: Treasures from the Museum of Turkish and Islamic Arts*, (Washington: Arthur M. Sackler Gallery, Smithsonian Institution, 2016), 119- 13.
- 28 Eldem, "The Genesis of the Museum of Turkish and Islamic Arts", 119- 139.
- 29 Eldem, a.g.m.
- 30 W. M. Shaw, *Osmanlı Müzeciliği: Müzeler, Arkeoloji ve Tarihin Görselleştirilmesi*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004).
- 31 BOA,İ.MF., 2/46.
- 32 Çakırca, "İmparatorluğun Sonunda Müze ve İslam Sanatı".
- 33 BOA, BEO, 3676/275646.
- 34 BOA, BEO, 3204/240300.
- 35 BOA, BEO., 3663/274719.
- 36 Mustafa Sürün, "Cumhuriyet Öncesi Sanat Tarihi Yaklaşımları (1850-1923 Sanat Tarihi Yayınları Üzerine Bir İnceleme)", (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2012).
- 37 Tahsin Öz, *Ahmet Fethi Paşa ve Müzeler*, (1949), 11.
- 38 F. Sarre, "Das Ewka Museum in Konstantinopel", *Der neue Orient*, 8 1920: 136- 137. İslam sanatı üzerine araştırmalar yapan Friedrich Sarre'nin, Evkaf-ı İslamiye Müzesi'nin tanzim ve teşhir işlerine doğrudan katkıda bulunduğu düşünülmektedir. Evkaf Müzesi koleksiyonunu, İslam ve Türk sanatının en önemli koleksiyonlarından biri olarak tanımlamıştır.
- 39 *Türk Yurdu*, (1911): 2144.
- 40 Nazan Ölçer, "Türk ve İslam Eserleri Müzesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 41: 543-544.
- 41 VGMA, Defter 949, Sa:58, sı:6641, bkz. Adnan Tüzen, "Arşiv Belgelerinde Evkaf-ı İslamiye Müzesi", *Evkaf-ı İslamiye Müzesi'nin Kuruluşunun 100. Yılı ve Vakıf Müzeleri Paneli*, 27 Mayıs 2014, haz. Suzan Bayraktaroğlu, (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2014).
- 42 M. Sürün, "Mehmed Ziya Bey'in Ticaret Mekteb-i Âli'sinde İstanbul'daki Eski Anıtlar Üzerine Verdiği Bir Konferans", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4 (2014): 37-75.
- 43 R. Crill, & T. Stanley, "Islamic Art at the V&A", *The Making of the Jameel Gallery of Islamic Art*, (2006): 1-26.
- 44 BOA, HR.SFR.3., 673/48.
- 45 Uğur Derman, *Medresetü'l-Hattatîn Yüz Yaşında*, (İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2015).
- 46 Nazan Ölçer, *Türk ve İslam Eserleri Müzesi*, (İstanbul: Akbank Yayınları, 2002).

Süleymaniye’de Doğmuş Büyümüş Kimya Mühendisi Fethi Erhan’la Semtın Gündelik Hayatına Dair

Fulya İbanoğlu

Efendim, Beylikdüzü’nden buraya Süleymaniye semtini birlikte gezip anlatmak üzere çıkıp geldiniz! Ne kadar teşekkür etsek az, sağolun. Çok kıymetli bir gezi olacak bu bizler ve okuyucularımız için.

Etağfurullah. Bizim için yapılması gerekeni yapmak mühimdir. Hayata olan borcumuz.

Sizinle Süleymaniye mahallesinde yürürken sizin Süleymaniye’nizi dinleyeceğiz. Bu sebeple karışıklık olmasın diye metinde, sizin işaret ettiğiniz sokakları, apartmanları kimi zaman numarasıyla kimi zaman tarif ederek ifade edeceğiz.

Olur tabii. Süleymaniye, Şehzadebaşı, Vezneciler, Vefa ve Beyazıt’la komşu. Pervitiç ve Osman Ergin’in 1934 İstanbul Rehberi’ne göre Süleymaniye’nin sınırlarını dolaşacağız sizinle. O yüzden burada, Vezneciler metro çıkışında

buluştuk. Bugün Vezneciler’den Şehzadebaşı’na oradan Fatih’e bağlanan şu caddenin ortasında 55-60 arası istimlakte ortadan kalkan binalar vardı ve karşılıklı beş tane sinema. Buradan taa Belediye’nin oraya kadar uzanan bu yol üstünde Direklerarası’ndan kalma locaları olan bir tiyatro da vardı: Turan Tiyatrosu. Yolun bitimine daha sonra Yeni Sinema yapıldı. Diğerlerinden farklı olarak bu sinemaya aileler giderdi. Hatta 61’deki Yassıada mahkemeleri televizyondan banta alınır, sinemalarda halka gösterilirdi. Annem, yengem, babaannem, ben, amcamın kızları... Bu sinemada o kayıtları, kalabalık bir ahaliyle seyrettiğimizi hatırlıyorum. Bir düz yeri, bir balkonu vardı. Bu yolun başında Beyazıt tarafında metro istasyonunun yanında Muhallebici Fazıl vardı, civarın tek muhallebicisi. Ben daha ilkokula ya gidiyorum ya gitmiyorum, bir muhallebi, bir sütlaç 25 kuruştı. Bir de Moda fotoğrafçısı vardı, hâlâ

da var. Köşedeki Acemoğlu Hamamı'na da çok giderdik. Bozdoğan Kemeri Caddesi'nde de tarihi Vezneciler Hamamı (1481) vardır. Ona da giderdik.

*Bu muhitte hanım erkek fark etmez,
insanlar hamama gidiyordu sizin
gençliğinizde öyleyse?*

Tabii. Hanımlara haftada iki gün. Örücüler, Çemberlitaş en çok gittiğimiz hamamlardı. Süleymaniye o zamanlar ahşap evlerden müteşekkildi. Ufak bir odada leğende yıkanılıyordu. O yüzden hamam tercih edilirdi. Düğün öncesinde de gelin hamamı yapılırdı mesela.

*Şimdi bu bulunduğumuz meydan,
Vezneciler metro istasyonu çıkışı, o
zamanlar nasıldı?*

Boştu. Altında su deposu vardı. Bayramlarda salıncak, dönme dolap, üç tekerlekli bisiklet... Panayır kurulurdu. Diğer zamanlarda mahallenin gençleri top oynardı.

Buralarda çarşı pazar var mıydı?

Hayır. Küçükpazar'da, bugün Fatih İtfaiyesi yanında bulunan Kadınlarpazarı diye bildiğimiz yere taşınan, pazar günleri kurulan pazardan yapardık alışverişi. Büyük örgü sepetlerle alırdık her pazar. Zeytin, zeytinyağı Zindanhan civarında Yağ İskelesi diye bilinen bir yer vardı; zeytinciler, kavurmacılar, tenekeyle Trabzon yağcılar olurdu, oradan alırdık. Peyniri, sütü Bozdoğan Kemeri meydanındaki Bulgar amcadan alırdık, sütçüler de mahalle arasında dolaşırdı. Bizim evin yukarısında bakkal vardı bir de. Orada da ekmek, bakliyat, zeytin, un, büskivi satılırdı. Ama mutfak için biz pek bakkaldan alışveriş yapmazdık. Annem ve eltisi Hacer Yengem de Mahmutpaşa'dan alışveriş yaparlardı. Kirazlı Mescit'te Ayşekadın Hamam Sokak'ta komşumuz Ruhiye Teyze'yle giderlerdi, o biraz daha uyanıktı alışveriş hususunda. Aşir Efendi Caddesi'ne de gidilirdi, Büyük Postane'nin civarında kumaşçılar vardı. O zaman başka yer yok ki zaten. Sırrı Tüzeer mesela Sultanhamam'da

kupon kumaş satardı. Nurettin Topçu Bey'i Abdülaziz Bekkine Efendi'ye götürən bu Sırrı Amca'dır. 1908 doğumlu, amcamın da okul arkadaşıdır. Süleymaniye'den arkadaşı. Ali Birinci "Tüzüer" diyor soyadı için ama biz "Tüzeer" diye biliyoruz, mezarında "Tüzer" yazıyor. Topçu'nun da mezarında karışıklık var. Düzeltmediler hâlâ. Mezarın taşında Nureddin yazıyor. Ailenin ismi yazan büyük taşta Nurettin yazıyor. Neyse bunlar başka bahisler. Biraz önce bahsettiğim Yeni Sinema'nın orada, bugün Belediye'nin civarında fırın vardı. Evde börek yapılı, pişirmek için buraya getirirdik. Ben çok küçükken Muzaffer Paşa'nın konağının ahırında saçta börek pişirilirdi. Evde beş çocuktuk ama hiç kimse böreği götürmek istemezdi. Mesafe epey var tabii.

*Peki oradan aşağıya, Aksaray'a,
Saraçhane'ye mesela gidilir miydi?*

Belediye Sarayı'nın o zamanlar daha inşaatı devam ediyordu. Tam karşısında süs havuzlu park vardı. Kısmen duruyor o park. O parka giderdik abim ve arkadaşlarıyla.

*Bizans devri taşlar vardır o çevredeki
parklarda.*

O zamanlar yoktu tabii taşlar, istimlak sırasındaki kazılardan çıktılar sonra da oralara konuldular. Bizim çocukluğumuzda itfaiyenin önündeki parktan Ramazan topu atılırdı. En az 65'e kadar geldi bu gelenek. Kirazlı Mescit'teki evin balkonundan itfaiye gözükdü. Ben o balkonda ders çalışırdım, çok güzel bir manzara eşliğinde. Top patlayacağı zaman çıkardık dumanı görmek için. Peki... Şimdi tekrar buraya dönelim, 16 Mart Şehitleri Caddesi. İngiliz askerleri buradaki karakolumuzda galiba altı askerimizi şehit ettikleri için bu isim verilmiş. Bu caddeden Süleymaniye'ye doğru yüzümüzü döndüğümüzde sağda İstanbul Üniversitesi Güvenlik Koruma Bilimleri Meslek Yüksekokulu'nun (No: 6) olduğu yer Sivas Talebe Yurdu'ydu. 44 doğumluyum, 69'a kadar da Süleymaniye'de oturdum, bu yurt da devam etti.

Neden Sivas Talebe Yurdu deniliyor?

Her ilin bir yurdu vardı İstanbul'da. Konya Yurdu, Maraş Yurdu... O şehrin zenginleri veya özel idareleri finanse ederdi. Şu anda Su Bilimleri Fakültesi olan burası meşhur Letafet Apartmanı'ydı. 1900'ün başında yapılmış bu apartman. Menderes'ten evvel yıkıldı. Buradan Beyazıt Meydanı'na giderken ilk solda Camcızade Ali Camii vardı, Muzaffer Ozak Efendi'nin de vazife yaptığı. Vezneciler İlkokulu'na veya 6. Okul'a kadar çıkan bu bölgedeki ahşap evlerle birlikte cami de 57'de yıkıldı. Muzaffer Hoca'nın ilk hanımı babaannemin de arkadaşıydı. Ufak tefek olduğu için Fındık Hocahanim denirdi. İlkokul öğretmeni idi. Muzaffer Hoca Süleymaniye'den Laleli'ye taşındıktan sonra Ramazan'da, teravih için Süleymaniye Camii'ne gelirdi. Enderun usulü müydü bilmem ama makamlı okur namazı öyle kıldırır, aralarda ilahiler söylerdi. Hanımıyla Bozdoğan Kemer'i'nden geçişleri hâlâ gözümün önündedir. Bir de sonraları Marmara Kiraathanesi'nde görürdüm tabi. Fahreddin Efendi'yi de bir kez görmüştüm, Muzaffer Hoca getirmişti, elini öpmüştüm. Cerrahi Tekkesi'ni Muzaffer Ozak'tan dolayı bilirdim. Erenköy Cemaati de Nazif Çelebi dolayısıyla bilinirdi. Nur Cemaati de bilinirdi.

Sizin tanıdığınız aileler arasında Süleymaniye'de, İstanbul tekkelerine, sohbetlerine gidenler var mıydı?

Yok gibi bir şey. O zamanlar mesela İsmailağa daha o kadar büyük değildi, İskenderpaşa da. Orası 1952'den sonra hareketlendi. İstanbul'da başka böyle tekke çevreleri de var mıydı? En azından biz bilmezdik.

Haberdarlık?

Haberdarlık var ama gidilip gelinmezdi. Babam dahil. Süleymaniye Camii'nin belli bir cemaati vardı. Ama hiçbirinin bir tekkeye gittiğini bilmem. Saygı duyarlardı tabii.

Anladım. 16 Mart Şehitleri Caddesi'nden ilk sağa girince Keşfi Osman Efendi Tekkesi

Fethi Erhan

1944 yılında İstanbul'da Süleymaniye Mahallesi'nde doğdu. Bayazıt İlkokulu, İstanbul Erkek Lisesi (1961) ve İÜ Fen Fakültesi Kimya Yüksek Mühendisliği'nden (1969) mezun oldu. Ayrıca İktisat Fakültesi Gazetecilik Enstitüsü'nü bitirdi. 1961-1969 yılları arasında talebe dernekleri faaliyetlerine katıldı, 1969 yılında üç buçuk ay MTTB Başkanlığı yaptı. Askerliğini yaptıktan sonra 1972 yılında çalışma hayatına atıldı, çeşitli sanayi şirketlerinde yönetici ve ortak olarak çalıştı. 2009 yılında emekli oldu. *Süleymaniye Mahallesi'nde Bir Aile* isimli kitabı 2024'te yayınlandı.

var mesela. Bahçede bir çeşme kalmış, kitabeli. Binayı da tekrar yapmışlar, şimdi dil merkezi olarak kullanılıyor. Siz hatırlıyor musunuz tekkenin eski halini?

Hayır, hiç. Ama bu yol Vezneciler İlkokulu'na çıkıyor, Hallacı Mansur Sokağı'ydı. Takvimhane Caddesi üzerinde sol köşedeki cami, Basmacızade İbrahim Paşa benim çocukluğumda da gençliğimde de metruk durumdaydı, son yıllarda ihya edildi. Haziyesi hep bakımsızdı. Burası da caminin karşı köşesi yani, benim ve abimin okuduğu Beşinci Mektep, Bayezıt Okulu'dur. Şimdi Mimarlık Fakültesi. Bir ara Yabancı Diller oldu. Ama aynen duruyor, çok şükür. Mezun olan altı yedi arkadaşım var hayatta, bazen toplanıyorlar hatta. Okulu sağına alıp Bayezıt meydanına doğru yürüdüğünüzde yolun bitiminde sağda köşedeki yer Askeri Tıbbiye'nin yurduydum bizim zamanımızda. İstanbul Erkek Lisesi'nin de 1920'lerde binası olmuş orası. 10 Nisan 1950'de vefat eden Mareşal Fevzi Çakmak'ın cenazesine, altı yaşındayım daha, birlikte oturduğumuz annemin eltisi Hacer yengem beni getirdi, rektörlüğün yanında sırtına aldı. Müthiş bir kalabalık ve omuzlardaki tabutu gördüm sadece, gözümün önünden gitmez o sahne. Eyüp'e doğru yürümüşler.

Biraz önce istimlaklerden bahsettiniz...

Evet, burası hep ahşap evlerin olduğu mahallelerden müteşekkildi. Menderes zamanında Vezneciler Okulu'nun civarı olduğu gibi yıkıldı. Bugün Atatürk İlkeleri Enstitüsü olan şu bina talebe yurduydı. Burada Marmaratörlerden Mehmed Niyazi, Kadir Mısıroğlu, Mehmed Özsoy kalmışlar.

Bu yurtlara, haftada bir mesela, dışardan konuşmacı gelir miydi?

Hayır. O dediğin 60'lardan sonra. Ben 61'de üniversiteye girdim. Aydınlar Kulübü vardı ilk açılanlardan Çarşıkapı'da Karaağaç İşhanı'nda; Çemberlitaş'ta bir de Muallimler Birliği ve Milliyetçiler Derneği vardı, şimdi Birlik Vakfı. Buralarda beş on kişi toplanırdı işte. Aydınlar Kulübü'ndeki konferanslarda salon dolardı.

Bu Bozdoğan Kemer Caddesi üzerinde solda Dış Hekimliği'nin yanında Deruni Mehmet Efendi türbesi var, o da galiba istimlaklerden sonra buraya taşınmış?

Evet, İstanbul Üniversitesi'nin yaptığı istimlaklerde yıkılıp bugün bulunduğu yere taşındı. Kaptan Paşa Mektebi Sokağı üstünde -şimdi Ümit Yaşar Doğanay Sokağı- sağda gördüğünüz okul Vezneciler Okulu, bizim zamanımızda Altıncı Mektep denirdi. Okulu Ford-Otosan yaptı, bağışladı. Aslında Beşinci ve Altıncı mektebin bahçesi idi, arada bir duvar vardı. Birleştirip bu okulu yaptılar. Biz bahçesinde top oynardık. Bu civarda ve Laleli'de oturanlar bu okula gelirdi. Sekizinci, Mimar Sinan'dı galiba, müftülüğün solundaki sokaktaydı. Süleymaniye haziresinin Tahtakale tarafında [Darulkurra] Yedinci Mektep vardı. Süleymaniye'de dört tane ilkokul vardı benim zamanımda yani. O zaman burası meskun mahaldi tabii. Biz çocuktuk ve dolaşıyorduk rahatlıkla, altı yedi yaşındayken bile. Çakmakçılar Yokuşu'nu bilirsiniz, Necip Fazıl ve Süleyman Hilmi Tunahan'ın avukatlığını yapan Abdurrahman Şeref Laç'ın yazıhanesi oradaydı, babam da onun katibiydi. Ben 4-5. sınıftayken okuldan eve gelir, babamın sefertasını alır,

Üniversite bahçesinden geçer, ara kapıdan babamın yemeğini verir, tekrar okula gelirdim. Şimdi kimse on yaşındaki çocuğu sokağa bırakmıyor. Helvai Baba Tekkesi'nin yanındaki şu köşede arkadaşlarım otururdu.

Tekke o zaman ne durumdaydı? Kimse var mıydı yaşayan?

Hiç hatırlamıyorum. Yatır vardı sadece bunu hatırlıyorum... Burası Bozdoğan Kemer meydanı. Helvai Baba'nın hizasında, yani kemerin solunda kalaycı vardı. On sene öncesine kadar çalışıyordu. Bu tahta kapı (No: 17) o dükkândan kalan tek iz, bildim bileli var, eski. Benim çocukluğumda, elli ile yetmiş arasından bahsediyoruz yani, burada eczane, kasap, bakkal ve hallaç vardı. Rasim Cinisli'nin kardeşi Şevki Cinisli, benim İstanbul Erkek'ten arkadaşımıdır; 1961 sonunda gelmişler, 75'e kadar da burada oturdular. Sonra Nişantaşı'na taşınmışlardı, ama Şevki'nin bana söylediğine göre annesi yorganları o zamanlar bu hallaca getirmeye devam etmiş hatta bazen hallaç Nişantaşı'na gider onlarda kalırmış. İstanbul Üniversitesi'nin yaptığı ilk istimlaklerde de bu sıradaki ahşap evlerin çoğu gitmişti. Cinisli ailesinin evi de bunlar arasında. Maddi olarak bundan epey mağdur olmuşlardı. Cinisli ailesinin babası takım elbisesi giyen, kravat takan mütebedeyin bir Erzurum beyefendisiydi. Şu pilavcının (No: 23) olduğu yer ilk bakkalı mahallenin, Tahir Bakkal. Ondan önce bakkal yoktu. 1950. Sonra bir iki tane daha açıldı.

Şimdi arabalardan yürüyemiyoruz. O zamanlar nasıldı?

Ne arabası! İki üç tane araba vardı, biri Nazif Çelebi'nin, biri Radyolin ve Gripin'in sahibi Necip Akar'ın kızının. Bozdoğan meydanında şu solda köşede Bulgar sütçü vardı. İstanbul'da çok Bulgar vardı eskiden, şimdi dört yüz kadarmış. Sur dışından getiriyorlardı, süt, krema... Onlar çiftçi, bahçıvan veya sütçü olur zaten. 6-7 Eylül olayları olduğu zaman ben 11 yaşındaydım; bizden büyük olanlar buranın tahrip edilmesini önlediler. Sahip çıktılar komşumuza yani.

Bu bölgede ekalliyetten başka tanıdığınız var mıydı?

Bir tek onlar. Cemal Yener Tosyalı Caddesi'nin ismi Kovacılar Caddesi'ydi eskiden. İlber Ortaylı da bir sene bu sokakta oturmuş. Aşağı doğru Vefa Lisesi... Vefa Bozacısı'na gelmeden Dikmen Şarap Fabrikası'nın sahibi otururdu; o evin yanında da Vefa gazozları vardı. O fabrikanın sahibinin kızı Filiz'di, bir Türk ailesiydi yani sahipleri. Kuzguncuk iskelesinin yanında da yalıları vardı. Bozayı üç beş litrelik şişelerle alırdık, gidip orada içtiğimiz de olurdu. Vefa Gazozcusu'nun karşısında çok az da olsa Siirtlilerin konağı derdik, Siirtliler vardı bu civarda, arkadaşlarımızdı. Ayrım yoktu yani. Bu Sefer Ağa Çeşmesi. Çeşmeye yüzümüzü döndüğümüzde sağda Esnaf Hastanesi'ne çıkan yol Süleymaniye Caddesi, solda ise meşhur Kirazlı Mescit Sokağı. 1944'te doğduğum Muzaffer Paşa Konağı'ndan 1954'te buraya, Kirazlı Mescit Sokağı'na geldik. Burası tamamen ahşap evlerin olduğu bir sokaktı. Çeşmenin suyu akardı. Fuat Sezgin hanımı adına yenilemiş bu çeşmeyi. Evde su çok kesilirdi. Külhan da vardı yerin altında, küp de vardı soğutmak için, o su kullanılırdı. Çeşmenin önünde Ayhan Abi adında bir gazeteci vardı, tezgah kurardı. Ben de pazar günleri satardım, on yaşındayken. Liseye giderken babam bana 25 kuruş verirdi, Milliyet gazetesi 15 kuruştı. Sonra 25 oldu, harçlığımı ona verirdim. Seferağa Çeşmesi'nden sonra sağdaki şu bina (No: 8) Türkiye'nin ilk kadın nöroşurijisti Aysima Altınok Hanım'ın eviydi. Babası takım elbiseli, fötrlü ama mütedeyyin, Kirazlı Mescit cemaatindendi. Babanem öldüğü zaman Aysima Hanım gelip bakmıştı. Mescidin karşısındaki Şen Apartman'ı (No: 24-26) 1952'de bu sokakta yapılan ilk apartmandır. Yakında yıkılan bir evde Mehmet Esin isimli bir arkadaşım otururdu. Ben ona ortaokulda okurken matematik dersi vermiştim. Kirazlı Mescit'in karşısında bir postacı otururdu, çocukları Haluk arkadaşım. Kirazlı Mescit'in imamı Cemalettin Parlakışık, Abdülhakim Arvasi Efendi'nin yeğeniydi. Alaettin Efendi

vardı bir de namazdan önce çok güzel sesiyle Kur'an-ı Kerim okurdu.

Kirazlı Mescit'in cemaatinden tanıdığınız kimler vardır?

Abdülhakim Arvasi'nin oğlu Kadıköy müftüsü Ahmed Mekki Üçışık, onun oğlu Hikmet'le, diğer oğlu Behik ve Behik'in oğlu Hasan Fehim gelirdi. Özer Ravanoğlu da. Cemalettin Efendi'nin oğlu müezzindi. Ezan minareden okunurdu. Bizim ev de Kirazlı Mescit'in karşısındaydı. Süleymaniye'de de minareden okunuyordu, gözümün önüne gelmiyor ama o zaman öyleydi. İlyas amcam hoparlörle okunmasına şiddetle karşıydı. Kirazlı Mescit'in cemaatinden bir de Mehmet Kutlular vardır, mescide de gelirdi, tanıdığım için onu anıyorum, başkaları da vardı tabi. Mesela Kimya'dan arkadaşım Yekta Korca'yı da ben götürmüştüm. Kirazlı Mescit Sokağı'nın bitiminde Cenderecizade Türbesi'nin arkasında Vefa'ya doğru, Karamürsel fabrikası vardı onun bir kapısı da Kayserili Ahmet Paşa Sokak'a kadar gelirdi. Mahallelinin bir kısmı, hatta bazı komşumuz hanımlar orada çalışırdı, ayıp değil. İşte burası da 54'te taşındığımız konak (No: 34), şimdi KUDEB kullanıyor. Görevlilerin müsadeseyle girelim içeri... 1908'de yapılmış. Üç katlı bu evin en üst katında, biz amcamlarla birlikte iki aile oturuyorduk. Girişte Malatyalı bir aile kiracıydı, oğulları arkadaşımız Metin Korkmaz'la görüşüyoruz. O zamanlar konağın sahibinin kızı Sabahat Demirok diye bir hanımdı. Merkez Bankası'nda çalışıyordu. Orta katta onlar oturuyordu. Mahallenin yapısı değişmeye başlayınca, annesi de vefat etmişti, Sabahat Hanım Teşvikiye'ye taşındı. Arkada bahçede su kuyusu vardı yanında da incir ağacı. Şimdi yok maalesef ağaç. Yerler o zaman mozaik karoydu. Babanem 63'te vefat etti, cenazesi bu bahçede yıkandı. Babanemin ikinci beyi, üvey dedem 48'de vefat etti. Onu hayal meyal hatırlıyorum. Muzaffer Paşa Konağı'nın alt katında mutfak gibi bir yer vardı, orada yıkamışlardı. İlyas amcamın hanımı Hacer yengeninki Kozlu Mezarlığı'nda gasilhanede.

O zamanlar cenazeden sonra dinî merasim olarak ne yapılırdı?

Mutlaka definden sonra o gece evde mahallenin erkek ve hanımları Kur'an okur, cüzler dağıtılır, hatim indirilirdi. Bütün komşular yemek getirir eve. Çorba, pilav, en çok börek, sarma... Büyük annem vefat ettiğinde ben 19 yaşındaydım, babam iskat da yaptırmıştı. Şimdi düşünüyorum da aklım ermiyor! Ama o zamanlar yaygın. Süleymaniye Camii'nin baş imamı Sadık Erzi'ydi o zamanlar. Üç dört kişi geldiler. Misafir odasında, "kabultü, vehebtü"... Ben inanmıyorum buna, sadaka verilse daha iyi. Babam vefat ettiğinde mevlid okunmasını da istemedim. Annem "Olur mu, millet ne der?" dedi, gönlü olsun diye sustum. Halil İbrahim Çanakaleli ve Zeki Altun okudular babamın mevlidini Beyazıt Camii'nde. Annem 85'te vefat etti. Mevlidi Emin Işık Hoca, Aksaray Valide Sultan Valide Camii'nde okumuştı. 1986'dan sonra da Emin Hoca annem ve babam için hatim okurdu. 1989 senesi civarında bana "Fethi ölüye Kur'an okunmaz, Allah rızası için okutuyorsanız okutun." demişti. Nurettin Topçu Hoca da Emin Işık'ı severdi mesela, ama mevlidhanlara da karşıydı.

Kirazlı Mescit'teki bu evle, mahalleyle alakalı başka neler var hafızanızda?

Bizim evin karşı köşesindeki evin altında bakkal vardı. Kemal Yetkin işletirdi. Bu bahçeye mesela dört tane mısır ekerdim sırayla; kapıyı kale yapar maçı yapardık. İki buçuk ton kömür alırdık, evin altındaki kömürlüğe koyardık. Kömürü Unkapanı Köprüsü'nün sol tarafından alırdık, oraya mavnalarla gelirdi, biz de at arabalarına yükler getirirdik. Bir araba beş yüz kilo alırdı. 15-20 yaşlarımda burada hangi evde kim oturur bilirdik. Hepsi arkadaşımız. Caddede top oynardık. Hanımların misafir günü vardı, bizim mesela çarşamba günüydü. Biz çocuklar misafir odasında yer yatağında yatardık. Bizim evin solundaki bina (No: 5) yurttu, şimdi bir yardımlaşma derneği. Kadir Mısıroğlu bu yurdun müdürüydü. Buranın bir de bahçesi vardı. Babam Nazif Çelebi'nin

arkadaşı olduğu için Necip Fazıl'ı bu yurda getirmişlerdi Mısıroğlu müdürken. Nazif Çelebi, Abdurrahman Laç, babam... Ben on üç yaşlarındayım. Hatta onun bu ziyareti bir gazeteye haber de oldu. 57 senesi civarı, herkes dinliyor, sadece bunu hatırlıyorum. Sağda 40 numarada Ali İhsan Yurt otururdu. Bilirsiniz Risale-i Nur talebesi, hem de Marmaratörlerden. Onun yanındaki 46 numara da Nur risalelerinin okunduğu İstanbul'da ilk toplantılarının yapıldığı evdir. Sonradan Mehmet Kutlular da bu eve gelirdi, Mehmet Çiftçigüzel, Yekta Korca, Mustafa Kavurmacı bu eve gelen arkadaşlarımdandı.

Doğduğunuz Muzaffer Paşa Konağı tam olarak neresi?

Kirazlı Mescit Sokağı'nın paralelinde Süleymaniye Caddesi üzerinde, numara 25'te, şimdi Esnaf Hastanesi'nin köşesinin karşısında. Esnaf Hastanesi'nin bir tarafı Süleymaniye Caddesi'ne, bir tarafı Takvimhane Caddesi'ne bakan köşede idi. Bugün Nadir Eserler Kütüphanesi'nin olduğu bina bizim zamanımızda İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ydı. Ondan sonra dört tane meskun ev vardı. İki katlı villa Necip Akar'ın eviydi. O zamanın meşhur zenginlerinden, Radyolin'in sahibi. Arada bir bahçe. Ailesi yakın dostumuz Muhibe hanımın evleri. Onun yanında da bir Romen muhacirinin gecekondusu gibi evi. Ve benim doğduğum Muzaffer Paşa'nın Konağı. İşte bu kısım tamamen yıkıldı, Esnaf Hastanesi yapıldı. Bu üçgenin köşesinden baktığımızda karşımızda yanan İbrahim Efendi Konağı'nın yerine yapılan bina (No: 17) onun yanında biz Mısırlılar Konağı derdik şimdi bir şey yok yerinde, boş. Muzaffer Paşa Konağı'nı Muzaffer Paşa'dan sonra Uybadin ailesi almış. Atatürk'ün Selanik'ten arkadaşı. Konağın harem kısmında en üst katta İstanbul vali muavini Fazıl Uybadin otururdu. Altında da iki katta Beyazıt İlkokulu öğretmenlerinden Feriha Tanrikut otururdu. Arkada bahçe, içinde dut ağacı vardı. Dut ağacına çıkardık. Hepimizin oturacağı yer belliydi ağacın dallarında, benim, abimin, amca

oğlumun... Evin karşısında İstanbul Hukuk'un kütüphanesi. Babam da burada üniversite talim taburunda o zamanlar, amca kızım hatırlıyor, şu boşlukta mangaya talim yaptırırmış. Babam astsubay. Üniversite talim taburuna askerlik dersi veriyorlar. Pendik'te Kızılay semtinde çadırda kamp yapıyorlar üniversite gençleri, babam da başlarında. O zamanlar üniversite talebesi çok saygılıydı. Buralar meskun yer tabi. Bazıları odalarını kiralardı talebeye mesela. Anadolu'dan göç başlayınca, Pötürgeliler, Malatyalılar ilk gelenlerdi. 1970'den sonra ev kiralayanlar oldu onlardan. Kapalıçarşı Örucüler girişinde 41 numarada küçük bir dükkânı vardı beraber oturduğumuz İlyas amcamın. Şimdi gocuk diyoruz, divitin ya da pazenden hırka satardı. Bu mahallede üç beş ailenin hanımları evde dikerlerdi; amcam divitin pazen alır gömlek diktirirdi, iğne iplik satardı. Bazen ben de dururdum dükkânda. Amcam alışverişe gelen en düzgün insanların Pötürge'den gelenler olduğunu söylerdi. Amcamın dükkânının karşısında dükkân tabelasında Lütfi Topaloğlu yazardı Topalyan aslında. Amcam hep namaz vakitleri kapatıyor camiye gidiyor, Örucüler Camii'ne ya da başka camiye. "İlyas Efendi kapatma dükkânı, müşteri geliyor geri dönüyor." derdi. Oğlu Garbis, müşteriyi oyalardı amcam gelene kadar gitmesin de alışveriş yapsın diye. Ermeni bu adam! Onun yanında Bensiyon Siyon vardı, Musevi. Herkes beraber.

Süleymaniye Kütüphanesi de burada, sizin eve çok yakınmış. Sizin zamanınızda Süleymaniye Kütüphanesi faal miydi? Gelir gider miydiniz?

Faaldi, ama ben pek gelmezdim, eski eserler vardı sadece çünkü. Nihal Atsız'ın -ben Türkçü ekipten değildim ama tanırdım- pardesüsüyle geldiğini, Dursun Yıldırım'ın onun yanına hep geldiğini görürdüm. Lise yıllarından itibaren Atsız'ın yanından ayrılmamış biriydi. Ben Atıf Efendi Kütüphanesi'nde ders çalışmaya giderdim. Hukuk Fakültesi Kütüphanesi'nin karşısında bir bina vardı; onun en üst katı mütalaa salonuydu, bir de oraya giderdim.

Bizim evde kalorifer yok tek odada soba, soğuk. Kimya'da okurken ya Tuncer Enginertan'lara giderdim ya buraya gelir ders çalışırdım. Bir sandalye getirip zincirlemiştim, çünkü bir sonraki geldiğinde kapılmış olabiliyordu sandalyen. Akşam ona kadar açıktı. Atıf Efendi erken kapanırdı. Şu kafenin (No: 23) olduğu binanın -alt katta eczane hep vardı- üst katında Çorlulu Ali Medresesi'ne gidenler, eski Marmaratörler "Hilmi Oflaz sofrası" yapıyorlardı pandemiye kadar. Hilmi Oflaz fakir biri olmasına rağmen talebelere peynir, ekmek, zeytin alır yedirirmiş, o yüzden böyle anılırdı Çorlulu Ali Paşa ekibince. Necip Fazıl'ın manevi oğlu, "metafizik oğlu" biliyorsun Hilmi Oflaz... Onun da mezar taşı yok. Alper Kanca, babası Türkiye'nin en büyük el aletleri yapan iş adamıdır, soyadı da oradan gelir. Onunla mezar taşını yapmayı konuşmuştuk. Taşına da Necip Fazıl'ın onu anlattığı bir dörtlük vardır duymuşsundur, bunu yazmayı istedik, olmadı henüz. Bu dörtlüğü Bursa'da eşrafın arasında Kervansaray Otel'i'nde söylemiş:

*Fare tıkırtısından ürkecek kadar hassas
Krallar, önünde bükülecek kadar irade sahibi
Aslanların önüne çırılçıplak atlayacak kadar
cesurAziz dostum işportacı Hilmi...*

Yan taraftaki köşedeki beyaz bina (No: 25) Cafer Bey'in konağıydı. Ahşaptı şimdi apartman oldu. Girişinin hemen üstünde Yusuf Ziya Önder, Eminönü kaymakamı otururdu. Kızı Benian, İstanbul Kız Lisesi'ne giden takımdandı. Beylikdüzü'nün kurucusu diyebileceğim -Beylikdüzü'nün binlerce dönüm toprağı ona aitti- bir ara politikaya girmiş Enver Adakan'ın, 1961'de partiler serbest bırakıldığında Memleketçi Serbest Parti diye bir parti kurmuş, onun yeğenleri otururdu. Zannederim o da Selanikliydi. Elmaruf Sokağı'nın başındaki binanın (No: 29) yerinde şimdi kebabçı var, Süleymaniye Caddesi'nin sonunda İzzet Ilıca otururdu. O zamanın meşhur kumaş tüccarlarından. Annemler görüşüyordu.

Bu bahsettiğiniz aileler epey zengin belli ki. Sizin gibi orta halli insanlar da bu

mahallede oturuyor. Ama birbirlerine gitme gelme var. Evlerin arasında fark var mıydı? Eşya bakımından mesela... Ev oturmalarında ikram ne olurdu?

E biraz vardır. Bizim evin yanındaki evde Muhittinler otururdu. Maç yaparız, formalarımız var, ilk buzdolabı onların evine geldi mesela, Nazif Çelebilerin evi hariç. Aslında babası yok annesi çalışırdı. Muhittin de ben de kutucuda çalışırdık okul çıkışı. Bayram şekerlerinin içine konulduğu kutulardan imal edilen bir atölye vardı Vilayet'in orda bir handa. Afitab'ın yanındaki handa da Bilgen Kutuculuk'ta da. Yazın da bazen çalışırdım, bazen akşamları. Örucüler kapısına gelince sağda bir dükkân vardı. Bir kehribarcı vardı, ağızlık, tespih yapar satardı, Musevi. Onun yanında Rıza Divrik diye biri, kumaş satardı. Abim de ben de amcamın verdiği iğneleri, yaptığı ip çilelerini onun dükkânı önünde açtığımız küçük bir tezgâhta satardık. Fincancılar yokuşunda Tahir Divrik vardı, Rıza Divrik'in abisi. Ben orada da çalıştım birkaç yaz. 11-12 yaşlarındayım. Peynir ekmek karpuz yerlerse ben de ondan yerim, köfte yerlerse ben de köfte yerim. Ayırmazlardı beni. Çocuğum ben, torunu yaşındayım ama ayırmazlardı, güngörmüşlük ayrı bir şey. Biz çalışmak mecburiyetindeyiz. Ama görüşme bakımından hiçbir fark yok. Herkes görüşür. Fakir, zengin... Misafir günü adeti vardı mesela. Genellikle börek, kek, pasta, çay.

Akşam yemeği daveti olur muydu?

Yemeğe çağırma adeti yoktu, hiç hatırlamıyorum. Kanuni Medreseleri Sokak'a girince şimdi yazma eserlerin idare binasının olduğu yer (No: 5) Tevfik Kut'un eviydi. İstanbul Milli Eğitim müdürlerinden. Torunu Nurgun Kut abimin arkadaşıydı. Sonra Mülkiye'de okudu. Ben de 299. olarak kazanmıştım ama Ankara'da olduğu için gitmem mümkün değildi. İstanbul Erkek'ten Metin Gonca vardı, o da 39. olarak kazanmış ve okumuş. 61'de mezun olduktan sonra hiç görmedim ama yıllıkta var ismi, hani Topçu'nun da yazısı olan yıllıkta. O

yazı *Maarif Davası*'na da benim tarafımdan söylenip ilave edilmişti.

Sizin mahalleyi tanımaya devam edelim...

Edelim tabii. Burada babamın dolayısıyla bizlerin sıkça görüştüğü aileler var. Kanuni Medresesi Sokak'ta sol taraf Yazmalar Şifahanesi şimdi, eskiden Süleymaniye Doğumevi'ydi, onun karşısındaki otoparkın olduğu yer (No: 12-18 arası) Cemalettin Parlakışık'ın yani Abdülhakim Arvasi Efendi'nin kardeşinin oğlunun eviydi. Nazif Çelebi'yle Cemalettin Parlakışıkların evinin arasında bahçe vardı. Düğün yemekleri olurdu bu bahçede. Nazif Çelebi'nin en büyük kızı Nükhet Ablanın düğünü orada oldu mesela, Kayserili Ahmet Paşa Sokak'a da gelin gitti, bir diş hekimiyle evlendi. Cemalettin Parlakışık'ın vefatından sonra malı bölüşmek için çocuklarının torunları birbirlerine düştü... Çocuklardan biri Mustafa, arkadaşımıdır, o anlatırdı Necip Fazıl çok gelirmiş Cemal Efendi'yi göreceğim diye. "Uyuyor ya da yok evde der, kovalardık, çocuktuk o zaman." diye anlatmıştı. Mezarı Necip Fazıl'ın yanında. Demirörenlerin ilk evi de Parlakışık ailesinin evinin yanındaydı. Şu ev (No: 20). Kaç kez yıkılıp yapılmıştır ama ahşap olarak buydu. Erdoğan Demirören'in annesi burada oturuyordu. Ergin Demirören de kardeşiydi. Mahalleden pek hukukum yoktu ama annesini biliyorduk. Şifahane'in duvarında şimdi şu demir kapının olduğu yer de (No: 3) bir evdi. Ama penceresi filan avluya açılıyor tabii. Kamuran, Hüsnü ve Saadet diye arkadaşlarımız otururlardı. Kamuran sporcuymuş. KOCAV'ın olduğu yer (No: 24) Hacı Arif Bey Konağı'ydı. Cansu ailesi otururdu. Mütedeyyin bir aileydi. Profesör Uçak Mühendisi Ahmet Nuri Yüksel bu aileye damat geldi. Ötüken Yayınevi'nin de kurucuları arasındadır.

Mütedeyyin aile derken, tam olarak ne kasdettiniz? Dönem itibarıyla o zamanlar kimlere mütedeyyin denirdi?

Namazında niyazında insanlardı. Ahmet abinin hanımını biliyorum, çocuklarını tanıyorum.

Bilge Kültür Sanat adlı yayınevini kurdular. Vaaz dinleyen... Eskiden vaaz dinlemek m himdi, ibadet gibiydi. Falan camide vaaz var, gidilirdi. Süleymaniye'de de vaaz olurdu. Babamın dinleyip de yazdığı vaaz notlarını yayınladım biliyorsunuz... KOCAV'ın olduğu bu binanın (No: 24) altında Terzi Kemal'in dükkânı vardı. Cansu ailesinin kiracısıydı. Buraya oturmaya çok gelirdik. 1965'lerde bakkal Kemal'in oğlu, mahalleden birkaç kişi ve ben Süleymaniye'de sabah namazını kılar, çay i erdik, sonra onlar gelir d kk nlarını açarlardı. KOCAV'ın karşi köşesinde Elmaruf Sokağı'ndaki bu bina (No: 22) da İsmet Paşa'nın damat geldiği evdir. Üç katlı bir konaktı ama kimin oturduğunu hatırlamıyorum, 62'de yanmıştı. Bu konağın karşısında Suffa Vakfı'nın (No: 19) olduğu yer Nazif  elebi'nin eviydi. Topbaş ailesinin damadı biliyorsunuz. İlim Yayma Cemiyeti'nin 68 kurucusundan biridir. Bu evin bahçesinde düğün yapılırdı. Evin yola bakan şu odasında camiden çıkınca çay içerlerdi. Nazif  elebi, babam, belki başkaları... Babam şapka takardı,    dört defa şapkasını kesmiştir Nazif Çelebi.

Buna rağmen anlaşıyorlar birbirlerini seviyorlar, görüşüyorlar, ne güzel! şimdi olsa... Tutumlar biraz daha farklı sanki.

Tabii. Elmaruf Sokak'ta (No: 5) Abdülhalim Akkul otururdu. Daha liseye gittiğimiz zamanlarda bize İmam Gazali kitapları hediye ederdi. Marmarat r Reşat şen ağabeyim ki o İmam Hatip Okulu mezunudur. Kur'an'ı ilk Abdülhalim Efendi'den bu evde öğrenmiş. Bizim mahallenin çocuklarının çoğu da Kur'an'ı ondan öğrendiler. O zaman camide Kur'an öğrenmek yok. Ben de evde annemden öğrendim. Namazı da tabii. Abdülhalim Efendi'nin çocuklarından bir tanesinin kamyonu vardı, hanımının refakatinde mahallenin çocuklarını toplar -on kişi olurduk belki- pazar günleri araba vapuruna biner Beykoz  ayırı'na, bazen Haramidere'ye götürürdü. Erkek çocukları tabii. Kızlar pek öyle sağa sola bırakılmazdı.

Mahalleden hiç kız erkek arkadaşlardan evlenen oldu mu?

Bir tane böyle evlilik var. Bakkal Kemal'in kızı, Kayserili Ahmet Paşa Konağı'nın sokağında galiba ismi Ergun'du bir şoför vardı, onunla evlenmişti. Nişan yüzüklerini babam takmıştı... A şekadın Hamam Sokak'ta dışı mozaikli şu apartmanda Osman Kalkan diye bir arkadaşım oturuyordu. Arnavutlardı. Babası evde sıra yapar, Çakmakçılar yokuşunda Fincancılar Sokağı'nın başında da satardı. Osman okumadı. Zaten mahallenin çoğu okumadı. Hızır Abi nasıl dondurma, salep yapıyorsa o da böyle. Evin geçimi. Osman Kalkan'ın oturduğu evin girişindeki dükkânda Adnan şenses'in marangoz dükkanı vardı. O zamanlar ben on iki-on üç yaşlarındaydım. Henüz şarkıcı değıldi. şu sağdaki köşedeki evin (No: 11)    nc  katı Muzaffer Hoca'nın eviydi. A şaptı o zaman tabii. Muzaffer Efendi benim kısa pantolonlu halimi bildiği için Marmara'da da bana hep takılırdı. Marmara'nın yanında boş bir arsa vardı. Mustafa Yılmaz işletirdi, Muzaffer Efendi'nin dervişlerinden biriydi. Erol diye bir dervishi vardı Denizlilydi. Altına şilte getirir, omuzlarını ovar... Karpuz, ekmek, peynir getirirdi Efendi'ye. Bir gün yine her masaya bir dilim karpuz geldi. Sordum hocaya "Hayırdır?" diye. O da "Sen eve gidince sıcak  orban hazır, burada talebeler var hepsi garip, ailesi yok. Ben burada karpuz yiyeceğim, onlar bakacak olacak iş mi!" dedi. Muzaffer Hoca'nın evinin yanında Ercan Cansu isimli bir arkadaşım otururdu. Mütedeyyin bir ailenin çocuğuydu. Hâlâ da görüşüyoruz.

Babanızla hukukları nasıldı Muzaffer Hoca'nın?

Babam evine gitmezdi. O daha çok Nazif  elebi'ye giderdi. Muzaffer Efendi de Nazif  elebi'ye gelmezdi. Ama o zaman daha Muzaffer Efendi  yle bilinmiyor, Muzaffer Hoca derdik biz. Çünkü Fahrettin Efendi sağdı henüz. 65'te filan vefat etmişti. Ondan sonra şeyh oldu Muzaffer Hoca. Burası da maalesef hâlâ yapılamayan A şekadın Hamamı. Biz geçmeye korkardık  ocukken. Metruk hali, karanlık... İçinde büyük bir kuyu vardı, o da korkuturdu bizi, bakımsız, otlar...

*Sizi bu mahalle kadar Marmara
Kıraathanesi de şekillendirmiş. Bir
Süleymaniye’den, bir Marmara’dan
anlatıyorsunuz...*

Marmaratörlerin çırağıyız biz: Sezai Karakoç, İzzettin Şadan, Saip Atademir, Nuri Karayörüklü, Şevket Eygi, Ali İhsan Yurt, Lemont Hasan, Ziya Nur Aksun, Erol Güngör, Mehmet Genç, Mehmet Eröz, Mehmet Çavuşoğlu, Marmara’nın asları bunlar. 1961’in Kasım yahut Aralık ayıydı Marmara’ya ilk gidişim. Üniversiteye yeni başladığım sene. Muzaffer Zorlu diye Bayezit İlkokulu’ndan abimin arkadaşı merhum, Adalet Partiliydi, o götürdü ilk.

*Bir de bu! Sizin nesilde gördüğüm,
okuduğum bir durum var: Birinden
bahsederken partisiyle anıyorsunuz
umumiyetle.*

Öyle. Marmara Kıraathanesi’ne gelenler arasında üç dört tane CHP’li de vardı. Savcı Mehmet Feyyat onlardandır. Bir de Demokrat Partili olup Demokrat Parti gençlik kollarından gelenler. Cumhuriyetçi Köylü Millet Parti’den, CKMP’nin gençlik kollarından abilerimiz de vardı. Genelde muhafazakâr.

Mütedeyyin değil mi?

Hayır. Muhafazakâr.

Aradaki fark nedir?

Benim için namaz kılmak.

*Namaz kılmıyor ama muhafazakâr. Peki.
Neyi muhafaza ediyor?*

İslam’ı ve Türkiye Cumhuriyeti’ni müdafa ediyor ama amelde eksiklik var. İsim vermek istemiyorum ama Türkiye çapında abilerimiz vardı. Marmara’da mesela Aleviler de vardı. Onlar da muhafazakâr. Herkesle oturur kalkarlar, Alevi Mahmud derler mesela, ama kimse konuşmazlık etmez. Şevket Eygi, Ali İhsan Yurt mesela, Alevi diye kimseyi ayırt etmez, konuşurlardı. Adalet Partisi’nin Eminönü ikinci başkanı vardı İsmail Ulaş, onun oğlu Ahmet İstanbul Lisesi’nden arkadaşım, Halk

Bankası’nın Teftiş Heyeti Reisi oldu. Tunceliliydi. Ama bahsetmezdi. “Tunceli’de doğduysak bir yanlış mı yaptık! Bu vatanın evladıyız.” derdi. Babası, Adalet Partili olduğum için beni severdi, Marmara’ya da gelirdi İsmail Abi. 1964’teki Demirel-Sadettin Bilgiç çekişmesinde İsmail Ulaş, Sadettin Bilgiç’i desteklemek için 5 bin lira para verdi, “Gidin kongrede onu destekleyin.” dedi. Bilgiç milliyetçilerin adayıydı!

*Süleymaniye’de Ramazanlar nasıl olurdu?
Teravih, iftar, bayram... Mesela Cami’nin
Haliç’i ve Boğaz’ı gören manzarası
muhteşemdir. Orada şimdilerde ağaçların
altında insanlar Ramazanlarda vs. piknik
yapıyorlar. Sizin zamanınızda da olur
muydu?*

Hayır, hayır. Piknik yapılacak yerler belli: Babam bizi pazar günleri Gülhane’ye götürürdü. Beykoz Çayırı, Küçüksu Çayırı... Ramazan’da teravihten sonra bahçesinde oturma filan da olmazdı, dağılırdı herkes. Kahveler vardı karşıda, bazen oraya gidilirdi. Hanımlar bayram namazına gelmezdi ama teravihe gelirlerdi. Muzaffer Efendi’nin mesela hanımıyla geldiğini hatırlıyorum. Süleymaniye Camii’nin önünden Tahtakale’ye giderken şimdi otopark olan kısımda bayramlarda bu semte yerleşen Malatyalılar, Pötürgeliler bayram yapardı. Erkekler halay çekerlerdi. Caferiler gibi ellerinde halatlar olurdu, birbirlerine o halatlarla eğlencesine vurur gibi yapar, bir tür dans ederlerdi.

*Süleymaniye Camii’nin sizin hayatınızda
yeri neydi?*

Çocukluğumdan itibaren sabah namazı dahil pek çok namazımı burada kılmışımdır. Babam da Süleymaniye Camii’ne giderdi. İlyas amcam ve ben daha çok Kirazlı Mescit’e giderdik.

Müftülüğü bilir miydiniz?

Tabii. Müftülük binası ve Botanik Enstitüsü vardı. Gençler Botanik’in bahçesini gezmeye giderdi. Babam da bazen bir şeyler sormaya giderdi müftülüğe. İstanbul müftüsü Bekir Haki Yener’i, Kadıköy müftüsü Mekki Efendi’yi

Süleymaniye’de görürdük. Kayserili Ahmet Paşa Sokağı’ndan geçişleri gözümün önündedir. Genellikle takım elbiseli olurlardı, şapka da takarlardı.

Müftülüğü solunuza alıp aşağı doğru yürüdüğünüzde köşede bir dilenci kampı vardı, polisler topladıklarını buraya getirirlerdi. Bu yolu aşağı doğru indiğimizde de solda ikinci sokak biliyorsunuz Nurettin Topçu’nun doğduğu evin olduğu sokaktır. Deveoğlu yokuşu Hatab Sokak. Haliç’e inen şu Yoğurtçu Sokağı’nda da arkadaşlarımız vardı. Caminin arkasından Tahtakale’ye doğru inen şu iki sokakta, Siyavuşpaşa Sokak’ta, 40-50 civarında Roman aile vardı. Sulukule’den farklı, düzgün ailelerdi, ses, patırtı yoktu. Selamlaştık, arkadaşlarımız vardı aralarında. Sonra iş yerleri açılmaya başladı. Bekar odaları vardı ayrıca. El arabasıyla meyve sebze satanlar kalırdı odalarda. Her yerde manav yok tabii.

Çocukluğunuzda Süleymaniye’nin bahçesinde oynar mıydınız?

Müezzin Mehmet Amca oynatmazdı. Sırığı vardı, onunla kovalardı. Ama babam bayram namazlarına getirirdi mutlaka. İlk on yaşında gelmiştim galiba. Sadık Erzi baş imam. Baş müezzin de Şevket Efendi. Hiç unutmam müezzin mahfilinde bayram namazlarında onun İtri’nin tekbirini okuyuşunu. Caminin haziresinin yanında Tahtakale’ye doğru inen kapının üzerinde meşruta vardı, Müezzin Yahya Efendi orada otururdu. Beş altı tane müezzin vardı. Gençliğimde de bayram namazını Süleymaniye’de kılmayı tercih ederdim. Marmaratörler de bayram namazına gelirdi. Çocukluğumda da gençliğimde de hep çok kalabalık olurdu bayram namazları. Tabii o zamanlar evler çok.

Turist var mıydı peki o zamanlar buralarda? Kapalıçarşı’da mesela görür müydünüz?

Turist yoktu tabii. Ama o renkli renkli yabancılar vardı ya, gömlekleri renkli, hah Hippiler, onlar gelirdi. Hesap çeşmesinin olduğu yer eskiden trafiğe açık asfalt bir yoldu ama pek de araba

geçmezdi. Şu kurufasulyecilerin hizasında kahveler vardı, namazdan sonra babamlar otururlardı burada. Kurufasulyecilerin en eskisi Ali Baba. 50’de de bu vardı. Talebeler, Mercan’daki bazı esnaf gelirdi. Yabancı olmazdı. Başka da lokanta yoktu zaten; her yer ev, herkes evinde yerdı zaten. Beyazıt Meydanı’na kadar başka hiç lokanta yok. 60’lardan sonra dükkanlar başlıyor.

Bayram namazlarına başka kimler gelirdi?

1965’ten sonra devamlı gelenlerden Reşat Şen. İzzettin Şadan’ın yakınlarından Paşazade Erol Ergüneş devamlılardan. Zogi diye bir abi vardı Türkiye İşçi Partili, Marangoz Hüseyin o da İşçi Partili onlar da bayram namazına gelenlerdendi. Küçükpazar’da yazın evde yaptığı dondurmayı, kışın da salebi satan bu Hızır Abi’yi 20’li yaşlardayken Marmara’dan tanıdım. Vefatında burada değildim maalesef cenazesine gidemedim. Sabri Özpala dini bütün bir adamdır. O da gelenlerdendi Süleymaniye’deki bayram namazlarına. Hızır Abi’nin cenaze namazını kılmıştır mesela.

Sabri Özpala için “dini bütün bir adamdır” dediniz, hangi vasfı sebebiyle böyle dediniz?

Doğruluğu bakımından. Müslümanlığı dosdoğru yaşayan bir insandı. Servetini de inandığı şekilde harcamıştır. İlim Yayma’nın kurucularından biliyorsunuz. İşçi Partili Hızır Abi vefat ediyor. Cenaze başında Sabri Özpala diyor ki “Hoca soracak, nasıl bilirdiniz? diye. Allah’a inanmış mı bilmiyoruz ama namaz kıldığını gördük.” Marangoz Hüseyin Abi -ki o da öyleydi, demiştim- “E bir seferlik yalan söyleyeceğiz.” diyor gülerek. Hızır Abi’nin cenazesi böyle. İnanmış biri olarak Sabri Abi, Hızır Abi’nin cenaze namazını kılıyor, bu mühim.

O zamanlar insanlar Allah’la, Peygamber’le, inandıklarıyla alakalı görüşlerini, hissiyatlarını açık ortamda konuşurlar mıydı?

Hayır. Adaba aykırı. Sabri Abi, İşçi Partili de olsa cenazesine gelmiş, daha ne!

Süleymaniye Camii Eski İmamlarından Hafız Sadık Erzi (1883- 1968)¹

Kâmil Büyüker*

Süleymaniye Camii hizmet halkası içerisinde uzun bir zaman diliminde imamlık yapmış önemli isimlerden birisi de Hafız Sadık Erzi'dir.²

Hafız Sadık Erzi Tekirdağ ili Hayrabolu İlçesi Emir Yakup köyünde Ahmet ve Saliha Erzi çiftinin oğlu olarak 1301/1883 tarihinde dünyaya geldi. Aslen Hayrabolu ilçesinden olmalarına karşın ailenin İstanbul'a gelip yerleşmesi nedeniyle nüfus kütüğü Fatih İlçesi Hasan Halife Mahallesi, Bali Paşa sokak olarak gözükmektedir.³

Hafız Sadık Erzi ilk tahsilini ve hıfzını babası Ahmet Efendi'den tamamladı. Talim ve kıraat tahsilini ise babasından dolayı Tokatlı olarak bilinen Tekirdağlı Ali Rıza Efendi'den (v. 1339/1921) tamamladı.⁴ 1332/1913 tarihinde Bayındırlı Müderris Muhammed Şakir Efendi'den icazetname almıştır. 29.03.1968 tarihinde İsmail Ezherli'nin kurul başkanlığını yaptığı heyet icazetnameyi yüksek tahsilli olarak onaylamışlardır.

Hafız Sadık Erzi 1333/1914 yılında Ulviye Erzi (Çorlu, 1316) ile evlendi. Bu evlilikten İhsan (d.1334/1920)⁵, Hasan Adnan⁶ (d.1339), Melahat (d.1341), Mehmet Esat (d.1927) dünyaya geldi.

Hizmet Safahatı

Hafız Sadık Erzi, 85 yıllık ömrüne uzun bir hizmet dönemi sığdırmıştır. Öncelikli olarak medrese tahsilini tamamladıktan sonra 1906-1909 yılları arasında Sultan II. Abdülhamid'in sarayında padişah imamlığı görevinde bulunmuştur.⁷ Daha sonra görev yaptığı yerler ve tarihler şu şekildedir:

Kayıtlarda ilk görev yeri olarak Uzunçarşı İbrahim Paşa-yı Atik/Atik İbrahim Paşa Camii'nde imam olarak göreve başladı. Sonrasında;

20 Rebiulevvel 1329 tarihinde Sultan Beyazıt Camii imamlığı

3 Rebiulahir 1332 tarihinde Fatma Sultan Camii hatipliği

14 Teşrin-i evvel 1926 tarihinde Nuruosmaniye Camii 2. imamlığı

30.06.1935-30.06 1945-Süleymaniye Camii imamlığı

19.8.1939 tarihinde Hırka-i Şerif Camii 2. imamlığı görevlerinde bulundu.

Hırka-i Şerif Camii imamlığı görevi esnasında mahallelinin talebi üzerine Kur'an öğretimine müsaade edilmiştir. 10.10.1940 tarihinde yazılan yazıya istinaden kaç talebe ile Kur'an öğretimine başladı ve nerede okuttuğu bilgisi sorulmuş bunun üzerine İstanbul Müftüsü Fehmi Ülgener imzası ile 21.10.1940 tarihli yazılan yazıda 30 talebesinin olduğu ve Hırka-i Şerif Camii'nde Kur'an okuttuğu bilgisi paylaşılmıştır.

Devamında ise, 30.06.1945-13.07.1950-İstanbul Merkez Kur'an Kursu öğretmenliği,

14.07.1950-05.07.1967-Süleymaniye Camii imamlığı görevlerinde bulunmuştur.

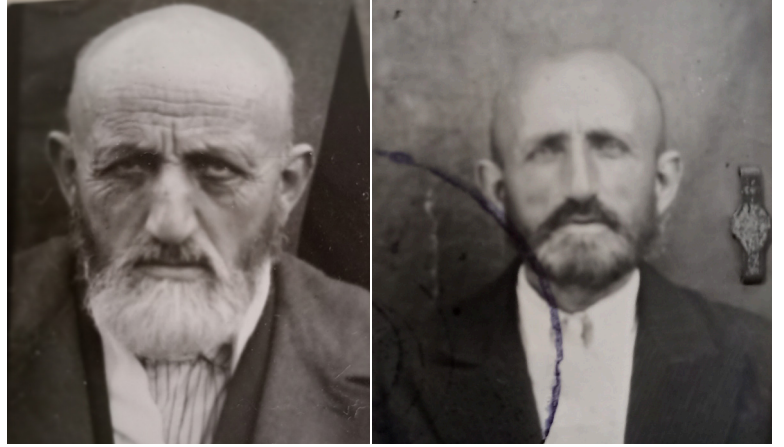
Bu görev esnasında 21 Mart 1951 tarihinde ilan edilen ve 12 Nisan 1951 tarihinde İstanbul Müftüsü Ömer Nasuhi Bilmen, Üye Ömer Aköz, Üye Sultanahmet Camii İmamı Şefik Eryuvası, Üye Ali Yekta Sundu huzurunda yapılan yazılı ve sözlü sınav neticesinde Süleymaniye Camii İmamı Sadık Erzi Hoca'nın Süleymaniye Camii Şerifi vazifeliğine tayin edildiğini görüyoruz. Muhtemeldir ki hem imamlık vazifesi hem de vaizlik vazifesi uhdesinde olarak göreve devam etmiştir. Aynı sınavda Kirazlı Mescit Camii İmam Hatibi Cemalettin Parlakışık, Sultanahmet Camii vaizeliğine; Karagümrük Mesih Paşa Camii İmam Hatibi Şevket Dirim, Sultan Selim Camii vaizeliğine; Kızıl Minare Camii İmam Hatibi Mahmut Bayram, Emin Sinan Camii vaizeliğine tayin edilmiştir.⁸

06.07.1967-17.12.1968 Fatih Lütuf Paşa Camii imamlığı görevlerinde bulunmuştur.

1945 yılında yazılan bir yazıya istinaden 62 yaşını mütecevaz bulunan Sadık Erzi'nin yaş tahdidinden istisna tutulması için yazı yazılmıştır. Dönemin Diyanet İşleri Başkanı M. Şerafettin Yaltkaya imzası ile 65 yaşına kadar çalıştırılması uygun görülmüştür. 13.07.1950 tarihinde ise 65 yaştan emekliye sevk edilmiştir. Bu emekliliğin Kur'an öğretmenliğinden olacağı imamlık vazifesine devam edebileceği ifade edilirken, bu hususta Dersiam ve Müftü Müsevvidi Resul Dehne örnek gösterilmiş. Bu tarihten sonra da vefatına kadar bilfiil görevine devam etmiştir.

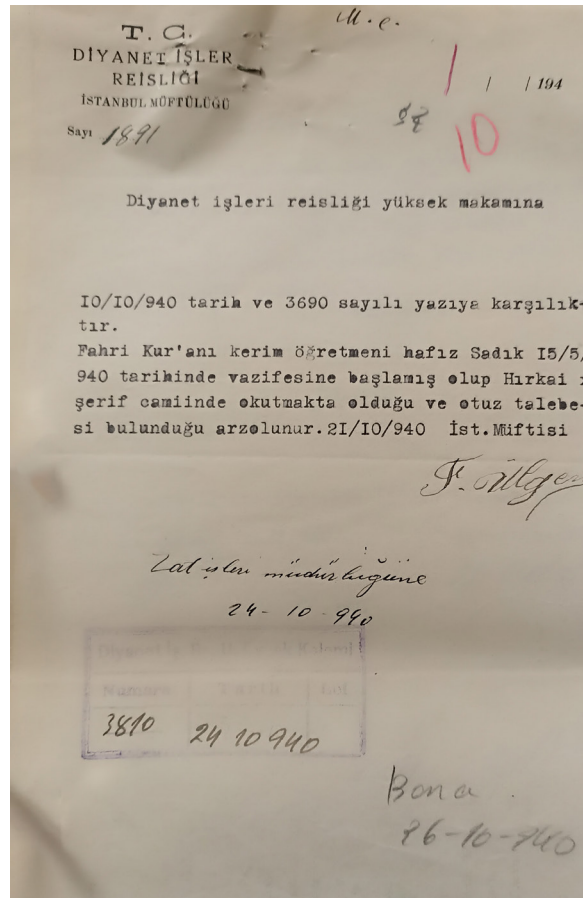
Menemen Hadisesi

Yakın tarihimizin karanlık dönemlerinden birisi olan Menemen hadisesi (23 Aralık 1930) dolayısıyla o dönem Beyazıt Camii İmamı Hafız Abdurrahman Gürses Hoca ve Nuruosmaniye Camii 2. İmamı olan Hafız

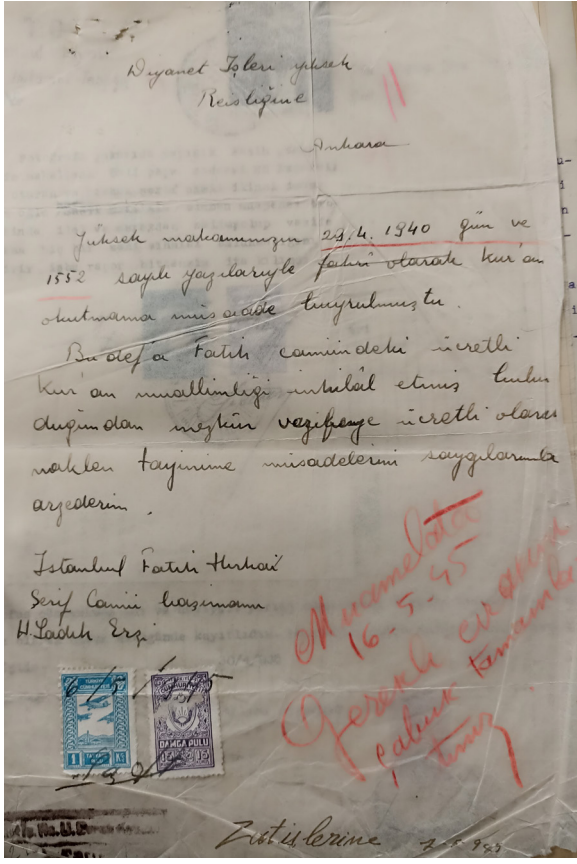
Sadık Erzi'nin Diyanet Arşivi'ndeki sicil dosyasından iki farklı dönemine ait vesikalık fotoğrafları.

Sadık Erzi yargılanmışlar ve Abdurrahman Gürses Hoca 1 yıl, Sadık Erzi Hoca ise 5 yıl hapse mahkum edilmiş. Hafız Sadık Erzi Hoca 5 yıllık mahkumiyetini Ankara'da çekerken ayla birlikte çıkmıştır.⁹

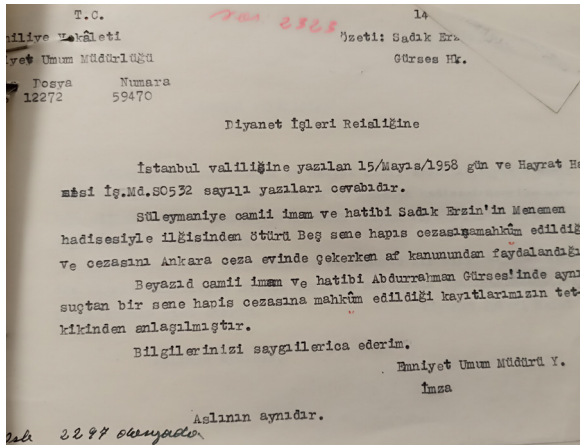
İstanbul Müftüsü Fehmi Ülgener imzalı, Sadık Erzi Hoca Efendi'nin 1940'da Hırka-i Şerif Camii'nde fahri olarak Kur'an öğrettiğine dair vesika.

**Hırka-i
Şerif Camii
başımamı
Sadık Erzi'nin
el yazısına bir
örnek.**

Hafız Sadık Erzi'nin olayla irtibatı nereden gelmekte idi? Tarihi kayıtlarda ve hatıralarda nakledildiğine göre Hafız Sadık Erzi, Beyazıt Camii imamlığı yaptığı dönemde Abdurrahman Gürses Hoca ile birlikte Kelâmi Dergahı'na gidenler arasındadır. Dolayısıyla tekkeye gitmesi ve Es'ad Erbili

**1958 tarihli
Emniyet'ten
Diyanet'e
gönderilen
bilgi notu.
Buna göre,
Süleymaniye
Camii imam-
Hatibi
Sadık Erzi,
Menemen
hadisesinde
beş sene
hüküm giymiş
sonrasında
affedilmiş.**

Efendi'nin sohbetlerine katılması suç gerekçesi sayılmıştır.¹⁰

O dönemin Kur'an tecvid ve kıraat ilimlerine vukufiyeti dolayısıyla öne çıkan isimlerinden birisi olan Ali Rıza Sağman da Sadık Erzi'nin tekkeye devam ettiğinden bahseder ancak Menemen Hadisesi'ne dair bir şey nakletmez. Tekirdağlı iki hafızın, Hafız Sadık Erzi ve Hafız İdris'in, Tekirdağlı Hafız Ali Rıza Efendi'nin talebesi olduklarını, Meşrutiyet yıllarında hafızlar meydanında yer aldıklarını ve o dönemde "iştiharın evc-i bâlâsına (şöhretin zirvesine) çıktıklarını" kaydeder ve şöyle der:

"İkisi de tecvidci olmakla beraber, çok güzel Kur'an okurlardı. Hafız İdris Ayasofya Camii'ne imam ve Aksaray Valide Camii'ne hatip olarak tayin edilmişti. Ancak Ayasofya müze olunca, görevi Sultan Ahmed Camii'ne nakledilmişti.

Daha sonra Hafız İdris, şeker hastalığından müteessiren Guraba Hastanesi'ne düşmüş, pençesine düşürdüklerini bir daha bırakmayan bu adı güzel, kendisi ise pek yaman olan hastalıktan kurtulamayarak 1947'de Rahman'ın rahmetine kavuşmuştur."¹¹

Vefatı

Hafız Sadık Erzi ilerleyen yaşına bağlı olarak son döneminde Lütuf Paşa Camii'ne tayinini istemiş, buradaki görevini sürdürürken 6 aylık sağlık kurul raporu almıştır. (10.10.1968) Ancak rapor süresi dolmadan 17.12.1968 tarihinde vefat etmiştir.¹²

Eserleri

Hafız Sadık Erzi Hoca geride ilim bakiyesi olarak eserler de bırakmıştır. Tespit edilen eserleri şunlardır:

Gençlere Ahlak Rehberi, (İstanbul: Burhanettin Erenler Matbaası, 1955), 63 s.

İslam Dininin Ahlâk Hakkındaki Tarifi Aile Arasında Yapılacak Vasiyet Hususunda

Peygamberimizin Emirleri, (İstanbul: Burhanettin Erenler Matbaası, 1956).

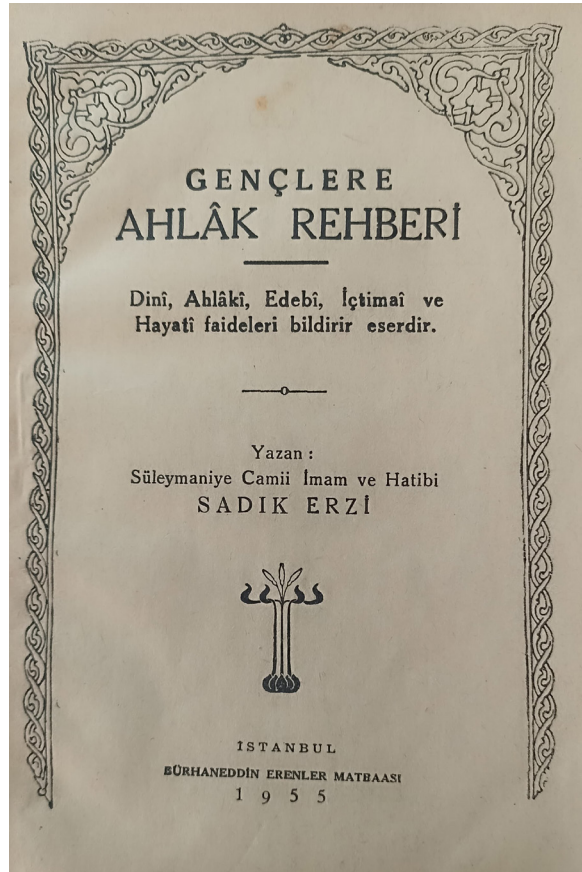
Hac Rehberi, Hacı Sadık Erzi, (İstanbul: Burhanettin Erenler Matbaası, 1963), 15 s.

Saadet Yolu, (İstanbul: Burhanettin Erenler Matbaası, 1965).

İslâm'da Ahlak, (İstanbul: Karar Matbaası, 1965), 16 s.

NOTLAR

- * Öğr. Gör. Yozgat Bozok Üniversitesi Meslek Yüksekokulu
- 1 Bu yazı hazırlanırken esas olarak merhum Hafız Sadık Erzi'nin Diyanet İşleri Başkanlığında yer alan 1944-0031 nolu sicil dosyasından istifade edilmiştir.
- 2 Kısa öz bir hayat bilgisi için bkz. Ethem Cebecioğlu, "Kelami Dergâhının Sosyolojik Yelpazesi", *Altınoluk Dergisi*, 390 (2018): 47.
- 3 Nüfus kayıt örneğinde Hane no: 25, Cilt no: 74, Sayfa no: 132 olarak görülmektedir.
- 4 Hafız Sadık Erzi'nin tahsil hayatına dair bu bilgi Mahmut Sümer'in (*Tekirdağ'ın Eski Günleri*, Tekirdağ Halk Eğitim Yayınları-1, 1970, 140.) kitabında geçmekte. Kitapta yer alan şekliyle Tokatlı olarak anılan zat kuvvetle muhtemel Osmanlı son dönem kiraat alimlerinden Ali Rıza Efendi'dir. Ali Rıza Efendi hakkında bkz. Abdullah Akyüz, "Osmanlı Kiraat
- Âlimleri", (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2016), 353; Ali Rıza Sağman, "Ali Rıza Efendi (Hafız Tokadlı - yahud Tekirdağlı)", *İstanbul Ansiklopedisi*, haz. Reşad Ekrem Koçu, II (1959): 706-707.
- 5 İhsan Erzi, İstanbul Vakıflar Başmüdürlüğü ve Vakıflar Teftiş Kurulu Başkanlığı görevlerinde bulunmuş, 1987 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.
- 6 Sadık Erzi'nin çocukları arasında öne çıkan isimlerden birisi Adnan Sadık Erzi ismi ile daha çok tanınan Hasan Adnan Erzi'dir. Kendisi Farsça el yazmaları ve tarihî metinler üzerine önemli araştırmalar yapmış tarihçidir. 2 Şubat 1923 tarihinde İstanbul'da dünyaya gelmiş, 5 Haziran 1990'da İstanbul'da vefat etmiştir. Hakkında daha detaylı bilgi için bkz. <https://www.iranicaonline.org/articles/erzi-adnan-sadik>
- 7 Ayvansarayı Hafız Hüseyin, *Camilerimiz Ansiklopedisi*, haz. İhsan Erzi, (İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları, 1987), 4.
- 8 04.07.1951 tarihli belge.
- 9 Mahkûmiyetleri ile ilgili dosyada yer alan yazıda Emniyet Müdürlüğünden bu konu ile ilgili bilgi istenmiş. Onlar da 15.5.1958 tarihli cevabi yazıda her iki ismin de ceza aldığını belirtmişlerdir.
- 10 Ethem Cebecioğlu, "Kelâmî Dergâhında Üç Hâfız", *Altınoluk Dergisi*, 359 (2016); Carl Vett, *Dervişler Arasında İki Hafta*, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2017), 230.
- 11 Ali Rıza Sağman, *Meşhur Hafız Sami Merhum*, (İstanbul: Ahmet Said Matbaası, 1947), 61.
- 12 Vefat ettiğinde Aksaray Fındıkzade Lütuf Paşa sok. Güven apartmanında oturmaktadır.

Süleymaniye’de Muazzam Bir Gün

Rabia K. Gündoğdu*

“Mazi ne kadar tatlı ve ne derece muhteşem olursa olsun, artık yok olmuştur. Hâl dediğimiz de her an mazi oluyor demektir. Bunun içindir ki, bugünkü yaşayış ve refah ne kadar güzel olursa olsun ruh, bu geçici şeylere kanaat etmeyerek onların ebedileşmesini ister”.

Ahmet Hamdi Akseki

Ahmet Hamdi Akseki hocanın metrukâtı arasında kaybolduğum yıllarda fotoğraf albümleriyle konuşup, aşına simaların izini sürerken karşıma çıkan isimsiz, tarihsiz fotoğraflarda aklım kalırdı hep. İsmail Kara Hoca’yla defalarca baktığımız olmuştuk bu fotoğraflara ve uzun uzun haklarında konuştuğumuz... Bazen Akseki Hoca’yı ruhani elbise giymenin sadece kendisine izin verildiği yıllarda¹ refikası Fethiye Hanım’ın diktiği siyah saten pervazlı cübbesini giymiş, Türkiye’nin yegane sarıklı hocası olarak Meclis’in merdivenlerinden inerken, bazen koltuğunun altında kitabı, sırtında tüfeği Güzelsu’da ava giderken bazen de medrese arkadaşı, en yakın dostu, kardeş bellediği kendisinden sonra Diyanet İşleri Reisi olacak Hasan Hüsnü Erdem’le talebelik günlerinde kalma birer çehreye bürünüp kütüphanesinin önünde heyecanla gülümserken poz verirdi

makineye... Hepsinde başka Ahmet Hamdi Akseki, hepsinde aynı insan...

Ahmet Hamdi Akseki kitabını² bitirmemize sayılı gün kala elimize geçen fotoğraflardan birinde yine Akseki Hoca vardı. Bu sefer hemen yanında Alasonyalı Hacı Cemal Öğüt Hoca, Urfalı Kamil Efendi en güzel kisvelerine bürünmüş, bir araya gelmiş, diz dize vermiş tıpkı medrese icazet merasiminde gibi ciddi ama bir yandan da heyecanlı bakışlarıyla bir güzel vakte değer katmak için toplanmışlardı. Fotoğrafa tekrar tekrar baktıkça geç kalınmış bir merak duygusu sardı içimi. Yıllardır Akseki Hoca’ya ait fotoğraflar, kitaplar, mektuplar ve hatıraların peşine düşmüşken nasıl fark etmemiştim daha önce bu fotoğrafı. Bir soluk alıp üzerinde düşünmek, hatta fotoğraf karesine dahil olup konuşulanlara bir an olsun kulak vermeye çabalamam gerekmez miydi? Oysa İsmail Kara Hoca hep demez miydi? “Bir meseleye, bir kitaba, bir alime, bir cümleye siz ne kadar önem atfediyor, üzerine ne kadar ciddiyetle eğiliyorsanız o da canlı bir varlık gibi size o ölçüde sırlarını açacak, göz kırpacaktır. Farklı yönlerini anlamak için bakış açınızı değiştirirseniz o da hemen duruşunu değiştirecek, size yeni ve güzel taraflarını gösterecek, yakınlaştacaktır.”

Bu sefer nasıl atlamıştım, kim bilir başka hangi kıymetli anların, hangi eşsiz simaların izleri gözümün önünden geçip gitmişti de ben anlayamamıştım. Tecessüsüne bulaşan hüznle, kıymeti bilinmeyen vakit için hayıflanmak da kıymetsiz bir iştir diyerek fotoğraftaki aşına simaların peşine düşmeye karar verdim. Hangi nedenle, hangi mabette, nasıl bir araya gelmişti bunca değerli isim. Üstelik yıllar yıllı açıktan Allah demenin gazete sütunlarında bile yasaklandığı günlerden sonra.³ Aslında fotoğrafın çekildiği Aralık ayının onuncu günü Demokrat Parti iktidarının söz sahibi olduğu, Arapça ezan yasağının kaldırıldığı⁴, tarihi değeri haiz 19 türbenin açılmasına karar verildiği ve bu türbelerden

birkaç tanesinin dualarla açıldığı⁵ günleri izlemektedir. Ancak o güne kadar -Dikmen Camii'nin açılışı esnasında vaaz ü nasihatta bulunan Akseki Hoca ve birkaç güzel sesli hafız hocaefendinin Kur'an tilaveti dışında- bir topluluğa, böylesine büyük bir kalabalıkla bir mevlid programı icra edilmiş değildir.⁶ İşte ilk defa o gün fotoğraf karelerinden birinde gördüğümüz üzere Ahmet Hamdi Akseki Hoca Türk bayrağı asılı kürsüde vaaz verirken onca kalabalık nasıl da pür dikkat kulak kesilmiş, Diyanet İşleri Başkanı'nı dikkatle dinlemektedir.

Aile yadigarı fotoğraflarına tekrar tekrar bakıp gazetelerden biriktirdiğim haberleri bir bir karıştırınca hafızamın beni yanıltmadığını anladım. Bu fotoğrafa ve o güne değer katan pek çok fotoğrafa gazetelerin sütunları arasında da tesadüf etmiştim aslında. Dönemin gazeteleri fotoğrafın çekildiği günü manşetlerine taşımışlardı özenle: "Muazzam Tarihi Bir Gün", "Süleymaniye'den Yükselen Davet", "Kore Şehitleri Anılıyor..."⁷

1950 yılının son günleri... Takvimler 10 Aralık Pazar gününü gösterirken, Süleymaniye Camii-i Şerifi'nde binlerce müslümanın iştirak ettiği hatim ve mevlid merasimi radyolar aracılığıyla bütün dünyaya yayınlanmaktadır. Bir öğle namazı sonrasında tertip edilen bu program halk için, programın düzenlenme sebebi de başta devlet erkani için oldukça mühimdir. Zira Demokrat Parti iktidarının Kore'ye asker göndermek gibi önemli bir karar almasının akabinde dört bir taraftan yükselen tepkileri ber-taraf etmesi artık vazifeleri arasına girmiştir. Dönemin Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki, Kore'de öleceklerin şehit sayılmayacağı şeklindeki bazı olumsuz yaklaşımları reddederek savaşta hayatlarını kaybeden askerlerin şehit sayılacaklarını fetva yoluyla bildirmiş, Kore'ye gönderilmek üzere dört imam seçilmesi meselesi üzerinde de önemle durmuştur.⁸ Sıra Türk askerinin değerini bütün dünyaya bir kere daha göstermek, Türk tarihine altın sayfeler

Vaaz kürsüsünün önünde Hacı Cemal (Öğüt) Efendi, Ahmet Hamdi Akseki, Urfalı Kâmil ve Hasan Akkuş hocalar. 10 Aralık 1950. (Yusuf Çağlar Arşivi)

eklemek gibi büyük ve şerefli bir vazifeyi üstlenen, din ve hürriyet uğrunda Kore dağ ve topraklarında kanını akıtan şehitlerin ruhları ile savaşa devam eden kahraman gazilerin muvaffakiyet ve sıhhatleri için ayrıca Birinci Cihan Harbi'nde, İstiklal Harbi'nde şehit

Ayasofya Camii'nde mevlidin okunduğu gün kürsünün arkasına büyük bir Türk bayrağı asılmış, kalabalık dinî ve millî hislerin coşkusuyla o günü idrak etmişti. (Rabia K. Gündoğdu Arşivi)

“Kore Harbi alelade bir savaş, bir toprak harbi değildir.¹² Bu savaş Hakk ile batılın, iman ile küfrün, ehli kitap ile kitapsızların, Allah’sız dinsiz imansızlarla Allah’ına inananların hulasa hayır kuvvetleriyle şer kuvvetlerinin çarpışmasıdır... Küfür ve batıl er geç hakkın, imanın karşısında, erimeye, muzmahil ve perişan olmaya mahkumdur. Hak, fazilet, din ve iman, hürriyet, aile kutsiyeti ve insan hakları her şeyin üstündedir. İşte biz bugüne kadar hep bu mukaddes mefhumlar için savaştık. Kanımızı hak uğrunda akıtmaktan çekinmedik. Bire on ve yirmi üstün kuvvetlerle savaşmak ve onları yere sermek dinli, imanlı itaatli bir müslüman ve Türk ordusu için en tabii bir keyfiyettir. Biz her zaman Hakk için, Hakk’ın dini için batıl ile zulüm ve istibdatla, küfür ve tuğyanla hulasa şer kuvvetleriyle kahramanca savaşmış bir milletiz...”

ifadeleriyle düşüncelerini dile getiren Akseki Hoca konuşmasını İstiklal Şairi, hocası Mehmet Akif’in şu dizeleriyle nihayetlendirmiştir:

*“Ey şehid oğlu şehid, isteme benden makber,
Sana âğûşunu açmış duruyor Peygamber”*

Tüm bu program tertip edilirken Akseki Hoca’nın ebedi aleme göç etmesine sayılı günler kalmıştır. Ama bundan ne kendisinin ne de gözlerine hürmetle ve sevgiyle değen gözlerin haberi vardır.

Gazetelerin bildirdiğine göre 4 ve 5 Ocak 1951 tarihlerinde Meclis’te Bütçe Komisyonu toplanmış ve Diyanet İşleri Bütçesi üzerinde müzakereler yapılmıştır. Bu müzakereler esnasında hararetli tartışmalar yaşanmış ve Diyanet İşleri Başkanlığı birçok açıdan eleştirilmiştir.

Kürsüye ilk çıkan CHP Milletvekili Cemal Reşid Eyüboğlu ile başlayan eleştiriler, Cahit Zamangil, Ferit Melen, Fethi Çelikbaş, Hamdi Başar ve diğer milletvekillerinin sıra ile söz alarak konuşmasıyla devam etmiştir. Bu

eleştiriler özellikle Akseki Hoca’nın İstanbul’da 1950 yılı Ağustos ayında basına verdiği beyanat etrafında dönmüştür. Açılan Kur’an ve İmam-Hatip kurslarına kimlerin katıldığı, bu kurslarda verilen eğitimin niteliği, Diyanet tarafından yapılan dini neşriyatın insanları ne kadar birlik beraberlik etrafında topladığı gibi sorular gündeme gelmiştir. Ferit Melen İslam memleketlerine komünizmin daha ziyade cübbe ve sarık ile girdiğini dile getirmiş, Hüseyin Ortaçoğlu ise Akseki’nin Hacıbayram’daki bir vaaza beyaz cübbe ile gelmesinin sebebini sormuş, satın alınan birtakım kitapların Diyanet İşleri’nin mahzenlerinde saklanması sebeplerini izah etmesini kendisinden istemiştir. Bu tartışmalar esnasında Akseki,

Süleymaniye Camii kürsüsünde Hafız Saadettin Kaynak. Kürsünün altında da Diyanet İşleri Reisi Ahmed Hamdi Akseki oturuyor.

Başkan sıfatıyla kendisine yöneltilen sorulara ve tenkitlere tek tek cevap vermiştir. Bu meyanda vaaza beyaz cübbe ile gelmesinin altında hiçbir hususi maksat olmadığını söylemiş, ayrıca mezhep ihtilaflarına muhalif olduğunu, vazifelilere bu yolda telkin yapıldığını, emre uymayan memurların cezalandırılacağını, İmam-Hatip kurslarına ilkokulu bitiren ve on yedi yaşında çocukların alındığını, din adamlarının katiyen politika ile meşgul olamayacaklarını, mecmualardaki fesat ve nifak tohumları saçan yayımları bu yıl çıkartılacak bir dergi ile cevaplandıracaklarını, radyolardaki Kur'an yayınlarının uygunsuz yerlerde dinlenmemesi için müftülüklere tavsiyelerde bulunduklarını ve İmam-Hatip kurslarının ihtiyaçları karşılayacak talebesi olamadığı için yok hükmünde olduğunu belirtmiştir.¹³

Akseki Hoca yıllarca üzerinde hissettiği baskılara, başında bulunduğu kuruma karşı takınılan menfi tutumlara, içinde bulunduğu zor durumlara sabretmiş ancak dine ve

Diyanet'e hakaret ettirmemiştir. O, sadece döneminin değil, Diyanet kurulduğu günden itibaren geçen günlerin ıstırabına daha fazla dayanamamış; tüm bu tartışmaların kendisinde bıraktığı derin üzüntüyle vazifesi başında iken adeta kalbinin damarları çatlamış ve 9 Ocak 1951'de kendisine verilen emaneti üstelik Hz. Peygamber'i görerek teslim etmiştir.¹⁴

Sonrası mı? Sonrasında bir Kâbe örtüsüyle bürünmüş tabut... İçinde Akseki Hoca'nın bedeni... El ele veren, ülkenin dört bir tarafından tıpkı Süleymaniye Camii'ndeki gün gibi bir araya toplanan müslüman cemaat... Hacıbayram semti Allah'a yönelen gönüllerle dolup taşmış, bütün dudaklarda dua, huzur ve sükûn...¹⁵

NOTLAR

* Ümraniye Müftülüğü Kur'an Kursu Öğreticisi

- 1 Takvimler 5 Aralık 1934'ü gösterdiğinde “Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun” kabul edilmiş; böylece ilmiye kisvesini taşımakta olan -müftüler 2 dahil- bilumum ilmiye mensubunun, yasanın tayin edeceği günden itibaren mabed ve ayinler haricinde ruhani kisve taşımaları men edilmiştir. Bu kanun ile Diyanet İşleri Reisi hariç olmak üzere başkalarının mabed dışında dinî kisve ile dolaşması yasaklanmıştır. Bu kanun gereği Diyanet İşleri Reisi dışında hiç kimsenin mabed dışında sarık ve latasını giymesine izin verilmemiştir. Akseki Hoca'nın reis tayin edildiği zaman “İçişleri Bakanlığı'nın 29 Mayıs 1947 tarihli 30074 sayılı kararıyla

yapılan teklif üzerine Bakanlar Kurulunun aynı gün tarihli toplantısında Akseki'nin mabed dışında ruhani elbise giymesine izin verilmiştir”. Bk. BCA 030-0-018-001-002-113-37-4 İsmail Kara-Rabia K. Gündoğdu, *Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki Hayatı, Mücadelesi ve Eserleri*, c. 1, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019); *Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki: Açıklamalı Bibliyografya*, c. 2, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019)

- 3 İkinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği zorlu yıllar ülkede sosyal ve dini hayat açısından pek çok sıkıntının yaşandığı bir dönemdir. Gazete ve dergiler ile dini neşriyat da sıkı bir denetim ve sansüre tabi tutulmuş; din eğitimi ve öğretiminin kısıtlanmasına ek olarak,

- ibadet hürriyeti ile dini neşir ve telkin hürriyeti de sınırlandırılmak istenmiştir. Bu durumu anlamak için 24 Temmuz 1942 tarihinde Dahiliye Vekaletinin emri ile Matbuat Umum Müdürü adına Müdür Muavini İzzettin Tuğrul Nişbay'ın İstanbul gazetelerine gönderdiği sansür yazısını görmek yeterli olacaktır: "Gazetelerimizin son günlerdeki neşriyatı arasında dinden bâhis bazı yazı ve mütalaalar, ima ve temennilere rastlanmaktadır. Bundan sonra din mevzuu üzerinde gerek tarihi gerek temsili ve gerek mütalaa kabilinden olan her türlü makale, bend, fıkra ve tefrikaların neşirinden tevakki edilmesi ve başlanmış dini yazı ve mütalaalardan oluşan tefrikaların en çok on gün [on beş gün] zarfında neticelendirilmesi rica olunur." Bk. Başvekalet Umum Müdürlüğü, İç Matbuat Dairesi, sayı: 872. Ayrıca bk. Alpay Kabacalı, *Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü*, (İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1990), 296.
- 4 İlk Türkçe ezan ise Hafız Rifat Bey tarafından 30 Ocak 1932 tarihinde Fatih Camii'nde okunmuştur. 3 Şubat 1932 tarihine denk gelen Kadir gecesinde de Ayasofya Camii'nde yine Türkçe olarak Kur'an-ı Kerim, tekbir, kamet ve mevlid okunmuştur. Diyanet İşleri Riyaseti,
- 4 Şubat 1933 tarihinde, müftülöklere görevlilerin ezanı Türkçe okumalarını, buna uymayanların kesin şekilde cezalandırılacağını bildirmiştir. Ancak 18 sene sonra Demokrat Parti Hükümeti, Meclis'te yapılan müzakereler neticesinde 16 Haziran 1950 tarihli ve 5665 sayılı Kanunu yürürlüğe koymuştur. Böylece Ramazan ayı öncesinde Arapça ezana tekrar dönülmesini kararlaştırılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. *Yeni Sabah*, 17 Haziran 1950, 1, 5; ayrıca bk. *Yeni İstanbul*, 17 Haziran 1950, 1; *Cumhuriyet*, 17 Haziran 1950, 1, 3; *Resmî Gazete*, 17 Haziran 1950, sayı: 7535, *Düstur*, 3. Tertip, C. XXXI, 1950, 2116.
- 5 Tek Parti iktidarı "türbeler" konusunda yürürlükte olan kanuna ek bir madde ile esneklik getirmek zorunda kalmış; bazı türbelerin açılması yönündeki kanun taslağını Bakanlar Kurulu Ocak 1950'de Büyük Millet Meclisi'ne sevk etmiştir. 677 sayılı Kanunun birinci maddesine ek olarak "Türk büyüklerine ait olan veya yüksek bir sanat değerini haiz bulunan türbeler, Milli Eğitim Bakanlığının müsaadesiyle halkın ziyaretine açılabilir. "Türbelerin Açılması", *Yeni Sabah*, 15 Şubat 1950, 1-5. Ayrıca bk. *TBMM Zabıt Ceridesi*, 1 Mart 1950, 8. Dönem, 5. Yasama Yılı, 4. İctima, 57. Birleşim, 1. Oturum,
- C. XXV, 34-38; Kanun no: 5566, *Resmî Gazete*, 4 Mart 1950, sayı: 7448, *Düstur*, 3. Tertip, C. XXXI, Ankara, Başvekalet Matbaası, 1950, 1612; Kararname no: 3/10990, *Resmî Gazete*, 7487; *Yeni Sabah*, 2 Nisan 1950, s. 2. Kararname metni ve açılacak türbelerin listesi için bk. BCA, 030 18 01 02 122 30 9 1; 030 18 01 02 122 30 9 2.
- 6 23 Eylül 1950'de halkın yardımlarıyla inşası tamamlanan Dikmen Camii'nin açılış merasiminde bulunan Akseki, Suudi Arabistan kralı Abdülaziz İbnussuud'un camiye hediye ettiği on metre uzunluğundaki Kâbe kuşağını da camiye astırmıştır. Bk. *Milliyet*, 23 Eylül 1950, 1, 5; *Yeni Sabah*, 23 Eylül 1950, 1, 4; *Ulus*, 23 Eylül 1950, 1.
- 7 *Milliyet*, 11 Aralık 1950, 1, 5; *Yeni Sabah*, 10 Aralık 1950, 3; 11 Aralık 1950, 1, 3, 7.
- 8 *Milliyet*, 10 Ağustos 1950, 1, 5; *Cumhuriyet*, 8 Ağustos 1950, 1.
- 9 Türkiye Anıtlar Derneği İstanbul Şubesi Başkanı Ali Rıza Cansu tarafından Başbakan Adnan Menderes'e gönderilen 6 Aralık 1950 tarihli yazıda İstanbul halkının talepleri doğrultusunda böyle bir program tertip ettiklerini ve programa milletvekillerinden tensip buyurduklarını davet ettiklerini yazmaktadır. Bk. BCA 030-0-018-001-002-123-782-9
- 10 Kore Şehitleri için düzenlenen bu mevlid ve hatim programının ayrıntılarını için bk.
- Türkiye Anıtlar Derneği İstanbul Şubesi'nin 1950-1951 yılına ait Kongre münasebetiyle yayınladığı *Broşür*, (İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1951), 64-84.
- 11 Vaaz metni için bk. *Broşür*, 70-73; *Yeni Sebilürreşad*, IV/92, Aralık 1950, 258-260.
- 12 25 Haziran 1950'de başlayan Kore Savaşı, Demokrat Parti'nin NATO birliklerine asker gönderme kararını beraberinde getirmiş ve Komünizme karşı mücadele için Türkiye'nin Kore'de Komünist Kuzey Kore karşısında Güney Kore'nin yanında saf tutması, yurt içinde de Diyanet İşleri Başkanlığını harekete geçirmiştir.
- 13 "Diyanet İşleri Bütçesi Görüşülürken CHP'liler Geniş Tenkitler Yaptı", *Ulus*, 5 Ocak 1951, 1, 3; "Bütçe Komisyonunda Hararetli Tartışmalar: Diyanet İşleri Başkanlığı Şiddetle Tenkit Edildi", *Akşam*, 5 Ocak 1951, 1, 6.
- 14 Dönemin gazetelerinde haber şöyle verilmiştir: "Diyanet İşleri'nin Üçüncü Başkanı, din eğitimi ve hizmetinde önemli katkıları olan Ahmet Hamdi Akseki, 9 Ocak 1951 tarihinde vazifesi başında vefat etmiştir". Bk. *Ulus*, 10 Ocak 1951, 1, 3; *Akşam*, 10 Ocak 1951, 1, 7.
- 15 Cenaze merasimine katılan gençlerden birinin şahitliği için bk. Hasan Aksay, "Ölüm Asude Bahar Ülkesidir", *Hakikat*, 2.

Edebiyatımızda Süleymaniye

Prof. Dr. Mustafa İsmet Uzun*

*Bir musanna' kemer, üstünde kurulmuş Tevhid;
Daha üstünde bir ayet ki: Hüdâ'dan te'yid,*

...

*Vecde gel; vahdete dal, âlem-i kesretten uzak...
Yalınız Sâni'i gör; san'ati, masnû'u bırak!
M. Akif Ersoy*

İslam sanat tarihi içinde çok ayrı ve önde bir yeri olan Türk sanatının dinî mimarisine ait örnekler içinde mabetler mimarına, yapı anlayışları ve üsluplara göre şekillenmiştir. Ayrıca sayılamayacak kadar çok sanat değerine ev sahipliği¹ yapmanın dışında, İslam ve Türk medeniyetinin en önemli değeri olan tevhid inancını her yönüyle aksettiren, en müstesna özellik ve güzellikleri toplayan bir yapı grubunu oluştururlar. Cami mimarisi içindeki hususi ve kendine has vasıflarıyla bir Sinan şaheseri olan Süleymaniye de bunların başında yer alır.

Yahya Kemal "Süleymaniye'de Bayram Sabahı" adlı muhteşem şiirinde:

*Ordu milletlerin en çok döğüşen, en sarpi
Adamış sevdiği Allah'ına bir böyle yapı
En güzel mabedi olsun diye en son dinin
Budur öz şekli hayal ettiği mimarinin.*

der ve ekler:

*Görebilsin diye sonsuzluğu her yerden iyi,
Seçmiş İstanbul'un ufkundaki bu kudsî tepeyi;*

Arif Nihat Asya da Sinan'ın, Süleymaniye tepesinden Boğaziçi ve Galata dahil, şehrin dört yanına nâzır abidevi manzarasıyla ihtişamına ait

maddi yapısını şekillendiren ilhamı, bir sanatkâr sezişiyle, memleketi Kayseri'den aldığını belirtmektedir.

*Dağ parçası kubbeler ufaktan irden
Gel haşmeti gör yandan, ileriden, geriden
Bir mucize devrinde Sinan Erciyes'i
İstanbul'a dikmiş getirip Kayseri'den*

"Kubbeler" şiirinde ise, Süleymaniye'nin İstanbul camileri içindeki özel yerini:

*Şehzade, Laleli, Haseki Sultan
Hepsinin üstünde Süleymaniye...
Süleymaniye'den, Ayasofya'dan
Yollar iner dal dal Yeni Cami'ye*

mısralarıyla anlatır.

Böyle bir şaheserin Türk-İslam medeniyetini çeşitli yönleri ile aksettiren bilhassa eski edebiyatımıza konu olmaması ise, aksini iddia edenlere, bu edebiyatı hayattan kopuk olmakla suçlayanlara rağmen, asla düşünülemez. Nitekim mabet inşaatının tamamladığı XVI. asırdan günümüze kadar taşıdığı ve temsil ettiği maddi-manevi özellikleriyle eski ve yeni edebiyatçılarımızın dinî lâ-dinî pek çok eserinde, ayrıcalıklı yerini almıştır. Bunlar arasında edebî bakımdan kıymetli mensur örneklerin başlıcaları, Evliya Çelebi'den günümüze Yahya Kemal, Ruşen Eşref Ünaydın, Ahmet Hamdi Tanpınar, Samiha Ayverdi gibi tanınmış edebiyatçılarımızın kalemlerinden, dinî-millî-hamasi yönleriyle satırlara dökülmüştür.

Ebussuud Efendi'nin kaleminden çıkmış Arapça kitabesi, ayet, hadis, kelam-ı kibar yanında Arapça, Farsça, Türkçe şiirler, dua cümleleri ile sak formunda ve inşa diliyle yazılmış vakıf senedi de dikkate değerdir. Başlangıcından günümüze didaktik ve teknik yönleriyle yapıyı anlatan, kitap, inceleme, yazı ve akademik makaleler ise pek çoktur. Süleymaniye hakkındaki efsane, menakıp vs. gibi folklorik malzemeyi aktaran eserler edebiyatçılarımız yanında tüm insanları etkilemiştir.

Manzum eserlerin en eskileri arasında edebi değeri yüksek olanlar ise Taşlıcalı Yahya Bey'den

günümüze Mehmed Akif, Yahya Kemal, Edip Ayel, Arif Nihat Asya gibi şairlere aittir.

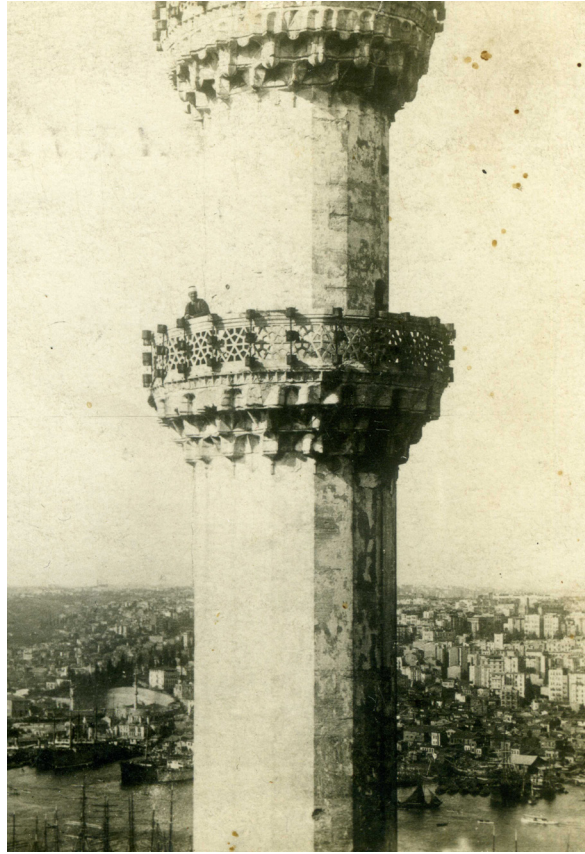
Aşağıda genel özelliklerine işaretlerle üzerinde duracağımız şiirlerden ilki, divan edebiyatı teşrifatı ve kalıpları içinde Taşlıcalı Yahya Bey tarafından yazılmıştır. Diğerleri Mehmed Akif'in, temeli geleneğe dayansa da iman şuurunun yoğun etkilerini taşıyan daha yeni ama farklı bir muhteva ve yapıda kaleme alınmış, "Süleymaniye Kürsüsü" kitabının başındaki mısralardır.

Üzerinde mutlaka durulması gereken diğer önemli bir örnek ise Yahya Kemal'in "Süleymaniye'de Bayram Sabahı" şiiridir. Sanatkâr, camide kıldığı bir bayram namazı dolayısıyla müşahedelerinden hasıl olan hissiyattan hareketle din-vatan-millet-sanat konularına temas etmiş ve bunları oluşturan ruhu, değerleri kısaca "tarih şuuru" kavramıyla ifade edilebilecek bir anlayışla ele almıştır. Şekil bakımından Akif'in şiirine benzese de muhtevası itibarıyla daha farklı ve özellikli bir açıdan incelenmesi gereken bu şiir, ayrıca ele alınacak kıymet ve genişlikte olduğundan bu yazıda üzerinde durulamamıştır.

Taşlıcalı Yahya Bey ve Süleymaniye:

Cami 1557'de tamamlandığında devrin önde gelen şairlerinden Taşlıcalı Yahya Bey, mabedi karşılama ve selamlama, banisini tebrik ve övmek için Kanuni Sultan Süleyman'a iki kaside sunmuştur. Bunlardan ilki, her mısraı ebced hesabıyla eserin hicri inşa tarihini veren: "Pâdişâh hazretlerinin câmi-i şeriflerinin itmâmına bu kasîde min-evveli ilâ-âhirihi her mısra 'ı târihdür; bir târihde misli görülmemiştir" başlığını taşır. Kaside "Divan edebiyatının teşrifatına" uygun özellikleriyle, geleneğin tarih düşürme sanatı içinde çok sanatkârane ve başarılı bir örneğini teşkil eden 50 beyitlik uzunca bir manzumedir:

*Câmi-i şâh-ı be-nâm oldı ziyâde pür-safâ
Bâreka 'llahü 'l-mu 'in ûlâ binâ ra 'nâ binâ*

Süleymaniye'nin minaresinden ezan okunduğu zamanlardan güzel bir hatıra. 1920'lerde Foto Sender tarafından çekilmiş. (Burak Çetintaş Arşivi)

*"Ma 'bedün lillâhi ve 'scüd va 'kterib" târihdür
Pür-safâ oldı güzel câmi makâm-ı asfiyâ*

*Câmi-i ehl-i velâyet ma 'bedu 'llahi 'l-Kadîm
Es-salâ ey tâlibân-ı aşk-ı Mevlâ es-salâ*

beyitleriyle başlar. Yahya Bey, girizgâh mahiyetindeki ilk 27 beyitte böyle muazzam bir cami yaptırmasından dolayı mabedi ve padişahı överken:

*Kubbesi gökler gibi bâlâ vü ra 'nâ hem celil
Cây-ı pâki bî-bedel bî-misl ü bî-çûn u çerâ*

beytiyle mabedin konumuna ve yüksek mimari formuna işaret eder. Günümüzde vakit namazlarında neredeyse cemaatsız kalan camiın, o zamanlar etrafındaki medreselerde okuyan talebelerin adeta saf, tertemiz sular gibi camiye aktıklarını da söyleyerek her yaş ve baştan mü'minlerin mabedi doldurduğuna işaret eder:

*Her yanadan su gibi sâfi akar tâlib ana
Menzil-i ehl-i münâcât u makâm-ı sâcîdân*

Şair, 29. beyitten sonra camii tavsife girişirken külliye'nin bir ilim evi olduğunu, dua ve münacat edenler yanında ehl-i tarikin mabede rağbetinden bahseder. Bu teşbihte cami, müstesna bir ilim ibadet mekânı olarak, şehrin etrafı en iyi gören tepelerinden biri üzerinde, semaya yükselircesine oturtulduğu için, İlahi huzura yakın yüksek bir mekâna, Efendimizin dostu peygamberlerden Hz. İsa'nın, niyazlarına icabet edilen yüce Tûr dağına benzetilmiştir:

*Mesned-i ehl-i münâcât u mekân-ı sâlikân
Beyt-i ilm ü Tûr-ı ahab-ı İmâmü 'l-enbiyâ*

Ardından binasının, hiçbir mahlukatın ulaşamadığı uçsuz-bucaksız göklerin üzerindeki erişilmezliği yanında, Sidretü'l-münteha ile benzersiz ve yüce Tuba ağacının üstünde muhteşem bir güzelliğe sahip olduğunu hatırlatır. Gökyüzüne yükselircesine, varlık aleminin en üstüne yönelmiş, sonsuz bir güzellik ve yücelikte olduğunu söyler. Camii ve cemaati, “Ey ilim ve irfan sahibi olmak isteyen temiz ve iyi kişiler ‘Buyurun! Allah size huzur, bolluk ve rahatlık versin’ manasına gelen merhaba” duası ile karşılar. Ardından gelen mülemma beyitte de Tahrim suresi 8. ayetin bir kısmını iktibas eder: “Allah dostlarının ‘Rabbimiz nurunu tamamlayıver’ duaları kabul olundu, “Elhamdülillah, şükürler olsun bu güzel mi güzel cami tamamlandı” der:

*Sidre vü Tûbâ gibi zîbâ ziyâde bî-misâl
Gök gibi mâ-fevk-ı mevcûd u cemîl ü müntehâ*

*Ma 'bed-i cem'iyyet-i ıyd-i sa 'îd-i zâhidîn
Merhabâ ey tâlibân-ı nûr-ı imân merhabâ*

*Câmi 'i el-hamdü li 'llâhi 'l-Latîf oldu tamâm
“Rabbenâ etmim lenâ” idi du 'â-yı evliyâ*

Bu beyitlerden sonra şair, göğe yükselen minareleri, bir taraftan alemin varlığıyla övündüğü, engin ufuklarda dalgalanan ak sancağa benzetmiş; diğer taraftan başlarında tac ve takkelerle ibadet ve dua eden salihlerle dervişlerin, elif gibi huzur-i ilahiye uzatılmış kollarına teşbih etmiştir. Bununla da yetinmez, cami'in iki yanındaki minarelerin de insanoğluna

dua eden göklere açılmış elleri hatırlattığını vurgular:

*Oldı ak sancak gibi memdûh-ı âlem ol menâr
Yâ elifdür âbid-i mu 'bidlere ayn-ı atâ*

*Câmiün gûyâ iki yanında ey şâh-ı kerîm
Âdemî-zâde menâr açar elin eyler du 'â*

Şairimiz cami'in kubbelerini, “âbid ve salihlerin başlarındaki sarıklara” benzetirken, “iki yanda görünen güzel minarelerin” ise “onların giydikleri beyaz cübbeleri” andırdığını söyler. Ayrıca her yönden görünen minareleri kıyam zikrinde ellerini kaldırarak dönen dervişlere benzetip, göklere uzattıkları elleriyle Hakk'a yalvarmakta” olduklarına işaret eder:

*Kubbesi tâc-ı salâh-ı sâlih ü âbid gibi
İki yanından ayân zîbâ menârı ak ridâ*

*Sâlike benzer mesâcid ma 'nide iki menâr
Anla dâyim niyyet için iki eldür gûyiyâ*

Yahya Bey'in 45 beyitlik ikinci şiiri de bir kasidedir. “Kâbe gibi gönüllerde yer ettiğini” söylediği camii, “minareleriyle otağının iki yanında nöbet tutan solak isimli yeniçeriler arasında oturan Âl-i Osman padişahı” gibi düşünür:

*Minârelerle bu câmi ki Ka 'be-i candur
Solaklar ile turur sanki Âl-i Osmândur*

Şairin cemaati, Hak divanında toplanmış ehl-i imana teşbih ettiği şiiri aşağıdaki beyitle devam eder:

*Hemân bu câmiî dîvân-ı Hakka benzedürin
Mülâzımîni anun cümle ehl-i imândur*

“Her yerden görünen dört minare, dört halife (çehar-yâr) misali gibi dini ayakta tutan direkler benzer” derken “cemaate devam edenlerin, şüphesiz doğru yolu bulacaklarını” da hatırlatır:

*Menârı hâne-i dînün direkleri gibidür
Çihâr-yâr gibi muktedâ-yı a 'yândur*

Cami'in kubbeleri gözlerini ufka dikmiş etrafı gözetleyen miğferli gözcülere benzetilirken ana yapısı Allah'ın kudreti ile deryalarda yüzen heybetli kalyonları andırır:

*Kıbâbı yer yer anun bâdbanları gibidür
Vücûdı keşti-i deryâ-yı nûr-ı Yezdândur*

Kurşunla örtülmüş bu yüksek kubbeler, uzaktan nisan yağmuruyla yıkanmış yüce dağ tepeleri gibi parlamaktadır:

*Kıbâb-ı âliyesinde o kurşun örtüleri
Ser-i cibâlde gûyâ ki ebr-i nisândur*

Camiin içi rahmet ve bereketin adeta taşıdığı bir cennet bahçesi gibi olduğundan insan burada müşahade ettiği güzelliklerle bir başka aleme geçtiğini zanneder ve tıpkı cennete, cennet bahçesine girmişçesine oradan ayrılmak istemez:

*Derûnına giren âdem çıkacağı gelmez
Bilemezüz bu ne cennet bu ne gülistândur*

Kur'an okuyan hafızlar birer bülbül gibi tahayyül edilmekle kalmayıp, oturdukları yüksek kürsüler de devlet kuşunun yuvasına benzetilir. "Bu bahçede Kur'an şakıyan bülbüllerin kubbelerde yankılanan latif sadaları, güzel seslere düşkün salih cemaatin ruhlarına gıda verir" der:

*Sadâ-yı âyet-i Kur'ân safâ-yı cân-ı cihân
Gıdâ-yı rûha salâh ehli anda mihmândur*

*İçinde kürsileri âşiyân-ı devletdür
Kırâ'at ehli ki var bülbül-i hoş-elhândur*

Camiin kandilleri de tesbih çekerek Hakk'ı zikredenlerin ellerindeki nurdan teşbihlere benzer. Sanki bu alemin üstünde parlayan yıldızlar gibi, mes'ud geleceği ve zamanları haber verir:

*Müsebbihâna kanadili nûrdan tesbih
Ya ahterân-ı sa'âdet-nişân-ı devrândur*

Caminin içi, rahmet-i İlahiyye'nin oradaki zengin ihsanlarına işaret etmek üzere, bereketli bir hasat mevsiminin ardından ürünlerin derlendiği harman yerine benzetilmiştir. Bu yüzden camiin harimi rahmet harmanı, heybetli dış görünüşü de bir dua burcunu andırır. Bu bakımdan, Hz. Musa'nın Allah'a münacaatte bulunduğu Tûr dağı veya duaların yükseldiği en yüksek sema olan yedinci gökte, semavatın en

üstünde parlayan Keyvan (Zühal / Satürn) gibi yücedir:

*Derûn-ı hürmen-i rahmet misâl-i bîrûnı
Cibâl-i Tûr-ı münâcât u bürc-i Keyvândur*

Camiin içini doldurarak ibadet ve dua eden, okuyup dinleyen cemaatin görünüşü, alemin kıblesi Kâbe'nin harimini andırır. Sütunları da kudretiyle kâinatı ayakta tutarken, şefkat ve merhameti sebebiyle (Hannân) mahlukata sayısız nimetler ihsan eden (Mennân) manasındaki, Allah'ın güzel isimlerini düşündürür²:

*Haremleri meselâ ayn-ı Ka'be-i âlem
Sütûnunun kimi Hannân u kimi Mennândur*

Mabedin müzeyyen pencereleri, rengarenk görünüşleri ve güzellikleriyle gökyüzünün yüceliklerinde daima parlayan yıldızları hatırlatır. Bu tezyinatı görenler şaşırıp kalırlar:

*Rûsûm-ı câmları sâbitât-ı çarh-ı berîn
Bu zîneti göreniün ayn-ı aklı hayrândur*

Günah ve kusurların silindiği, ortadan kaldırıldığı camiin kubbeleri cemaati türlü kaza oklarından koruyan bir kalkan gibidir.

*Günâh u ma'siyetün dâfi 'i vü râfi 'idür
Kazâyâ kubbeleri sanki çarhî kalkandır*

Bilindiği gibi selatin camileri, bir külliye halinde inşa edilmiştir. Süleymaniye de şadırvan, türbeler, hazire (mezarlık), kütüphane, darüttıp ve darülhadis medreseleri, darülkurra, darüşşifa, imaret, yemekhane³, han, hamam, kervansaray, sıbyan mektebi, çeşme vs. gibi 20 kadar yapıdan oluşmuş büyük bir külliye. Yahya Bey, camii tamamlayan bu yapıların bazılarına da şiirinde yer vermiştir. Beyitte bunlardan biri olan imaret hakkında, yemekhanenin bütün medrese talebelerine bedava yemek verdiğini, sıbyan mektebi talebe ve hocalarının, müderrislerin, külliye çalışan vazifelilerin ve fakirlerin bundan bedelini ödemedi faydalandığını söyler. Mektep ve medreselerde okuyan en garip, en yoksul molların bile bu imkanlarla yetişip yükselerek, parlak birer yıldız gibi olduklarını vurgular:

*Tââm-ı me'keli cumhûr-ı tâlibîne sebîl
Kemîne suhtesi şimdi mihr-i rahşândur*

Darüşşifasının hali vakti yerinde olmayan hastalara kucak açtığını ve tıpkı faydalı ilaçların dolu olduğu bir heybe, bir erzak çantası gibi onlara şifa dağıttığını belirtir:

*Şikeste hastaya darü 'ş-şifâsı gûşeleri
Devâ-yı hikmete ma'nâ yüzinde enbândur*

Mehmed Akif ve Süleymaniye:

Mehmet Akif, *Safahat*'ın ikinci kitabı olan *Süleymaniye Kürsüsünde* adlı uzun şiirinin başında camiye, bazı mimari teferruatına da dikkat çekerek 70 kadar beyitte anlatmıştır. Ayrıca, *Fatih Kürsüsünde* isimli manzumesinde de camiye anlatan beyitler vardır. Ancak *Süleymaniye Kürsüsünde*'deki mısralarda, bu eşsiz mabedin İstanbul selatin camileri içindeki

yerine işaret ederek, mimarisi ve sanat değerini özel bir bakış açısıyla ortaya koymuştur. Bu sebeple şiir, yapının dini ve milli hayatımızdaki yeri, manevi kıymeti ve çağrışımlarıyla müstakillen ele alınmaya layık, dopdolu bir lirizme yükselten beyitlerle doludur. Yazımızın hudutlarını zorlamadan, şairi şaşırtan, hayret ve suskunluğa düşüren, okuyucuyu ise dini heyecanların şahikasına çıkaran bazı beyitleri okuyabiliriz.

Şiirinin girişinde, Süleymaniye'de vaaz dinlemek için Eminönü'nde vapurdan inerek yola koyulan iki arkadaşı Yeni Cami karşılamaktadır. Akif burada mabedi "bekâ okyanusunun ezelden beri devam eden dalgalarından deniz kenarına fırlamış, göğe yükselirken sahilde donarak inci kesilmiş nurani bir gülümseme" olarak tasvir eder:

*Leb-i deryâdan uçan bir ebedî hande-i nûr
Sanki ummân-ı bekânın ezeli bir mevci
Yükselirken göğe, donmuş da kesilmiş inci*

Ancak Yeni Cami için bu fevkalade tasvir bence uzaktan, bilhassa Boğaziçi'nden veya Haliç'in Perşembe pazarı veya Karaköy tarafından bakıldığında Süleymaniye için de geçerlidir. Şiirin devamındaki:

*Dur da ma'buduna yükselmek için, ilme basan
Ma'bedin hâlini gör, işte serâpâ iman!*

*Yüce dağlar gibi, âfâka döşerken sâye,
O, bekâdan daha câzib kesilen, âbideye*

*Bir nazar zevk-i bedi'ini yeter tatmine
Durma öyleyse urûc et o ziyâ âlemine*

beyitleri okuyucuyu, etrafında yer alan medreseleriyle Süleymaniye'ye, bu nûrânûr ilme dayalı iman âlemine dikkatle bakmaya davet etmektedir. "Yüce dağlar gibi gölgesi ufukları kaplayan abideye bakmak, insanın güzele, güzelliklere bakma zevkini karşılamaya yeter." Mabedin İstanbul silüetinin üstündeki görünüşünden hareketle okuyucuya "Sen de bakışlarınla, mabedin oturduğu tepeye yükselmeli, yapıyı yakından görerek, nurlar âleminin yüce ufuklarına erişmelisin" tavsiyesini

vermektedir. Bu bakışta ilk göze çarpan dört minare, “sena mabudunu hatırlatan, imanını kalbinde pekiştirmek için her an tekrarlayan bir dil gibidir”:

*Yine yâdındaki Mevlâ’yı, şu dört tane menâr,
Kalbe merbût birer dil gibi eyler ikrar;⁴*

dedikten sonra şair okuyucularını camiye, “sanatın ruhunu görmeye, bu nûrânûr ilim- iman alemine dahil olmaya” çağırır. “Ben zaten görmüştüm.” diyerek ilgisiz kalanları da “Memnun olacaksın, haydi gel bir de beraber görelim.” sözleriyle teşvik eder.⁵ Burada camiye girmek, yerine “koynuna girmek” deyiminin kullanılması da cami-mü’min veya cami-cemaat yakınlığına dikkat çekmektedir. Çünkü mescitler hakkındaki ayet ve hadislerin tamamında mü’minler mescitlere davet edilmiş ve oraların bu şekilde de ihya edilmesi tavsiyesinde bulunulmuş, camiler sığınılacak en emin yerler olarak vurgulanmıştır:

*Şimdi ey sevgili kârî, azıcık vaktin eğer,
Varsa -memnun olacaksın- beni ta’kîb ediver
Gireriz koynuna, düşsek bile şâyet yorgun,⁶
Karşıdan baktığımız heykel-i nûrânûrun.
Göreceksin: O harîmin ebedî zıllinde,
San’atin rûhunu seyyâl bulut şeklinde.*

*“Gördüğüm var...” deme! Gel bir de berâber
görelim
Nereden? Haydi Şadırvan Kapısı’ndan girelim:*

Şairimizin camiye girdikten sonraki ilk tespitleri şöyle:

*Bir musannâ kemer, üstünde kurulmuş Tevhid;
Daha üstünde bir âyet ki: Hüdâ’dan te’yid,
Emr-i mevkût-i salâtın bize kat’iyyetine.
Şöyle bir baktı mı insan, kapının hey’etine,
Evvelâ her iki yandan oluyor çehre-nümûn.
Mütenâzır iki mihrab, iki âzâde sütûn.
Sonra göz yükseliyor doğru yarım kubbelere,
Ki dayanmış biri sağdan, biri soldan kemere.*

Akif daha sonraki beyitlerde kemerlere dayanan yarım kubbelere ve yekpare dört granit sütunun taşıdığı yüksek ana kubbeye işaret eder. Ardından bizi cami hariminin ortasında

oturmaya ve eserin dört bir yanını dikkatle temaşaya çağırır. Bu temaşada, İbrahim Usta’nın mihrap duvarı üstüne rengarenk camlarla şekillendirerek yerleştirdiği, harimi, büyüleyici ışıklarıyla aydınlatan müzeyyen pencerelerden -ki Sinan bunlara Şehper-i Cibril /Cebrail’in rengarenk kanatları der- yapının içini efsunlu ışıklar doldurur. Bu büyüleyici ışık huzmeleri, ziyaretçilerin sadece gözlerini değil, gönüllerini de aydınlatmaktadır. Kibleye yönelenlere Rablerinin huzurunda bulunmanın mehabetini hatırlatan abidevi mermer mihrab, korkulukları dantel gibi işlenmiş minber, ayrı ayrı birer şaheserdir. Hünkar mahfili ile fil ayağına bitişik müezzin ve mabedin içini üç taraftan çevreleyen yüksek mahfiller insana farklı bir itilâ, yükselme hissi verir. Camiin dört bir tarafında görünen devrin meşhur hattatları Ahmet Karahisari (v. 963/1556) ve evlatlığı Hasan Çelebi (v. 1002/1594’ten sonra) ile sonraları Kazasker Mustafa İzzet Efendi (v. 1876) eliyle yazılmış

Mehmet Akif’in de gençken zaman zaman mukabele okuduğu Kirazlı Mescid ve önündeki çeşme. 1943’te A. M. Schneider’in kadrajından.
(Alman Arkeoloji Enstitüsü Arşivi, D-DAL-IST-KB01365)

bazı ayetlerin muhteşem hatları, okuyanları engin manalara ve derin düşüncelere daldırarak adeta yorgun düşürür:

*Artık ey sevgili kâri, gel otur orta yere,
Cephe divârına bak, camlara bak, minbere bak;
Sonra mihrâb ile mahfillere, kürsilere bak.
İşte her cephe, her yerde demâdem görünen,
Lâkin esrâra gömülmüş gibi müphem görünen
Seni bitâb-ı telâkkî bırakan âyâtın,
Kalarak müphem-i âvâresi hissiyyâtın*

*Dalgalansın da denizler gibi kalbinde celâl;
Görmesin dideleri reng-i sivâ, reng-i zılâl!*

Bu dikkatli temaşa, şairi ve cemaati bir tek duyguya, yoğunlaştırır vecde daldırır, istiğraka ulaştırır. Öyle bir vahdet duygusu ki hissedenerleri, kâinatı saran her türlü varlıktan uzaklaştırır, kesretten kurtarır. Böylece insan san'attan, bu muhteşem mabedi inşa eden sanatkârdan uzaklaşarak sadece Sanii, kâinatı en güzel şekilde yaratan tek sanatkâr Allah'ı, onun kudretini anlar.

*Vecde gel; vahdete dal, âlem-i kesretten uzak...
Yalınız Sâni'i gör; san'ati, masnû'u bırak!*

Şair bu idrak ile تنها bir köşeye çekilerek varlığını terk ile bu temaşanın silip süpürdüğü maddi duygulardan geçmek ister:

*Ben de bir yer bularak şöylece tenhâ dalayım,
Varlığımdan geçeyim, mahv-ı temâşa kalayım.*

İşte Süleymaniye budur. Onu sadece bir mühendislik harikası, muhteşem bir abide zannedenlerin aksine imanlı gönül sahiplerine, kulluk bilinciyle mabede koşanlara vahdeti ve Allah'ın tek yaratıcı olduğu gerçeğini, gerisinin boş olduğunu kavratır bir yön yahut yol gösterici pusula olmaktadır.

NOTLAR

- * Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Emekli Öğretim Üyesi
- 1 Üzülerek işaret etmek isterim ki bir kısmını görmek bahtiyarlığına eriştiğim pek çok İslam ülkesinde, "Allah'a adanmış nice muhteşem mabetlerde" vazifeli imam, müezzin, kayyum gibi görevliler yanında ne cemaat ne de yerli ziyaretçiler, asırlarca yaşayan bir müzeyi andıran bu sanat meşherlerine, alelâde bir sanat sergisini gezerken gösterilmesi

gerekli titizliğe bile asla riayet etmeden girip çıkmaktadır. Murakıplık yaptığım yıllarda pek çok örneğine rastladığım üzere, bazen iyi niyetlerle de olsa yapılan bu tip müdahalelerin nice muhteşem ibadethanelerin tahribine sebep olabildiğini görmüştüm. Öncelikle cehalete dayanan bu husus, maalesef günümüzde nerdeyse yok olmaya yüz tutmuş, âdâb bilmemek ile saygı ve sevgisizliğin artmasıyla orantılı gibi görünmektedir.

2 Şairin teşbih için kullandığı bu iki isim, camiin doğu kemerinde de "yâ Hannân yâ Mennân" şeklindeki dairevi bir istif içinde çini levha halinde yazılarak asılmış ve günümüze de ulaşmıştır.

3 Günümüzde Darüzzıyafe adıyla anılan bölüm, külliyein me'kel de denilen yemekhanesidir.

4 Bu beytin manasını daha iyi kavramak için şairin "Ezanlar" şiirinin başına koyduğu "ihtilaf-ı metâlî" sebebiyle küre üzerinde ezansız zaman yoktur" notunu hatırlamalıdır.

5 Günümüzde dindar olmayanların yanında dindarların bir kısmı da bulundukları yerlerdeki ulu camilere mesela İstanbul'un, "selâtin camilerini ziyaret etmemiştir" demek fazla abartılı olmasa gerek. Hele bu camilere girenlerin çoğu, bu mabedlerdeki maddi ve manevi güzelliklerin farkına varacak, mekanların ruhunu kavrayacak kadar içeride vakit geçirmez. Bu "ol mâhiler ki derya içredir deryayı bilmezler" deyişiyle açıklanacak bir haldir.

Teklifimiz şu: İstanbul'un çevresindeki kaza müftülüklerinin, çoğu sur içinde bulunan bu mabetleri öğrencilerin, genç ve yaşlıların, alanında uzman rehberler eşliğinde ziyaret edebilmeleri için imkanlar sağlaması düşünülmelidir.

6 Burada bir hatıramı paylaşmak isterim. Çocukluğumda tozlu hasırlarının üstünde koşuşturduğum bu cami, murakıplığımda, bilhassa Edebiyat Fakültesi'ndeki talebeliği sırasında Süleymaniye Kütüphanesi'nde çalışırken, her uğrayışta üzerimde çok etki bırakmış bir yapı olmuştur. Bundan mı nedir, burada tek başıma namaz kılmayı sever, fırsat buldukça bu تنها camiye devama daha çok arzularım. Bu tenhalıkta, çinilerine, nakışlarına, hatlarına, o zamanlar yeni serilmiş kırmızı cami halılarının motiflerine dalıp gitmek beni sanki başka bir aleme götürürdü. Fakülte arkadaşlarımdan hezarfen-şair Şahin Uçar ile bir sohbetimizde "Hazret biliyor musun Süleymaniye'de namaz kıldığımda, çok farklı bir manevi hâl hissediyorum. Camiden dışarı çıkınca o günü büyük bir itminan ve sükunet içinde geçiriyorum! Bu hâl sende de oluyor mu? Burada başka bir ruhaniyet var galiba?" dedi. O zamana kadar hiç böyle düşünmemiştim. Cevabı birkaç beylik cümle ile savuşturduğumu hatırlıyorum. Ama daha sonra aynı şeyleri hissettiğimi, üzerimde etkinin esas sebebinin bu olduğunu bi't-tecrübe farkettim.

Süleymaniye Camii Yabancı Seyyahlara Nasıl Göründü?

F. Hilâl Ferşatoğlu*

“...Bir saat sonra saraya bir top menzili kadar yaklaştık. Yazık ki kente yoğun bir sis çökmüştü, sanki bir bulutun içinde yüzüyorduk, İstanbul gözükmüyordu. Birdenbire güneş dalgaların içinden parlayarak çıktı ve sis adeta büyümlü bir şekilde şahane bir saydamlık kazandı. Perde yırtıldı ve kamaşmış gözlerim her tarafta tepeleri yıldızlı minare ormanları gördü. Işıkla adeta alev alev yanan binlerce kubbe, yeşillikler arasında kırmızı evlerle kaplı tepeler, mavi çatılı camiler, çiçekli bahçeler, göz alabildiğine gemiyle dolu uçsuz bucaksız bir liman, direkler ve bandıralar. Dünyayı sadece bir kez görebilme olanağı olsaydı onu buradan seyretmek gerekirdi.”¹

Diplomat, tüccar, misyoner yahut sade gezgin olarak İstanbul’a gelen seyyahlar çoğu kez bir gündeğümü vaktinde, Sarayburnu ile Galata ortalarında demirleyen gemilerinin güvertesinde, efsunlu Doğu’nun altın taçlı ecesinin silüetiyle sarhoş olmuşlar, notları, mektupları, hatıratları üzerinden İstanbul, Türk ve Şark algılarını aktarmışlardır. Bilgi hataları, öznel yargılar, övgüde ve yergide abartılı ifadelerle malul de olsalar kültür tarihinde pek

kiymetli bulunan seyahat yazıları, ötekinin dışarıdan nasıl gördüğüne ve yazıldığı zamana dair önemli bir perspektif sunar.

İmparatorluğun Parlak Devirlerinde

Tüm zamanlarda başta kıta Avrupa’sı olmak üzere Hristiyan dünyadan Türk İstanbul’una gelen seyyahların tamamının ilk odaklandıkları ve seyahat günlüklerinde en çok yer verdikleri mekân daima Ayasofya Camii olmuştur. Onu sadece İstanbul’un en eski tarihi yapısı/ mabedi olarak görmemişler, şehrin dinî/siyasi dönüşümünün bu mücessem haline bakarken yalnızca gözlemlerini değil ruh hallerini de yansıtan aktarımlarda bulunmuşlardır. Ondan çoğu kez “cami” değil “Ayasofya Kilisesi” veya sadece “Ayasofya” diyerek bahsetmiş ve gezdikleri tüm mabetleri “Ayasofya” ile kıyaslamışlardır. Bu kıyasta ilk sırayı elbette payitahta vurulan en muhteşem Türk-İslam mührü olan Süleymaniye Camii alır.

Kutsal Roma Germen İmparatorluğu’nun 1587’de Osmanlı İmparatorluğu’na yolladığı elçilik heyetinde bulunan genç eczacı Reinhold Lubenau bir buçuk yıl kaldığı Osmanlı memleketinde tuttuğu günlüklerde klasik dönem İstanbul’una ayna tutar. Hristiyanlarla savaşıarak toprak kazanan her hükümdarın bu olayın anısına kent içinde bir cami yaptırdığını, bu camilerin çok güzel mermerlerden ve kesme taşlardan mükemmel bir biçimde inşa edildiğini söyleyen Lubenau,

“Konstantinopolis kentinde Ayasofya dışında hükümdarlar tarafından yaptırılan dört cami daha vardır. Bunların her biri şehrin tepelerinden biri üzerinde inşa edilmiş ve etrafları bir hilal biçiminde imaretler, din adamlarının yaşadıkları konutlar, medreseler, bahçeler, çeşmeler, aşevleri ve hamamlarla kuşatılmıştır. II. Mehmed, II Beyazıt, I. Selim’den sonra dördüncü camiye Sultan Süleyman inşa ettirmiştir. Bu dört hükümdarın her biri camilerinin hemen yanı başında kendileri için özel olarak yaptırdıkları çok güzel türbelere defnedilmişlerdir.”

diye anlatır. Ona göre söz konusu camilerin en güzeli ilk olarak yapılan ve Sultan Mehmed'in vakfı olarak kurulan Fatih Camii'dir. Bu bina her bakımdan Ayasofya kilisesine benzemektedir. Diğer üç cami de aynı tarzda yapılmakla birlikte bu kadar büyük ve zengin değildir.

Lubenau'nun Süleymaniye'ye dair "Kırmızı mermerden yapılma iki kulaç kalınlığında dört heybetli sütun Kudüs'teki Kral Süleyman'ın sarayından alınıp çok büyük harcamalarla deniz yoluyla buraya getirilmişlerdir," "Minareleri büyük birer sanat eseridir çünkü her birinin içinde helezon şeklinde 3 merdiven vardır," "Bina 10 yılda tamamlanabilmiştir. İnşaata başlandığı günden tam on yıl sonra, aynı günde padişah namaz kılmıştır." cümleleri, bilgi kaynaklarının problemlili olduğunu göstermektedir. Zira mevzu bahis sütunların ikisi Bizans İstanbul'undan devşirme olup diğer ikisi İskenderiye'den getirilmiştir; şerefelerine üç ayrı yoldan çıkılan, Selimiye'nin minareleridir ve Süleymaniye 10 yılda değil 7 yılda tamamlanmıştır. Seyyahın Süleymaniye'nin banisi hakkında günlüğüne aktardığı bir anekdot ve peşi sıra ifade ettiği duygusu şu şekildedir:

"Sultan Süleyman ölmeden önce üç şey istemiş: Birincisi, bu caminin kendisi hayattayken tamamlanmasını, ikincisi, o dönemde çok harap durumda olan üç Alman mili boyundaki su kemerlerinin onarımını yaptırabilmeyi, üçüncüsü, Viyana kentini ele geçirip egemenliği

altına almayı. İlk iki dileği yerine geldiyse de Tanrı'ya şükür üçüncü dileği gerçekleşmedi."

Lubenau, Türklerin evleri için "yağmurdan korunabilecek, bir çatı altına sığınabilecek kadar" sadeliği tercih ederken "bir krallığa veya kente yaraşan yedi çeşit binayı" en mükemmel ve en görkemli şekilde inşa ettirmelerini takdire şayan bulurken külliye yapılarına, onların sosyal hayattaki izdüşümlerine ve Türk insanının ahlakına bütüncül bir nazarla bakar:

"Türkler ibadetlerini yerine getirdikleri camilerin ve medreselerin yapımında gösteriş ve harcama bakımından hiçbir kısıntı yapmazlar. Yoksullara, hastalara ya da yolculara hizmet veren imaretlere ellerinde avuçlarında ne varsa verirler. Yolculuklarını at, eşek ve deveyle yapanlar için kervansaraylar ve ileri derecede mükemmel olan hamamların inşaatında hiçbir masraftan kaçınmazlar. Bu binaların yakınında seçkin bir zevkle yapılmış güzel çeşmelerin her birinde zincirle bağlı pirinçten birer kupa, geçenlerin su içmelerine yarar. Şehirlerin yanı sıra açık arazide, kırlarda, dağlarda ve çöllerde de böyle çeşmeler bulunmaktadır ve bu kupaların çalındığı hiç duyulmamıştır. Oysa Hristiyan ülkelerinde böyle bir şey mümkün değildir. Ayrıca Türkler bütün akarsuların üzerine sağlam güzel mermer köprüler yaptırmaktadırlar. Bunlardan başka taş köprüleri ve yolları da saymak gerek. Bu yedi çeşit yapı gerçekten çok övülmeye değer ve bunların tümü iyi yönetimin belirtileridir."

Aynı dönemde, 1589 senesinde, Kuzey Afrika'da üç buçuk asır hüküm süren Sadiler hanedanı, Osmanlı devleti padişahı III. Murad'a bir elçiler heyeti gönderir. Heyetin başında İstanbul'a gelen Ebu'l Hasan Ali b. Muhammed Tamgrûti *en-Nefhatü'l-miskiyye fis-sefareti't-Türkiyye* isimli eserinde seyahatini anlatır. Şehirden ve şehrin en önemli yapısı olarak gördüğü Ayasofya'dan son derece etkilenen Tamgrûti, diğer camilerin Ayasofya model alınarak yapıldıklarını ancak hiçbirinde o eşsiz etkinin yaratılamadığını ifade eder. Ona göre İstanbul camileri arasında Ayasofya'ya en yakın ve benzer olanı Süleymaniye Camii'dir. Ayasofya daha

sağlam, görkemli ve ağır; Süleymaniye ise daha zarif, daha hoş ve daha geniş gözükmektedir.³

1670’li yılların başında İstanbul’a gelen ve İstanbul panoraması çizimleriyle bilinen Fransız gezgin, ressam Josephus Grelot ise Ayasofya ve Süleymaniye’nin planlarını ilk çizen ve Batı’ya tanıtan kişidir. Gayrimüslimlerin müslüman mabetlerine girmesinin yasak olduğu dönemde Şark giysileri, sakalı ve Türkçe konuşmasıyla ibadet mekanlarına rahatlıkla girip Ayasofya’nın ve kendi ifadesiyle “İstanbul’un en güzel üç camisi”nin (Süleymaniye, Sultanahmet, Yeni Cami) iç/dış görünüşlerini resimlemiş ve planlarını en ince detaylarına kadar çizmiştir.

Seyahatnamesinde üç kıtada fetihler gerçekleştiren, pek çok tarihi şehri topraklarına katan Kanuni’nin Rodos ve Bağdat seferlerinden dönüşünde bu muhteşem camiye yaptırdığını ve “kazandığı büyük zaferlerin anısını yaşatmak ve geleceğe ölümsüz bir anıt bırakmak için” camiye adını verdiğini söyler. Grelot, müslüman mimarisinin en başarılı örneklerinden biri olarak gördüğü Süleymaniye’nin içini de dışı kadar güzel bulduğunu ifade eder ve adeta resim çizer gibi anlatır:

“Ortada yer alan çok büyük kubbesi güzellik ve şekil olarak Ayasofya’ninkinden hiç de geri kalmaz. Kubbe dört büyük filayağı ile taşınır. Ayaklar arasında, güneye ve kuzeye doğru üç kemer dizisi oluşturan, çok güzel bir mermerden yapılmış yekpare ve çok büyük iki sütun daha vardır. Bunların oluşturduğu üç kemer birbirinden epeyce uzaktaki büyük filayakları kuşağını çok daha güçlü hale getiren bir tür

duvar işlevi görür. İçteki bu dört filayağının yanı sıra, dışta payanda kemer görevi yapan iki filayağı daha vardır hiçbir biçimsizlik göze çarpmadığı gibi görünümü de güzelleştirirler...”

Ressam seyyah Grelot, çizdiği resim ve kuşbakışı plana koyduğu harfler ile yapının kapı, kemer, kubbe gibi bölümlerini işaret ederek listelemiş ayrıca yazdığı metin içinde harflere tek tek atıf yaparak mabedin bölümlerinin görüntüsü, yapısı ve işlevi hakkında açıklamalarda bulunmuştur.

Mesela yapının bölümleri listesinde A harfinin açıklamasında “Caminin ana kubbesi. Ayasofya’ninki kadar basık ama ondan daha dardır. Türkiye’de kubbeye örtülmemiş pek az cami vardır. Süleymaniye’ninki en güzellerinden en iyi yapılmışlarından ve Ayasofya’nın kubbesine en çok benzeyenlerinden biridir,” Q harfinin açıklamasında “Padişahın Süleymaniye’ye geldiği zaman attan inerken kullandığı basamak şeklinde kesilmiş büyük taş.” gibi malumatlar verirken; metin içinde de:

“Payanda kemerlerin arasına caminin içini aydınlatan üç büyük pencere açılmıştır. Altta da çatıları kurşunla kaplı çok yüksek iki galeri vardır. Galeriler uzun mermer sütunlar

1900’lerde tüm hareketliliğiyle Eminönü meydanı ve Süleymaniye. Bir Sebah&Joaillier fotoğrafı.

(Alman Arkeoloji Enstitüsü Arşivi, D-DAL-IST-9188)

tarafından desteklenir (resim, G), sütun başlıkları da yine mermerden Türk tarzında işlenmiştir. Daha aşağıda ise ibadetten önce abdest almakta kullanılan çeşmeler bulunur (resim, F).”

açıklamalarına yer verir.

Seyyahımız doğuluların statü ya da zenginlik sebebiyle dahi olsa ibadethanelerine kimseyi defnetmediklerini ancak hükümdarların bu konuda istisna olduklarını ve her padişahın yaptırdığı cami bahçesine kendi kabirlerini de hazırlattıklarını söyler. Sultan Süleyman da kendi kabrini cami arkasındaki bahçeye yaptırmıştır. Grelot’a göre bu kabir İstanbul’daki diğer padişah kabirleri içinde en iyi inşa edilmiş olanıdır. Süleyman’ın eşinin kabrinin de aynı bahçede bulunduğunu notlarına alan yazar, müslümanların camide kadınlarla birlikte ibadet etmedikleri için eşleriyle birlikte aynı mezara gömülmelerine de izin verilmediğini düşünmektedir. Ona göre zaten müslümanlar “kadınlarının onlarla birlikte cennete kabul edilmeyeceklerine, orada kendilerine daha genç ve güzellerinin sunulacağına, müslümanlar gibi sünnet olmadıkça içeri giremeyecek olan gavurlarla birlikte cennetin kapısında duracaklarına” inanmaktadırlar.⁴

İmparatorluğun En Uzun Yüzyılında

Bizans’la kurdukları irtibat sonrasında Hristiyanlığı kabul eden (XI. yy) Rusların, tarih sahnesinden silinmesinden sonra dini-siyasi açıdan kendilerini Bizans’ın varisleri gibi gördükleri bilinir. XIX. asra gelindiğinde Osmanlı’ya kafa tutacak gücü elde etmeleri Rusların kaç asırlık hayallerini canlandırmış olmalıdır. Hac yolcusu olarak uğradıkları, seyyah, diplomat vs. olarak geldikleri İstanbul’da kendileri için “Kızılma” hüviyetinde olan Ayasofya’ya dair duygularını açıkça ifade etmekten çekinmedikleri görülür: “Ayasofya, barbar hırsızların himayesinde olan bu görkemli yapı. (...) Burada bizim mucize korumuzun şarkıları duyulsaydı!”, “Kutsal haç Ayasofya’ya yerleştirilmeyi bekliyor!” “Bu tapınak ne zaman ki o aziz simgeleri ve kilise eşyalarıyla dekore

edilir; din adamları ve ilahi korosu ile ibadete açılır işte o zaman parlar. Tanrım! Böylesi bir mabedi hangi günahlarımızdan dolayı bizlerin elinden aldın!”⁵

Uzun yıllar Roma’da yaşayan 1835’de İstanbul’a gelen Rus gezgin Davidov “İstanbul’daki bütün camilerin en ilginç ve erişilmez olanı” diye tarif ettiği Ayasofya hakkında ayrıntılı bilgi verdikten sonra onu büyüklüğü ve görkemi bakımından Roma’daki Aziz Petro ve Panteon mabetleriyle mukayese eder. “Belki gün gelip mozaikler yeniden tüm ihtişamıyla ortaya çıkar” sözleriyle sadece hilalin yerini haçın alması arzusunu değil Ayasofya’nın Rus eliyle yeniden Hristiyan mabedine dönüşeceği hayalini de dile getirdiği söylenebilir. Zira bu, Rus seyyahların seyahatnamelerinde açığa çıkan ortak psikolojidir. Buna rağmen Davidov’un Süleymaniye Camii’ni çok azametli bulması ve güzellikte Ayasofya’yı aratmayacağını ifade etmesi objektif bir değerlendirme olarak kıymetlidir. Süleymaniye’de en çok dikkatini çeken ayrıntı ise “Müslümanların namaz kıldığı giriş kısmının tam karşısında yer alan nişte renkli cam içinden sızan harika, gizemli aydınlatma”⁶ şeklinde tarif ettiği revzenlerdir.

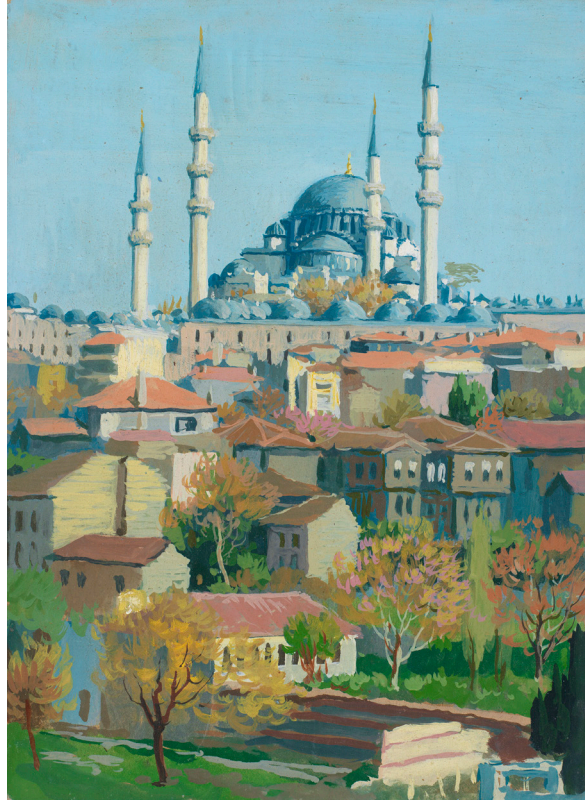
1857’de payitahta gelen bir başka Rus seyyah, yazar/eleştirmen Milyukov, Türk İstanbul’una ve Ayasofya’ya dönemin Rus aydınının tipik nazarıyla bakar: “Bu şahane mabette sarıklı fesli yüzlerce figürü görmek tuhaf!” Pek çok seyyahın “Bizans kiliseleri taklit edilerek yapılan camilerin çoğunun Ayasofya’yı andırdığı” ortak kanaatini tekrar eden Milyukov, sultan camileri için seçilen mevkilerin mükemmel, avlularındaki mektep/medrese ve imaretlerin dikkat çekici olduğunu ifade eder. Farklı renkli mermerlerden yapılmış, altın yaldızlı hatlarla süslü şadırvanların birer köşk gibi her camide bulunduğu dikkat çeker.

Milyukov yabancıların müslüman mabetleri ziyaretlerinin ancak güçlkle elde edilebilen bir belge (firman) ile gerçekleştiğini ifade eder. Milyukov’da bu izin belgesi olmadığı için Ayasofya dahil tüm camilerin girişinde ücret pazarlığı yapmak zorunda kalmıştır.

Tepkisini “İstanbul’da parayla her şeyi görmek mümkün, Mahmud’un reformları anlaşılan o ki bunlara ulaşmamış, en iyisi ‘firman’ almakmış.” diyerek aktaran seyyah, imamların/görevlilerin rüşvetçi ve para düşkünü, camide ibadet eden müslümanlarınsa yabancılara karşı hoşgörüsüz olmalarından defaatle şikâyet eder. Bu sebeple Beyazıt Camii’ne girmeyen Milyukov oradaki tecrübesini “Dünyanın hiçbir yerinde Beyazıt’ın bahçesindeki kadar çok sayıda güvercini bir arada görmedim.” diyerek ifade edecek ve direk Süleymaniye Camii’ne geçecektir. İlginçtir ki camiye dair hiçbir ayrıntı vermeyen seyyah yine aynı noktaya temasla ve sevinçle “Süleymaniye Camii’ni gezmek bana 1 kopeke bile mal olmadı.” diyecek, hazirede padişahın ve hasekisinin türbelerini ziyaret ederek ayrılacaktır.⁷

Bir Rus din adamı olan Koptev ise Kudüs’e doğru çıktığı hac yolculuğunun ilk durağı olarak “İstanbul ziyareti”nde bulunur (1887). İstanbul camilerinin inşasında Ayasofya başta olmak üzere hafif yayvan kubbeleriyle Bizans kiliselerinin model alındığına işaret eder. Bu camiler içerisinde Süleymaniye’nin en güzellerinden biri olduğunu ifade eder. Ona göre, dış cepheden bakıldığında etrafını kuşatan minareleri, dev çınar ağaçları ve servileriyle son derece zarif bir cami olan Süleymaniye büyüklük, ihtişam ve zarafet bakımından yine de Ayasofya’nın yerini tutamaz. Zeminleri çeşitli türlerde mermerle döşenmiş camilerin bayramlarda ve diğer özel günlerde halılarla, sair günlerde ise hasırlarla tefriş edilmesi, her yerde asılı kandiller ve deve kuşu yumurtaları Koptev’in selatin camilerde dikkatini çeken diğer noktalardır.⁸

Fransız seyyah Aleksis de Valon’un, aldığı klasik eğitime tamamlayıcı bir unsur olarak 1842’de çıktığı Doğu seyahatinde, İstanbul’u evvelce okuduklarıyla gördüklerini kıyaslayarak değerlendirdiğini görürüz: “Camilerin ve eski sarayın kapıları gayrimüslimlere kapalı değil artık. Türkiye’de paragözlük dinsel bağnazlığı yenmiş. Şimdi artık İslam’ın mabetlerini ve sultanın eski ikametgahını ziyaret etmek için bir ‘ferman’ satın almak, görevlilere bahşiş vermek,

Ahmet Yakupoğlu'nun fırçasından ahşap konaklar ve yeşillikler içinde Süleymaniye semti. (DPÜ Koleksiyonu)

tek kelimeyle yaklaşık yüz ekü harcamak yeterlidir.”

25-26 yaşlarında iyi eğitilmiş bir seyyah olan Aleksis de Valon sultan camilerinin harimindeki ibadet hayatıyla birlikte, sosyal hayata nasıl bir etkide bulunduklarına dair gözlemlerini de yalın ve dürüst bir biçimde aktarır:

“Cami içinde büyük bir sessizlik hüküm sürüyor. Birbirlerine uzak mesafelerde topuklarının üstüne oturmuş birkaç müslüman var, kimileri de hasırlara uzanmış istirahat ediyorlar. Bazen bir sütunun dibinde gene topuklarının üstüne oturmuş bir ihtiyar etrafını çevirmiş çocuklara genizden gelen sesiyle ve sallanarak Kur’an okuyor. Türkiye’de mabetler aynı zamanda çocuklar için okul ve yoksullar için de sığınak işlevi görüyor. Camilerin ek binalarında kurulmuş mutfaklarda yoksullar doyuruluyor ve bu mutfakların erzakları hayır kurumları tarafından karşılanıyor. Uzun seyahatlere çıkan Türkler değerli eşyalarını, paralarını genellikle camilere bırakıyorlar. Süleymaniye’de bir duvarın dibine yığılmış bavullar görülür.

Bu bavulların içinde çok sayıda öksüzün yetimin serveti vardır. Bu bavullar ana babalar öldüğünde camiye taşınmış ve dine emanet edilmiştir. Bu kutsal yerlerde himayeden yoksun kalan bu çocukları mağdur edecek hiçbir hırsızlık olayı yaşanmamıştır ve bu çocukların çoğu babalarının servetini bırakılmış olduğu gibi bulurlar ve Türkler bu sermayenin uzun yıllar işletilmeden kalmış olmasının kendileri için gerçek bir kayıp olduğunu hiçbir zaman düşünmezler.”⁹

Uzak kıtadan, Amerika’dan gelen bir seyyah olan *Moby Dick* yazarı İngiliz asıllı Amerikalı romancı Herman Melville’e de kulak vermesek olmaz. 1857 senesinde geldiği İstanbul’da Süleymaniye Camii’ni büyüklük ve görkem açısından Ayasofya ve Sultanahmet’ten sonra üçüncü sıraya koyan Melville, tuttuğu günlüklerde gözlem ve değerlendirmelerini oldukça samimi bir dille aktarır:

“Cami sanki büyük mermer bir çadır, minareleri de çadır direkleri. Ayakkabılar çıkarıldı içeri girdik. Şapka çıkarılacağına ayakkabı çıkarılması daha iyi bir adet. Ayakkabılar çamurlanır, kafalar asla. Yer hasırla kaplıydı hasırların üzerinde de kocaman halılar vardı. Kubbenin altındaki yan açıklıklardan ince ışık demetleri sızıyordu. Kör kubbe. Namaz kılan birçok Türk vardı. Başlarını bir tür sunağa (mihraba) doğru yere koyuyorlardı. Bir taraftan dua okunuyordu. Bir odada bir sürü sandık ve çanta vardı, tıpkı bir Rolls Royce’un bagajı gibi. Evlerinden çıkıp gidenler hırsızlardan ya da vergi memurlarından korkanlar kıymetli eşyalarını buraya emanet ediyorlardı. Caminin dışında yan taraflarda taştan yapılmış sıra sıra çeşmeler var inananlar içeri girmeden önce ellerini ayaklarını yıkasınlar diye. İçeri benim gibi çorapla gireceklerine dışarda galoşlarını çıkarıp mestleriyle giriyorlar. Çadırı andıran cami sayısız kemerlerle, payandalarla, küçük kubbelerle, yarım kubbelerle donatılmış.”¹⁰

1800’lerin başında İstanbul’a diplomat olarak gelen Joseph von Hammer ise pek çok seyyahın aksine uzun yıllar İstanbul’da kaldığı için değerlendirmeleri yüzeyssel olmaktan uzaktır.

Evet Süleymaniye Camii, Ayasofya örneğine göre ama onu aşma niyetiyle inşa edilmiştir ve arzulanen hedefe ziyadesiyle ulaşılmıştır. Ayrıca “Süleymaniye’de bakış hiçbir yerde saf Yunan zevkinin Ayasofya’da yaptığı gibi dejenere ve yabancılaşmaya maruz bırakılmamıştır. Bununla birlikte Yunan mimarisinin ve her şeyden önce onun etkili olduğu katedral ve kubbenin sırları böylece çözülürmüştür.” Süleymaniye’nin muhteşem ana kubbesinin etrafındaki iki yarım kubbe ve on küçük kubbeyi masalsı bir bakışla “üstadın etrafında toplanan on iki tilmiz”e benzeten Hammer mabet mukayesesini ise farklı bir noktaya taşır:

“Süleymaniye Camii Osmanlı mimarisinin şaheseridir. Ve banisinin adından dolayı Süleyman Mabedi’yle karşılaştırılmayı Ayasofya’dan daha çok hak etmektedir. Filhakika Süleyman Mabedi Ayasofya’nın ihtişamı önünde baş eğmek mecburiyetindedir. Gelgelelim Ayasofya’nın ve Süleymaniye’nin banileri Justinianus ve Sultan Süleyman da Süleyman Mabedi’nin hikmetinin derinliğine inememişlerdir.”¹¹

NOTLAR

* İstanbul İl Vaizi 1 Alexis de Valon, <i>Doğuda Bir Yıl- Abdülmecid Döneminde Türkiye</i>, çev. İsmail Yerguz, (İstanbul: Say Yayınları, 2015), 85. 2 Reinhold Lubenau <i>Seyahatnamesi-Osmanlı Ülkesinde, 1587-1589</i>, c.1, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012), 209- 212. 3 İsmail Ceran; <i>Faslı Elçi Tamgrüti’nin İstanbul Seyahati</i>, (İstanbul: Hiper Yayın, 2021), 124-125. 4 Josephus Grelot, <i>İstanbul Seyahatnamesi</i>, çev. Maide Selen, (İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., 1998), 214-223. 5 Fatih Ünal, Mesut Karakulak, Murat Özkan, <i>İstanbul Seyahatnamesi- 19. Yüzyılda Rus Seyyahlarla Osmanlı</i>	6 7 8 9 10 11	<i>Topraklarına Yolculuk</i>, (İstanbul: Kronik Kitap, 2022), 259-260. F. Ünal, M. Karakulak, M. Özkan, <i>a.g.e.</i>, 37-41. F. Ünal, M. Karakulak, M. Özkan, <i>a.g.e.</i>, 180-181. F. Ünal, M. Karakulak, M. Özkan, <i>a.g.e.</i>, 216. Alexis de Valon, <i>Doğuda Bir Yıl-Abdülmecid Döneminde Türkiye</i>, 110-112. Herman Melville, “Türkiye Günlüğü”, <i>Avrupa Güneşinin Doğduğu Yere Yolculuk-İstanbul ve Anadolu’da Batılı Gezginler</i>, haz. Enis Batur, (İstanbul: 2001), 165. Joseph von Hammer, <i>İstanbul ve Boğaziçi</i>, c.1, (İstanbul: TTK Yayınları, 2011), 226-230.

Süleymaniye ve Sinan Hakkında Değınmeler

Burak Çetintaş*

İlk cümleden ifade edelim; literatüre bakıldığında Süleymaniye için söylenmemiş pek bir şey kalmamıştır denebilir. Pekala, diğer taraftan düşünelim; Süleymaniye’yi

hakkıyla tanıyor muyuz? Süleymaniye’yi İstanbul’dan çekip alalım, eksikliğini -bir avuç insan haricinde- hisseder miyiz? Cevabını hemen verelim: Hayır. Bu metin, mabet merkezli Süleymaniye hakkında bir akıştan çok, bu kütlenin şehre ve civarına kattıkları ve bize anlattıkları ile anlayamadıklarımız hakkında hepimize sorular sordurmak emeline olan mütevazı bir denemedir.

“Süleymaniye” yahut “Süleymaniye külliyesi” diyerek bir kaynak taraması yapıldığında önümüze birkaç mühim imza çıkıyor. İnşaat defterlerini irdeleyen Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan meseleyi alaturka (!) bir bakışla, evrak okuması ile ele alıyor. Buna mukabil batılı (!) Prof. Dr. Doğan Kuban, son 50 yılda Süleymaniye hakkında nerede ne yayınlanmışsa o vasatta maddeler kaleme almış bir diğer akademisyen. Bir de Yahya Kemal’imiz var, “Süleymaniye’de Bayram Sabahı” demiş,

Çok değerli bir belge/fotoğraf: Son yıllarda sıkça yaşanan yangınların aksine 19. yüzyılda Süleymaniye külliyesini kucaklayan Türk mahallesi hemen hiç büyük bir yangın geçirmemişti. Şehrin en güzel karelerini çeken Ahmed Münir’in imzasını taşıyan 1919 tarihli bu fotoğrafta mabedi çevreleyen ahşap doku olduğu gibi gözlemlenebiliyor. Fotoğrafı değerli kılan bir diğer detay ise, ön planda şehrin fethinden hemen sonra İstanbul kadılığı ve efendiliğine getirilen Hızır Bey Çelebi’nin kabrinin de haziresinde bulunduğu Voynuk Şucâ Mescidi’nin kadrāja girmiş olmasıdır. Yazık ki bu aziz hatıranın yerinde şimdi İMÇ yükseliyor. (Burak Çetintaş Arşivi)

İmparatorluk devrinde muazzam Süleymaniye kütlesini en iyi fotoğraflayanlardan biri de Apollon Fotoğrafhanesi idi. Mabedin bu karesi Apollon stüdyosunun, şehri ziyaret eden turistler ve seyyahlar için hazırlanmış olan özel albümlerinin vazgeçilmez fotoğraflarındandı. (Burak Çetintaş Arşivi)

matematikli/aruzlu büyük sözler söylemiş ve “Seni ancak bu sabah anlıyorum.” demiş, sonra köşesine çekilmiş. 1957 gibi geç bir tarihte, 73 yaşında bir insanın hisleri ile kaleme alındığı belli olan şiir “Neden Süleymaniye?” sorusunu sormayı akıl eden birine şüphesiz cevap vermekte yetersiz kalacaktır. Yukarıda isimleri zikredilen eşhas çoğunlukla irdelenmekten

1860’lardan kalma bir kare: Bugün Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi olarak kullanılan eski medrese yapısının (sağda) hemen karşısında, sırtını Süleymaniye’nin avlu duvarına yaslayan Tiryaki Çarşısı’nın bir görünüşü. 1930’lara dek, anıtsal yapının çevresi böylesi değişik ölçekteki irili-ufaklı ‘parazit’ barakalarla çevriliydi. (Burak Çetintaş Arşivi)

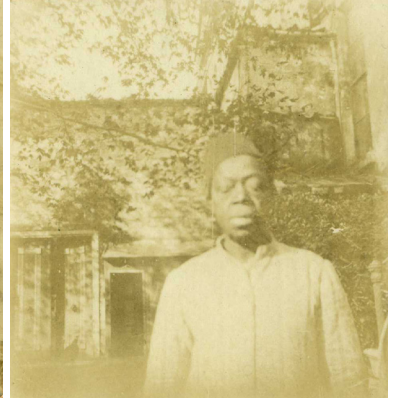
münezzeh kimseler gibi kabul edildiği, açtıkları yoldan gidenler de bunu bilerek yahut bilmeyerek sürdürdükleri ve bu mecranın dışına çıkmayı belki düşünmedikleri için Süleymaniye rafa kalkmış bir mabet olarak köşesinde duruyor. Bugünün Mısırlısı nasıl piramitleri yapmak ufkundan uzaksa, bugünün Türk’ü de Süleymaniye kompleksini inşa etmekten, hatta belki de anlayabilmekten o kadar uzak denebilir.

Peki nedir Süleymaniye? Ve Süleymaniye genelde şehre, özelde ise çevresine ne sunmuştur? XVI. yüzyılda inşa edilen bir mabet, geçen yıllar içinde cemiyete ve şehre ne katmış, kazandırmıştır? Bugün ne durumdadır? Bizim Süleymaniye’den, Süleymaniye’nin bizden beklentisi nedir?

Herhalde akla ilk gelen husus, Süleymaniye ve tamamlayıcı tesislerinin bugün içinde ve ortasında bulunduğu korkunç vaziyet. Son devir eğreti restorasyon uygulamalarının elle tutulur sonuçlarına bakılırsa Süleymaniye makyaja ve pestenkerâne yamalara bulanmış bir Ortaçağ yapısı olarak gözlerimizin önünde yükseliyor. Yaradan’ın üretken ve hayal eden insana sunduğu en asil malzemelerin başında gelen “taş” bu yapıda ruha bürünse de müdahaleler ile bu değerli cevher bile kimliğini yitirmiş. Ana inşaat malzemesi küfeki, somaki ve mermer özelinde taş, kütleyi hafifletme kaygısı ile kullanılan malzeme merkezinde tuğla ve yapıların can düşmanı “su”yun damdan temele geçmesine engel olacak “kurşun” örtü sistemidir. Bir de çok tartışılan, şimdilerde “modası geçmiş” olarak görülen sıva müessesesi var. Yapı, tıpkı diğer pek çok benzeri gibi bir dönem kireç/hımış (toprak, saman karışımı) sıvalı, hatta renk de verilmiş. Yapıldığı devirde böyle miydi? Bilemiyoruz. Sonra, şüphesiz koruma kaygısı ile sıvandı. Son izleri 30-35 yıl evveline dek yapının sağında-solunda görülebiliyordu, bilmem şimdi duran parça kaldı mı?

Böyle bir mabedin restorasyonunda yapılacak müdahaleler, hasarlı taşı kimyasalla eritip yerine imitasyon/imalat taş yerleştirmek, çatlak ve doku kayıplarını ise sadece yapının asıl ve asil taşı ile sadece renk bakımından örtüşen macun ile doldurmak ile sınırlı ne yazık ki... Bahsettiğimiz yapı bir ibadethane, mimarı Sinan, patronu Kanuni Sultan Süleyman, ölçeği dünya çapında ve malzemesi birinci kalite olunca insan mimar olmasa da durup düşünüyor gayri ihtiyari. Ülkemizde bu anıt eserin şimdilerde içinde bulunduğu bu fevkalade bakımlı perişan (!) vaziyetine dikkat çekecek ve “Bu böyle olmamalı...” diyecek mutlaka bir “kimse” olmalı. 1940 yılında gerçekleşen Cumhuriyet tarihinin ilk restorasyonu, 10 yıl süren savaşlarda yorgun düşen ve ömrünün o tarihe değin son 100 yılında el değdirilmemiş bu yapıyı tazelemiştir. Bu restorasyon aynı zamanda 65 yıl boyunca yapıya yeniden müdahale edilmesini geciktirmiştir. Sonrasında, yapının ortalama 10 yılda bir restorasyona alındığının, su alıyor bahanesiyle örtüsünün yenilendiğinin bizler bile şahidiyiz. Böylesi bir anıt esere yapılan bu sıklıktaki müdahalenin ise kötü imalat ya da özensizlik sebebiyle olmadığına inanmak istiyoruz.

Süleymaniye, şehri şekillendiren ön plandaki yapıların başında geliyor şüphesiz. Boğaziçi’nden Üsküdar’a, Galata’dan Fatih’e dek şehrin dört bir köşesinden görünen bir kütle. Topografya ile Sinan’ın dehası sayesinde oranın hilkatten beri değişmez bir parçasıymışçasına bütünleşik halde duruyor. Bir mabet olmasının ötesinde fark ve ayırt edilen bir kütle olması da istenmiş belli ki. Sağlamlığını ise nakkaş Sâî Çelebi “Kıyamet kopsa top gibi yuvarlanır.” ifadesiyle vurguluyor. Sinan, yapısına güveniyor. Mimar, XXI. Yüzyılda modern insanın iştihasının, eserine ve çevresine reva göreceklelerini nereden bilecek! İstanbul’da yaşayanlar olan bitenden memnun, şehri sevenler bu durumdan mutsuz. Peki ama mutsuz olmak yeterli mi?

Süleymaniye külliyesine, Haliç yönünde sırtını yaslamış büyük sivil mimarlık örneklerinden Sadrazam İbrahim Edhem Pşa’nın konağı. Tanzimat devri yapılarından olan konak, 19. yüzyılın değişen mimarî üslubunu yansıtıyordu. Yine de konak, tipik Osmanlı yaşayışının devam ettiği bir çatıydı. Harem teşkilatının başında, kameraya bakmamak için gözlerini yummuş halde poz veren Anber Ağa vardı. (Burak Çetintaş Arşivi)

Yapı, ansiklopedi maddelerinde kronolojik detaylarla anlatılır. Bu tarifler, yapıyı anlamak ve kavramak isteyenler için zayıf ve deskriptif düzeyde. Yapının ruhunu ve şehre ne kattığını anlamak asıl çaba olmalı. Stefanos Yerasimos’un akıcı anlatıma sahip *Süleymaniye’si* (2002) Ömer Lütfü Barkan’ın belge-yoğun iki ciltlik çalışmasının akıcı ve metinselleştirilmiş hali olarak bu ihtiyaca ancak bir nebze cevap veriyor. Biz hâlâ kuvvetli ve besleyici bir metin arıyoruz.

Süleymaniye külliyesinin çevresi şimdilerde ne yazık ki bir çöküntü alanıdır. Bugün, bu fotoğraftaki binalar da ayakta değil. Yakın gelecekte bu hazin manzaraya doğru bir çözüm bulunup bulunamayacağı ise merak konusu. (Fotoğraf: Burak Çetintaş)

Süleymaniye semtinin 'yok'larından bir ahşap ev. Semtte çok büyük konaklar olduğu gibi, böylesi küçük hâneler de bulunuyordu. (Fotoğraf: Burak Çetintaş)

Bununla birlikte, üzerinden neredeyse beş yüzyıl geçmiş olsa da Süleymaniye ve Sinan hakkında ilginç ve değerli değinmeler ortaya çıkıyor. *Belleten* dergisinin Ağustos 2011 tarihli 273. sayısında yayınlanan bir makalede, Kanuni Sultan Süleyman devrinde İstanbul'u ziyaret eden ressam Melchior Lorichs'in çizdiği 11 kusur metrelik şehir panoramasının merkezinde kendisi ile birlikte resmettiği sarıklı ihtiyarın Mimar Sinan olduğu ilk defa dillendirildi.

Akademisyen Mehmet Arman Güran ve Ayşe Zekiye Abalı'nın bu değerli tespiti şüphesiz heyecan verici. Panoramada resmedildiğine inanılan Sinan, şehre Süleymaniye'sinin karşısından bakar halde konumlandırılmış. Her ne kadar ressamın mürekkep kabını tutar halde duruyor olması ve panoramada yer alan açıklamalarda o gün için çok önemli bu kişiliğin kimliğinin açık-seçik belirtilmemesi mantıklı gözükme de bu zihin idmanı pek çoklarımızı zaman zaman panoramayı önümüze sererek o ihtiyar sarıklı "Sinan mıdır?" sorusuyla düşünmemizi sağlıyor.

Zannedilenin aksine Süleymaniye, etrafındaki Osmanlı dokusunu 1970'lerde hatta 1980'lerde kaybetmemişti. Yapıldığı devirde çevresiyle bir bütün olarak tasarlanan külliye, zamanın ve değişimlerin doğal sonucunu yaşamış, doku ve demografik yapı dolayısıyla değişime uğramış, sadece değişen mimarî zevk ile değil, imparatorluğun başkentinde sıklıkla yaşanan yangın yıkımları ile 50-60 yılda bir sivil mimarî öğeler yerlerini yenilerine bırakmış, XIX. yüzyıla böylece gelinmiş. Bu yüzyılın ölçekçe iki değişik konut tipi var. Büyük konaklar ve toplumun muhtelif katmanlarına mensup kimselerin ikametgahı olarak tasarlanmış ahşap evler. Tanzimat ile değişen estetik algı, zevk ve yaşayış şüphesiz yapılara da yansımış, Süleymaniye'nin çevresinde, onunla örtüşmeyen yeni bir doku oluşmaya başlamış. Bunların geç örnekleri 1990'lara dek dağınık

Eski binalar yıkıldıkça birer ikişer ortaya çıkan bu yıkıntılar, aslında su tesislerine ait birkaç yüz senelik yapılardır. Tek tek özenle tescillenmesi, envanterinin yapılması ve olduğu yerde aslına uygun şekilde restore edilmesi gereken bu birkaç yüzyıllık yapılar arasında su hazneleri, çeşmeler ve sarnıçlar bulunuyor. (Fotoğraflar: Burak Çetintaş)

İstanbul'daki en eski İslâm mezar taşlarından birkaçı Süleymaniye semtindeki değişik mezarlıklarda; bunların beşi ise Fetva Yokuşu üzerindeki Katip Şemseddin Mescidi'nin haziresindedir. Gözümüz gibi bakmamız gereken bu üç taştan biri (en sağda) Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid devri bürokratlarından kâtip Ferhad Bey'indir. Mescidin bahçesi ve hazirenin bir kısmı şimdilerde otoparka dönmüş, taşlar ise kaderine terk edilmiş halde. (Fotoğraflar: Burak Çetintaş)

halde de olsa henüz ayakta idi. Reha Günay, Ara Güler ve benzeri akademisyen ve fotoğrafçılar bu dokuyu çokça belgelemiş. 1900'lerin başında ise belgeleme işi henüz meraklı yabancılara ve eline fotoğraf makinası alabilmiş gezginlere düşüyordu. Bu fahrî görevi onlar da yaptıklarının ayırında olmaksızın bihakkın yerine getirmiş; elimizde sayısız belge-fotoğraf var. Bugün işin içinden çıkılmaz hale gelmiş gibi gözükse de Süleymaniye çöküntü alanını -iyi niyetlerle hareket edilirse- eski durumuna getirmek için resmî kurumlar yine bu belge-fotoğrafları bir araya getirerek büyük bir bellek havuzu oluşturdular. Umalım ki, en azından Süleymaniye çevresi ile 150 yıl kadar evvelki vaziyetine kavuşabilsin.

Süleymaniye'nin çevresi eski metinlerde de pek değinilmemiş bir mevzu. Ahmed Rasim, Sermet Muhtar ve daha nice şehrin dört bir tarafında sürüp gitmiş eğlence hayatından, buralardaki köşkler ve konaklardan ve içlerindeki sakinlerinden uzun uzadıya bahsetmiş olsalar da hiçbirisi Süleymaniye'ye değinmemiş. Burada oturanlar kimlerdi,

pek bahsetmemiş. Sedat Hakkı Eldem'in *İstanbul Anıları* (1979) isimli fotoğraf eksensli derlemesinde Süleymaniye çevresindeki yapılara az da olsa değinilir, kimlerin konakları olduğundan bahsedilir. Bu semt Eldem'in anlatımına göre XVI. yüzyıldan itibaren büyük ölçekli konakların yapıldığı bir bölgedir. Tarihten adlarını yakinen bildiğimiz Piyale Paşa, Siyavuş Paşa, Tekeli Mustafa Paşa, Dellak Mustafa Paşa ve Silahdar Mustafa Ağa gibi ricalden kimselerin konakları ve nicesi... Yana yıkıla tekrar tekrar yapılan XIX. yüzyılın paşa konakları arasında Ferid Paşa ve Abdülatif Suphi Paşa'nın devlethaneleri de bulunuyor. Bunların en gösterişlilerinden biri, yapının Haliç'e bakan yamacına konumlanan Sadrazam İbrahim Edhem Paşa'nın konağıdır. Saltanat devrinin ardından 1920'lerde ve 1930'larda harabiyete terk edilerek Tahtakale esnafına depoluk eden bina böyle böyle kaybolup gitmiş, şehrin silüetinde 60-70 yıl kadar gözüküp sahneden sessiz sedasız çekilmiş. Bugün o hengâmede böyle bir konak hayatının yaşanmış olabileceğini

Süleymaniye
seminde
yakın gemiŖe
kadar
gördüğümüz
ahŖap
evlerden ikisi.
Bu binalar
5-6 yıl evvel
yıkıldı.
(Fotoğraflar:
Burak etintaŖ)

1990'lara dek Süleymaniye'nin en güzel sivil mimarlık örneklerinin bir arada bulunduğ u sokakların başında Kirazlı Mescid Sokak geliyordu. Bu binaların kimi yandı, kimi yerine otopark yapılmak amacıyla yıkıldı. Bugün bu yol üzerinde "döneminden" kalma bir tek bina bulunuyor, o da harap halde... (Burak etintaŖ ArŖivi)

Kirazlı Mescid Sokak'da, günümüze ulaşabilmiş son Osmanlı evi. Yakın zamana dek hal lisaniyla adeta "Ben de yansam da hayırlısıyla Ŗ u azaptan kurtulsam..." der gibi duruyordu. Bugünlerde etrafı restorasyon maksatlı evrildi. Bakalım aslına ne kadar benzeyecek?! (Fotoğraf: Burak etintaŖ)

düşünmek güç. Halbuki çok değil, 100 yıl kadar evvel bu bölge variyet ve makam sahibi kimselerin oturmak için sıraya girdikleri, konaklarını inşa ettirdikleri bir semt, öyle anlaşılıyor. Hanedanın bugünkü Topkapı Sarayı'na geçmeden evvel mesken tuttuğu Eski Saray yapısının ve Osmanlı ordusunun Genelkurmaylık makamı olan Ağakapısı'nın Süleymaniye Camii'nin hemen eşliğinde olduklarını unutmamak lazım.

Konak değil, köşk de değil; orta ve küçük ölçekli ahşap İstanbul evlerinin iyi işçilikli örneklerine yine Süleymaniye'de rastlanıyordu. Kirazlı Mescit Sokak ve çevre sokaklar üzerinde sağlam soltu sıralanan evler, bu tipolojinin en temiz yapılarıydı. Bir iki tanesi dışında hiçbirinde yok. Halbuki 1980'lerin başında hepsinin üzerine bozuk bir Türkçe ile "Bu bina İstanbul Üniversitesi ve İstanbul Belediyesi Süleymaniye Koruma Projesi altına alınmıştır." yazan beyaz tabelalar iliştilmişti.

Vakfiyesinde "birkaç dil bilen, boylu, yakışıklı, gösterişli, güzel sesli, düzgün vazifelilerinin olması" şartı bulunan Süleymaniye'nin çevresinde ürkütücü bir tenhalık, tekinsiz bir boşluk var. İnsan ister istemez sormak ihtiyacı hissediyor: Biz, bugünün şehircilik algısıyla, aslında çevresi ile bir bütün olan Süleymaniye'yi ne hale getirdik? Sorulacak daha nice can yakıcı soru var. Son yılların doğru tespitlerinden birinin vurguladığı gibi, nostalji duymanın; geçmişe öykünmenin anlamı yok. Bugünün insanı, bugün en iyi niyetle ne yapabileceğinin gayreti içinde olmalı. Süleymaniye'yi tarif etmek iddiası yahut en naif ifadesiyle gayreti içine giren bizler unutmamalı ki henüz Sinan eseri Çekmece Köprüsü üzerindeki "Yusuf bin Abdülmennan" imzasının ne anlama geldiğini çözebilmiş değiliz.

Denememizi yine yıllardan beri merak ettiğimiz bir diğer hususu dillendirip uzmanların dikkatine sunarak nihayetlendirelim: 1937 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından Fuad Köprülü ve Albert Gabriel'in müşterek

imzalarıyla atlas boy, ancak 8 sayfalık ufak hacimli bir kitapçık yayınlanır: "Sinan: Hayatı, Eserleri". O tarihte hazırlanmakta olan iki ciltlik büyük Sinan monografisinin tanıtımı niteliğindeki broşürde çalışmanın müellifleri Rifki Melül Meriç, Ömer Lütfi Barkan, Şevket Aziz Kansu, Hasan Fehmi Turgal, Ahmet Refik Altınay, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Albert Gabriel, Sedat Çetintaş ve Ali Saim Ülgen'in isimleri de kaydedilmiş. Broşürde, Sinan'ın tesis ettiği vakfiyenin ve yine Sinan eseri olup şimdilerde yoklara karışan Kanlıca Hamamı'nın muhasebe defterinin ikişer sayfasının faksimilesine yer verilmiş. Kitapçığın arka kapağında ise mimarın dört defa büyütülerek basılan mührünün ve ıslak imzasının görseli bulunuyor. Okunabildiği kadarıyla imzada "el-fakir Sinan ser-mimarân-ı Hassa", mührün merkezinde ise "el-fakir el-hakir Sinan" yazılı. Mührü çevreleyen beyit ise "Mihr-i mimarân hemîşe müstmend / Bende-i miskin kemine-derdmend" şeklindedir. Az evvel bahsettiğimiz vakfiye ve muhasebe defterlerinin demirbaş kayıtları detaylı bir şekilde verilmişse de Topkapı Sarayı arşivinde muhafaza edilen ve yıllardan beri bir avuç meraklı araştırmacının arayıp durduğu bu mühür basılmış imzalı yaprak her nedense ortada yok. Belki bu Süleymaniye armağanı vesilesiyle bir ehl-i himmet mevzuya el atar da bu mühim hatıra da yeniden gün yüzüne çıkar.

Mimar Koca Sinan'ın şimdilerde ortalıkta olmayan mührünü, tespit edebildiğimiz kadarıyla ilk defa Fuad Köprülü, 1937 yılında Tarih Kurumu tarafından bastırılan bir tanıtım broşüründe yayınlamıştı. Mührün burada kullanılan resmi, bire bir ölçekte basılmıştır.
(Burak Çetintaş Arşivi)

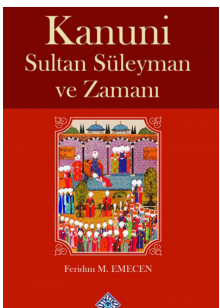
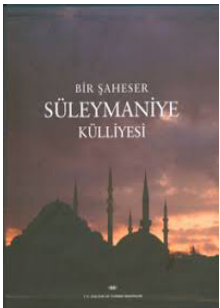
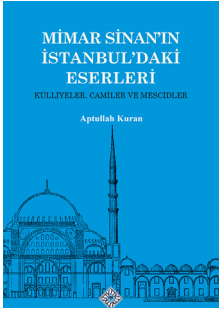
NOT

* Tarihçi, Araştırmacı.

Süleymaniye Kitaplığı

Dr. Büşra Nur Güler*

Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanat tacı, Mimar Sinan'ın yapıyı topografyayla bütünleştirme dehasının zirvesi, İstanbul'un hafızalardaki en etkili silüeti, semt kimliğinin münşii Süleymaniye Külliyesi, İstanbul camileri,¹ Osmanlı kurumlar tarihi ve mimarlık² literatüründe muhtelif vecheleriyle yer almaktadır. Külliye'nin yazın tarihi, inşasına tanıklık eden Celalzade Mustafa Çelebi'nin (v. 1567) *Tabakâtü'l-memâlik ve derecâtü'l-mesâlik*'i, şair ve nakkaş Sâi Mustafa Çelebi'nin (v. 1595-96) *Tezkiretü'l-bünyân*'ı, Âli Mustafa Efendi'nin (v. 1600) *Künhü'l-ahbâr*'ı, Peçuylu İbrahim'in (v. 1649) *Târih*'i başta olmak üzere tarih kayıtlarına, yapıya ait vakfiye, kitabe ve arşiv belgelerine dayanmaktadır. Dilimizde neşredilen Süleymaniye kitaplığı, banisi Kanuni Sultan Süleyman, mimarı Mimar

Sinan ve külliye'nin mahiyeti olmak üzere üç ayrı başlık altında tasnif edilebilir:

Süleymaniye'nin Süleyman'ı

Külliye'nin adını aldığı Sultan Süleyman (v. 1566), 46 yıllık saltanatındaki muvaffakiyet ve zaferlerinin tarifi yolunda XVIII. yüzyıldan itibaren *Kanuni*, *Muhteşem*, *Büyük Türk* gibi lakaplarla anılmış, düşüncesi, hayatı ve siyaseti, başta bir şair olarak kendisinin, bir padişah olarak dönemindeki tarihçilerin ve Osmanlılara bugünden bakan araştırmacıların oluşturduğu üç ayrı zeminli literatüre yansımıştır. Savaş meydanlarını bir tablo gibi tasvir eden, duygu, düşünce ve hikmetle bezeli şiirlerini *Muhibbi* mahlasıyla kaleme alan padişahın divanı ilk olarak Adile Sultan tarafından tab ettirilmiş (İstanbul: 1308),³ tıpkıbasımları ve muhtelif neşirleri yapılmıştır.⁴

Divanın bazı nüshaları doktora tezi kapsamında Coşkun Ak tarafından izahlı olarak incelenmiş, *Muhibbî Divanı* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987) başlığıyla neşredilmiştir. Orhan Yavuz ve Kemal Yavuz tarafından hazırlanan son neşir ise divan nüshalarının yanı sıra mecmualarda ve cönklerde yer alan şiirlerin de yer aldığı *Muhibbî Dîvânı-Bütün Şiirleri (İnceleme-Tenkitle Metin)* başlığıyla gerçekleştirilmiştir (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2016).

Kanuni ile aynı dönemde yaşamış tarihçi ve şairlerin kaleme aldığı, literatürün bir diğer boyutunu oluşturan *Süleymannameler*, padişahın şahsiyetini, seferlerini, zaferlerini ve dönemin diğer hadiselerini içeren literatüre verilen ortak isimdir. Bostan Çelebi, Gubari, Arifi ve Matrakçı Nasuh başta olmak üzere

mensur, manzum, mufassal ya da muhtasar olarak döneme ilişkin verileri kaleme alan müelliflerin eserleri⁵ döneminin birincil kaynaklarını teşkil ettiğinden ilmi neşirlere konu edilmektedir.⁶

Padişahın hayatının muhtelif veçheleri ve hükümlerlik dönemi, yerli araştırmacılar⁷ kadar yabancı araştırmacıların da ilgi odağı olmuş,⁸ döneme ilişkin her türlü kaydın neşri⁹ önemli görülmüştür. Yapılan neşirlerin kimi zaman padişahın şahsi hayatına, kimi zaman siyasetine, kimi zaman ise hakimiyet dönemine odaklanması ve Türkçe literatürdeki eksikliklerin Batı’da yapılan çalışmaların tercümeleriyle boşlukların doldurulmaya çalışılması Feridun M. Emecen’in *Kanuni Sultan Süleyman ve Zamanı*’nı kaleme almasına zemin hazırlamıştır (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2022). “Döneminin olayları içine haps olmuş biyografik bilgilerle” örülen, akademik yöntemi popüler bir üslupla aktaran çalışma, halihazırda Kanuni konulu en kapsamlı monografidir.

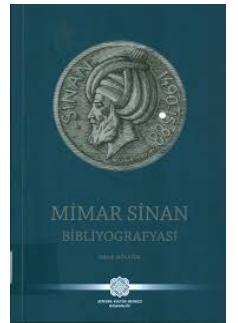
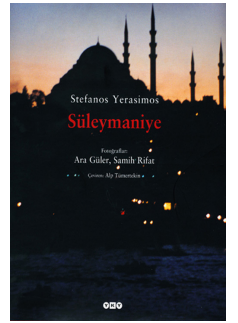
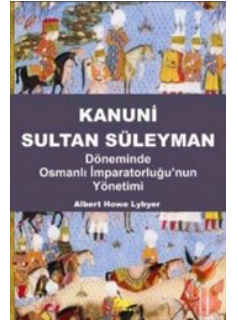
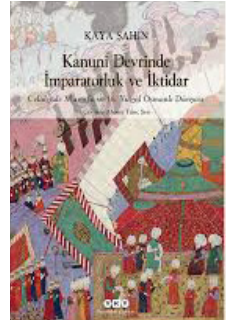
Süleymaniye’nin Sinan’ı

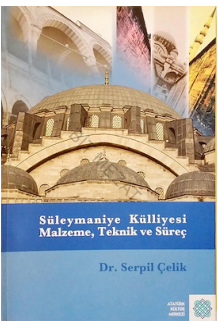
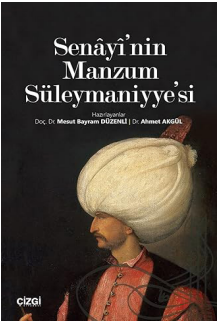
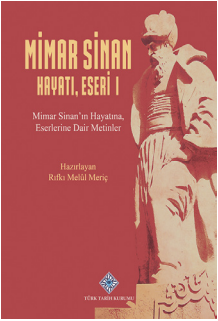
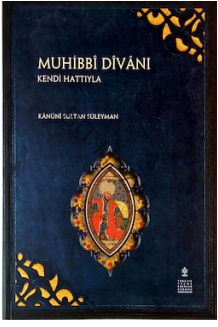
Türk-İslam mimarisini kendine has üslubuyla yorumlayarak İstanbul’un

en görkemli yapılarından Süleymaniye’yi inşa eden Mimar Sinan, dünya ölçeğinde tartışılan dehası, hayatı ve eserleri çerçevesinde araştırmalara konu edilmiştir.¹⁰ Kuşkusuz Mimar Sinan’ın dünyasına kapı aralayan en önemli kayıtları, yakın dostu şair ve nakkaş Sâî Mustafa Çelebi ile otobiyografik “hasbihalini” de içeren ve yine Sâî’nin kaleme aldığı *Tezkiretü’l-bünyân* ve *Tezkiretü’l-ebniye* teşkil etmektedir. Ahmed Refik (Altınay) ilgili tezkirelerin yanı sıra Divan-ı Hümayun’dan mimara hitaben yazılmış ve Hazine-i Evkaf’ta muhafaza edilen belgelere dayanarak *Mimar Sinan* başlıklı bir biyografi kaleme almış (İstanbul: Kanaat Kütüphanesi, 1931),¹¹ Rıfki Melül Meriç ise adı geçen tezkirelerin yanı sıra Sinan’la ilişkilendirilen *Adsız Risâle*, *Risâle-i Mi’mâriyye* ve *Tuhfetü’l-Mi’mârîn* adlı eserlerin edisyon-kritiğini yapmış, çalışma *Mimar Sinan: Hayatı, Eseri I: Mimar Sinan’ın Hayatına Eserlerine Dair Metinler* başlığıyla yayımlanmıştır (Ankara: TTK Basımevi, 1965). Tezkireler ayrıca Hayati Develi tarafından yayına hazırlanarak *Yapılar Kitabı- Tezkiretü’l-Bünyân ve Tezkiretü’l-Ebniye*

(*Mimar Sinan’ın Anıları*) adıyla da neşredilmiştir (İstanbul: K Kitaplığı, 2003). Bu neşirler Mimar Sinan’ın hayatına ve eserlerine,¹² bu eserleri inşa ederken bıraktığı izlere ilişkin genel nitelikli çalışmalara öncülük etmiş, aynı zamanda Osmanlı mimarisinin kilometre taşlarından birini oluşturan mimarın düşüncesinin ve sanatının muhtelif boyutlarıyla irdelenmesine de zemin hazırlamıştır.

Söz gelimi Doğan Kuban *Sinan’ın Sanatı ve Selimiye*’de (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2011) mimarın yorumunu toplumun hangi kültürel bileşenlerinin şekillendirdiği sorusuna odaklanmış, Turgut Cansever *Mimar Sinan*’da (İstanbul: Albaraka Türk Yayınları, 2005) mimarın tasarımlarına bütünlük, tutarlılık ve süreklilik olarak yansıyan farklılıklarını İslam’ın biçim verdiği varlık ve kainat tasavvuru, sezgi ve yetenekleri zemininde aramış, Nesrin Çiçek A. Harmankaya *Mimar Sinan Camileri’nde Sembolizm* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2018) başlığıyla neşredilen doktora tezinde mimarın cami mimarisini şekillendiren zihni arka plana ve yapılardaki

sembolik unsurlara odaklanmıştır.

Selçuk Mülayim, *Sinan bin Abdülmennan*'da (İstanbul: İSAM Yayınları, 2010) "Sinan kimindir?" sorusu üzerinden mimarı yaşadığı dönemin idari ve sosyo-ekonomik yapısının bir tezahürü olarak okumuştur. Jale Nejdet Erzen'in *Mimar Sinan Estetik Bir Analiz*'inde (Ankara: Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları, 1996) ilk işaretlerini verdiği mimarı döneminin estetik algısı ve kültürel bağlamı çerçevesinde anlamak girişimi, yapıların görsel-duyusal "metinler" olarak yorumlanması gerektiğini vurgulayan Gülrü Necipoğlu tarafından adımlanmış, *Sinan Çağı: Osmanlı İmparatorluğunda Mimari Kültür* adlı eserinde (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013) mimarın cami tasarımlarındaki çeşitliliğin izlerini hamilerinin zihnietini izhar eden verilerle sürmüştür. Sinan'ın ve Sinan Çağı mimarisinin tarih yazımını irdeleyen Uğur Tanyeli *Mimar Sinan-Tarihsel ve Muhayyel*'de (İstanbul: Metis Yayınları, 2020) mimara odaklanan metinlerin "hangi sosyo-psişik gerekçelerle yazıldığını anlamayı denemiş", Sinan'ı ve çağını

tarihselleştirebilmenin imkanını aramıştır. M. Fatih Andı *Edebiyatımızda Mimar Sinan*'da (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989) ise manzum ve mensur edebi metinlerde Sinan'ın ve eserlerinin yansımalarını aramıştır.

Süleymaniye'nin Külliyesi

Süleymaniye Külliyesi'nin inşa sürecine ilişkin en önemli eser, Osmanlı idare ve iktisat tarihinin öncü isimlerinden Ömer Lütfi Barkan'ın *Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı (1550-1557)*'dir (I-II, Ankara 1972-1979). Muhasebe ve icmal defterlerinin dökümleri üzerinden yazarın değerlendirmelerine dayanan bu eser, inşa sürecinde kullanılan malzemelere, harcama kalemlerine, işçiliğe ve işçilik ücretlerine dair veriler içermektedir. Barkan'ın eserini de kaynakları arasında sayan mimar Tanju Cantay, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Süleymaniye Camii ve Bağlı Yapıları*'nda (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1989) inşaatın zemini ve tasarımından başlayarak XVI-XVII. yüzyıllarda yerli-yabancı yazarların yapıya ilişkin kayıt ve resimleri eşliğinde muhtasar bir okuma sunmuş, Serpil Çelik *Süleymaniye Külliyesi:*

Malzeme, Teknik ve Süreç (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2009) başlığıyla neşredilen doktora tezinde ise Barkan'ın yayımladığı belgeleri mimarlık tarihi birikimi ve külliyyeye ilişkin yapısal verilerin desteğiyle yorumlamış, çalışmanın detayları mimarlık tarihinde Süleymaniye'nin konumunu belirginleştirmiştir.

Süleymaniye Camii imam-hatibi Dr. Süleyman Mollaibrahimoğlu, *Muhteşem Süleymaniye* (İstanbul: Damla Ofset, 1991) adlı eserinde *canlı bir tarih* olarak nitelediği yapının inşasını zihnieti de belirleyen değerler üzerinden okumuştur. Bu değerlerin camiye günlük hayatın ve şehir dokusunun en önemli odağı haline getirmesi, Süleymaniye'nin de bu işlevi üstün bir şekilde üstlenmesi Selçuk Mülayim'i *Ters Lale-Osmanlı Mimarisinde Sinan Çağı ve Süleymaniye* (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2001) adlı monografisini yazmaya sevk etmiştir. Süleymaniye'yi Mimar Sinan'ın eseri olarak inceleyen, "kent çizgilerine kimlik vererek Osmanlı enternasyonelinde taş yapılar yükseltme eylemi Sinan'sız da başarılabilir miydi?" sorusu temelinde dönemin toplumsal

tarihini ve imar anlayışını ele alan eser, konunun muhtelif boyutlarının tafsil edilmesini kolaylaştıracak bir Bibliyografya önermesi bakımından da önem arz etmektedir.

Selçuk Mülayim çalışmasında Bizans ve Osmanlı mimarisini karşılaştırırken her iki kültür çevresini yöneten merkezi motifin Hristiyanlık ve İslam olduğunu kaydetmiştir (s. 167). Stefanos Yerasimos ise *Süleymaniye* adlı eserinde (çev. Alp Tümertekin, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002) Kanuni'nin imparatorluğun zirvesindeyken Süleymaniye'yi inşa kararını Bizans İmparator'u Justinianos'un Ayasofya'yı inşasına kıyaslayarak mukayeseyi dini-siyasi nüfuza odaklamış, Süleymaniye'yi *evrensel imparatorluk* iddiasının tezahürü olarak ele almıştır. Eser, yapının inşasını hazırlayan imparatorluk dehasını ve bu dehayı bir dışliye çeviren kurumsal hafızayı Ara Güler ve Samih Rifat'ın fotoğrafları eşliğinde gözler önüne sermektedir.

Süleymaniye Camii ve külliye'ye bağlı yapıların idaresini, gelir ve gider kalemlerini, vakıf mallarını ve şartlarını içeren vakfiyesi

Kemal Edib Kürkçüoğlu tarafından *Süleymaniye Vakfiyesi* (Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, 1962) başlığıyla neşredilmiştir.¹³ Yasin Yılmaz *Kanuni Vakfiyesi Süleymaniye Külliyesi* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2008) başlığıyla neşredilen doktora tezinde ise Kanuni Sultan Süleyman'ın kurduğu vakıfların destek verdiği kurumlar arasında sayılan Süleymaniye Külliyesi'ni, şehri olduğu kadar genişleyen devleti ve kurumlarını da besleyen ilmi ve sosyal bir müessese olarak ele almıştır. Osmanlı eğitim, kültür, sağlık ve sosyal hayatını yönlendiren külliye'nin bağlı yapı ve sistemleri, caminin çevresini şekillendiren konumunun, semt hayatının ve XVI. yüzyıl imar anlayışının tespitini de içeren spesifik araştırmalara ve sempozyumlara konu edilmiştir. Görünen o ki şehrin tacı hükmündeki Külliye'ye, banisine ve mimarına ilişkin literatür her geçen gün genişlemeye devam edecektir:

- Halit Dener, *Süleymaniye Umumî Kütüphanesi*, (İstanbul: Maarif Basımevi, 1957).

- Kazım İsmail Gürkan, *Süleymaniye Darüşşifası*, (İstanbul: Özışık Matbaası, 1966).

- Kazım Çeçen, *Süleymaniye Su Yolları*, (İstanbul: İTÜ İnşaat Fakültesi Matbaası, 1986).

- Tevfik Güran, *Ekonomik ve Malî Yönleriyle Vakıflar: Süleymaniye ve Şehzâde Süleyman Paşa Vakıfları*, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006).

- Bir Şaheser: *Süleymaniye Külliyesi*, ed. Selçuk Mülayim, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2007).

- Ayşe Zişan Furat, *XV ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreselerinde Eğitim (Sahn ve Süleymaniye Medreseleri Dönemi)*, (Konya: Adal Ofset, 2009).

- *Süleymaniye (Ulusal Sempozyum/Şehir ve Medeniyet)*, (İstanbul: Kocav Yayınları, 2010).

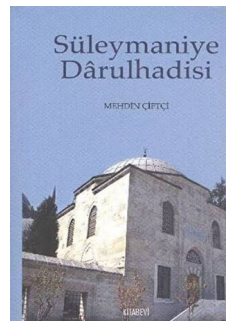
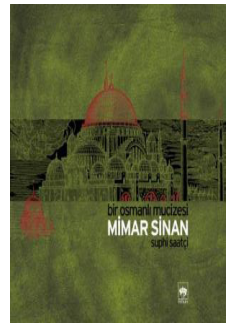
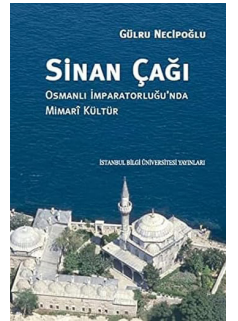
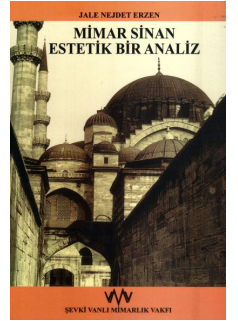
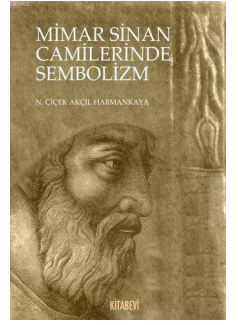
- *Vakıf Restorasyon Yıllığı (Süleymaniye)*, ed. H. Murat Ceylan, Sayı: 3, (İstanbul: VGM. İstanbul I. Bölge Müdürlüğü Yayınları, 2011).

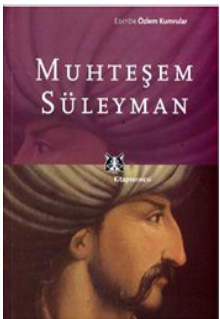
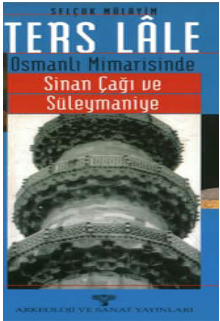
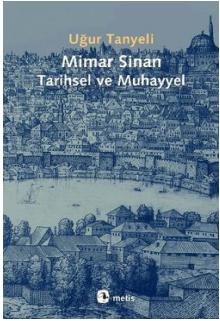
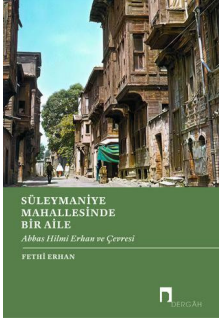
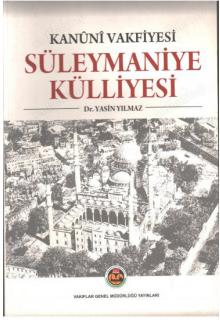
- Mehdi Çiftçi, *Süleymaniye Dârülhadişi*, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2013).

- İbrahim Zeyd Gerçik, *Bir Yönetim Modeli: Süleymaniye (Yönetim, Psikoloji ve Kurum Kültürü)*, (İstanbul: Küre Yayınları, 2015).

- *Mühr-i İstanbul: Süleymaniye Camii*, ed. Zekeriya Kurşun, (İstanbul: Elma Basım Yayın, 2022).

- *Taşı Taşırmak*, Ahmet Murat Özel, (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2023)

- Fethi Erhan, *Süleymaniye Mahallesinde Bir Aile- Abbas Hilmi Erhan ve Çevresi*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2024).

NOTLAR

- * Üsküdar Müftülüğü/Kur'an Kursu Öğreticisi
- 1 Misal olarak bkz. Ayvansarayî Hüseyin Efendi vd., *Hadikatü'l-cevâmi'- İstanbul Câmileri ve Diğer Dinî-Mî'marî Yapılar*, haz. Ahmed Nezih Galitekin, (İstanbul: İşaret Yayınları, 2001); Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, I-II, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997).
 - 2 Misal olarak bkz. Ahmed Refik, *Türk Mimarları (Hazine-i Evrâk Vesikalarına Göre)*, haz. Zeki Sönmez, (İstanbul: Sander Yayınları, 1977); İ. Aydın Yüksel, *Osmanlı Mimarisinde Kanûnî Sultan Süleyman Devri: (926- 974/1520-1566) İstanbul*, (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 2004); Ahmet Yavuzılmaz, *Anadolu'da XVI. Yüzyıl Medrese Mimarisi (1500-1600)*, (Konya: Palet Yayınları, 2023).
 - 3 Coşkun Ak, "Süleyman I", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)* 38 (2010):74.
 - 4 *Muhibbî Divanı- Tıpkıbasım*, haz. Günay Kut, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001); *Muhibbî Divanı*, (İstanbul: Ereğli Demir Çelik Fabrikası T.A.Ş., 2005).
 - 5 Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdurrahman Sağırılı, "Süleymannâme", *DİA*, 38 (2010): 124-127.
 - 6 Neşredilen eserlere misal olarak bkz. Eyyübî, *Menâkıb-ı Sultan Süleyman (Risâle-i Padişâh-nâme)*, haz. Mehmet Akkuş, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991); *Senâi'nin Manzum Süleymânîyyesi*, haz. M. Bayram Düzenli, Ahmet Akgül, (Konya: Çizgi Kitabevi,

2018); *Matrakçı Nasuh'un Süleyman-nâmesi (1520-1537, 1538, 1548)*, haz. Davur Erkan, (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2023).

- 7 Kaya Şahin, *Kanuni Devrinde İmparatorluk ve İktidar- Celalzade Mustafa ve XVI. Yüzyıl Osmanlı Dünyası*, çev. Ahmet Tunç Şen, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014); *Kanunî Sultan Süleyman Dönemi ve Bursa*, ed. Burcu Kurt, (Bursa: Bursa Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2019); *Kanunî Sultan Süleyman ve Dönemi- Yeni Kaynaklar, Yeni Yaklaşımlar*, ed. M. Fatih Çalışır vd., (İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2020); *Kanuni Sultan Süleyman Sempozyumu Kitabı*, ed. Cafer Çiftçi vd., (Bursa: 2018).
- 8 Misal olarak bkz. R. S. Salis, *Muhteşem Süleyman*, çev. Şerafettin Turan, (Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1963); Muhammad Yakub Mughul, *Kanuni Devri*, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987); *Kanuni ve Çağı- Yeniçağda Osmanlı Dünyası*, ed. M. Kunt, C. Woodhead, çev. Sermet Yalçın, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002); A. Howe Lybyer, *Kanuni Sultan Süleyman Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun Yönetimi*, çev. Seçkin Cılızoğlu, (İstanbul: Sarmal Yayınevi, 2000); Luigi Bassano, *Kanuni Dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nda Gündelik Hayat*, çev. Selma Cangı, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2011); Henk Boom, *Büyük Türk-Muhteşem Süleyman'ın İzinden 1496-1566*, çev. L. M. Briet, G. Özlen, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012).
- 9 Misal olarak bkz. *Muhteşem Süleyman*, ed. Özlem Kumrular, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007); Cristobal de Villalon, *Türkiye Seyahati (Kanuni Sultan Süleyman*

Devrinde İstanbul-1557 Yılında Bir El Yazması), çev. Yeliz Demirhan, (İstanbul: Erko Yayıncılık, 2011); *Venedik Elçilerinin Raporlarına Göre Kanunî ve Pargalı İbrahim Paşa*, ed. Erhan Afyoncu, çev. P. Gökpar, E. Ercolino, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2012).

- 10 Mimarî konu alan çalışmaları içeren bir bibliyografya önerisi için bkz. Selçuk Mülayım, *Mimar Sinan Bibliyografyası*, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2018).
- 11 Bu monografi, Ahmed Refik'in Mimar Sinan hakkında kaleme aldığı ve mecmualarda yayımlanmış diğer yazıları ve *Tezkiretül'-ebniye Mustafa Kirenci* tarafından bir araya getirilerek yeniden neşredilmiştir (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2021).
- 12 İbrahim Hakkı Konyalı, *Mimar Koca Sinan*, yay. Nihat Topçubaşı, (İstanbul: 1948); *Koca Sinan*, der. Cengiz Bektaş, (Ankara: Sinan Komitesi, 1968); İhsan Bingöler, *Mimar Sinan ve Süleymaniye*, (İstanbul: Eko Matbaası, 1975); Metin Sözen vd., *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1975); Aptullah Kuran, *Mimar Sinan*, (İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986); *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, ed. Sadi Bayram, I-II, (İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1988); Reha Günay, *Mimar Sinan ve Eserleri*, (İstanbul: Yem Yayınları, 2002); Ercan Evren, *Oran ve Sinan*, I-II, (Antalya: Mimarlar Odası Antalya Şubesi, 2012); Suphi Saatçı, *Bir Osmanlı Mucizesi Mimar Sinan*, (İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2014).
- 13 Son neşir için bkz. Kemal Edip Kürkçüoğlu, *Süleymaniye Vakfiyesi- Sadeleştirilmiş Resimli Metin, Çeviriyazı ve Tıpkıbasımıyla*, haz. Fatih Yıldız, (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2024).